Stanislavas Laurinavičius

Mūsų gimtoji Suslauka

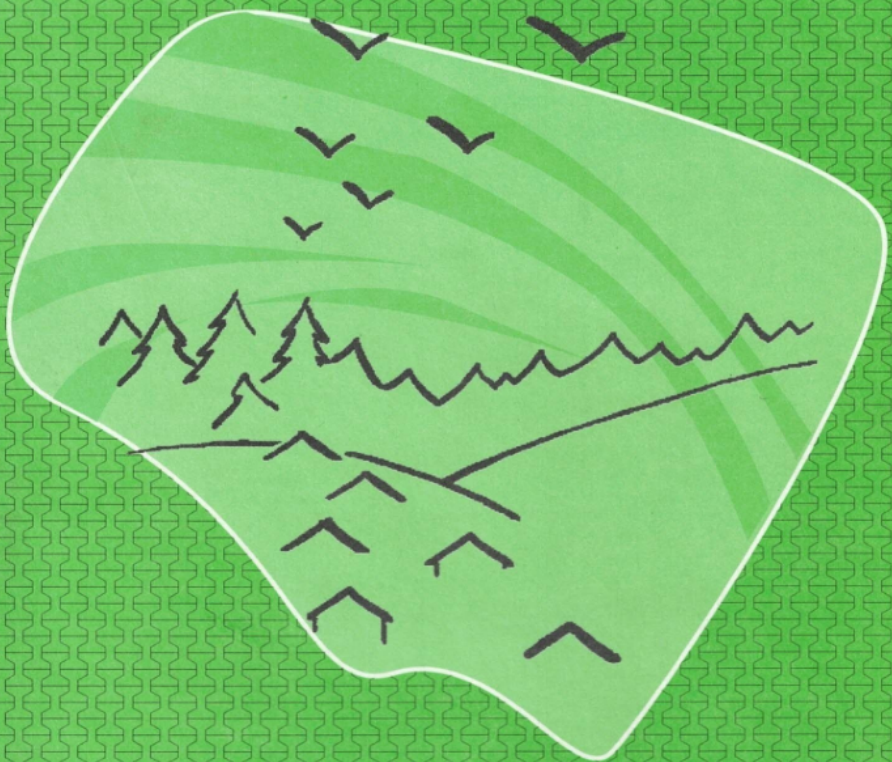

Vilnius 2025

Stanislavas Laurinavičius

Mūsų gimtoji Suslauka

Vilnius
2025

UDK 908 (476)
La 525

Žurnalistas Stanislavas Laurinavičius aprašo savo gimtojo Suslaukos kaimo istoriją, įkurto XIX amžiaus pabaigoje Rytų Baltarusijoje. Jo gyventojai, persikėlėliai iš Lietuvos, patyrė sunkumus ir negandas, susijusias su Pirmuoju pasauliniu karu, pilietiniu karu, taip pat su kolektyvizacija, išbuožinimu, 1937–1938 m. teroru, Hitlerio Vokietijos invazija, pokario griuvėsiais ir nepritekliais.

Autorius pasakoja apie kaimo žmonių kūrybą, kultūrinį gyvenimą, gyvenotojų laisvalaikį, mini konkrečius darbščius žmones, pasižymėjusius gerais darbais ir kūriniais.

ISBN: 978-9986-794-40-0
© Stanislavas Laurinavičius, autorius

Ši knyga yra išversta iš rusų kalbos, originalo pavadinimas: *Сусловка наша родная (Вильнюс 2008)*
Vertėjas: Andrius Aglinskas (Vilnius 2025)
Visos teisės saugomos. Be leidėjo sutikimo draudžiama atkurti, versti ar platinti šio leidinio dalis bet kokia forma ar būdu.

PRATARMĖ

Pristatau skaitytojų, visų pirma gimtinės kraštiečių teismui savo pasakojimą (su nelabai kuklia pretenzija vadinti jį istoriniu-menininiu eskizu) apie tolimą ir artimą gimtojo kaimo praeitį, jo žmones, jų ūkinę ir darbinę veiklą, jų buitį, laisvalaikį, dvasinį gyvenimą, apie tai, kas išgyventa ir patirta, kokius sunkumus ir nepriteklius jiems teko pajausti, apie tragiškus praeito amžiaus 30-ųjų metų įvykius, kurie retai aplenkė kurią nors šeimą, apie karo metų negandas ir pokario kaimo žmonių vargus, apie mūsų kaimo žmonių likimus ir dabartį. Atskiroje dalyje pasakojama apie šių eilučių autoriaus gimtąją šeimą, jo vaikystę ir jaunystę.

Pasakojimas paremtas asmenine gyvenimo patirtimi, išlikusių atmintyje įvykių ir išgyvenimų aprašymais bei interpretacijomis, artimųjų, draugų, kraštiečių prisiminimais, už ką visiems jiems nuoširdžiai dėkoju.

Aprašant reikšmingus istorinius faktus ir įvykius, buvo naudoti literatūriniai šaltiniai.

Autorius

Perskaitęs šią knygą supratau, kad ji yra didelės vertės, ne tik man ir mano artimiesiems (nes pasakoja apie mano močiutės Klementinos Aglinskienės (Petravičiūtės) gimtinę), bet ir kitiems besidomintiems Lietuvos istorija – visas kaimas iš Aukštaitijos sugalvojo persikelti į rytinę Baltarusiją: kodėl? Kaip jiems tai pavyko? Kaip jie įsikūrė ir kaip atrodė jų kasdieniai rūpesčiai? Aš dar vaikas ten būdamas stebėjausi, kodėl taip toli nuo tėvynės esantis kaimas kalba vis dar lietuviškai?

Parašytas gražiu literatūriniu stiliumi, bet rusiškai, mažu tiražu ir neskaitmeninis šis pasakojimas galėjo pradingti užmarštyje, o to labai nesinorėjo, todėl gavęs autoriaus sūnaus Nikolajaus Laurinavičiaus sutikimą išdrįsau išversti šią knygą į lietuvių kalbą. Visų pirma tai darau dėl savo vaikų: Emilijos, Dovydo ir Adomo, kad jie žinotų savo istoriją (minimi mūsų giminių vardai **paryškinti**), bet tikiuosi, kad tai bus įdomu ir kitiems. Broliai seserys, imkit mane ir skaitykit!

Vertėjas

IEŠKANT GERESNIO GYVENIMO

Tai buvo rudens vidurys, laikotarpis, vadinamas „bobų vasara“. Dienos buvo šiltos ir saulėtos. Laukų derliaus nuėmimo darbai jau ėjo į pabaigą. Nukulti javai buvo suvežti į kluonus ir laukė kūlimo, kuris paprastai vyko vėliau. Pasėti rugių laukai jau sužaliavo daigais. Baiginėjosi ražienų arimas, bulvių laukų perarimas. Išrautų ir iškultų linų ryšuliai džiūvo pievose arba mirko senvagėse prie upių.

Vieną iš tokių dienų trys vyrai – Linkmenų ir aplinkinių kaimų gyventojai – išsiruošė į tolimą ir sunkų kelią. Keliautojai buvo jauni (ne vyresni nei 30 metų), turėjo mažas šeimas (ne daugiau kaip 2–3 vaikus), nuo mažens tėvų pratinami dirbti žemę, išmanė ir atliko reikalingus ūkiui darbus, buvo pasirengę ir norėjo savarankiškai verstis žemdirbyste. Jų sutikimą leistis į naujų žemių paieškas sustiprino pažadas už bendruomenės lėšas išpirkti po valaką (apie 20 dešimtinių, *t.y. 21,38 ha*) žemės. Kelionės tikslas buvo Mogiliovo gubernija Rytų Baltarusijoje. Kelionės maršrutas buvo iš anksto aptartas: Ignalina–Borisoglebskas (Daugpilis)–Polockas–Vitebskas–Orša–Horkos.

Vyrai ėjo senoviniais keliais, pažymėtais aukštais beržais, rečiau liepomis ar tuopomis. Kartais kelias priartėdavo prie geležinkelio ir ilgai vingiuodavo šalia jo. Pro šalį retkarčiais praskriedavę traukiniai viliojo ilgesingais švilpukais, tarsi kviesdami: „Neeikvokite jėgų eidami pėsčiomis, taupykite laiką – pasieksite tikslą greičiau.“ Kartą laimė šyptelėjo keliautojams: kažkur prie Vitebsko, nuošaliame geležinkelio sustojime, prekinių vagonų sąstato konduktorius, laukdamas prasilenkti su kitu traukiniu, susidomėjo, iš kur ir kur eina keliauninkai. Gal taip iš tikrųjų buvo, o gal tik apsimetė, tačiau prisistatė žemiečiu ir, užjausdamas keleivius, priėmė juos į galinio vagono aikštelę. Taip keliautojai sutaupė keliasdešimt varstų (*varstas ~1067 m.*), pailsėjo ir kelionę sutrumpino keliomis dienomis.

Kelyje keliautojams dažnai pasitaikydavo susidurti su vežimais, kurie judėjo iš Smolensko, Briansko ir kitų Rusijos pietryčių gubernijų. Jie veždavo į Rygą grūdus, linus, pakulas, odas, medų, vašką, kanapių ir linų aliejų bei kitokias prekes, kurios vėliau keliaudavo į Vakarus, net iki Anglijos. Atgal iš Rygos grįždavo kitos vežimų eilės, irgi jau pilnos prekių, ant kiekvieno

vežimo riogsojo dideli tvirtai suveržti ryšuliai. Vienoje iš sustojimų vežikai, žmonės atsargūs (nes kelyje pasitaikydavo plėšimų), prisipažino, kad iš Vakarų dažniausiai gabena žemės ūkio mašinas, inventorių, metalo gaminius iš Vokietijos, kokybiškus audinius iš Anglijos, šilką ir prieskonius iš tolimosios Indijos, moteriškus drabužius ir parfumeriją iš Prancūzijos, vyną iš Ispanijos bei kitas prekes, kurios Rusijoje turėjo didelę paklausą.

Keliautojams pasitaikė čigonų taborai, kartais labai gausūs, su dešimtimis kibitkų, pilnų čigonių dainininkių ir triukšmingų, neklaužadų vaikų. Keliautojai sunkiai atsilaikydavo nuo jų įkyrių prašymų – pasiburti, pažiūrėti ir pasiklausyti jų šėlstančių dainų ir šokių.

Artėjant prie tikslo, sekmadienį keliautojai atvyko į Horkas – seną miestą, garsų savo žemdirbystės mokykla, vėliau tapusią institutu. Į šią mokyklą žemės ūkio amato atvykdavo mokintis net jauni vaikinai iš Lietuvos. Gatvė iš šiaurės vakarų vedė linkmeniečius į didelę aikštę, kur šurmuliavo didelis turgus. Kaip gi nepraeiti pro daugybę vežimų su kaimo gėrybėmis ir tuo pačiu nepasidomėti tiesiausiu keliu į Trilesino?

Apžiūrėję prekybos eilę ir pasiteiravę vietinių, keliautojai sulaukė sėkmės. Vienas vežimo savininkas prisipažino, kad jis kaip tik yra trilesinietis. Ant vežimo gulėjo juodo audinio ryšuliai, pasiūti rankomis. „Štai liko kelios dalys, kai parduosiu, – maloniai pasakė savininkas, – tuomet ir keliausime kartu.“

Kalbus vyras susidomėjo, iš kur keliautojai ir kodėl jiems reikalingas būtent Trilesino. Džiaugdamiesi jo svetingumu, keliautojai su malonumu papasakojo, kad jie iš Lietuvos ir ketina čia nusipirkti žemės, kad galėtų persikelti ir apsigyventi. Vežimo savininkas pritarė jų pasirinkimui ir netgi pranešė, kad girdėjo apie parduodamą dvarą netoliese. Po dviejų savaičių kelionės, žvalgai atvyko vakare į Trilesino. Gerasis vežimo savininkas net parodė jiems F. Rakickio namus. Šeimininkai šiltai ir nuoširdžiai pasitiko svečius iš Lietuvos.

Taip, keliautojai ėjo ne aklai, nestoviniuodavo klausinėdami žmonių. Jų tikslas buvo žinomas iš anksto – Trilesino, esantis 30 varstų (*varstas ~1067 m.*) nuo Horkų, tiesiai į pietus. Čia buvo didelis dvaras, priklausantis lenkų bajorui. Deja, dvaro savininko vardo žmonių atmintis neįamžino. Tačiau viena

šeima, dirbusi šiame dvare, buvo žinoma žvalgams. Tai buvo Franco Rakickio šeima. Jos galva, didelis žirgų mylėtojas ir žinovas, buvo dvaro vyresnysis žirgininkas, pagrindinis vežikas. Šeima buvo nemaža – trys sūnūs ir dvi dukros. Žmona dirbo namų ekonome, atsakinga už ūkio valdymą, kruopščiai ir sumaniai tvarkė visus reikalus. Tėvai buvo labai išsilavinę žmonės, be gimtosios lenkų kalbos, gerai mokėjo rusų kalbą; jie taip pat išmokė rašto ir savo vaikus, kurie mokėsi mokykloje, įkurtai šalia dvaro.

Iš šios šeimos laiškų giminaičiui linkmėniškiai sužinojo, kad netoli nuo Trilesino yra nedidelis dvaras, kurio žemė yra parduodama. Senieji dvaro šeimininkai mirė, o paveldėtojai, apsigyvenę Lenkijoje, paprašė dvaro valdytojo surasti pirkėjus, būti tarpininku parduodant jų žemę. Iš tikrųjų, Rytų Baltarusijoje dvarų žemdirbystė buvo atsilikusi, nuostolinga; bajorai žlugdavo, ir nemažai jų buvo priversti atsikratyti savo turto, parduodami žemę, miškus, dažnai už gana prieinamą kainą.

Kitą dieną patikėtinis vedė keliautojus parodyti parduodamas žemes ir surasti vietą, kur galėtų apsistoti. Jos buvo už penkių varstų (*varstas ~1067 m.*), šalia gana didelės, trijų gatvių Suslaukos kaimo. Keliautojai pamatė plačius laukus, išsidėsčiusius abipus seklios upės, ištekančios iš tolimos miško giraitės, kurios pakraštys buvo šalia kelio. Jį žymėjo aukšti beržai, pasodinti dar Jekaterinos II laikais. Buvo matyti, kad žemė, neturinti šeimininko, buvo apleista, ilgą laiką nearta, vietomis net užaugusi krūmais, jaunais beržais ir drebulėmis. Tik toli esančiose kaimo vietose buvo matyti rudenį arta dirva, laikinai išsinuomota vietos valstiečiams.

Kairėje upės pusėje, ant aukštumos, buvo matomas nei tai sodas, nei tai giraitė. Priėjus arčiau, jie suprato: tai buvo dvaro sodyba. Apleista, tuščia. Už sodo, kuriame buvo aplūžusios ir apdžiūvusios obelys bei kelios tokios pačios išvaizdos kriaušės ir laukinės vyšnios, stovėjo pusiau sugriautas gyvenamasis namas, akmeninis. Dalis jo sienų buvo sugriuvusios, langai buvo sudaužyti, tik namo pusė, esanti arčiau kaimo, buvo po stogu iš čerpių. Ūkiniai pastatai atrodė tragiškai - be langų, be durų, be vartų, be stogų. Kai kurie pastatai buvo išlikę tik kaip pamatai; matyti, kad statinius tikriausiai po plytą išardė artimojo kaimo gyventojai savo reikmėms. Netoli sodo buvo mažas tvenkinys, apsuptas nykstančių alyvų, šermukšnių, raugerškių ir kitų augalų, užmirkęs, užsodintas pelkiniais ajerais, viksvomis, visiškai padengtas ryškiai žaliomis

plūdenomis. Tik beveik nepažeistas, bet jau be durų, liko požeminis rūsys su priekinėmis betoninėmis sienomis ir tokiais pačiais laiptais.

Apžiūrėję sodybą, tiksliau jos likučius, keliautojai išėjo į stačią upės pakrantę ir priešais juos atsivėrė mažas tvenkinys, atsiremiantis į užtvanką, kuri užtvėrė upės slėnį. Kairėje kranto pusėje buvo matomas tiltas, o šiek tiek žemiau - malūnas, tiksliau, jo griuvėsiai. Senas ir sunykęs pastatas vos laikėsi ant supuvusių polių, medinis kanalų dugnas buvo sulaužytas, o jo vandens varomas ratas su dešiniu savo ašies galu įstrigo į negilią, smėliu užpiltą duobę. Tiesa, tiltas dar veikė, per jį ėjo kelias, kuris leidosi nuo tolimosios kaimo dalies ir vedė į sodybą, o nuo jos - į kitą kelią. Malūnas priklausė dvarui, tačiau likęs be šeimininko, be priežiūros, buvo apleistas, suiręs ir sugriuvęs.

Keliautojai neskubėdami apžiūrėjo žemę, stengdamiesi kruopščiai, kaip tikri šeimininkai, įvertinti viską. Atidžiai apžiūrėjo dirvožemį, domėjosi prie upės esančiomis pievomis ir jose augančiomis žolėmis, išsiaiškino kam priklauso netoliese už kelio esantis miškas ir ar būtų galima jį nupirkti, kad panaudoti mediena statyboms. Paklausė valdytojo, kokia būtų orientacinė žemės ir miško kaina, siūloma parduoti. Apsilankė kaimyninėje gyvenvietėje, pamatė, kaip gyvena vietiniai ūkininkai, kokia jų buitis ir turtas...

Keliautojai praleido tris dienas susipažindami su vietove. Tai visiškai suprantama, nes jie atvyko iš toli ir ne į svečius, o norėjo nusipirkti žemės, kurioje patys ir juos siuntę žmonės norės apsigyventi ir ūkininkauti. Skubotas, paviršutiniškas įspūdis galėjo brangiai kainuoti tiems, kurie ryžosi tokiam svarbiam ir lemiamam žingsniui. Grįžę į Trilėsino, keliautojai, kartu su svetingu šeimininku F. Rakickiu ir dvaro valdytoju, prie gausiai nukrauto stalo susėdo ir apkalbėjo savo „apžiūras“. Sprendimas buvo vieningas – galima pirkti šias žemes. Buvo tiksliai aptarta kaina už žemės dešimtinę (*dešimtinė ~1,09 ha*) ir pirmosios sumos, kurios turėjo būti sumokėtos.

Linkmeniškiai kantriai laukė savo pasiuntinių. Galiausiai po mėnesio su viršumi jie grįžo namo, pavargę nuo kelionės, susitikimų ir nerimo. Kitą dieną keliautojai pasidalino savo atsakingais ir nelengvais kelionės įspūdžiais su kaimo žmonėmis. Nebuvo nei entuziazmo, nei gražių žodžių, nei žavingų peizažų jų pasakojimuose. Ramiai, išsamiai ir tiesiai pasakojo, kur buvo, ką rado, ką matė. Lengvo persikėlimo, įkurtuvių be rūpesčių ir gero, be bėdų

gyvenimo jie nežadėjo. Įtikino? Ne, ir dar kartą ne! Tik vieną „nuodėmę“ prisiėmė: persikelti galima, verta, apie tai buvo nuspręsta dar būnant Trilėsino.

Kaimo žmonės ilgai ir išsamiai klausinėjo keliautojų, norėdami sužinoti daugiau apie vietovę, gamtą ir kur jiems būtų siūloma persikelti. Neapsiėjo be ginčų, nesutarimų, skirtingų nuomonių. Greito ir iš karto priimto sprendimo nebuvo. Susitarė: visi savo namuose, su šeimomis, apgalvos ir apsvarstys visas aplinkybes. Tai suprantama, nes tokiame rimtame ir svarbiame sprendime, kaip persikėlimas į naują vietą, negalima skubėti, elgtis lengvabūdiškai, pasiduoti pirmiems įspūdžiams ar impulsyvioms mintims. Galėjai labai stipriai ir nepataisomai suklysti visam likusiam gyvenimui, kuris galėjo virsti gėdingu ir nemaloniu, pilnu nusivylimų, nesėkmių ir apgailestavimų. Susitiko dar ne kartą – pasitarti, aptarti visas detales ir smulkmenas. Galiausiai nusprendė: keliautojų apžiūrėta vieta yra priimtina, galima ir reikia persikelti. Rimtas argumentas buvo tas, kad visi trys pasiuntiniai be jokios abejonės ketino persikelti į jau jiems pažįstamas žemes: juk jie nekenks sau, na ir savo kaimynų nuvilti, apgauti – tai būtų visiškai nesąžininga, neatleistina.

Ir kas ypač nudžiugino ir paguodė linkmeniečius: pasirodo, netoli galimos naujos gyvenvietės yra bažnyčia su nuolatiniu dvasininku, taip pat netoliese – katalikų kapinės.

Ir dar: prie tokio drąsaus, net rizikingo žingsnio persikėlimo linkmeniečius paskatino žinios apie tai, kad iš kitų artimų ir tolimų kaimų gyventojai, ypač iš Labanoro, Deveikių, Leliūnų, Kuktiškių ir kitų kaimų, esančių netoli Ignalinos, Utenos ir Švenčionių, ruošiasi persikelti arba jau persikėlė į Rytų Baltarusiją. Tai vyko beveik tuo pačiu metu – 1880-aisiais. Būtent tais metais Mogiliovo gubernijoje, netoli Mstislavlio kelio, atsirado lietuvių kaimiškos gyvenvietės: Malkovka – 15 varstų (*varstas ~1067 m.*) į pietvakarius nuo Mstislavlio, Sofeiskas – 25 varstų į rytus nuo Mogiliovo. Naujieji gyventojai iš Aukštaitijos įkūrė Karoliovką, Alchovką, Babinovičius, Litvinką, Osinovką ir kitas gyvenvietes. Tarp persikėlusių buvo nemažai Linkmenų gyventojų giminaičių, kas dar labiau patvirtino, kad jų sprendimas elgtis taip pat nėra pavojinga avantiūra.

Kol linkmeniečiai ir jų kaimynai ruošiasi kelionei, verta apsvarstyti, kas gi privertė Aukštaitijos valstiečius palikti gimtąsias, senai gyventas ir įprastas vietas, palikti (ir visam laikui!) mylimus ir artimus žmones? Kokios buvo priežastys šio gana masinio, organizuoto jų persikėlimo, ir ne kur papuolė, o būtent į Rytų Baltarusiją, Mogiliovo guberniją?

Rytų Aukštaitijos valstiečiai nuo senų laikų gyveno kaimuose. Šeimos ūkiai paprastai būdavo maži. Suaugę vaikai, susituokę, gaudavo savo dalį žemės. Todėl tėvo žemė buvo dalijama tarp vaikų, ūkiniai plotai vis smulkėjo, mažėjo. Istoriniuose šaltiniuose pateikiama informacija apie tai, kad šeimos ūkiai buvo dalijami į 6-8 dalis ar net iki 12 dalių, o dirbamos žemės juostos kartais tęsėsi kelis varstus (*varstas ~1067 m.*). Maži žemės plotai, nuolatinis nepriteklius vis dažniau tapdavo daugelio valstiečių dalia.

Lietuvoje, nuo XVIII a. pabaigos, tapusioje Rusijos imperijos dalimi, buvo įtvirtinta baudžiava. Dauguma valstiečių buvo nelaisvėje, visiškai priklausomi nuo bajorų. Pastarieji, būdami žemės savininkai, dalį jos perduodavo valstiečiams naudoti. Nuomos mokestis už naudojimąsi žeme buvo didelis ir dažnai nepakeliamas. Po baudžiavos panaikinimo 1861 m. valstiečiams buvo suteikta teisė išsipirkti savo sodybas. Tačiau nuomininkai, gyvenantys dvaruose, netgi neturėjo teisės tapti sodybų savininkais. Jie tokią teisę gavo tik pagal 1882 m. įstatymą, tačiau kaina buvo labai aukšta ir valstiečiams nepakeliama. Be to, Lietuvoje daugelis valstiečių (ypač samdomi darbininkai ir tarnai) vis dar neturėjo žemės. Vien tik Vilniaus gubernijoje bežemių ir mažažemių valstiečių skaičius viršijo 660 tūkst. žmonių.

Be to, valstiečių padėtis tiek baudžiavos laikais, tiek po jos panaikinimo buvo labai sunki. Pagal XVI a. viduryje įvykusį žemės skirstymą valstiečiams buvo nustatyti dideli piniginiai, natūriniai ir darbo įsipareigojimai bajorams. Be to, valstiečiams buvo paskirstyta prasta žemė: smėlinga, jaurinė, apaugusi krūmynais, esanti žemumose ir pelkėtose vietose. Kad gautų priimtiną derlių, valstiečiai turėjo įdėti daug darbo kultivuodami savo žemę. Tačiau derlius dažnai buvo labai kuklus ir dažnai neviršydavo „savų penkių“ – „savų šešių“. Tai sunku palyginti su derlingomis Suvalkijos, Sūduvos ir Lietuvos žemumų žemėmis, kurios pasižymėjo aukštu natūraliu derlingumu. Būtent dėl to minėtose vietovėse buvo auginamos tokios reiklios ir pelningos kultūros kaip cukriniai runkeliai, žieminiai ir vasariniai kviečiai, o Rytų Lietuvos

valstiečiams tai buvo tiesiog neįmanoma. Kankino ir kiti mokesčiai: draudimo įmokos, mokestis už viešųjų pastatų išlaikymą, mokėjimai pareigūnams, dvasininkams, kelių statyboms, švietimui, baudos, rinkliavos, kyšiai policininkams, raštininkams.

Mažos grūdų, linų ir kitų žemės ūkio produktų kainos dažnai net nepadengė valstiečių ūkio išlaidų. Todėl jie buvo priversti imti paskolas. Tuo naudojosi privatūs asmenys – kaimo turtingieji, krautuvininkai, užeigų šeimininkai, ypač žydų skolintojai. Paskolų palūkanos siekė 50-60 ir net 100 procentų. Dažnai be palūkanų, skolininkams tekdavo keliasdešimt dienų dirbti skolintojams. Dėl to nemažai šeimų bankrutavo: dėl nesumokėtų mokesčių ir paskolų ūkiai buvo parduodami iš varžytinių. Emigracija į tolimąją Ameriką, žemių paieška ir pirkimas artimose apylinkėse, toje pačioje Baltarusijoje – neišvengiamas, žiaurus likimas šimtams ir šimtams vargstančių Aukštaitijos valstiečių.

Po 1863 metų sukilimo Lenkijoje ir Lietuvoje, žiauriai numalšinto carinės armijos, valdžia pradėjo aktyviai rusifikuoti Šiaurės Vakaruose esančius kraštus, taip jie pavadino užimtas teritorijas. Tam tikslui į Lietuvą persikėlė valstiečiai iš rytinių gubernijų, ypač iš Baltarusijos. Kita vertus, siekdama išsklaidyti vietinius Lietuvos gyventojus, silpninti ir sugriauti jų nacionalinius pagrindus, carizmas dažnai skatino, priversdavo čia gyvenančius žemdirbius persikelti į rytus. Persikeliantys iš Lietuvos valstiečiai galėjo palyginti pigiai nusipirkti žemes Baltarusijoje (ji buvo 2-3 kartus pigesnė nei Lietuvoje) ir gauti pigią paskolą. Buvo įsteigtas specialus valstiečių bankas, kuris suteikdavo persikėlusiems ilgalaikes (iki 40 metų) paskolas žemės pirkimui; taip pat buvo žadama kitų lengvatų ir privalumų. Be abejo, visa tai buvo patrauklus stimulas persikeliantiems ir skatino pasinaudoti viliojančiais pažadais.

... Tai įvyko aštuntojo dešimtmečio pabaigoje, kitais metais po žvalgų kelionės grįžimo. Vieną pavasario dieną daugiau nei dešimt šeimų su užkrautais vežimais, lydimi artimųjų, draugų ir kitų linkmeniečių, susirinko prie bažnyčios. Parapijos klebonas pakvietė visus į šventovę – atsisveikinimo pamaldoms. Kunigas išsakė šiltus ir nuoširdžius linkėjimus sėkmingai persikelti į naują gyvenamąją vietą, išreiškė viltį ir norą, kad jo buvę parapijiečiai ir toliau ištikimai, neapleisdami laikytųsi dieviškų įsakymų,

priimtu šventuosius sakramentus, švęstų religines šventes, vykdytų aukštesnės galios nustatytus ritualus ir papročius. Jis taip pat pažymėjo, kad yra girdėjęs apie lietuvių kilmės kunigus, nesvyruojančią jų pareigų ištikimybę, kurie tarnauja vietose, kur gyvena senieji ir naujieji persikėlusieji iš gimtinės.

Kadangi didelė persikėlusių grupė buvo Linkmenų gyventojai ir bent dvi suslaukiečių kartos, tai linkmeniečių vaikai ir anūkai, verta trumpai papasakoti apie šį Aukštaitijos kaimą. Linkmenys įsikūrę šalia Žiezdro ir Ūsių ežerų, 14 kilometrų nuo Ignalinos. Apylinkės pasižymi vaizdinga gamta: gilios ežerų įlankos dera su ilgais pusiasaliais, plačios miškų teritorijos jau seniai garsėja gausiu žemuogių, mėlynių ir grybų derliumi. Upeliai, ežerai, tarp jų esantys sąsiauriai tapo mėgstami vandens turizmo entuziastų.

Senoji gyvenvietė pirmą kartą paminėta raštuose 1373 m., kai vasarį kryžiuočiai, vadovaujami Livonijos magistrato, siaubė ir niokojo Linkmenis, Labanorą, Tauragną, Uteną ir kitas gyvenvietes. Vėliau (1434 m.) ši gyvenvietė minima Žygimanto Kęstutaičio aktuose. 1517 m. buvo įsteigta parapija, pastatytas medinis bažnyčios pastatas. XVI a. viduryje gyvenvietė tapo karališkuoju dvaru, valsčiaus centru, turėjo nemažai gyventojų ir net 13 užeigų. XVIII a. pradžioje grafas Tiškevičius pastatė naują medinę bažnyčią. 1887 m. klebono Šimanskio ir parapijiečių pastangomis buvo pastatyta akmeninė bažnyčia. XVIII a. antroje pusėje Linkmenyse veikė pradžios mokykla.

Istorikai pažymi vieną ypatingą šio laikotarpio gyvenvietės ūkio ypatybę – linų auginimą. Kruopščiai auginami Linkmenų valstiečių lynai garsėjo ilgu, stipriu, minkštu, baltos spalvos pluoštu. Jį masiškai pirko vietos ir užsienio prekeiviai. XIX a. pabaigoje gyvenvietėje gyveno 290 žmonių. Dvaro žemės buvo išdalytos valstiečiams išpirkimui.

Nuo 1920 m. Linkmenys atsidūrė Lenkijos įtakoje, kurios kariuomenė užėmė Vilniaus kraštą. Nuo 1923 m., kai buvo nustatyta demarkacinė linija, pagrindinė gyvenvietės dalis su bažnyčia ir mokykla atiteko lenkams. Daugelio gyventojų valdos buvo skirtingose linijos pusėse: sodybos vienoje, laukai – kitoje. Lenkų valdžia įvairiais būdais trukdė linkmeniečiams užsiimti ūkio darbais, susitikti su giminaičiais, lankyti artimųjų kapus. Lietuvių gyventojai atkakliai priešinosi polonizacijai, stengėsi išlaikyti savo etninius

papročius, tradicijas.

1939 m. rudenį Linkmenys buvo sugrąžinti Lietuvai, o 1940 m. čia įsitvirtino naujoji – sovietų valdžia. Senosios tradicijos vietovės pavadinimą sieja su mitine būtybe, esą gyvenusiu prie ežero (pilkapyje), vadinamu Linkmenis (Lingmanas). Senovėje čia vykdavo aukojimai šio dievo garbei...

... Po palaiminimo, su artimųjų ir kaimynų geranoriškais palinkėjimais, persikėlėliai išvyko iš kaimo į Ignaliną ir pradėjo kelionę per žygūnų pramintą taką. Kelionė buvo sunki, o svarbiausia – neartima. Vežimai buvo užkrauti namų apyvokos daiktais, darbo įrankiais, sėjamaisiais grūdais. Kiek tik galėjo, pasiėmė maisto produktų. Kiekvienas persikėlėlis vedė kokį nors gyvulį – karvę, jauną telyčią, vieną ar dvi avis. Kai kurios vežimus traukė ne vienas arklys, o du. Vežimai buvo taip prikrauti, kad suaugusieji, vyresni vaikai ėjo pėsčiomis, o tik mažiausieji važiavo. Jie judėdavo visą dieną, ir tik stipriai sutemus sustodavo nakvynei, rinkdamiesi vietą prie kelio, netoli upelio ir kuo arčiau sodybų, kaimų. Naktį lengva buvo atpažinti persikėlėlių stovyklą: laužai apšvietė stovyklavietę, girdėjosi žmonių balsai, karvių mūkimas, avių bliovimas. Vyrams miegoti tekdavo mažai, nes jie saugojo stovyklą: pusė budėjo iš vakaro, kita – nuo vidurnakčio iki ryto. Vietiniai gyventojai draugiškai įspėdavo: būkite atsargūs, nes lengvos naudos ieškantys asmenys, ypač iš tolimesnių kaimų, gali staiga užpulti ir iki siūlelio apiplėšti. Klajojantys čigonai taip pat trikdė keliautojus, ypač kai kėsindavosi į arklius: savo seną kuiną norėdavo pakeisti į stiprų arba pavogti arklį ir parduoti už 20-30 varstų (*varstas ~1067 m.*) arklių mugėje.

...Persikėlėlių kelionė užtruko visą mėnesį. Vieną dieną, artėjant vakarui, virtinė vežimų pasiekė kelią, vedantį iš vakarų į rytus, tris varstai nuo Trilesino. Didžiuliai, 20-25 metrų aukščio beržai tęsėsi tolyn. Kiekvienam medžiui buvo ne mažiau nei šimtas metų – juos pasodino pagal imperatorienės įsaką. Tai buvo garsusis Jekaterinos traktas. Jis driekėsi nuo Mogiliovo iki Mstislavlio ir buvo gerai prižiūrėtas. Žemose, pelkėtose vietose ir didesniuose kaimuose kelias buvo išklotas akmenimis, o kraštuose iškasti gana gilūs, žole apaugę grioviai. Ten, kur kelias kirto upelius, upokšnius ir daubas, buvo pastatyti nedideli, bet tvirti tilteliai. Didesnėse upėse su platesnėmis pakrantėmis ir stipriais pavasariniais potvyniais stovėjo tvirti mediniai tiltai, kuriuose buvo įrengtos atramos prieš ledonešį.

Ir štai žvalgai paskelbė: atvykom į vietą, kur jie buvo ir siūlė apsigyventi. Žemė ir didelė dalis miško priklausė parduodamam dvarui. Kaimo kelias, vedantis nuo trakto, nuvedė naujakurius į seną sodą, prie kurio stūksojo pusiau sugriuvę pastatai. Atvykėliai, kažkaip įsitaisę nakčiai, praleido savo pirmąją naktį naujoje žygeivių parinktoje vietoje ir nuo šiol visiems laikams čia šeimininkaus.

Kitą dieną vyrai, vadovaujami žvalgų, išvyko apžiūrėti pasiūlytus pirkti ir apgyvendinti plotus. Vaikščiojo ilgai, neskubėdami, ūkiškai apžiūrinėdami apleistus laukus, pievas, praėjo palei visą upelį, tekantį viduryje arba ant ribos su perkama žeme. Aplankė mišką, besiribojantį su upeliu, kurį įsigiję naujakuriai galėtų naudoti reikalingas medžiagas gyvenamųjų namų, ūkinių pastatų statyboms. Kitą dieną visi atvykėliai susirinko ir galutinai nusprendė apsigyventi čia, aptarė, kur ir kaip statys, kas atstovaus ir gins naujakurių teises ir poreikius. Vyresniuoju buvo išrinktas vienas iš keliautojų – Juozapas Daveinis. Jis išvyko į Trilesino, kad praneštų savininkų patikėtiniui apie pirmos grupės atvykimą, nes reikėjo skubiai užbaigti žemės ir miško pirkimą, gauti kreditą, o šie klausimai buvo sprendžiami tik dalyvaujant abiem pusėms. Tuo metu kai kurie vis dar gyveno pusiau sugriautuose dvarų pastatuose, kiti pasistatė vasarines palapines iš šakų ir stogines: o dar kiti, jau būsimosios kaimo vietoje, ant upės šlaito, pasidarė žemines arba palapines iš eglės žievės juostų – tvirtesnius, erdvesnius pastatus ir juos apšildę, galėjo ten peržiemoti.

Vietos, kurias aukštaičiai pasirinko apsigyvenimui, nebuvo jiems svetimos, nepažįstamos ar ypač atokus užkampis. Šios vietos, jų gyvenvietės, tiek didesnės, tiek mažesnės, turėjo ir turi turtingą praeitį, daugiametę istoriją, garbingą, didvyrišką, bet tuo pačiu ir labai sunkius, kupinus tragedijų, išbandymų ir nepalankių aplinkybių laikus. Patvirtinimui tokių vertinimų galėtume pateikti trumpus istorinius prisiminimus, pilnus įvairių atmintinų faktų ir įvykių. Tačiau apsiribosime trumpu apžvalgos aprašymu, kai kuriais bruožais, pagrįstais literatūros šaltiniais, pirmųjų persikėlėlių atsiminimais...

Senovėje, prieš beveik septynis šimtmečius, čia buvo Mstislavlio kunigaikštystė. Dėl savo senumo ir istorinės reikšmės mokslininkai laiko Mstislavlį vienu svarbiausių miestų. 1358 metais Didysis kunigaikštis Algirdas prijungė Mstislavlį ir jo žemes prie Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės. Vietiniu kunigaikščiu jis paskyrė savo sūnų Simoną

Lengvenį (*Algirdaitį*), kuris tapo Mstislavlio kunigaikščių giminės pradininku. Miestas ne kartą patyrė svetimšalių atakas, plėšimus, padegimus, kurie gyventojams sukeldavo daugybę sunkumų ir vargų.

Nenorėdami kentėti pažeminimo ir smurto, miesto gyventojai drąsiai ir ryžtingai priešinosi atvykėliams. Taigi 1386 metais, žiauriame mūšyje, jie visiškai nugalėjo į Mstislavlį pasiekusius kryžiuočius ir jų sąjungininką, Smolensko kunigaikštį Svetoslavą.

Mstislavlis buvo žinomas savo bažnyčiomis, vienuolynais – karmelitų, bernardinų, dominikonų, jėzuitų. XVIII amžiuje prijungtas prie Rusijos, miestas pradėjo prarasti savo istorinę ir kultūrinę reikšmę. Šiuo metu Mstislavlis yra labiausiai į rytus nutolęs Baltarusijos Mogiliovo srities regioninis centras.

Ne mažiau žinomas ir garsus savo istorija, valdovais, lankytinomis vietomis yra Mogiliovas. Senovinė gyvenvietė prie Dniepro upės su laiku augo ir stiprėjo, išlikdama neprieinama daugybei priešų ir skriaudėjų. Apie 1396 metus Mogiliovą užkariavo Didysis kunigaikštis Vytautas. Miestą valdė kunigaikščių paskirti vietininkai – Naruševičius, Aleksandras Chodkevičius ir kiti seniūnai.

Beje, su Mogiliovu ir jo apylinkėmis susijęs Leono Sapiegos valstybinis, politinis ir ūkinis gyvenimas – jis buvo Vilniaus kancleris, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės didysis etmonas (1557–1633). Pagal Lenkijos ir LDK kunigaikščio Zigmanto Vazos privilegiją 1598 metais L. Sapiega tapo Mogiliovo seniūnijos valdytoju – kuri buvo iš didžiausių ir turtingiausių teritorijų rytinėje Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės dalyje. Būdamas Šv. Anupro vienuolyno Mstislavlyje kuratoriumi, jis valdė Horkas, Drybiną, Bialyničius, Pleskačius ir daugybę kitų vietovių, bei plėtojo ūkio veiklą savo valdose, statė bažnyčias, prieglaudas, tiltus, amatų centrus ir kitus pelningus objektus. Beje, L. Sapiegos senelis – Sapiega, baltarusis iš Čerėjos, kuri yra 10 km nuo naujojo Novalukomlio miesto, Vitebsko srityje.

Mogiliovas - didelis prekybos ir pramonės centras prie Dniepro, vykdė plačią prekybą su Vilniumi, Kijevu, Karaliaučiumi, Gdansku, Maskva, Čekijos miestais. Pagal ūkinę reikšmę Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje Mogiliovas užėmė antrąją vietą po Vilniaus.

Miestas ne kartą buvo užpuldinėjamas, padegtas. Jį plėšė Dniepro slenksčiuose įsikūrę kazokai, ypač vadovaujami Nalivaikos. Savo plėšikišką jėgą ir uolumą jie parodė 1595 metais, kai sudegino 40 procentų miesto pastatų, įskaitant kelias bažnyčias.

Mogiliovo nesigailėjo ir Rusijos valdovai. Caro Aleksejaus laikais pagal jo įsakymą buvo nužudyti ir apiplėšti žydai gyvenantys mieste. Siekdami pabaigti su nepakeliamais mokesčiais ir rinkliavomis, miesto gyventojai, atėmę ginklus iš rusų karių, žiauriame mūšyje sunaikino visą septynių tūkstančių karių garnizoną. Lenkijos karalius, priglaudęs Mogiliovą po savo apsauga ir globa, suteikė jam teises ir privilegijas, kuriomis tuo metu naudojosi Vilnius. 1665 metais miestą užėmė kariuomenė, vadovaujama Vilniaus karvedžio M. Paco.

Ypač sunkią dalį Mogiliovas patyrė Šiaurės karo metu. Miestas buvo plėšiamas, grobiamas, prievartaujamas tiek švedų, tiek rusų kariuomenių. 1708 metais, kai caras Petras I įžengė į Mogiliovą ir siekdamas eliminuoti Karlo XII armijai galingą atraminį punktą - įsakė miestą sudeginti. Prieš tai jo gyventojai buvo visiškai apiplėšti. Prijungus prie Rusijos 1772 metais, Mogiliovas tapo gubernijos centru.

Istorikai pažymi, kad Mogiliovo gyventojai ir valdžia, esantys dviejų krikščioniškų kultūrų sankirtoje, rodė tam tikrą tarpusavio religijos toleranciją. Įrodymu tam buvo daugelis miesto katalikų, stačiatikių ir žydų bendruomenių buvimas. Įdomus faktas: nuo 1773 metų Mogiliovo arkivyskupija buvo vadovaujama Stanislavo Jono Bohušo-Sestšencevičiaus – Radvilų šeimos mokytojo, kunigo, Vilniaus kanauninko. Jo kaip europinio lygio mokslo ir teologo populiarumą pripažino ir vertino imperatorė Jekaterina II. Jos įsakymu Bohušas-Sestšencevičius, pakeltas iki metropolito rango, tapo visų Romos katalikų parapijų Rusijos imperijoje vadovu.

Beje, Lietuvos ir Baltarusijos istorija glaudžiai susijusi su A. H. Kirkoro vardu, gimusiu Mogiliovo gubernijoje. Etnografas, archeologas, istorikas, publicistas, leidėjas, jis buvo itin aktyvus Lietuvos, Baltarusijos ir Lenkijos dvasinio paveldo tyrinėtojas. Rusų geografijos draugijos pasiūlymu A. Kirkoras parašė išsamią monografiją apie Lietuvos ir Baltarusijos istoriją, geografinę padėtį, ekonomiką, gyventojus, kultūrą. Mokslininko tyrimai

sudarė trečiąjį tomą, išleistą 1882 metais, leidinyje „Vaizdingoji Rusija“. A. Kirkoro darbai teisėtai pripažinti jo ilgalaikės mokslinės veiklos. Jis turėjo visus pagrindus teigti (laiške savo žmonai): „Aš esu lietuvis, ir šis jausmas niekada nebus išnaikintas mano širdyje!... Myliu savo Tėvynę.“

Mogiliovo krašte iš viso yra daugybė miestų ir gyvenviečių su giliomis istorinėmis šaknimis. Pavyzdžiui, Radomlia, esanti už šešių kilometrų nuo mūsų Suslaukos, taip pat sena gyvenvietė. Mokslininkai laiko ją pagrindiniu Radimičių miestu - slavų genties iš ankstyvojo Kijevo Rusios viduramžių laikų. Ne mažiau senos yra Ryasna, esanti 12 km į rytus nuo Suslaukos, Horkos, Drybinas, mažesnis rajono centras, Čavusai – buvęs apskrities centras, kuriame buvo mūsų kaimas, Sukhario miestelis, esantis už 25 km nuo mūsų link Mogiliovo.

Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių sūnūs, kilmingų bajorų šeimų nariai buvo siunčiami valdyti jiems suteiktų LDK žemių. Juos lydėjo gausi palyda, tarnai ir kariai. Už ištikimybę, lojalią tarnybą jie gaudavo seniūnijas, miestus, dvarus, dideles žemės nuosavybes, tapdavo plačių dvarų savininkais, šimtų ir tūkstančių jiems priklausančių valstiečių šeimininkais. Taip rytų kunigaikštystėse formavosi lietuvių, lenkų kolonijos ir gyvenvietės.

Apgyvendindami naujas vietas, jie statė bažnyčias, koplyčias, sukurdavo katalikų parapijas, o prie jų kapines. Naujose vietose apsigyvenę gyventojai neprarado ryšio su tėvyne, bendravo su artimaisiais. Apie tai girdėjo ir žinojo Aukštaitijos valstiečiai, daugelis kurių persikėlė į naujas vietas. Kur dar galima buvo be didelių pastangų rasti kraštietį, to pačio tikėjimo žmogų, pas jį rasti prieglobstį, gauti naudingą patarimą, pagalbą ir palaikymą?

NAUJOJE VIETOJE

Suslauka statoma, įsikuria

Pirmieji tvirti pastatai pradėjo kilti maždaug už dviejų šimtų metrų nuo kelio, šalia upės, tekančios per siaurą slėnį su švelniais šlaitais, abiejose pusėse takelio, vedančio į miško pakraštį pietų kryptimi. Pirmiausia buvo statomi rąstiniai namai pačiame miško pakraštyje. Gyvenamieji namai buvo statomi iš aukščiausios kokybės eglės rąstų, kurie dominuodavo miške. Iš

vieno aukšto ir tiesaus medžio išeidavo du, o kartais ir trys penkių–šešių metrų ilgio rąstai, o viršūnė tinkama būdavo stogų gegnėms, vartų ir tvorų stulpams.

Kai kurios šeimos, neįsitikinusios, kad baigs statybas iki žiemos, statė mažas trobas, panašias į pirtis. Kai kurie, pasirinkę sausą smėlingą vietą upės šlaituose, statydavo žemines su sienomis iš perpus perpjautų rąstų. Jose buvo įrengiami akmeniniai židiniai. Tokios patalpos vėliau buvo pritaikytos kaip rūsiai.

Tiems, kurie vėlavo baigti savo statybas padėdavo talkos. Dirbdavo nuo aušros iki sutemų, atimdami brangias valandas ir minutes nuo miego ir poilsio, kartais ir sekmadieniais, kas pagal tradicijas buvo nepriimtina dirbti per šventines dienas. Tačiau dėl gero tikslo - turėti stogą virš galvos - naujakuriams tai buvo atleistina.

Vėlyvą vasarą ir ankstyvą rudenį išdžiovintus ir susigulėjusius rąstus gyventojai perkėlė į nuolatinę vietą, šiltino samanomis tarp rąstų. Didesnius namus statė ant tvirtų ąžuolinių rąstų pamatų, mažesnius – dažniausiai ant didelių akmenų kampuose. Į namus buvo įstatyti langai, durys, sumūrytos krosnys. Rudenį, prasidėjus šalčiams, dauguma šeimų jau turėjo arba pakankamai gerą namą, arba kuklų, o kai kurios – silpną trobelę, bet savo šeimos židinį. Beveik visos šeimos pastatė mažus tvartelius arkliams, karvėms, avims – kai kurie gyvulius atsivežė su savimi, kiti spėjo nusipirkti vietoje.

Statydami gyvenamuosius namus ir ūkinius pastatus, naujakuriai nedelsė įsisavinti naujų žemių: ardavo pūdymus, miškų kirtimus, sėjo juose lauko kultūrinius augalus. Žemę padalijo juostomis priešais savo sodybas, paruošė lysves daržovėms, būtinai pasodino maišą ar du bulvių. Tiesa, pirmaisiais metais dirbamos žemės plotai buvo nedideli. Didelė dalis įsigytų žemių liko apaugusi mišku, užimta krūmynais ir kitomis nenaudojamomis žemėmis. Jų įsisavinimas truko keletą metų.

Ir, žinote, kas ypač džiugino naujakurius? Per pirmuosius metus žemė, ilgai nepatyrusi žmogaus triūso ir rūpesčio, arba anksčiau buvusi mišku, dosniai atsidėkojo derliumi. Grūdais prisipildę miežiai linko nuo sunkių varpų, panašiai brandžiomis šluotelėmis subrendo avižos, tankiais ankštimis

žaliavo žirniai, kuriuos nuo išgulimo palaikė pasėtos avižos. Gausiai derėjo rugiai, ropės, burokai ir bulvės, užsėtos naujakurių žemėse.

Įsimintinas sutapimas! Subrendęs ir bręstantis derlius sutapo su Radomlio bažnyčioje vykstančiomis šventėmis - Škaplierinėmis. Gyventojai jau žinojo, kad parapijos centras yra už šešių kilometrų ir liepos 16-ąją kas vežimais, kas pėsčiomis patraukė į Radomlį dalyvauti pirmosiose iškilmingose pamaldose naujoje vietoje. Jie dėkojo Dievui už sėkmingą persikraustymą, už gerą pirmąjį derlių, už pakenčiamas gyvenimo sąlygas. Meldė palaimos naujame gyvenimo kelyje. Nuo to laiko Suslaukos valstiečiai – tėvai su augančiais vaikais – beveik kiekvieną sekmadienį lankė bažnyčią, dalyvavo pamaldose, atlikdavo nuoširdžią išpažintį.

Kitais metais prie pirmųjų naujakurių prisijungė nauja migrantų grupė. Juos persikelti paskatino giminių laiškai, kuriuose buvo pasakojama, kaip sekasi kurtis naujoje vietoje, pabrėžiami jos privalumai, kviečiama artimuosius ir kaimynus prisijungti. Valstiečių iš Aukštaitijos persikėlimas į Suslauką tęsėsi...

Per pirmuosius metus tarp persikėlusiųjų buvo Daveiniai, Želaniai, Kunčinos, Laurinavičiai, Šinkūnai, Bubeliai, Gageliai, Raudainiai, Rukai. Prie jų prisijungė ir lenkai iš Rytų Lenkijos, Vakarų Baltarusijos: Aleknavičiai, Bordilovskiai, Masievskiai, Rakickiai, Zavackiai, Šuškevičiai. Iki 1900 metų Suslaukoje jau gyveno daugiau nei 20 persikėlusių šeimų.

Taip XIX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigoje prie Mogiliovo-Mstislavlio kelio, tiksliai per vidurį tarp šių miestų, atsirado naujas kaimas. Jį pavadino Suslauka (baltarusiškai - Суслаука, rusiškai - Сусловка) pagal netoliese buvusio kaimo pavadinimą. Iš pradžių, siekiant atskirti nuo kitos vietovės, prie kaimo pavadinimo pridėjo žodį „gyvenvietė“. Laikui bėgant ši priesaga nepastebimai pradingo.

Mano gimtojo kaimo vietovės reljefas lygus, kaip ir aplinkinės žemės. Kai kur paviršius švelniai kyla į keletą dešimčių metrų aukščio kalvas. Vietovės aukštis siekia apie 200 m virš jūros lygio. Klimatas kiek atšiauresnis nei Lietuvoje, Aukštaitijoje. Vasaros čia švelniai karštos – 20–25°C, kartais daugiau. Žiema prasideda lapkričio pabaigoje – gruodžio pradžioje. Sniego danga išsilaiko iki kovo pabaigos – balandžio pradžios. Pasitaikydavo gausių

snygių, pūgų, kai po jų kaimas paskęsta pusnyse, ir rytais, eidamas šerti gyvulių, vos pasiekdavo tvartus. Tokiais periodais nei praeisi, nei pravažiuosi. Tik po kelių dienų kai vietomis sutryptas sniegas ar nukastos pusnys paversdavo gatvę vėl pravažiuojama. Žiemą pasitaikydavo ir ilgų atlydžių. Kai šalčiai sugrįždavo, suplūktas sniegas sudarė tvirtą plutą, ant kurio galėdavai ne tik vaikščioti, bet ir važiuoti rogėmis.

Po sniegingų žiemų pavasariniai potvyniai užpildydavo griovius, upelius ir upių slėnius nuo vieno krašto iki kito. Dažnai potvynis apgadindavo tiltą per upelį, kuris jungė kelią į Budinę ir toliau į Radomlį. Todėl vasarą kaimo gyventojams tekdavo jį atstatyti, sutvirtinti, pakelti erozijos nuplautus pylimus prieš ir už tilto. Nedidelis tiltelis, einantis per upelį už tolimiausio kaimo galo, paprastai neatlaikydavo potvynio, todėl jį beveik kiekvieną vasarą reikėdavo iš naujo tiesti.

Plėtojant kaimą, buvo iškasta septyni šuliniai su svirtimis „gervėmis“. Šuliniai, įrengti iš kokybiškų rąstų, buvo vietinių meistrų rankų darbas. Vanduo buvo netoli paviršiaus – keturių–penkių metrų gylyje – ir pasižymėjo geru skoniu, buvo mažai kalkingas.

1930-ųjų pradžioje, po stiprių griaustinių, kurių metu sudegė dviejų sodybų ūkiniai pastatai (klėtis ir tvartas), žmonės ėmėsi priemonių apsaugoti kaimą nuo naujų gaisrų. Dviejose vietose, kurias nurodė iš Drybino atvykęs priešgaisrinės apsaugos inspektorius, buvo pastatyti žaibolaidžiai. Po to klastingos žaibų iškrovos nustojo kelti pavojų Suslaukai.

Dirbamos žemės plotai buvo plečiami kertant mišką, deginant krūmus. Pagrindiniai žemės ūkio laukai buvo pietvakariuose nuo kaimo. Bendras suslaukiečių turimų žemių plotas viršijo 500 hektarų. Apie penktadalį užėmė pievos ir ganyklos, dažniausiai sausesnės arba pelkėtos, su menku augaliniu sluoksniu. Žemė nebuvo labai derlinga – dominavo nederlingos velėninės jaurinės, žemos, vietomis molingos ir priesmėlio dirvos. Kad būtų užaugintas padorus derlius, reikėjo daug pastangų, ypač gerinant dirvožemį ir didinant laukų derlingumą. Gyvulių, ypač pirmaisiais metais, buvo nedaug, todėl mėšlu galėjo būti tręšiami tik nedideli plotai, daugiausia skirti daržovėms ir bulvėms. Laukų kultūroms mėšlas nebuvo tiekiamas ištisus metus, o jų plotai likdavo nekalkinti.

Tačiau drenažo darbus naujakuriai pradėjo nedelsdami. Kai kurie laukai, ypač upių slėniai ir žemi miškai, buvo užmirkę ir nebuvo tinkami naudoti. Kaimo gyventojai nebuvo patenkinti neapdorotomis ganyklomis, kurias apėmė šiurkštūs augalai ir krūmai.

Pirmiausia jie ėmėsi sausinti pievas prie upės. Po pavasarinių potvynių vanduo ilgai stovėdavo pievose, ypač užutekiuose, kur susiformuodavo neprieinamos pavojingos pelkės, kuriose kartais įklimpdavo ar net žūdavo arkliai ar karvės. Pavasarį, kai potvynis slūgdavo, tose vietose, kur dar stovėjo vanduo, valstiečiai pastatydavo kuolelius. Kai pieva išdžiūdavo, vyrai susiskirstydavo grupėmis ir kasdavo griovius. Jie pirmiausia sausindavo pievas priešais sodybas. Grioviai buvo kasami ne tiesiai nuo šlaito į upę, bet įstrižai, pagal vandens tėkmę. Taip vienas griovys drenuodavo kelias juostas, sausindamas didesnį plotą. Palei upę, tekančią pro kaimą, buvo iškasta apie dešimt griovių, dėl kurių pavasarį pievos greičiau išdžiūdavo. Jose anksčiau atželdavo žolė, keitėsi ir jos sudėtis: vietoje asiūklių, švendrų, pelkinių augalų atsirasdavo pievinė miglė, plautė, motiejukai, o kartais net baltasis dobilas. Kai kurias samanotas pievas valstiečiai ankstyvą pavasarį akėdavo, kad atsikratytų menkaverčių augalų.

Vėliau jie ėmėsi melioruoti toliau nuo kaimo esančias pievas ir dirbamus laukus. Buvo iškasti drenažo grioviai žemoje vietovėje už daržų, skersai visų valstiečių juostų. Du dideli grioviai surinkdavo vandenį iš pelkės, esančios lauko pakraštyje ir besitęsiančios į žemumų mišką. Vienas griovys pašalindavo vandens perteklių iš lauko kitoje upės pusėje. Upelis, ištekantis iš tolimų miškų ir kertantis laukus už kaimo, buvo ištiesintas ir vietomis pagilintas pusantro–dviejų metrų grioviais. Tai leido nusausintose žemėse 10–15 dienų anksčiau pradėti lauko darbus. Grioviai padėdavo ir per stiprias liūtis.

Melioracijos grioviai Suslovkoje buvo reguliariai valomi ir prižiūrimi: šlaitai nušienaujami, pašalinami išaugę krūmai, dugnas išvalomas nuo dumblo ir sąnašų. Tačiau vėliau, kai žemė tapo visuomenine, kolūkine, ji faktiškai liko be šeimininkų, o melioracijos įrenginiai buvo apleisti: užžėlė, išsiplovė, užpelkėjo ir 30-ųjų pabaigoje visiškai išnyko.

Apskritai naujakuriai rūpestingai ir su meile prisitaikė prie naujų

gyvenamųjų vietų. Ryškus to liudijimas – vardai, kuriais jie pavadino upę, laukus, miškus ir kitus savo aplinkos objektus. Kaip tai vyko ir kuo pasireiškė, reikalauja atskiro pasakojimo, kurį skaitytojas ras toliau, antrojoje šios istorijos dalyje.

Suslauka buvo įsikūrusi miškingoje vietovėje. Miškai iš rytų, pietų ir vakarų beveik priartėjo prie pat kaimo, tačiau naujakuriai, pamažu kirsdami medžius, traukė juos atgal, atlaisvindami žemę arimui. Vis dėlto, kai gyventojai pasiekė savo valdomų žemių ribas, dideli miško masyvai išliko.

Ypač įspūdingas buvo Suslaukos vakaruose plytėjęs miškas, atrodė kaip didinga siena. Naujųjų gyventojų pasakojimuose jis buvo labai senas, tankus, su aukštomis eglėmis, tvirtais ąžuolais, grakščiais beržais ir drebulių plotais. Šis sunkiai praeinamas, gūdus miškas kėlė žmonėms pagarbą ne tik savo didybe, bet ir gyvūnų gausa. Čia gausiai gyveno voverės, stirnos, elniai, vilkai ir net meškos – tikrieji vidurinės Rusijos zonos šeimininkai, kurios pirmaisiais naujakurių gyvenimo metais drąsiai prieidavo prie kaimo ir ne kartą sudraskydavo ne vieną karvę. Iš paukščių čia buvo tetervinų, kurtinių, kurapkų, pelėdų, vanagų, gegučių, laukinių balandžių, strazdų, genių ir įvairiausių smulkių sparnuočių...

Po miškų kirtimo pietuose ir vakaruose žemės neliko tuščios. Kaimiečiai, kirsdami medžius, kiekviename plote palikdavo po vieną ar du jaunus, grakščius ąžuolus. Per metus šie ąžuolai augo, tapo pavėsingu prieglobsčiu dirbantiems žemdirbiams. Vėliau jie davė ne tik pavėsį, bet ir galingus grybus – ąžuolinius baravykus. Ąžuolai išliko ir 20–30-aisiais, kai laukai tapo bendra kolūkio nuosavybe. Tuomet šie jau suaugę, šakoti medžiai dovanojo kaimo gyventojams daug gilių. Gilės buvo renkamos maišais, džiovinamos, malamos ir įvairiai naudojamos: nepritekliaus metais jos papildė gyvulių pašarą, buvo naudojamos kepant duoną. Kaimo gyventojams „kava“ iš grūdų ir gilių užpilo tapo geriausiu ir prieinamiausiu gėrimu.

Suslauka nebuvo greitai apgyvendinta – naujakuriai neskubėjo statyti tvirtų namų ir ūkinių pastatų. Visas šis procesas, įskaitant namų apstatymą reikalingais buities daiktais, truko gerą dešimtmetį, kol žmonės galėjo pasakyti, kad patogiai įsikūrė naujoje vietoje.

Pasiturintys šeimininkai, įsigiję po nemažai žemės, statė erdvius

gyvenamuosius namus. Jie buvo dviejų tipų. Paprastas namas – vadinamasis „penkiasienė“ – buvo didelis pailgas statinys su tvirta vidine siena. Priekinė, mažesnė patalpa buvo virtuvė: joje stovėjo rusiška krosnis, tinkama maisto gaminimui, duonos kepimui, pašarų gyvuliams garinimui, grūdų, grybų, obuolių ir riešutų džiovinimui. Per šalčius ant krosnies šildėsi žmonės, o jei šeima buvo didelė, čia nakvodavo vaikai. Virtuvėje buvo įvairūs namų apyvokos daiktai: indai, stalo įrankiai, kibirai, puodai, praustuvas, stalas maistui ruošti ir valgyti. Išilgai išorinių sienų stovėjo suolai, o virš jų – pakaba darbinei aprangai.

Iš virtuvės durys vedė į švarią gyvenamąją patalpą su 3–4 langais. Prie belangės sienos stovėjo lovos, atskirtos spalvingomis užuolaidomis arba lengva lentelių pertvara, nesiekianti lubų. Čia stovėjo didelis stalas, prie kurio dažniausiai susirinkdavo per šventes arba priimant svečius. Kambaryje taip pat buvo spinta drabužiams, skrynia arba komoda patalynei. Išilgai dviejų sienų su langais buvo suolai, o prie stalo stovėjo taburetės arba kėdės. Virš stalo, paprastai po lubomis, kabėjo žibalinė lempa, gerai apšviesdavusi erdvų kambarį.

Į namus patekdavo per atvirą verandą arba prieangį. kur buvo laikomos statinės, kubilai, dėžės su sausais, ilgai negendančiais produktais. Prieangyje į palėpę vedė laiptai, kur buvo saugomos rūkytos atsargos – kumpiai, dešros. Palėpė taip pat buvo puiki vieta vasarą miegoti arba dieną pailsėti vėsioje prieblandoje.

Kai kurios šeimos statėsi namus su trimis patalpomis: viduryje – virtuvė, o iš šonų – gyvenamieji kambariai. Tokiuose namuose gyveno tėvai su vedusiais vaikais, jau turinčiais savo atžalų.

Erdvesni namai buvo aukštesni už kitus – trimis rąstų eilėmis daugiau. Jie buvo statomi iš tvirčiausių rąstų – ąžuolų ar beržų. Kampuose rąstai buvo sujungti nepaprastai, o įtvirtinant į stulpus. Apatiniai stulpų galai, prieš juos įkasant į žemę, buvo apdeginami lauže, kad neimtų pūti, kas leido išlaikyti namo ilgaamžiškumą. Toks statymo būdas užtikrino aukštą pastogę, kurioje buvo įrengtas sausas rūsys. Net atšiauriomis žiemomis sausas rūsys neužšaldavo, todėl nereikėjo nuolat leistis į apatinį rūsį - pagrindinę bulvių ir daržovių saugojimo vietą.

Pasiturintys ūkininkai turėjo kelias ūkines patalpas, kurios buvo gana erdvios, kad jose tilptų gyvuliai, pašarai, grūdai ir sėklos. Kiekvienai gyvulių rūšiai buvo skirtas atskira patalpa – arkliams, karvėms, kiaulėms, avims, paukščiams (kai jų laikydavo daugiau, pavyzdžiui - žąsų, ančių, kalakutų). Buvo atskiras sandėlis sausam pašarui, žemės ūkio padargams ir malkoms. Grūdai buvo saugomi kluone, kuris stovėjo arčiau gatvės. Ūkiniai pastatai paprastai buvo išdėstyti šalia gyvenamojo namo, sudarydami uždarą kiemą. Pradžioje jie buvo išrikiuoti vienas šalia kito, vėliau statomi kampu, suformuojant stačiakampę kiemo erdvę. Įvažiuoti į kiemą buvo galima iš gatvės per plačius vartus, o šalia, arčiau namo, buvo maži varteliai. Tokie patogūs kiemai priklausė stiprioms, pasiturinčioms šeimoms, taip pat kai kuriems vidutiniokams ūkininkams, tokiems kaip S. Rakickis, M. Šinkūnas, I. Belogradovas, kurie planavo plėsti ir stiprinti savo ūkius, gyventi turtingiau.

Sodybų gale buvo statomi klojimai arba svirnai – erdvūs pastatai, kur buvo laikomas surinktas derlius, kuliami ir valomi grūdai, laužomi ir šukuojami linai. Klojimo gale buvo mažesnis kambarys – džiovykla su mūrine krosnimi, skirta rugiams džiovinti, kad juos būtų galima anksčiau pasėti; vėliau joje džiovindavo pernokintus arba mirkytus linus, kanapes. Kai kurie ūkininkai turėjo atskirus pastatus stambiam pašarui – klojimus šienui.

Priešais sodybas, šlaito pakraštyje, suslaukiečiai statė šeimų pirtis, o netoliese – rūsius. Žiemą juose buvo laikomos bulvės, runkeliai, ropės, kiti šakniavaisiai, taip pat statinės su raugintais kopūstais, agurkais ir net švieži kopūstai, išsilaikantys iki viduržiemio. Rūsiai buvo įrengiami sausose, smėlėtose vietose. Iškasdavo gilią kvadratinę duobę, kurios sienas sutvirtindavo vertikaliai statomais pusiau perpjautais rąstais. Nuo kritulių ir šalčio rūsius saugojo žema šiaudinė stogo konstrukcija su mažomis durimis, o už jų buvo apšiltintas skydas - liukas į saugyklą.

Namų grindys buvo gaminamos iš storų lentų, o kai kurie šeimininkai jas darydavo iš išilgai perskeltų rąstų, kruopščiai nušlifuotų ir sujungtų. Neturtingų šeimų namuose grindys buvo molinės (asla), iš tvirtai suplūkto molio. Prie namo fasado dažnai buvo daromos užtvaros. Tvirtas apipjautas rąstų puses įleisdavo kaip stulpelius, o tarpą tarp sienos ir apatinio rastų užkloto, kurio plotis buvo 30–35 cm, užpildydavo linų spaliais, samanomis, sausais lapais. Tokia izoliacija žiemą padėdavo apsaugoti būstą nuo šalčio.

Namo patalpos buvo žemos, apie 2 m aukščio. Lubos galais rėmėsi į tvirtus balkius arba išpjovas, padarytas priešpaskutiniame viršaus rąstų vainike. Išilgai jas laikė dvi tarpinės storos sijos. Lubos buvo dengtos lentomis arba lygiomis, lygiai obliuotomis plokštėmis.

Visų kaimo pastatų, įskaitant gyvenamuosius ir ūkinius, stogai buvo dengti šiaudais. Šiaudams rinkdavosi pačius aukščiausius rugius, o pėdus kuldavo rankiniu būdu, specialiai tam skirtuose „ožiuose“. Namų langai buvo nedideli – 70–75 cm aukščio ir 50 cm pločio, rėmas susidėjo iš 4–6 dalių. Bent vienas langas name turėjo būti dvivėris.

Kuklius mažus namus ir ūkinius pastatus statė vidutiniokų šeimos. Paprastai jų būstas susidėdavo iš prieangio ir gana erdvios trobos. Joje stovėjo krosnis, stalas, lovos, suolai. Šeimos, turėjusios daugiau vaikų, netoli krosnies virš lovos įsirengdavo gultus, kur miegodavo du, trys ar net daugiau vaikų. Kai kuriose trobose prie krosnies stovėjo priešpečiai, ant kurių vaikai miegodavo, ilsėdavosi, šildydavosi ar žaisdavo.

Gyvūnai tokiose šeimose buvo laikomi bendrame tvarte, tik atskirtame pertvaromis – arkliui, karvei, kiaulei, avims. Vištoms buvo įrengiamos laktos po stogu. Kai kurie šeimininkai, turėję dvi karves, ne vieną kiaulę ar avį, turėjo po du tvartus, taip pat kluoną.

Vidutiniokai, kaip taisyklė, atskirų kluonų ar pirčių neturėjo. Tokius pastatus statydavo ir jais naudodavosi dvi kaimyninės šeimos.

Neturtingos, mažai žemės arba visai jos neturinčios šeimos gyveno primityviuose, apšiurusiose trobose. Troba, kurios plotas 12–15 kv. m, turėjo du mažus langelius ir nedidelę krosnį, kuri kai kuriose šeimose buvo kūrenama juoduoju būdu. Nedidelis tvartelis buvo skirtas karvei ir paršeliui, jei juos turėjo. Jų buitis ir namų apyvokos daiktai buvo labai menki, vargani. Retame name blyškiai šviesdavo stalinis žibintas, o dažniau – paprasta aliejinė lemputė. Gyvenimas pusbadžiu, be duonos nuo žiemos vidurio – nuolatinė tokių šeimų dalia.

Dabar metas išvardinti Suslaukos ir su ja besiribojančių vienkiemių šeimas. Aprašymas atitinka XX a. 20-ųjų pabaigos – 30-ųjų pradžios laikotarpį, iki prasidėjusio valstiečių nusavinimo ir jų perkėlimo į kolūkius.

Tuo metu mūsų kaime buvo 45 sodybos (kartu su vienkiemiais). Šeimų galvų pavardės: S. Aleknavičius, K. Bubelis, V. Bulka, A. Bordovskis, S. Bordilovskis, N. Bordilovskis, A. Bordilovskis, I. Belogradovas, G. Belogradovas, P. Belogradovas, V. Gagelis, A. Gorovackis, K. Daveinis, A. Daveinis, P. Daveinis, A. Želanis, I. Želanis, B. Zavackis, A. Zavackis, A. Kinduris, K. Kunčina, A. Kulakas, A. Laurinavičius, N. Laurinavičius, B. Laurinavičius, N. Medveckis, V. Masievskis, A. Medveckis, **J. Petravičius**, P. Raudainis, A. Rakickis, I. Rakickis, A. Rakickis, P. Rakickis, K. Rakickis, A. Rukas, S. Rukas, I. Svitočius, M. Tykockis, S. Čižas, M. Šinkūnas, V. Šuškevičius, M. Chilkevičius. Deja, žmonių atmintis neišsaugojo pilnų sodybų šeimininkų vardų ir tėvavardžių.

Pagal tautinę sudėtį mūsų kaimo gyventojai buvo mišrūs. Čia apsigyveno ne tik lietuviai, bet ir lenkai. Įsikurti Suslaukoje juos paskatino bendrumas – katalikų tikėjimas. Kai kurios lenkų šeimos buvo kilusios iš tos pačios Aukštaitijos. Taip pat buvo kelios vietinės kilmės baltarusių šeimos. Jos čia gyveno dar iki atsikeliant naujakuriams. Bendras kaimo (su vienkiemiais) gyventojų skaičius viršijo 200 žmonių.

Šiek tiek daugiau nei 500 dešimtinių (*dešimtinė ~1,09 ha*) laukų ir miškų – tai pagrindinis Suslaukos žmonių turtas. Jie čia įsikūrė, ją įdirbo, įrengė, sunkiai apdirbo žemę. Jiems ji buvo savoji, gimtoji žemė maitintoja, deja, ne tokia dosni ir derlinga, kokios norėtųsi.

Kaimo gyventojų žemė buvo paskirstyta taip: 7 ūkininkai turėjo po 20 dešimtinių (*dešimtinė ~1,09 ha*) – didelius plotus, pagal to meto standartus. Jų savininkai gyveno be rūpesčių, pasiturinčiai. Dauguma sodybų turėjo po 10–15 dešimtinių, tokių buvo apie 30 ūkių. Jie buvo laikomi vidutinio pajamingumo ūkiais. Prastais derliaus metais šių sodybų šeimos, ypač gausios, patirdavo nepriteklių, net skurdą.

Kiti turėjo tik po 3-8 dešimtines, o kai kurie net po 20-25 arus, kad išaugintų šiek tiek daržovių, bulvių. Ne kiekviena iš vargingų šeimų turėjo arklį ar net karvę. Nuolatos gyvenantys skurde, ilgais mėnesiais likdavo be duonos, jie prasimanydavo atsitiktiniais uždarbiais, buvo priversti dirbti pas turtingesnius už atlyginimą, prašydami iš jų pusantro ar du pūdus (*pūdas ~16,38 kg*) grūdų, pavasarį ir vasarą dirbdami už skolą.

Aplink kaimą buvo įsikūrusios vienkiemio sodybos, kurios atsirado Stolypino reformos (*po 1906m.*) metu buvusios lietuvių kaimo Alchovkos laukų vietoje. Tokios sodybos buvo aštuonios, ir jos turėjo po 12-15 dešimtinių (*dešimtinė ~1,09 ha*), gyveno palyginti be rūpesčių.

Žemės sklypai Suslaukos gyventojams buvo paskirstyti kiekviename lauke, jie nuosekliai atitiko pagal sodybas kaime. Juostos plotis priklausė nuo bendro žemės valdos dydžio ir atitinkamo lauko ploto. Plačiausią juostą – 18–20 metrų – turėjo didieji ūkiai, 8–12 metrų – vidutiniai. Skurdesnėse šeimose juostos buvo tokios siauros, kad jas galėjo dirbti tik išilgai lauko – per lauką negalėjo apsisukti, reikėjo pereiti per ribą, įvažiuoti į kaimyno žemę.

Pievos buvo bendros ir jos dažniausiai buvo įrengtos dirbamų laukų pakraščiuose, šalia miškų, kirtaviečių, užėmusios plotus su menkaverčiais augalais su daug krūmų, pelkėtos.

Suslauka ūkininkauja

Pagrindinis Suslaukos gyventojų užsiėmimas buvo žemdirbystė. Naujakurių nupirkta žemė buvo pasiskirstyta šešiuose laukuose, turinčiuose savo pavadinimus. Sklypus skyrė nuolatinės ribos, kurios buvo neliečiamos. Žemdirbystės sistema buvo trilaukė sėjomaina: žiemkenčiai, pūdymas, vasarinės kultūros. Po žieminių ir pūdymų buvo sėjami vasariniai: miežiai, avižos, žirniai, grikiai, žirneliai, linai. Bulvės buvo auginamos šalia sodybų, kur žemė buvo geriau tręšiama ir derlingesnė. Rudens metu ariamuose pūdymuose pavasarį užaugdavo žolės, daugiausia piktžolės ir ant jų ganydavo gyvulius. Pūdymus suardavo birželio pabaigoje – liepos pradžioje. Po antrojo arimo ir pūdimo įdirbimo rugpjūčio pabaigoje – rugsėjo pradžioje sėjami žieminiai pasėliai – rugiai – ir juos nedelsiant vėl suardavo, kad sėklos būtų užkasamos į žemę.

Žemę arė žagrėmis, arimo darbams naudojo pintus įrankius, pagamintus iš storų žilvičių šakų. Todėl dirvožemio apdirbimo kokybė buvo žema ir darbai sunkiai atsipirkdavo. Vėliau, XIX pabaigoje – XX pradžioje, atsirado geležiniai plūgai, sunkesnės ir tvirtesnės akėčios – rėmas iš medinių rąstų su geležiniais dantimis. Nuo akmenų išvalyti laukai greitai užaugdavo piktžolėmis. Pasėlius ravėjo moterys, joms padėjo paaugliai vaikai. Surinktos žolės buvo naudojamos gyvuliams kaip pašarai.

Vasariniai pasėliai buvo ariami iš rudens negiliai, vėliau juos pradėjo apdirbti spyruokliniais kultivatoriais. Pavasarį pirmiausia sėdavo avižas, žirnius, žirnelius; gegužės pradžioje – miežius. Visi pasėliai buvo sėjami rankomis, imant saują grūdų iš krepšio dešine ranka. Sėja buvo atliekama vienodu tempu, kas dešinės kojos žingsnį. Kadangi laukas buvo ariamas juostomis, sėjėjui nebuvo sunku orientuotis ir išvengti per didelės sėjos arba tuščių vietų. Stengėsi sėti ramią dieną, be vėjo, atsižvelgiant į vėjo kryptį, kad grūdai tolygiai pasiskirstytų po žemę. Grūdai buvo sėjami atsižvelgiant į mėnulio fazes. Geriausiu laiku buvo laikoma pilnatis, kaip patarė liaudies papročiai ir tradicijos. Daržovės, bulvės buvo sodinamos ir sėjamos balandžio pabaigoje – gegužės pradžioje.

Praėjus mėnesiui ar daugiau po pavasarinės sėjos, ateidavo laikas šienapjūtei. Nors Suslauka ir neturėjo daug pievų, tačiau ir tai, kas jose užaugdavo, reikėdavo nuimti. Pirmiausia buvo pjaunama žolė sausringose, krūmynguose pievose: jeigu vėlai pjausi, net ir mažai derlingos žolės perauga, tampa grubios; tuomet, vietoj šieno, renkami sausi, kieti stiebai, kurie niekuo nesiskiria nuo šiaudų.

Tada pjovė pievas šalia upelio, kurias su dideliu pritempimu galima buvo laikyti užliejamomis. Nors pavasario potvyniai būdavo nedideli ir palyginti greitai nuslūgdavo, vis dėlto žolės čia buvo įvairesnės rūšimis, aukštesnės, tankesnės, turtingesnės maistingomis savybėmis. Kiekvienas šeimininkas pjovė prie upės esantį savo sodybos sklypą. Jie buvo įvairaus pločio, todėl ir šieno surinkimas buvo nevienodas. Tvirti ūkiai, kaip taisyklė, sukaupdavo pakankamai šieno, vidutiniai ir vargingi ūkiai turėjo mažai šieno, todėl buvo priversti naudoti šiaudus kaip pašarus, smulkinti ir garinti pašarines smulkintas stiebines kultūras, kad tik iki pavasario pramaitintų gyvulius.

20-30-aisiais metais stiprūs ūkiai pradėjo sėti dobilus, jų mišinį su motiejukais. Dobilas davė dvi šienapjūtes puikiam pašarui ir gerai trešė dirvą. Dobilus laikydavo pusantrų – du metus, po to juos suardavo, sėdavo šiuose laukuose žieminius pasėlius ir kitais metais gaudavo gerą derlių. Žoles pjovė vyrai dalgiais; jie išeidavo į pievas anksti, kai žolė tik pradėdavo spindėti smulkiais rasos lašais, ir imdavosi darbo griežtai laikydamiesi patarlės taisyklės: „Pjauk, dalgi, kol rasa, rasa dingo – dalgis namo“. Vėliau, apie

10-11 valandą, kai jau žolė padžiūdavo, moterys grėbliais vartydavo šieną, kelis kartus apverčiant saulėje džiūstančias žoles. Saulėtą dieną žolė išdžiūdavo per dvi dienas. Paruoštas šienas buvo sukraunamas į krūvas, vėliau vyrai jas rinkdavo į žaginius, kruopščiai sutvirtindami šonus, sutankindami. Žaginys galėjo stovėti ne vieną savaitę – lietus jo nesudrėkindavo. Jei šieno buvo surinkta mažai ir kiti darbai nesiskubino, jį tiesiai iš žaginių veždavo į klojimą ar daržinę.

Liepos pabaiga – ir subrendę žieminiai augalai, anksčiau pavasarį pasėti miežiai kviesdavo pjovėjus į lauką. Grūdinius augalus pjovė su pjautuvais. Kad darbas būtų lengvesnis ir greitesnis, prieš pjūtį pjautuvą nešdavo pas kalvį ir nukaldavo naujus dantis. Pas kuriuos buvo daugiau grūdų arba jei trūko pjovėjų, vyrai imdavo pjauti su dalgiais. Prie jų buvo pridedamas surinkimo įrankis – kuoliukas su vertikaliomis šakelėmis; nupjauti rugių stiebai buvo sugriebti ir dedami į pjovimo juostas. Be tokio priedėlio dalis nupjautų grūdų būtų nukritusi ant žemės ir juos reikėtų surinkti atskirai. Nupjautus rugius ir miežius moterys rišdavo į pėdas. Tą patį vakarą, po pjūties, pėdai buvo apjungiami į gubas. Paprastai į kiekvieną gubą buvo dedama dešimt pėdų. Paskutiniu, storesniu pėdu buvo uždengiamas visas gubos pagrindas, šonai buvo išdėstyti simetriškai. Gubą uždengdavo ir kitu būdu: pėdą žemiau rišimo vietos nulauždavo į vieną pusę ir, išskleidę kaip vėduoklę, tvirtai dėdavo ant gubos, iš vėjo pusės ir drėgnesnės – vakarų pusės.

Gubas rikiuodavo eilėmis, taip, kad važiuojant pro jas, būtų patogiau ir greičiau sukrauti pėdas ant vežimo. Miežius ir avižas taip pat rišdavo į pėdas. Juos dėdavo į gubas arba į ilgą eilę ir uždengdavo su pėdais.

Žirnius nuimdavo dalgiais, džiovindavo ant pievų arba kabindavo ant medinių skersinių, sumontuotų ant perskeltų kuolų viršūnių. Grikiai buvo tiek pjaunami, tiek renkami ir rankomis, kaip linai. Jie džiūdavo gubose. Dalgiais nupjauti pasėliai buvo surenkami į mažas gubas, suformuojami pėdai ir suspaustus statydavo ant ražienos.

Javai buvo vežami vežimais, kurių šonuose buvo sumontuotos aukštos medinės grotelės (*rus. можары*). Ant tokio vežimo tilpo iki 80-90 pėdų rugių. Taupūs šeimininkai padengdavo dugną plėvelę, kad surinktų grūdus, iškritusius iš vežamų varpų. Javai buvo užkraunami ant vežimo su šakėmis.

Klojime rugiai ir kiti javai buvo sudedami į šonus, ant pagrindo iš šieno. Pirmoji eilė pėdų buvo kreipiama varpomis atgal, antroji – atvirkščiai, kad daugiau tilptų. Linai buvo sukraunami taip, kad jų vienos eilės viršūnės susijungtų su kitos eilės stiebų galais. Žirniai ir vikiai būdavo sudedami atsitiktinai.

Nupjauti javai buvo kuliami klojime. Pirmiausia kuldavo rugius sėkloms, skirtoms žieminių pasėlių sėjai. Atrinkdavo pėdas su didelėmis varpomis – juose buvo didesni grūdai. Kuldavo ant staklių – „ožių“, su didele jėga smogdami pėdas varpomis, išmušdavo grūdus. Paprastai tuo metu išmušdavo ne visus grūdus. Pėdas kratydavo, atidėdavo, vėliau, išpynę juos, papildomai kuldavo spragilais. Kiti javai būdavo kuliami ant klojimo aikštelės, sudedant pėdas varpomis ratu arba eilėmis, varpas prie varpų. Smogdavo spragilais stipriai, su jėga. Du kartus sudavus, pėdas apversdavo ir kuldavo vėl. Tada juos išpindavo, išdėliodavo ir vėl kuldavo.

Nukultų rugių šiaudus nustumdavo į šalį, tada sugrėbdavo smulkius šiaudus, varpas. Grūdus surinkdavo į krūvą ir vėtė rankomis su vėtykle: juo semdavo grūdus, mojuodami ir išsklaidydami juos ant klojimo aikštelės puslankiu. Stambūs grūdai nuskrisdavo toliau, smulkūs – arčiau, o arčiausiai nusėsdavo pelai, lukštai. Geriausius grūdus rinkdavo į krūvą, smulkius – atskirai kartu su lukštais. Pirmieji grūdai buvo pilami į maišus, kad būtų vežami į kluoną ir vėliau naudojami duonos gamybai. Smulkūs grūdai su atliekomis buvo skirti gyvulių pašarams. Žirniai, vikiai, grikiai kuldavosi lengviau ir greičiau.

20-ųjų pabaigoje – 30-ųjų pradžioje kaime atsirado kuliamosios mašinos. Jos buvo dviejų tipų: vienos buvo valdomos rankomis, kitos – su arklių pagalba, manieže. Pakinkyti arkliai (dvi poros) suko būgną, o kuliamoji mašina daug greičiau ir švariau kuldavo grūdines kultūras. Tuo pat metu pradėjo atsirasti arpai, kurie padėjo greičiau išvalyti grūdus nuo lukštų ir kitų priemaišų.

Linas buvo auginamas beveik kiekviename ūkyje, daugiausia savo reikmėms. Augant šeimoms, augo ir poreikis šiai kultūrai. Tuo tarpu nusipirkta žemė iki 1890-ųjų vidurio buvo beveik visiškai apdirbta, buvo nusistovėjusi auginamų kultūrų struktūra. Sėti daugiau lino su trilauke sistema

reiškė sumažinti kitų kultūrų pasėlius, ne mažiau svarbių ir reikalingų.

Ūkininkavimo sumanumas ir atsargumas padiktavo mūsų ūkininkams sprendimą. Jiems priklausančiose žemėse dar nebuvo baigti iškirsti miškai, nemažos teritorijos buvo tiesiog tuščios. Suslaukiečiai nusprendė pagreitinti kirtimų šaknų valymą, išdirbti kitas nepanaudotas žemes, kad jas užsodinti linais. Jie taip ir padarė. Per metus ar du buvo apsodinti dešimtys naujų hektarų. Gegužės pradžioje pasėtas linų pasėlis džiugino visus kaimo žmones mėlynai žydinčiu jūros peizažu, po to – aukštais, tankiais stiebais, didelėmis pilnomis sėklų galvutėmis. Nuimtas ir iškultas derlius duodavo nuo 18 iki 25 ir daugiau pūdų (*pūdas ~16,38 kg*) sėklų iš hektaro, o subrendę stiebai – iki 30–35 pūdų pirmos rūšies pluošto. Dalį jo naudojo audinių gamybai, kita buvo parduodama turguje supirkėjams, kartais atnešdama reikšmingas pajamas. Sėklos buvo naudojamos veršiukų šėrimui, aliejaus gamybai, o tai – vertingas maistingas produktas.

Poreikis pluoštui ir aliejinėms sėkloms buvo taip pat patenkinamas kanapių pagalba. Jas sėdavo šalia sodybų, geriausiose žemėse – po bulvių, daržovių, gegužės viduryje. Iškulti stiebai buvo mirkomi senvagėse, daubose užpiltose upės vandeniu. Iš stipraus, nors ir šiurkštesnio kanapių pluošto buvo gaminamos virvės, lynai, audžiami maišai.

Daržovių kaime augindavo ne tiek ir daug. Netoli namų sėdavo ir sodindavo burokus, ridikus, ropes, agurkus, svogūnus, morkas, pupas, žirnius, aguonas, šiek tiek pupelių, česnakų, žalumynų. Pomidorai tapo auginama kultūra vėliau – nuo 30-ųjų vidurio. Daugiausia augindavo kopūstus. Gerai paraugintų su morkomis, kmynais, bruknėmis, obuoliais, turtingas vitaminais daržovių užtekdavo šeimai iki pat pavasario.

Daug sodų – geras, džiuginantis Suslaukos ženklas. Pavasarį, balandį - gegužės pradžioje, mūsų kaimas skendėdavo žydinčiuose soduose, kuriuose skleisdavo aromatą slyvų, kriaušių, obelų žiedai. Kvepėjo „antonovkos“ obelys, didelis saldus „nalivas“, „lietuvių pepinas“, „aportas“, „medunica“, „vyninė“; kriaušės – „saldžioji“, „bėrė“; slyvos – vietinės, nepretenzingos, bet duodavo vaisių kasmet ir buvo labai skanios. Nuo antros rugpjūčio pusės sodai dovanojo rūpestingiems šeimininkams skanius kvapnius vaisius, kai kurios jų veislės išlaikydavo savo vertingas savybes ir žiemą per šalčius.

Tačiau uogų būdavo mažai, augino tik raudonus ir juodus serbentus, agrastus, raugerškius. Braškės buvo auginamos tik dviejuose ar trijuose ūkiuose.

Retai kas kaime neturėjo vaismedžių - ne daugiau kaip trys privačios šeimos. Deja, tarp tokių buvo ir mūsų šeima. Tėvo tėvai turėjo nemažą šeimą, tačiau mažai žemės, o be to buvo ir nestiprios sveikatos, todėl iki sodo sodinimo nelabai priėjo rankos. Mūsų tėvas jau užaugęs buvo pašauktas į kariuomenę, atsidūrė rusų–japonų kare, vėliau kitame – pasauliniame, kur ketverius metus kankinosi vokiečių nelaisvėje. Grįžęs namo, jis nuolat sirgo ir tik sugebėjo pasodinti kelias slyvas ir raugerškių krūmą.

Tikriausiai dėl to, kad mes neturėjome sodo, nuo mažens labai mėgau obuolius, nuolat jų troškau, buvau be galo laimingas ir džiaugsmingas, kai kas nors pavaišindavo ar pats jų gaudavau (o būdavo ir taip).

Tačiau būtų neteisinga ir pikta teigti, kad mūsų šeima taip ir liko be sodo. Po karo brolis Vladimiras, apimtas balto pavydo, nelabai žinantis kaip tai daroma, pagal intuiciją pasodino daugiau nei dešimt obelų, po dvi-tris kriaušes ir slyvas, ir kol artimieji gyveno kaime turėjo savo vaisių. Apsilankęs savo gimtinėje naujojo amžiaus pradžioje, nuėjau iki mūsų buvusios sodybos ir pamačiau kelis (keturis ar penkis, neprisimenu) senus, vis dar nešančius vaisius medžius.

Meilė sodui ir jo gyvybingiems vaisiams išliko manyje visą gyvenimą. Dažnai juos matydavau sapnuose, jie iškyla atmintyje ir dabar, senatvėje. Čia, turbūt, verta pasakyti, kad tiek man, tiek broliui, taip pat gyvenančiam Vilniuje, sodinimo „epopėja“ tęsiasi. Abu pasodinome ir užauginome po du sodus. Pirmasis sodas pas brolį buvo paimtas išplėtus oro uostą, už jį jam suteikė sklypą prie Žaliųjų ežerų, kur jis pasodino naują ir jame gyvena. Maždaug taip pat nutiko ir su manimi. Pirmiausia buvo sodas prie Molėtų plento, vėliau – netoli Europos parko. Metai padarė savo, ir aš buvau priverstas atsisakyti jo. Į šeimos estafetę įsijungė vyresnysis sūnus: gavęs žemės sklypą Pilaityje, pastatė gerą namą, įrengė šalia jaukų sodą-daržą. Jame yra vietos vaismedžiams, uogų krūmams, daržovėms, ir čia laisvai gali žaisti anūkai.

Persikėlę į naują vietą, persikėlėliai intensyviai ėmėsi gyvulininkystės. Pirmiausia rūpinosi traukiamąja jėga - arkliais. Iš pradžių kiekviena šeima

turėjo po vieną arklį – su kuriuo atvyko iš Aukštaitijos. Vėliau, ypač tie, kurie nusipirko daugiau žemės, įsigijo du-tris darbinius arklius, o kiti, kaip taisyklė, laikė po vieną ir retai kas – du. Buvo ir šeimų be arklių. Kas turėjo kumelę, jos palikuonį kumeliuką – augindavo pardavimui arba senam silpnam gyvuliui pakeisti.

Dėl arklių veislės suslaukiečiams nebuvo kuo didžiuotis. Arklių banda buvo gana marga, daugiausia vietinės veislės, tiksliau – beveisliai. Daugelyje ūkių buvo vidutinio stiprumo ar silpni arkliai, tačiau nereiklūs, ištvermingi, kaip pas mus sakydavo – „dvigysliai“.

Vėliau suslaukiečiai, ypač turtingesni ūkininkai, pradėjo pirkti grynaveislius arklius. Jie išsiskyrė savo kūno sudėjimu, išvaizda, grožiu ir stiprumu, galėjo vežti didelius krovinius, buvo greiti traukiant vežimus. Vienas kitas iš suslaukiečių ūkininkų, kurie mėgo gerus arklius, sugebėjo nusipirkti Lietuvos sunkiųjų veislės arklių.

Vasarą arklius ganydavo naktį. Paprastai į ganyklą važiuodavo paaugliai, jauni vaikinai. Ganydavo arklius miško kirtimuose, retuose miškuose, karvių ganyklose. Pastovių sargų nepasamdydavo, arklius saugodavo paeiliui – kas vieną naktį, kas dvi ir t.t.

Kitas ne mažiau svarbus darbas – pieninė gyvulininkystė. Šeima be karvės – ne šeima. Daugelis persikėlusiųjų parsivedė karves iš Lietuvos, kai kurie, keliaudami lengvai, vietoje nusipirko metinukę, apsivaisinusią telyčią. Amžiaus sandūroje beveik kiekviena šeima turėjo ne mažiau kaip vieną karvę. Turtingesni ūkininkai, ypač turintys daugiau vaikų, laikė po 2–3 karves, o tie pas kuriuos žemės buvo mažiau, turėjo po vieną ar dvi, ūkininkai su penkiom–aštuoniom dešimtinėmis (*dešimtinė ~1,09 ha*) turėjo po vieną. Gyvuliai buvo smulkūs, beveisliai, todėl jų produktyvumas buvo mažas. Vasara, kai žolė gerai užaugdavo, ganyklos buvo geresnės, o gyvuliai gaudavo papildomą maistą namuose, karvė duodavo iki 15 litrų pieno per dieną, daugelyje ūkių melždavo po 8–12 litrų.

Pieno produkciją ribojo gerų pievų ir ganyklų trūkumas. Ruošiantis žiemojimui, šieno buvo nupjaunama mažai, be to, jis buvo prastos kokybės. Dobilai nebuvo sėjami. Žiemą karves ir jų palikuonis maitindavo šiurkščiu šienu, šiaudais arba jų mišiniais. Vėliau, kai įsigijo šiaudų smulkintuvus,

šiaudus smulkindavo, užplikydavo, pridėdavo bulvių ir daržovių lupenų, kviečių, įmaišydavo maisto likučius iš indų. Kas turėjo daugiau grūdų, bulvių arba augino pašarinius burokus, pašarus papildydavo miltais, šakniavaisiais, tada ir pieno kiekis buvo didesnis. Gyvuliai buvo girdomi vieną kartą per dieną šaltu vandeniu, tačiau ne tiesiai iš šulinio, o paliekant vandenį nakčiai arba pusei dienos pastovėti namuose.

Labai sunku buvo su ganyklomis. Didelių ganyklų, skirtų gyvuliams, kaimas neturėjo. Karves ganė laukų pakraščiuose, šalia krūmų, miškingose vietose, pelkėtose, prastose vietose, kurios nebuvo tinkamos šienavimui. Viduryje vasaros, kai pūdymuose užaugdavo žolė, ten irgi ganė gyvulius. Po grūdų, linų nuėmimo, gyvuliai buvo paleidžiami ganytis po ražienas. Sausringais laikais, nuo išdegusių ganyklų, karvės grįždavo namo pusiau alkanos, jas tekdavo papildomai maitinti. Žolė buvo renkama ravint daržus, bulvių pasodintus plotus, vaikščiota rinkti žolę į miškus. Derliaus nuėmimo metu daugelis moterų eidavo į laukus su maišais. Ten, pertraukose tarp darbo ar einant namo, apskindavo žoles aplink ąžuolus, kurių mūsų laukuose buvo nemažai. Po darbų rūpestingos šeimininkės nešdavo namo po maišą pašaro. Žolę smulkindavo ir pridėję jovalo, duodavo karvėms, grįžusioms į namus. Jei į javų nuėmimą iš šeimos eidavo dvi-trys moterys, pašaro buvo ne tik daugiau, bet ir dalis žolės buvo džiovinama šienui žiemai.

Didelių galvijų mėsai augindavo mažai. Tik nelaimingais atvejais – kojos lūžiams ir kitiems sužeidimams įvykus buvo skerdžiamos karvės arba kai senas keisdavo telyčiomis. Jaunus veršelius paprastai papjaudavo. Kas turėjo daugiau pašarų, jauniklius augino iki rudens, o kartais net ir dar vienerius metus. Papjaudamos užaugintus veršelius, šeima turėdavo geros mėsos visai žiemai, ją papildydavo dešros iš kiaulienos, o dalį mėsos parduodavo.

Kiaules laikė beveik kiekviena šeima. Kiek jų buvo, vėlgi priklausė nuo žemės ploto ir turimų pašarų. Stiprios šeimos laikė kiaulę su jaunikliais. Jauniklius augindavo daugiausia savo reikmėms: vienus kiauliukus laikydavo iki rudens ir tuoj pat skersdavo, kitus augindavo metus-pusantrų, šerdami gausindavo lašinius. Likusius jauniklius parduodavo tiems, kurie neturėjo kiaulės arba buvo mažažemiai. Tiesa, vidutinės pajamas turinčios šeimos, mūsų giminaičiai ir kaimynai, susitarę, augindavo motinines kiaules pamečiui,

kad patys turėtų paršiukų, kurie pavasarį paprastai budavo brangūs. Augino daugiausia lietuvių baltąją veislę. Jos pasižymi vaisingumu, greitu augimu ir svorio prieaugiu, aukštos kokybės mėsa ir lašiniais.

Vasarą kiaules laikydavo garduose prie tvartų, o po derliaus nuėmimo išleisdavo į ištuštėjusius laukus. Vėliau, nuo 30-ųjų metų, kiaulės būdavo laikomos garduose ir tvartuose ištisus metus. Maitino jas daugiausiai žole, surinkta ravėjimo metu, miške. Žolę pjovė plačiu peiliu arba dideliu virtuviniu peiliu. Vasarą ir žiemą kiaulės gaudavo mažai kalorijų turintį pašarą, todėl buvo liesos ir augindavo tik raumenų bei kaulų masę. Storinimui gyvuliai buvo pradėti šerti nuo javų ir bulvių nuėmimo bei kitų šakniavaisių iškasimo. Jovalas iš garintų bulvių ir miltų buvo duodamos gausiai, todėl jie greitai priaugdavo svorio – iki 700–800 gramų per dieną. Per 2,5–3 mėnesius pavasarį gimę kiauliukai priaugdavo iki 80–100 kg ir buvo skerdžiami per Kalėdas. Kitos kiaulės, skirtos mėsai ir lašiniams, iki pavasario pasiekdavo 150–180 kg. Motinines kiaules laikydavo pusantrų-dvejus metus, kad gautų po dvi-tris vadas iš kiekvienos. Po to jas maitindavo iki 200–250 kg ir skersdavo, taip gaudami nemažai mėsos ir gerų lašinių.

Turtingesni ūkininkai per metus užaugindavo 4–5 kiaules mėsai ar pardavimams, vidutiniai – po 2–3 gyvūnus, vargingesnės šeimos – po vieną. Mažai žemės turintiems ūkininkams, turintiems 1-3 hektarus, kiauliena buvo retas malonumas.

Ne kiekvienas vyras galėjo paskersti ir išmėsinėti kiaulę. Kaimuose buvo tik keli žmonės, kurie mokėjo užmušti ir tvarkyti gyvulius. Meistrai turėjo didelį, aštrų kirvį ir virvę, kuria surišdavo didžiosios kiaulės kojas, nes kitaip jos nebūtų įveiktos.

Kiaulės nebūdavo iš karto smulkinamos. Pirmiausia stengdavosi ištraukti daugiau šerių, ypač iš motininių kiaulių ir paršų. Šerių ištraukimas buvo atliekamas paprastu įrankiu – vinimi, kuris buvo įkalamas į rąstą. Šerius apvyniodavo ir lengvai ištraukdavo. Šerius buvo parduodama meistrams, už kuriuos gaudavo paruoštus gaminius – šepetėlius, teptukus ir pan.

Tada kiaulę apdegindavo, uždengę ją šiaudais, uždegdavo, stengdamiesi tolygiai apdeginti odą, kad ji nebūtų perdeginta. Po to kruopščiai valydavo odą dideliu peiliu, plaudami nešvarumus ir nudegusius šerius karštu

vandeniu, jei reikia – kelis kartus.

Ne kartą man teko matyti, kaip meistras sugebėdavo tvarkingai ir greitai padalindavo kiaulės mėsą. Pirmiausia atkirsdavo galvą, po to perpjovus krūtinę, į švarius indus puodeliu semdavo kraują (iš jo mes darėme kraujines dešras, pridedant kruopų – pačias skaniausias ir sočiausias!) tuomet ištraukdavo plaučius, širdį. Kitas etapas, kuris buvo nelabai malonus, tačiau labai svarbus – pilvo ertmės atidarymas, skrandžio, žarnų, kepenų, inkstų, šlapimo pūslės pašalinimas. Tai reikėjo daryti atsargiai, kad nesutepti vidinės mėsos. Po to išpjovę mentes, kumpius, perpjaudavo skerdeną per stuburą, atskirdami nugarines dalis lašiniams, nugarinei ir baigdavo pjaustydami šonus ir pilvinę dalį.

Sukapota kiauliena kažkiek laiko buvo nejudinama, leisdavo jai atvėsti ir tik tada pradėdavo sūdyti, kruopščiai įtrindami lašinius, šlaunis, kita mėsa druska ir pridėtine salietra. Lašinius ir kumpius sūdydavo atskirai, viename inde lašinius, o mėsą – kitame. Vidinius riebalus, kurio būdavo nemažai, išlydydavo ir pasūdę išpilstydavo į ąsočius, mažus stiklainius.

Dešras gamino iš geresnės, šviežios mėsos, išpjovų išilgai stuburo, kartais ir iš mentės. Stambiai supjaustytą mėsą ir lašinius, pasūdytus su prieskoniais, įdėdavo į švarų, išvalytą skrandį ir po kelių dienų gaudavo žymų Lietuvoje skilandį. Dešras, šlaunis, skilandį rūkydavo pirtyje, po to kabino namų palėpėse kur jos puikiai išsilaikydavo net vasarą.

Pridursiu, kad ir aš, būdamas suaugęs, šeimyninis žmogus, sugebėjau paskersti ir išmėsinėti dvi stambias kiaules. Nepaisant savo nepatyrimo, prisimindamas, kaip tai darydavo kaime, sugebėjau pats paskersti gyvulius, nudeginti su kaitinimo lempa, padalinti mėsa ir kartu su savo žmona paruošti dviem žiemoms lašinių, mėsos ir rūkytų produktų. Tai buvo daroma pirmaisiais po karo metais, kai su maistu buvo sunku ir mūsų su žmona pastangos buvo labai reikalingos ir naudingos.

Be mėsos, duonos, daržovių, labai svarbus produktas kaime buvo pienas, kurį mūsų šeima turėjo beveik dešimt mėnesių per metus (dviem mėnesiams iki apsiveršiavimo karvė būdavo apleidžiama). Pieną vartojo šviežią, raugindavo. Iš jo gamindavo varškę, grietinę, sūrius. Surinkę daugiau grietinės, ją raugindavo ir plakdavo į sviestą. Išplautas šaltu vandeniu ir

pasūdytas sviestas buvo skanesnis ir ilgiau išlikdavo. Dalį varškės sūrių vasarą džiovindavo, išdėliodami ant lentynų po stogu. Jų palikdavo žiemai, kai ilgais vakarais šeimininkė, suskaldžiusi tokį sūrį į smulkius gabaliukus, dalindavo vaikams – ir jie mėgaudavosi tokiu gardumynu.

Avininkystė Suslaukoje buvo menkai išvystyta, nors žmonės jautė labai didelį poreikį šiai produkcijai. Juk avys duodavo skanią, kokybišką mėsą, avikailius žieminei aprangai. Vilna buvo naudojama gelumbės ir veltinių gamyboje, iš jos megzdavo megztinius, skareles, šalikus, kojines. Suaugusias avys kirpdavo du kartus per metus – ganymo sezono pradžioje ir vasaros pabaigoje, nuo suaugusios avies gaudavo pusantro-du kilogramus vilnos, ne daugiau, nes avys buvo mažos, beveislės.

Didžiausia problema buvo tai, kad mūsų kaimas neturėjo tinkamų pievų avims. Sausų žemių buvo mažai, o pelkėtose vietose ganyti avių negalėjo – jos sirgdavo ir dažnai žūdavo. Taip pat žiemai buvo labai sunku paruošti joms pašarus. Todėl avis augino ne visi ir paprastai turėdavo po vieną avį su ėriuku. Stipresni ūkiai palikdavo žiemoti po dvi avis, kurios kartais atsivesdavo po du ėriukus. Avys buvo skerdžiamos rudenį, pirmiausia jaunikliai; aviena buvo sūdoma, stengiantis ją suvartoti šviežią. Suaugusias pateles, kurios nebuvo nepaliekamos veisimui kitiems metams, skerdė vėliau, dalį mėsos sūdydavo.

O paukščiai buvo kiekviename ūkyje, daugiausiai vištos. Kas turėjo daugiau grūdų, didesnį kiemą, šiltesnį tvartą, augino iki 20-30 vištų. Kad turėtų tiek paukščių rudeniui, pavasarį stengdavosi išperėti trečdaliu viščiukų daugiau. Ne visi jie išlikdavo: kai kurie susirgdavo ir žūdavo, kitus vanagas, varna ar svetimas šuo nunešdavo. Tačiau daugelis šeimų žiemai palikdavo iki dešimties, kartais daugiau, kiaušinių nešančių vištų ir gaidį. Tada nuo pavasario šeima turėdavo pakankamai kiaušinių, net juos parduodavo. Rudenį užaugintus gaidelius, senas vištas skerdė mėsai, o kas turėjo daugiau paukščių – parduodavo turguje.

Kai kurios šeimos augino žąsis. Nors vasarą jas laikyti nesunku – daugiausia ant žolės. Jų į upę neleisdavo, nes žąsys, būdamos apetitą turinčios paukščiai, labai išganydavo ir taip jau skurdžius pievas, o antra, kad maitinant žąsis mėsai, reikėjo nemažai grūdų. Kas jas laikė, rudenį ir žiemą turėjo skanią riebią mėsą, dažniausiai paukščius skerdė per šventes. Plunksnos ir

pūkai buvo naudojami pagalvėms, pūkinėms antklodėms.

Kelios šeimos (Bubeliai, Tykockiai, Šuškevičiai) augino kalakutus, kurių mėsa buvo ne tik skani, maistinga, bet ir dietinė. Šis paukštis buvo laikomas aukštos kultūros ūkininkavimo, šeimos gerovės ženklu. Antis pradėjo auginti vėlai, tik 30-aisiais metais ir jas laikė daugelis šeimų. Triušiai buvo laikomi retai; tiems, kurie tuo užsiėmė, džiaugsmingai ir su malonumu padėdavo vaikai, paaugliai, kasdien nešdami triušiams šviežios žolės, drebulės šakų.

Smulkūs gyvūnai buvo auginami beveik visuose ūkiuose. Tai buvo suprantama; jie gyveno savarankiškai, aplinkui turėjo savo žemes, pasėlius, erdvius kiemus, daug šviežios žalios augalijos. Mūsų giminaičiai – pusbroliai Norbertas ir Boleslovas Laurinavičiai, broliai Kazimieras ir Petras Daveiniai, mamos sesuo Uršulė Bulka, Stanislavas Čižas laikė vištas, žąsis, antis, bites. Pamenu, kaip vieną kartą prieš Kalėdas Norbertas Laurinavičius atsiuntė mums didelę nupenėtą žąsį. Mama kruopščiai ją paruošė, iškepė. Kiek buvo džiaugsmo ir malonumo šeimoje: žąsieną valgėme pirmą kartą. Puikios mėsos užteko visoms trims šventės dienoms.

Kiti užsiėmimai kaime, be žemdirbystės ir gyvulininkystės, buvo pagalbiniai. Amatais žmonės užsiimdavo laisvalaikiu nuo lauko darbų, daugiausia žiemą. Tikrų amatininkų, kurie iš to maitintų šeimą, buvo nedaug. Pavyzdžiui, Gerasimui Belogradovui priklausė didelė šeima ir tik apie hektaras žemės, tačiau jis buvo žinomas kaip sumanus kalvis. Nuo ryto iki vakaro jo kalvė, stovėjusi prie kelio, buvo pilna darbo – ūžė žaizdras, skambėjo kūjai, aidėjo priekalo dūžiai. Retai pasitaikydavo, kad netoli meistro nebūtų vyrų, atėjusių su užsakymais arba pasiimti paruoštų gaminių.

Kalvis gamino įvairius, ūkyje reikalingus daiktus: kalė žnyples puodams, keptuvėms, žarsteklius, durų vyrius, sklendes, peilius, taisė ir aštrino kirvius, apkalinėjo ratus, statines, darė akėčių dantis, geležtes plūgams, geležines detales vežimams, kaustė arklius, ruošė pjautuvus prieš javų pjūtį. Kalvio paslaugų, ypač žiemą, reikėjo ne tik Suslaukos gyventojams, bet ir aplinkinių kaimų žmonėms.

Naudingą užsiėmimą turėjo ir mūsų gerasis giminaitis Norbertas Laurinavičius. Sutaupęs pinigų, jis nusipirko vilnos valymo mašiną su rankine

pavara. Smalsus ir kruopštus darbininkas greitai išmoko naują darbą. O jo paslaugų trūkumo tikrai nebuvo, ypač rudenį ir žiemą: tokių mašinų aplinkui nebuvo, net iki Drybino ir Ryasnos (12-15 km). Ir žmonės ėjo, važiavo į vienkiemį pas Norbę, kaip dėl lengvesnio tarimo vadino sąžiningą meistrą, kad jis iššukuotų nešvarią, suspaustą, net per vasarą ant avių susivėlusią vilną, paversdamas ją švaria, minkšta, puria, tinkama įvairiems gaminiams.

Trečiojo dešimtmečio viduryje, kai vyko masinis, prievartinis ūkių naikinimas, N. Laurinavičius, išardęs savo namą, jį perkėlė į mūsų kaimą ir vėl įsikėlė. Jis įstojo į kolūkį ir turėjo atiduoti vilnos valymo mašiną (asmeniniai amatų užsiėmimai kolūkiuose buvo draudžiami). Tačiau kolūkio vadovybė paliko Norbertą dirbti su savo mašina, nes niekas kitas kaime nemokėjo šio darbo. Už darbą su mašina jam buvo rašomos darbo dienos, dažnai tuščios arba suteikiamos šimtą kitą gramų grūdų, tačiau už vilnos valymo darbą jis pinigus uždirbdavo ir grąžindavo į kolūkio kasą. Prieš pat karą pagal kolektyvinio ūkio prašymą buvo nusipirkta antra vilnos valymo mašina, tačiau sunkmečiu abi mašinos buvo sugadintos ir apiplėštos.

Paprasčiausius įrankius – medines akėčias, linų minimo stakles, grėblius, šakes, spragilus ir kitus reikalingus daiktus – gamino beveik kiekvienas ūkininkas. Patys pynė krepšius, kurpes, gamino virves, siuvo paprastus pakinktus, rišo vantas, šluotas, gamino kitus paprastus reikmenis. Namų ir ūkiniai pastatai buvo statomi ir remontuojami taip pat pačių ūkininkų, paprastai talkoje.

Tačiau langų rėmus, duris, tvirtus vežimus, „bričkas“ su spyruoklėmis, lengvus, dekoratyvinius vežimus, tvirtus pakinktus, statines, kibirus, lovius, sumūryti krosnis, rąstus supjaustyti į lentas galėjo ne kiekvienas suaugęs vyras. Šie darbai buvo sudėtingesni, reikalavo patirties, įgudusių rankų ir specialių įrankių, kurių ne visi galėjo sau leisti.

Vis dėlto Suslaukoje savo išskirtiniu meistriškumu buvo žinomi ir nuolat reikalingi staliai Viktoras Rakickis, **Juozapas Petravičius**, A. Daveinis, mūsų tėvas. Krosnių klojimas, batų siuvimas, veltinių gaminimas buvo pašaukimas F. Gageliui, P. Raudainiui, A. Želaniui, M. Šinkūnui, Kudriavcevui ir dar keliems Suslaukos gyventojams. Žinoma, kaimo meistrų darbas buvo atlyginamas ne tik nuoširdžia padėka tų, kurie pasinaudojo jų

paslaugomis, bet ir materialiai — tačiau tai dažniausiai buvo kuklus atlygis.

Žiemą žmonės išvykdavo į uždarbį – kirsdavo medžius, vežė rąstus prie Pronios upės, kad juos galėtų plukdyti į pietinius, rytinius kraštus, kur trūko miško. Kai kurie ūkininkai, turėję stiprius, ištvermingus arklius, dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, 20-ųjų pradžioje, sutardavo su prekeiviais, kurie užsakydavo jiems pervežti galvijus, grūdus, lininį pluoštą, šviežias odas iki geležinkelių stočių į Mogiliovą, Smolenską ar net Minską. Grįždami namo, jie atveždavo į Čavusus, Drybiną, Ryasną ir kitas vietoves cukrų, druską, audinius, žibalą, žemės ūkio įrankius, metalinius gaminius, pramoninius batus ir kitas prekes mažmenininkams, užsiimantiems prekyba.

Svarbus moterų užsiėmimas, be lauko darbų ir namų ūkio, buvo lino apdorojimas, audimas, staltiesių, skarų, kojinių, nėrinių, užuolaidų mezgimas. Šis amatas mūsų kaime buvo labai vertinamas, juo užsiimdavo beveik kiekviena šeima. Drabužius dažniausiai siuvo iš savo pačių pagamintos medžiagos. Apie tai noriu papasakoti išsamiau...

Didelėse šeimose medžiagos reikėjo nemažai ir nuo rudens pradžios iki pavasario darbų pradžios moterys žinojo vieną darbo seką: trypti ir minkštinti liną, šukuoti ir verpti pluoštą, vilną, o tada – austi. Šie darbai buvo nelengvi, varginantys, reikalaujantys kantrybės, kruopštumo, gerų įgūdžių. Verpimui beveik kiekviename name buvo kojiniai verpimo rateliai, kai kuriose šeimose – net ne vieni. Kaip papildomą priemonę buvo naudojama paprastas verpimo įrenginys: dvi stačios lentos sujungtos stačiu kampu. Ant vertikalios lentos kabindavo linų ar vilnos pluoštą, ant horizontalios – sėdėdavo verpėja. Atsargiai, lėtai, nesiskubindama ji kairiąja ranka traukė pluoštą iš linų ar vilnos, o dešiniąja sukdavo medinį verpstę, sukdama pluoštą į siūlą ir jį apvyniodama. Šiuo būdu siūlų susukti buvo galima tik nedaug, o ir dirbti buvo nepatogu. Taip siūlus verpė iš pluošto likučių – paprastam, šiurkštesniam audiniui, kuris buvo naudojamas pagalvėlėms, patalynei, rankšluosčiams, prijuostėms, maišams. Paprastą grubų audinį balindavo ankstyvą pavasarį ant sniego, vasarą – pievoje. Audinius audė ant pačių pagaminto audimo stalo-staklių, kurias turėjo ne kiekviena šeima. Nenoriu detaliai aprašyti staklių konstrukcijos. Tačiau kaip audė gražius, spalvingus sudėtingų raštų ir tekstūrų audinius, norėčiau papasakoti atskirai.

Suslauka turėjo nemažai meistrių, kurios audė ryškias, originalių raštų ir spalvų staltieses, užvalkalus, užuolaidas, šventinius rankšluosčius, skaras, prijuostes, servetėles, audinius sijonams, megztiniams, marškiniams, striukėms. Iš aukštos kokybės vilnos arba derinant su lino siūlais gamino audinius kostiumams, kelnes, sijonus, striukes, puspalčius. Gerai žinomos audimo meistrės buvo M. Bordilovskaja, K. Nedveckaja, K. Rakickienė, mano mama, vyresnioji sesuo Apolionija.

Ir iki šiol atmintyje išliko ryškūs, keturių, penkių spalvų, su raštų pynėmis audiniai, languotos, dryžuotos staltiesės, užvalkalai, užuolaidos, rankšluosčiai, skaros – tai mano mamos ir sesers darbų kūriniai, didžiulės kantrybės ir kruopštumo vaisiai. Pirmiausia visą dieną jos pynė pagrindą, stebėdamos spalvotų siūlų kaitą. Tada kruopščiai apvyniodavo pagrindą ant staklių veleno. Nemažiau sudėtinga buvo pritvirtinti, praleisti pagrindą per siūlus. Ir siūlų buvo ne vienas: patys išraiškingiausi audiniai buvo audžiami su 8 siūlais. Tiek pat sunku ir sudėtinga buvo valdyti siūlų kaitą darbe, kad gautųsi reikiamas raštas. Kiekvienas pagrindo siūlas judėjo aukštyn-žemyn su atskiru kojų svertu. Ir čia buvo svarbu nepadaryti klaidos: kiekvieną kartą, prakišus žiedą pro pagrindo siūlus, prieš įstumiant šaudyklę su užtrauktu reikėjo paspausti reikiamus pedalus, o po to įspausti šaudyklę su užtrauktu siūlu į kraštą. Paruoštas audinys buvo vyniojamas ant staklių veleno.

Valandų valandas aš stovėjau prie audimo staklių, stebėdamas, žavėdamasis, kaip kiekvienas šaudyklės praskriejimas su siūlais susidėlioja į meno raštą, kaip auga galutinis audinys. Šiuos sudėtingus audimo darbus atlikdavo dieną, kai šviesos buvo pakankamai, nes žibalo lemputė degė blankiai, nenatūraliai, kas labai trukdė sudėtingam, kruopščiam darbui.

Mamos skrynioje, paslėptos visada buvo naujos švarios staltiesės, skirtos tik didelėms šventėms, geriems, laukiamiems svečiams, visus stebintys užvalkalai lovoms, kiti puošnūs darbai. Atėjusios pas mus kaimynės, tetos Narbiha, Regina visada stebėdavosi ir žavėjosi mano mamos ir sesers meistriškumu, jų darbų ir proto kūriniais.

Siuvimo amatas buvo žinomas ne daugeliui. Moterų drabužius (suknias, palaidines, sijonus, apatinius) puikiai siuvo Regina Daveinienė, taip pat mūsų mama, M. Bordilovskaja, kai kurios kitos moterys, kurios turėjo garsios

„Singer“ siuvimo mašinas. Beje, mamos rankinė siuvimo mašina iki šiol išlikusi (pas brolį Vladimirą) ir veikia puikiai.

Savos siuvėjų meistrų Suslaukoje nebuvo. Viršutinius drabužius, daugiausiai kailinius, puskailinius, šiltus paltus pagamintus iš vilnos siuvo keliaujantys amatininkai. Paprastai toks meistras ateidavo į namus, klausdavo, ar reikia ką nors pasiūti, ir jei darbas buvo, imdavosi darbo, nakvodavo čia pat ir valgydavo pas juos. Baigęs darbą, siuvėjas gaudavo sutartą atlygį ir išeidavo toliau, siūlydamas savo paslaugas. Iš esmės šie „gyvieji klajūnai“ visus metus uždirbdavo duoną savo meistriškumu, daugelis neturėjo savo kampo ir pereidami iš namų į namus, iš kaimo į kaimą, gyveno kaip našlaičiai, be šeimos, tikėdami, kad nelaimėje ar ligoje gali rasti prieglobstį pas gerą žmogų.

Suslaukos buitis

Užsiėmę kasdieniais reikalais ir ūkio rūpesčiais, mūsų žmonės su dideliu atsidavimu rūpinosi savo buities tvarkingumu, šeimos gerove, jos augimu, vaikų auklėjimu, laisvalaikiu bei fizinių, kūrybinių ir dvasinių jėgų stiprinimu. Todėl visiškai pagrįsta ir teisinga aptarti šią ne mažiau svarbią Suslaukos gyvenimo dalį – kaip žmonės gyveno, kokios buvo sanitarinės ir higienos sąlygos, kuo maitinosi, kaip rengėsi, kokios šioje srityje vyravo tradicijos, papročiai ir įpročiai.

Namų ir šeimos buitis kaime buvo gana paprasta, neįmantri, ir ją daugiausia lėmė šeimos materialinės galimybės, turtingumas bei, žinoma, tėvų ir suaugusių vaikų patirtis bei darbštumas. Pavyzdžiui, namuose iš dviejų dalių pagrindinė buvo gyvenamoji, erdvesnė, švaresnė patalpa. Joje stovėjo viena ar dvi medinės lovos, pagamintos savo jėgomis. Miegota ant čiužinių iš grubaus audinio, prikimštų šieno ar šiaudų. Kad atbaidytų blusas ir kitus mažus, bet įkyrius kandančius vabzdžius, į patalą dėdavo džiovintų ajerų ar kiečių. Gulėdavo ant grubaus naminio audinio paklodžių, galvą dėdavo ant plunksninės pagalvės. Žiemą užsiklodavo savo pačių siūtais vatiniais užklotais, rečiau – pirktiniais iš miesto. Vasarą miegodavo po pusiau vilniniais užklotais arba storomis lininėmis paklodėmis. Kuklesnėse, ne itin tvarkingose šeimose tokios „prabangos“ nežinota – miegota tiesiai ant šieno ar šiaudų, galvą padėjus ant šieno prikimštos pagalvės ar viršutinių drabužių.

Tėvai miegodavo vienoje lovoje, vaikai – maži berniukai ir mergaitės – kitoje, kartu; vyresnieji atskirai: kas lovoje, kas ant krosnies, priepečkio ar suolų. Ankstyvoje vaikystėje, tėvui gyvam esant, miegodavau su juo. Daug vaikų turinčiose šeimose, be tėvų, miegodavusių lovoje, kiti įsitaisydavo ant suolų ar ant grindų, žinoma, ne ant plikų. Vasarą jaunimas nakvodavo klėtyse ar palėpėse.

Pirtis lankydavo retai – kas dvi savaites, o kartais ir rečiau. Tie kurie eidavo praustis pas kaimynus, atsinešdavo glėbį malkų; kai kurie kaimynai pirtį kūrendavo paeiliui. Vandenį, supiltą į vieną ar dvi dideles statines, pašildydavo akmenimis, įkaitintais krosnyje. Pirmiausia prausdavosi vyrai, paskui moterys. Prieš prausiantis, kad iš pirties būtų pašalintos smalkės ir dūmai, akmeninė krosnis buvo apipilama vandeniu, o patalpa šiek tiek pravėdinama. Nusirengdavo priešpirtyje, čia paliekant batus ir viršutinius drabužius. Apatiniai drabužiai, viršutiniai marškiniai, su kuriais ateita ir švarūs drabužiai kabinti pirtyje ant kartelių. Taip atsikratyta parazitų (utėlių), kurie kai kuriose šeimose buvo tapę „nuolatiniais gyventojais“.

Sveiki, stiprūs vyrai pirmieji eidavo pirtintis, jie ilgai, aistringai kaitindavosi, lipdami ant viršutinių suolų ir ne kartą užliedami krosnį vandeniu, kad dar labiau pakiltų garai.

Po pirties (žiemą), kai kurie vyrai skubėdavo prie upės, kur iš anksto būdavo iškirstos eketės. Jie nerdavo į ledinį vandenį, maudydavosi kelias minutes ir, tarsi nieko nebūtų buvę, grįždavo į pirtį, patenkinti gaivinančiu kontrastiniu dušu. Kiti mėgdavo tiesiog pasivolioti sniege.

Kol vyresnieji maudydavosi, vaikai ir paaugliai pradėdavo praustis, naudodamiesi iš namų atsineštais plačiais mediniais kubilais. Pabaigę maudynes, visi greitai rengdavosi, kad kuo greičiau atlaisvintų pirtį moterims. Žiemą prausdavosi prie blankių aliejinių žibalinių šviesos, o vėliau, naujame amžiuje, pirtį apšviesdavo žibintas.

1930-aisiais šeimyninės pirtys taip nusidėvėjo, kad jų nebuvo įmanoma naudoti. Tuomet nuspręsta pastatyti visuomeninę pirtį. Ji iškilo ant nuožulnios kalvos netoli tilto į Budinę. Erdvus pastatas su priepirčiu ir garine turėjo didelę krosnį, o vandeniui šildyti buvo įrengtas talpus, 15 kibirų vandens talpinantis indas. Vanduo jame buvo šildomas per storą vamzdį, kurio

užvirintas galas buvo įmūrytas į krosnį, o atviras galas įstatytas į talpą. Vanduo, patekęs į krosnį, greitai įkaisdavo ir grįždavo atgal, taip šildydamas vis naują vandens porciją. Karšto vandens užtekdavo visiems, kurie ateidavo praustis. Pirtis būdavo kūrenama reguliariai – du kartus per mėnesį, o prieš šventes – privalomai. Pirties paruošimui buvo paskiriamas kūrikas.

Grindis namuose šluodavo rytą, naudodami beržinių šakų šluotas. Taip pat buvo naudojamos kaip šluotos ir vantos be lapų. Grindis su vandeniu plovė retai – kartą per mėnesį, bet prieš šventes būtinai. Stalus, suolus, langus plovė šeštadieniais, šveisdami šiaudų ryšuliu arba smėliu. Po tokio valymo medis atskleisdavo savo natūralią faktūrą ir šventinę dieną grindys bei aplinka atrodydavo gaiviai, gražiai. Sienas, lubas ir sijas nuo dulkių bei voratinklių valydavo šluota arba drėgna šluoste. Vantas ir šluotas antrą vasaros pusę dešimtimis rišdavo paaugliai, padedami vyresnių šeimos narių.

Vis dėlto reikia pripažinti, kad ne visos kaimo šeimos vertino švarą ir laikėsi higienos normų. Kai kuriuose namuose nuolatinė buities palydovė buvo netvarka ir purvas. Neturintys šiltų tvartų per stiprius šalčius vištas laikydavo troboje po krosnimi, išleisdami jas palesti. Šaltyje gimę veršeliai taip pat savaitę ar dvi laikyti namuose. Su tokiais „gyventojais“ troboje tvyrodavo sunkus, tvankus oras, kenkiantis žmonių sveikatai.

Daugelyje namų nuolatiniais „gyventojais“ buvo blakės, blusos, tarakonai ir musės, kurių būdavo ištisi spiečiai. Vienus parazitus naikindavo verdančiu vandeniu, kitus – išskalbę drabužius pirtyse, trečius – nuodydavo musmirėmis ar naikindavo lipniomis juostomis. Vis dėlto praėjus kelioms dienoms, parazitai vėl apnikdavo namus. Ne visi kaime turėjo tualetą, todėl reikalą atlikdavo, geriausiu atveju, kur nors tvarto kampe. Kartais kaimą aplankydavo niežai, kurie, apnikę vieną žmogų, greitai išplisdavo visoje šeimoje. Dar blogiau, kad ligos nešiotojai gėdydavosi apie tai pranešti ir taip užkrėsdavo kitus.

Rytą kaime keldavosi anksti – dar prieš saulei patekant, žiemą anksčiau aušros apie penktą ar šeštą valandą. Pirmiausia keldavosi motinos ir šeimininkės, vėliau vyrai. Moterys skubėdavo paleisti karves iš tvarto ir jas pamelžti, kol (vasarą) piemuo surinkdavo bandą. Pramiegojusių piemuo nelaukdavo ir tada šeimininkė, savo gėdai, turėdavo bėgti per visą kaimą su

karve, bandydama bandą prisivyti.

Vasarą ankstyvą kėlimąsi skatino rūpestis gyvuliais, maisto ruošimas šeimai ir kiti neatidėliotini darbai; rudenį ir žiemą vyrai ilgai miegoti negalėjo dėl malimo darbų, pašaro ruošimo ir jo dalijimo gyvuliams, amatininkystės. Moterys, papusryčiavusios, sėsdavo verpti, austi, megzti. Visi atsikėlę prausdavosi: vandenį pildavo iš puodelių virš kibiro su pamazgomis. Kai kurios šeimos turėjo plačias medines ar molines praustuves, į kurias pripildavo vandens ir prausdavosi. Turtingesni namai turėjo medinius ant sienos kabinamus praustuvus – jais naudotis buvo patogiau ir paprasčiau.

Muilas kaime buvo retenybė – ne kiekviena šeima galėjo jį nusipirkti. Pirmuosius dešimtmečius muilą virė patys, naudodami riebalus, mėsos atliekas, linų aliejų ir kaustinę sodą. Vis dėlto rūpestingos šeimininkės visada pasilikdavo gabalėlį ūkinio ar tualetinio muilo, kad galėtų nusiprausti per šventes arba pasiūlyti svečiui. Skalbdami drabužius naudodavo pelenų šarmą, kuriame mirkydavo skalbinius, o vėliau vasarą nešdavo prie upės papildomai apdirbti su trintuve ir skalauti. Žiemą drabužius skalbdavo namuose.

Kiekviena šeima turėjo namų apyvokos daiktų, jų kiekis priklausė nuo turto. Beveik visi turėjo medinį duonkubilį (miltams maišyti), ližę duonai į krosnį dėti ir iš jos išimti. Turint karvę, buvo neapsieinama be sviestamušės. Gelda, ir ne viena – nedidelės vonelės, išskaptuotos iš drebulės rąstų, buvo būtinas daiktas namuose. Darydavo dideles statines, bačkas agurkų marinavimui, kopūstų raugimui, beržų sulos rinkimui, iš kurios gaudavosi skanią ir sveiką girą. Nė viena šeima neapsieidavo be krepšių, dėžučių, pintų iš vijoklių, lazdynų virbų, pušų žievės, eglių šaknų; be puodų, katilų, kad paruoštų maistą šeimai, gamintų pašarus gyvuliams. Buvo moliniai, mediniai dubenys įvairių dydžių, keraminiai ąsočiai pienui ir kitiems produktams; savaime suprantama – puodeliai, stiklinės, šaukštai, peiliai, šakutės.

XX a. 4-ajame dešimtmetyje atsirado fabrikų gaminta keramika, tačiau tik nedaugelis šeimų galėjo ją įsigyti.

Kibirus švariam vandeniui, pašarų gyvuliams ruošimui ir dalijimui, pamazgoms gamino iš medinių lentelių. Ūkinėse patalpose buvo melžtuvės, keptuvės, puodų ir ketaus indų žnyplės, kočėlai tešlai kočioti, įvairios lentelės ir keptuvių mentelės. Taip pat verta paminėti girnas, kuriomis maldavo grūdus

ir giles, bei grūstuvus, skirtus miežiams, grikinei košei, avižoms perdirbti.

Kaip maitinosi, ką valgė suslaukiečiai XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmoje pusėje? Maisto gaminimas visada buvo pagrindinė šeimininkės motinos atsakomybė. Ji sprendė, ką ir kaip gaminti, pati rūpinosi virtuvės darbais prie krosnies. Dukros ir marčios tik padėdavo – jų pareiga buvo vakare prinešti vandens, malkų, o ryte nuskusti bulves. Jei šeimininkės nebuvo arba ji susirgdavo, ją pakeisdavo vyriausioji duktė ar marti.

Malkos į krosnį buvo sudedamos iš vakaro, kad išdžiūtų. Ryte šeimininkė, anksti atsikėlusi, pasimeldusi ir apsipraususi, stodavo prie krosnies. Kad malkos greičiau ir geriau įsidegtų, po jomis dėdavo sausų skiedrų, drožlių, smulkiai skaldytų kuoliukų. Kai tik liepsna apimdavo malkas, į krosnį statydavo puodus. Jei jie netilpdavo priekyje, padėdavo indus su pašaru (bulvėmis, burokėliais) iš vakaro už malkų. Iš pradžių, kol krosnis kūrenosi, buvo verdami pusryčiai, užplikomas pašaras kiaulėms ir karvėms.

Pusryčiaudavo paprastai anksti, apie 8 valandą, tik sekmadieniais ir per šventes – truputį vėliau. Prie stalo sėsdavo visi kartu – suaugusieji ir vaikai. Prieš valgį stovėdami melsdavosi ir žegnodavosi, pavalgę taip pat žegnodavosi, dėkodavo Dievui už suteiktą duoną, o šeimininkei – už jos triūsą ir maistą. Valgė iš bendro dubens, tylėdami, neskubėdami. Atsisakyti maisto ar rodyti kaprizus niekas nedrįso: jei nepatinka – nevalgyk ir liksi alkanas iki pietų. Tiesa, vaikai, pabėgioję ar padarę ką nors pagal savo jėgas, prašydavo papildomai duonos. Motina jiems neatsakydavo (jei duonos buvo namuose) arba leisdavo patiems atsipjauti riekę.

Mūsų šeimoje pusryčiai paprastai susidėdavo iš vieno ar dviejų patiekalų. Dažniausiai tai būdavo nuskustos bulvės arba su lupenomis ir prie jų lašiniai. Kitą kartą tokias pačias bulves valgydavo su rūgpieniu. Dar vienas patiekalas iš bulvių – trintos bulvės, pagardintos grietine arba grietinėle; sekmadieniais – keptos bulvės su agurkais arba kiaušinienė su pienu ir lašiniais, varškėčiai užpilti grietinės ir cukraus padažu. Kepdavo bulvinius blynus, juos mirkydavo svieste ar grietinėje; taip pat kepdavo blynus iš miežinių miltų, kuriuos valgydavo su grietine, pienu, rūgpieniu. Dar vienas paprastas, bet labai gardus patiekalas: virtos bulvės su padažu, gaminamu iš kepintos šoninės, į kurią įdėdavo šviežios grietinės. Grietinė, tirpdama

riebaluose, padažui suteikdavo ypatingą skonį. Ant lėkštės dėdavo karštas bulves, užpildavo riebalais su spirgučiais arba bulves mirkydavo tiesiai į padažą. Šį maistą ypač mėgome mes, vaikai, ir kai mama šeštadienį klausdavo, ką gaminti pusryčiams sekmadienį, vienbalsiai šaukdavome: bulves su padažu.

Dažnai vasarą sekmadieniais pusryčiams kepdavo lydeką – mano laimikį nuo dešimties dvylikos metų, kai pradėjau mėgautis žvejyba savo upėje.

Kartais, ypač pasninko dienomis, pardavę turguje dešimtį ar dvi kiaušinių, džiovintų grybų ryšulį, pirkdavo sūdytą silkę ar kilkes. Tokia žuvis su virtomis bulvėmis, patiekta pusryčiams, paįvairindavo ir papildydavo įprastą maistą.

Pietums virdavo kopūstų ar rūgštynių sriubą, burokėlių barščius su mėsa, žirnių sriubą; antrieji patiekalai: miežinė ar avižinė košė, troškintos bulvės su mėsa, bulvių plokštainis su spirgučiais ir svogūnais arba riebiais mėsos gabalėliais, bulviniai blynai, troškinti grietinėje, kukuliai.

Ypač atmintyje išliko blynai iš ruginės tešlos – mes juos vadinome ruginiais blynais. Kai tešla iškildavo, mama paimdavo jos gabaliuką, padarydavo paplotėlius ir dėdavo juos į verdantį vandenį. Šalia kepindavo šoninę arba tirpindavo taukus. Paruoštus paplotėlius dėdavo į dubenį ir užpildavo riebalais. Karštus, kvepiančius, rūgštokus ruginius blynus su malonumu valgydavo tiek suaugusieji, tiek vaikai.

Ypatingas šventinis patiekalas buvo kraujinė dešra. Paskerdę kiaulę, surinkdavo kraują, o kitą dieną, įdėję į jį grikių kruopų, mišinį supildavo į žarnas, dėdavo jas į puodą ir troškindavo. Iš kiaulės ausų, kojų, galvos dalių virdavo šaltieną – gardų ir maistingą patiekalą. Jį patiekdavo kaip užkandį arba su karštomis bulvėmis.

Per pasninkus, prieš Kalėdas ir Velykas, kai maitindavosi be gyvulinės kilmės maisto, ruošdavo kamą. Paprastas avižas užpildavo vandeniu, troškindavo krosnyje, o išbrinkusius grūdus džiovindavo, grūsdavo grūstuvuose ir stambiai maldavo girnomis. Kruopas užpildavo verdančiu vandeniu, pasūdydavo, pridėdavo kmynų arba krapų, suminkydavo tešlą, iš

kurios formuodavo kiaušinio ar bulvės dydžio gabalėlius ir dėdavo juos ant stalo. Kama šiek tiek pabrinkdavo, o išorėje padžiūdavo, ją buvo galima valgyti rankomis. Valgė su gira, beržų sula, uogų sirupu, vaikams duodavo su pienu.

Taip pat gamindavo salyklinį raugą, gerai žinomą Aukštaitijoje. Jį gamindavo iš ruginių miltų, užpildavo verdančiu vandeniu ir kruopščiai maišydavo. Kad salyklas geriau suveiktų, košę dėdavo į įkaitintą krosnį ir ten kurį laiką palaikydavo. Po to jį supildavo į kubilą su ataušintu virintu vandeniu ir dar kartą gerai išmaišydavo. Paruoštą raugą laikydavo šiltoje vietoje, virtuvėje, kol jis parūgdavo, o tada išnešdavo į vėsesnę vietą, dažniausiai į prieškambarį. Raugas tapdavo rūgštokas, salstelėjęs, buvo labai gardus, jį valgydavo su bulvėmis.

Pasninkui atidėdavo sūdytus, marinuotus ir džiovintus grybus. Iš džiovintų grybų gamindavo grybų ikrus: juos išmirkydavo, smulkiai supjaustydavo ir kepindavo su svogūnais. Džiovintais grybais gardindavo kopūstų sriubą, barščius, sriubas, dėdavo jų į padažus. Sūdyti ir marinuoti grybai, smulkinti ir pagardinti grietine, puikiai derėjo su virtomis bulvėmis, o atskirai buvo naudojami kaip pyragėlių įdaras.

Pavasarį rinkdavo beržų sulą. Ją pilstydavo į statines ir raugindavo su paskrudinta duona bei džiovintais obuoliais. Taip gaudavosi gardi, švelniai saldžiarūgšti gira. Vėsioje vietoje ji gana ilgai išlaikydavo malonų skonį, ja užsigerdavo valgant virtas bulves, tiesiog valgydavo su duona, grįžę po darbo malšindavo troškulį ir nuovargį.

Pietų maistą ruošdavo po pusryčių, kai malkos būdavo sudegusios, bet krosnyje dar likdavo ryškiai raudonų žarijų. Jas sušluodavo į priekį, o už jų statydavo puodus. Įkaitusioje krosnyje maistas šildavo ir pamažu virė. Šeimininkė vieną kitą kartą ištraukdavo puodą su pirmuoju patiekalu, kad patikrintų, ar verda, ar neišgaravo visas skystis. Išimdavo ir indus, kuriuose troškino bulves ar virė košę, – kad pamaišytų ir maistas neprisviltų.

Vakarienei valgydavo lengvą maistą: pienišką kruopų ar makaronų sriubą, virtas bulves su šviežiu pienu ar rūgpieniu, raugintais kopūstais, pasukomis, saldintu pienu ir duona arba kas liko nuo pietų.

Suslaukoje žmonių mityba buvo įvairi. Skirtumai priklausė nuo šeimos turto, derliaus dydžio, gyvulių skaičiaus. Be abejo, ir nuo šeimininkės įgūdžių bei sugebėjimo tvarkytis, tinkamai paskirstyti produktus, kad jų užtektų iki kito derliaus. Rūpestingos šeimos, tokios kaip K. Daveinio, S. Rakickio, A. Želanio, M. Šinkūno, mūsų šeima ir dar kelios kitos, maitinasi tolygiai, beveik be sezoninių pokyčių. Kita vertus, pasiturinčios šeimos, nors turėdavo daugiau maisto produktų, dažnai neišsiskirdavo mityba arba gyvendavo šykščiai, daugiau produktų parduodavo ir taupė pinigus. Netgi pasamdytų darbininkų, neturtingų valstiečių, atidirbančių už skolintus grūdus, ar kaimynų, pakviestų padėti, taip pat keliaujančių siuvėjų dažnai nepamaitindavo tinkamai.

Duona – visko galva, sakydavo senoliai. Todėl kaime manyta: jei turi duonos – nesi alkanas, tvarkingai šeimininkauji. Kad metams užtektų duonos, stengdavosi daugiau sėti rugių, miežių, avižų. Grūdai padžiovinti pėdose būdavo tinkami malti iš karto. Jei rugius maldavo žiemą, juos džiovindavo ant krosnies, o vėliau krosnyje. Grūdus namuose maldavo girnomis, jei tokių turėjo, arba prašydavo kaimynų. Dauguma rugius ir kitus grūdus, kruopas veždavo malti į malūną. Artimiausias mums buvo malūnas prie Pronios upės, pakeliui į Ryasną. Čia buvo galima sumalti grūdus ar juos suskaldyti į kruopas. Dar du malūnai veikė Base: vienas netoli kelio į Mogiliovą, kitas – toliau upe žemyn, link Čavusų. Vienas malūnas buvo ir Trilesino.

Kiekvienoje šeimoje rauginimo kubilo dydis buvo apskaičiuotas taip, kad vienos tešlos užmaišymo pakaktų dviem savaitėms duonos. Įprasta kubilo talpa buvo 40–50 litrų. Šeimininkė, žinodama, kiek miltų reikės tešlai, juos iš anksto atseikėdavo. Iš svirno atnešdavo lovį, pastatydavo ant suolelio ir paruošdavo raugą – likusį nuo ankstesnio kepimo tešlos gabalą, sveriantį 150–200 gramų. Į raugimo kubilą pripildavo reikiamą kiekį vandens, pasūdydavo, suberdavo miltus ir gerai išmaišydavo. Kubilą statydavo prie krosnies, apdengdavo švariu audeklu, o ant viršaus užmesdavo kailinius arba šiltą švarką. Per naktį tešla gerai įrūgdavo. Ryte ją dar kartą išmaišydavo, įdėdavo miltų, kol pasiekdavo reikiamą tirštumą ir kruopščiai minkydavo. Minkymo metu rankas vis sušlapindavo vandeniu, kad tešla nepriliptų. Baigę minkyti, tešlą suglostydavo, išlygindavo ir pirštu užbrėždavo kryžių – būtinai, kiekvieną kartą!

Uždengta tešla dar apie 30–40 minučių stovėdavo, kol pakildavo ir

pasiekdavo reikiamą būklę. Krosnis buvo kūrenama stipriau nei įprastai, kad gerai įkaistų. Iš įkaitusios krosnies buvo iššluojamos anglys, padas nuvalomas pušies šakų šluotele.

Tuomet prasidėdavo svarbiausias etapas – duonos formavimas ir dėjimas į krosnį. Papasakosiu, kaip tai darydavo mūsų mama. Ji pastatydavo tešlos kubilą netoli krosnies ant žemos taburetės, persižegnodavo, rankomis paimdavo tešlos gabalą, formuodavo pailgą kepalą, dėdavo jį ant medinės lyžės, išklotos sausais kopūstų, klevų ar ajerų lapais. Jei lapų nebūdavo, ant lyžės pabarstydavo rupių maltų miltų ar sėlenų. Tuomet mama vėl švelniai ir rūpestingai suvilgytomis rankomis glostydavo duoną, užbrėždavo kryžiaus ženklą, paimdavo lyžę abiem rankomis, vikriai įstumdavo ją į krosnį ir staigiu judesiu perkeldavo kepalą ant krosnies pado reikiamoje vietoje. Tokiu būdu mama užpildydavo duona visą krosnį. Kartkartėmis, pravėrusi sklendę, ji pažiūrėdavo, kaip kepa duona. Po maždaug dviejų valandų ji būdavo iškepusi. Iškepusius kepalus mama tuo pačia lyže atsargiai ištraukdavo iš krosnies, dėdavo ant stalo ir vėl suvilgytomis rankomis glostydavo duoną: nuo garuojančios drėgmės ji įgaudavo ryškų blizgesį. Kepalus uždengdavo švariu rankšluosčiu. Visa troba prisipildydavo viliojančio šviežiai keptos duonos aromato.

Pamenu, mes, maži vaikai, sėdėdavome ir stebėdavome, kaip mama įgudusiai darbuojasi su duona, nekantriai laukdavome, kol ji atvės. Tada ji mums atpjaudavo po storą kvepiančios duonos riekę, užtepdavo sūdyto sviesto. Džiaugdamiesi ir laimingi lėtai kramtydavome minkštimą ar traškią plutą, stengdamiesi kuo ilgiau mėgautis. Atrodė, kad pasaulyje nėra nieko geresnio ir skanesnio už šią nuostabią, šviežią, kvapnią duoną.

Derlingais metais švenčių proga mama kepdavo ypatingą, geresnės kokybės, skanesnę duoną. Tam kartui reikalingą miltų kiekį persijodavo per smulkų sietą ir tešlą maišydavo iš smulkių, baltų miltų. Kartais, turėdama porą svarų kvietinių miltų, jų pridėdavo prie ruginės tešlos. Todėl šventinis kepinys būdavo nepaprastai baltas, gardus ir vertas didžiausios pagarbos.

Duona buvo labai branginama, laikoma sunkiai uždirbta, šventa. Vaikus nuo mažens mokė gerbti ir tausoti duoną: nebarstyti, nepalikti nukritusio gabalėlio, pakelti jį, surinkti ir suvalgyti valgio metu nukritusias trupinius.

Bent jau mūsų šeimoje šios taisyklės buvo griežtai laikomasi.

Tačiau duonos ne visada užtekdavo, ne visada ji buvo skani ir soti. Sausringais metais derlius būdavo menkas, grūdų prikuldavo nedaug, jų neužtekdavo iki naujo derliaus. Ypač sunku buvo su duona ir maistu apskritai 1930-ųjų pradžioje, prasidėjus „kolūkinės laimės ir gerovės“ laikotarpiui. Dešimtmetyje prieš karą tik 2–3 metus mūsų ūkyje už darbo dieną duodavo daugiau duonos – iki kilogramo. Tada šeimos, turėjusios 3–4 darbingo amžiaus žmones, kurie nuolat dirbo, su duona išgyvendavo visus metus. Skaičiuojančios šeimos, kai trūkdavo rugių, duoną kepdavo su virtomis bulvėmis, ropėmis ar griežčiais. O kai kuriais metais būdavo dar blogiau: į miltus maišydavo sėlenas, įvairias atliekas, maldavo vikį, giles, net liepos pumpurus. Tokia duona būdavo kieta, kartoka ir greitai sudžiūdavo. Tačiau ir dėl tokios žmonės džiaugdavosi, buvo dėkingi.

Pyragai ir bandelės ant stalo pasirodydavo retai. Kviečiai prastai augo mūsų nederlingose dirvose ir duodavo menką derlių. Pasiturintys šeimininkai kvietinius miltus pirkdavo turguje arba mainydavo į kitus produktus. Net ir kuklaus, bet taupaus pragyvenimo šeimos sugebėdavo gauti pusę pūdo ar visą pūdą (*pūdas ~16,38 kg*) gerų kvietinių miltų. Pyragus ir bandeles kepdavo tik per Kalėdas, Velykas, kaimo šventes, laukdami svečių – giminaičių iš Sofeisko, Malkovkos ar Alchovkos.

Pyragai ne kiekvienai šeimininkei pavykdavo: retai kepdavo, todėl gerai išmokti šio meno taip ir nepavykdavo. Nesigirdamas, bet galiu pasakyti: mūsų mama pyragus kepti mokėjo; jie visada išeidavo puikūs: purūs, kvapnūs, skanūs. Kepdama mama atiduodavo visus savo įgūdžius ir pastangas, įdėdavo į kepinį savo šviesią, gerą, tyrą sielą. Pyragams ji iš anksto pasiruošdavo mielių, razinų, net vanilės ar šalavijo, o pieno, kiaušinių, sviesto ir cukraus namuose visada buvo po ranka. Žinodama, kad užsuks draugės ar kaimynės (deja, dažnai su savo nelengva dalia), mama visada iškepdavo papildomą kepalą. Svečius ji pasitikdavo šiltai, vaišindavo su malonumu: tegu mato, žino, ragauja – pyragas pavyko skanus, nuostabus.

Suslaukos gyventojai rengėsi paprastai, kukliai. Daugiausia dėvėjo savo rankų darbo drabužius. Kasdieniniai vasaros rūbai ir apatiniai buvo siuvami iš lininių audinių. Viršutinės palaidinės, švarkeliai, sijonai, užtiesalai, staltiesės,

rankšluosčiai, galvos skarelės buvo gaminami iš spalvotų, raštuotų audinių, kuriuos ausdavo iš kruopščiai iššukuoto pluošto. Paklodėms, apatinėms palaidinėms, apatinėms kelnėms, pagalvių užvalkalams ir rankšluosčiams naudodavo paprastą nešukuoto pluošto drobę.

Drabužiai šaltajam metų laikui – kelnės, švarkai, striukės, puspalčiai, šiltos skaros – buvo siuvami iš vilnonių arba kombinuotų su linais audinių. Tolimesnėms kelionėms traukiniais, ypač per stiprius šalčius, šeimų galvos ir vyresni sūnūs dėvėdavo kailinius, puspalčius ar kailines kepures. Drabužius iš kailio ar vilnos turėjo ne kiekviena šeima, nes avis dažniausiai laikydavo tik turtingi arba vidutiniokai ūkininkai.

Gamyklose gaminti audiniai arba paruošti drabužiai pradėjo plisti XX a. pradžioje. Pasiturinčių šeimų vyrai dėvėjo vilnonius paltus, striukes, kostiumus, kelnes; moterys – gamyklinius paltus, lietpalčius, sijonus, sukneles, palaidines ir skareles.

Pagrindinė kasdieninė avalynė daugelyje šeimų buvo medinės klumpės arba vyžos. Klumpių padus drožė iš drebulės ar alksnio, juos apsiūdavo apdirbta arba netgi neapdirbta oda. Pasiturintys vyrai, priklausantys vidutinėms šeimoms, pirkdavo odinius batus ar aulinius; juos saugodavo ir nešiodavo ilgai, kartais net visą gyvenimą. Stipresnių šeimų šeimininkai dažniausiai turėdavo rankų darbo veltinius, minkštus, šiltus; lietingu oru ant jų dėdavo kaliošus.

Iki paskutinio karo tiek suaugusieji, tiek vaikai avėdavo vyžas. Jas pindavo iš liepų plaušų, surinktų vasarą, kai žievė lengvai lupdavosi. Plaušus surišdavo į aštuoniukę ir džiovindavo palėpėje. Vėliau juos supjaustydavo vienodo pločio juostelėmis, iš kurių vyrai pindavo vyžas. Jei mokėjai jas nešioti atidžiai ir tausojančiai, vienos poros užtekdavo dviem savaitėms ar net ilgiau, ypač jei vyžos buvo apmuštos šviežia oda.

Mūsų šeimoje, netekus tėvo, vyžas pinti perėmė mama. Ji, žinodama, kad tėvui liko gyventi neilgai, iš jo išmoko šio amato. Mane ji sodindavo šalia, kad padėčiau lyginti liepų juosteles ir sukti virveles iš pakulų vyžoms sutvirtinti. Tokiu padu jos būdavo tvirtesnės ir ilgaamžiškesnės. Pats vyžų pinti neišmokau, bet mielai padėdavau mamai, pamažindamas jos naštą ir suteikdamas daugiau laiko namų darbams.

Svarbia dalimi mūsų žmonių gyvenime buvo kasdienių poreikių tenkinimas per prekybą ir mainus. Nors pagrindinius poreikius valstiečiai patenkindavo savo darbu užaugintais produktais, be gamyklinių gaminių, amatininkų ar meistrų dirbinių neišsiversdavo.

O kur greičiau ir lengviau gauti reikiamą daiktą ūkyje, parduoti ar išmainyti savo produktą? Žinoma, turguje – daugiabalsiame, triukšmingame, viską perkančiame ir parduodančiame derybų susibūrime…

Todėl dažnai sekmadieniais suslaukiečiai – grupėmis ar vieni, su vežimais ar pėsčiomis – keliaudavo į Ryasną, esančią 12 km nuo mūsų kaimo. Nuo senų laikų čia kiekvieną savaitę vykdavo turgus: miestelio centre, ant grįstos aikštės, susirinkdavo dešimtys vežimų (vasarą) arba rogių (žiemą), ir kiekvienas atvykėlis, norėjęs ką nors parduoti arba pirkti, dažnai darydavo abu. Aikštės pakraščiuose stovėjo mažos krautuvėlės su prekėmis, dirbtuvės: kalvio, batsiuvio, skardininko ir litavimo meistro, kur kaimo gyventojas galėdavo tuojau pat sutaisyti sugadintą ar prakiurusį daiktą.

Suslaukiečiai turguje siūlydavo pieno produktus – sviestą, varškę, sūrius, grietinę, kiaušinius, paukščius, paršiukus, mėsos gaminius, džiovintus grybus, riešutus, vaistines žoleles – valerijoną, gėlavandenę kempinėlę (spongilę), liepų lapus, mėlynes, serbentus. Meistrai siūlydavo savo amato dirbinius, daugiausia medinius gaminius: statinėles, sviestmušes, krepšius, grėblius, apvadus, kirvius, šaukštus, kočėlus, medines išdrožtas lėkštes, suoliukus, kitas smulkias prekes.

Žmonės negrįždavo namo tuščiomis rankomis. Kas už savo prekes uždirbdavo dešimtinę ar dvi pinigų, tas atvykdavo ne tuščiomis, nusipirkdavo audinių kelnėms ar gatavą naują rūbą, gamyklinius batus, batelius, auliniai batus, balninkystės reikmenis, geležies dirbinius, maistinius prieskonius, saldainius – pagalvėles, irisus, bandeles, saulėgrąžas vaikams.

Beveik visada Ryasnos turguje, suslaukiečiai susitikdavo su giminėmis ir artimaisiais iš Malkovkos, ir tada visi kartu eidavo į bažnyčią, kuri iškilusi šalia savo keturiomis baltomis kolonomis ir ne mažiau įspūdinga garsiai skambančia varpine priešais bažnyčią.

Ir man kartą pasisekė tapti mano mamos susitikimo su V. Putna, jos

pusbroliu, liudininku. Vieną kovo sekmadienį, saulėtą, šiltą, linksmai nuotaikingą dieną, mama nusileido mano maldavimams ir pasiėmė mane su savimi į Ryasną. Tai buvo, man atrodo, 1934 metais, kaip atsimenu, jau be tėvo. Mama paliko mane sėdėti rogėse ir pasakė, kad nueis į turgų ir greitai grįš. Ir iš tikrųjų po kelių minučių ji sugrįžo, tačiau ne viena. Mama iškart mane pakvietė ir pristatė: „Štai, sūnau, čia Vladas Putna, tavo dėdė, mano pusbrolis“. Pasveikinome, nors aš buvau sutrikęs ir sumišęs, kad suaugęs žmogus pasisveikino su manimi ir priėmė už artimą žmogų. Po trijų metų, pačiame Stalino-Ježovo teroro įkarštyje, sužinojome, kad mamos brolis buvo suimtas kaip vienas iš dešimties Malkovkos vyrų, apšmeižtų liaudies priešų, ir nuteistas mirties bausme Mogiliove...

Be Ryasnos suslaukiečiai vykdavo į Drybiną, Čavusus, netgi į Mogiliovą, Horkas, Šklovą. Turgūs ten buvo ne tokie patys kaip netoliese, ypač daug žmonių ir labai turtingi; be ūkinių prekių ten parduodavo arklius, stambius galvijus, avis; parduotuvėse buvo platus pramoninių prekių asortimentas.

Populiari buvo dar viena prekybos forma, žinoma vietinėse apylinkėse nuo senų laikų. Paprastai prasidėjus vasarai ir rudenį į Suslauką atvykdavo aukštas vežimas su nusilpusiu žirgeliu. Visi jį iškart atpažindavo: atvažiavo prekeivis, visiems gerai žinomas žydas. Jau įvažiuojant į kaimą, pasigirsdavo jo garsus šauksmas: perku vilną, šerius, ragus, kanopas, kaulus, skudurus, odas, džiovintas žoleles... Siūlau adatų, siūlų, šukas, smeigtukus, peilius, šakutes, lauro lapus, pipirus, saldainius. Ateikite, rinkitės, kito karto gali nebūti.“

Kas norėjo ką nors pirkti ar parduoti – išmainyti, skubėjo pas jį. Kelios minutės ir prekeivis buvo apsuptas kaimo žmonių – šeimininkės, jaunos merginos, meistrai. Aišku, ir mes, vaikai skubėdavom dažnai ne tiek pirkti, kiek stebėti prekybą, klausytis juokelių, juokų iš „prekeivio“, kuris niekada neieškojo žodžio kišenėje... Retai kas nuo vežimo grįždavo be pirkinio ir su tuo ką atnešė parduoti ar išmainyti.

Atvykus prekeivio vežimui visi buvo patenkinti: kaimo žmonės – kad nusipirko reikalingus daiktus šeimai ir už parduotus daiktus čia pat gavo pinigų, nereikėjo vykti į turgų. Prekeivis taip pat neidavo į minusą, bet už

prekes jis paimdavo nedidelę, kaip sakoma, padorią kainą. Už atvykimą į kaimą – jam kišenėse kaupėsi kupiūros, kaip sakoma kapeika prie kapeikos, po to ir rublis, o vėliau – penki, dešimt. Iš šio uždarbio jis ir gyveno – maitino šeimą, laikė žirgą, vežimą.

PER VARGĄ IR KANČIAS

Po dviejų karų – Pirmojo pasaulinio ir pilietinio, o tarp jų – 1917 metų Spalio revoliucijos, kuri įtakojo Rusijos Tarybų Socialistinės Federacinės Respublikos kūrimą ir vyriausybės atsiradimą, vadovaujamos V. I. Lenino, šalyje įsitvirtino komunistų valdžia, kuri turėjo užsiimti sugriauto ūkio atstatymu. Tai privertė bolševikus atsisakyti žalingos vadinamosios „karinio komunizmo“ politikos (iš esmės, prievartinio ir masinio grūdų nusavinimo kaime) ir vietoj to įvesti maisto produktų mokestį, suteikti tam tikrų lengvatų privačiam sektoriui. Ekonomikoje prasidėjo atsigavimas, pradėjo augti pramonės ir žemės ūkio produkcija. Ūkininkai turėjo perteklinių žemės ūkio produktų (žinoma, po privalomo nustatyto mokesčio atidavimo), kuriuos galėjo laisvai parduoti rinkoje. Prasidėjo augimas, nors ir negausus, kukliai augo ūkininkų gerovė. Kaime sumažėjo vargstančių ir alkstančių žmonių skaičius.

XX a. 20-ųjų pradžioje šalyje buvo diegiamos naujos ūkininkavimo formos – tarybiniai ūkiai (*rus.* *совхозы*) , žemės ūkio bendruomenės, žemės apdirbimo bendrijos, net komunos. O po 1927-1928 metų nesėkmingų grūdų supirkimų valdžia nusprendė atsisakyti NEP („naujos ekonominės politikos“) ir grįžo prie neseniai pamirštos prievolinės maisto produktų rinkliavos. Ūkininkams vėl buvo uždrausta patiems parduoti grūdus, vežti duoną į turgų, o tiems, kurie ignoravo šį draudimą, grūdus tiesiog atimdavo. Rezultatai netruko pasirodyti. Baltarusijoje, kaip ir visoje šalyje, prasidėjo badas. Kai kuriose vietovėse ūkininkai, protestuodami prieš tokį smurtą, užsiimdavo padegimais ir ginkluotais pasipriešinimais su valdžia. Apie tai liudija „Antonovo sukilimas“ (*rus.* *„Тамбовская Вандея“*), daugybė archyvinių dokumentų ir istorinės medžiagos.

Tuo tarpu, vykstant šalies industrializacijai, augant darbininkų klasei ir valstiečiams nenorint parduoti grūdų už fiksuotus įkainius (kurie kelis kartus skyrėsi nuo mažmeninės duonos kainos mieste), smarkiai išaugo maisto

produktų poreikis. Tuomet, pagal Josifo Stalino iniciatyvą ir jam vadovaujant, realiai užgrobusiam valdžią šalyje, pradėjo atiminėti grūdus per išbuožinimą (turtingesnių ūkininkų sunaikinimą) ir masinę kaimo kolektyvizaciją. Iš kai kurių buvo atimtas nekilnojamas ir kilnojamas turtas ir iškelti į atokias vietas – į šiaurę, Sibirą; kitus demagogiškai pasitelkiant „laisvą valią“, masiškai, išvežė į kolūkius, per kuriuos buvo lengviau ir paprasčiau iš kaimo gauti maisto produktų. Šalyje prasidėjo „didysis lūžis“ (pagal Staliną), kuris iš tikrųjų tapo didžiuliu, milžinišku žmonių likimų sumalimo procesu, gyvenimų sunaikinimu milijonų ir milijonų ūkininkų – pagrindinės gyvybinės šalies gyventojų masės.

„Didžiulį rūpestį“ iš partijos dėl „kaimo gerovės“ pajuto ir bendruomenės, kuriose gyveno ir dirbo žemdirbiai iš Aukštaitijos. Apie tai verta pakalbėti atskirai.

Pirmasis lietuvių tautinis kolūkis atsirado 1928 m. Sofeiske, esančiame 25 km nuo Suslaukos, prie Mogiliovo-Mstislavlio kelio. Tiesiai iš Maskvos atvyko grupė Vakarinių tautų Komunistinio universiteto studentų. Iš vietinių ūkininkų aktyvistai sudarė partijos šaką ir užsiėmė aršia agitacija kaime. Jie kalbėjo apie „kolektyvinio gyvenimo privalumus“ ir „pranašumus“, nuolatos ragindami ūkininkus stoti į kolūkius. Neatsispyrę agitatorių spaudimui, devyni ūkininkai parašė prašymus, suvežė ir sujungė visus gamybos įrankius, įskaitant smulkų inventorių, surinko gyvulius. Kolūkis buvo pavadintas „Naujas gyvenimas“. 1930 m. jame buvo visas kaimas, o žemės ūkio bendrijos vadovai suteikė K. Giedrio vardą. Pirmininku buvo išrinktas A. Kunčina. Kad būtų įtikinti ūkininkai, valdžia suteikė kolūkiui traktorių ir kitą techniką. Tačiau ūkininkavimo reikalai nesiklostė taip, kaip valdžia norėjo, ji užuodė „buožių sąmokslą“ ir pareikalavo pertvarkyti ūkininkavimą. Kelios šeimos buvo apkaltintos žalinga veikla ir išmestos iš kolūkio. Netrukus, pripažinus juos buožėmis, jie buvo ištremti, o turtas perduotas kolūkiui. Ne visi kaimo gyventojai gailėjosi dėl tokios žiaurios bausmės kaimynams. Vieni buvo pavydūs jų sėkmingam gyvenimui iki kolūkių, kiti buvo patenkinti, tarsi jie patys gavo svetimo turto.

Malkava (*rus. Мальковка*) – vienas didžiausių lietuviškų kaimų Rytų Baltarusijoje. 1920-ųjų pabaigoje kaime buvo beveik 100 ūkių. Malkavoje buvo įkurta vienintelė šalyje lietuvių nacionalinė kaimo taryba. Dar 1928

metais į kaimą dažnai atvykdavo partiniai ir tarybiniai darbuotojai iš Mstislavlio, agitatorių grupės, siekusios įkurti kolūkį. Perkalbėjimais, pažadais ir tiesioginiais ar užslėptais grasinimais 1929 metų sausį 80 ūkininkų sujungė savo ūkių turtus į komuną ir pavadino ją „Raudonasis traktoristas“. Po kelių mėnesių komuna pradėjo mažėti, tirpti. Kai kurios šeimos, pirmieji iš grupės, dėl įvairių priežasčių nusprendė nutraukti ryšius su komuna. Iki 1930 metų rudens joje liko tik 30 ūkių.

Atsiradus valdžios rūpesčiams, norint išsaugoti komuną, be „riestainių“ – pagalbos sėklomis, technika, buvo taikomas ir griežtas „botagas“ – buožių naikinimas, kuriam buvo priskirtas 21 ūkis. Komunos žlugimas buvo sustabdytas, ji net pradėjo augti ir po poros metų buvo atstatyta. Dabar ji buvo pavadinta V. Mickevičiaus-Kapsuko kolūkiu. Sunkiai stengiantis, darant klaidas, nešant nuostolius, kartais atvirai ignoruojant rajono valdžios nurodymus apie tai, kiek, kada sėti, kiek turėti gyvulių, ūkininkai buvo priversti priprasti prie naujų tvarkų ir bendro darbo kolektyviniame lauke, o ne dirbti savo dalyje, kaip buvo įprasta gimtoje Aukštaitijoje ar net visai neseniai naujoje vietoje.

Tuo tarpu sekė dar viena nauja kampanija – vienkiemių naikinimas, ūkių perkėlimas į vieną vietą. Malkaviečiai, priversti Stolypino reformos, pirmo XX amžiaus dešimtmečio pabaigoje pasiskirstė žemes, apsigyveno vienkiemiuose. Tai turėjo teigiamą poveikį ūkininkavimui: išaugo produktyvumas, pajamos, žmonės pradėjo geriau gyventi. Tačiau gyvenamųjų namų, ūkinių pastatų perkėlimas reikalavo didelių pastangų, papildomų darbo ir laiko išlaidų: persikėlimas neatlaisvino nuo darbo visuomeniniame ūkyje. Be to, persikėlimo terminai buvo labai griežti – ne daugiau nei dveji metai. Su tais, kurie vėlavo, valdžia nesiskaitė – tiesiog nugriaudavo stogus arba visai sugriaudavo gyvenamąsias patalpas.

Arba Karoliovka (*rus. Королевка*) – lietuvių kaimas su 18 ūkių, kuris buvo šalia mūsų kaimo ir skyrė mus tik nedidelis miškas. Atskirai gyvenę karolovkiečiai norėjo turėti savo kolūkį. Ir valdžia su tuo sutiko: kolektyvizacijos rodikliai – taip pat matas. Kolūkis buvo pavadintas M.M. Litvinovo vardu, garsiu ir artimu tuo metu Leninui, sovietiniu diplomatu.

Pavadinimas „Litvinovo kolūkis“ - garsus, viliojantis masalas (kaip

manė valdžia) mažai išsilavinusiems, naiviems atokaus kaimo gyventojams. Šiuo pavyzdžiu galima pamatyti, kaip „laisvai ir savanoriškai“ buvo vykdoma kolektyvizacija šalyje. 1933 metais laikraštis „Raudonasis artojas“ pranešė, kad 1931 metais Karoliovkos kolūkis „dėl buožių įtakos“ kitais metais žlugo. Tačiau valdžia stengėsi jį atkurti bet kokiu būdu. Tai buvo padaryta grubiai pažeidžiant nustatytą tvarką: buvo paskelbtas sąrašas tariamai įstojusių į kolūkį šeimų be raštiško sutikimo (pareiškimo), be diskusijų ir nuostatų priėmimo. Beje, Karoliovkos kolūkis, gyvavęs tik penkerius metus, iširo: kai kurie persikėlė į mūsų kaimą, kiti paliko savo ūkį ir išvyko į miestą. Po karo Karoliovkoje liko tik trys šeimos, kurios prisijungė prie Suslaukos. Netrukus Karoliovkos neliko nė pėdsakų.

Mūsų Suslauką kolektyvizacija iš pradžių tarsi aplenkė, nepalietė. Vis dėlto 1930 m. kaime pasirodė svečiai iš rajono. Jie sušaukė grupę skurdesnių ūkininkų ir pradėjo juos įkalbinėti susivienyti į bendrą ūkį. Pažadai ir pasiūlymai liejosi kaip iš gausybės rago: gausite technikos, gerų sėklų, didelių lengvatų mokesčiuose, kiekvienoje šeimoje bus gerovė. Susirinkę, turėdami ūkininkams būdingas abejones, nepasitikėjimą, baimę dėl naujo, nepažįstamo, apipylė „agitatorius“ klausimais, į kuriuos jie negalėjo pateikti aiškių atsakymų, įtikinamai paaiškinti darbo užmokesčio apskaitos ir atlyginimo tvarkos. Niekas iš dalyvių nepasirašė dėl įstojimo į kolūkį. Žmonės nesutiko net pasirašyti ir siūlomo teksto – prašymo priimti į žemės ūkio kooperatyvą. Dar du-tris vėlesnius vizitus į kaimą atvykę svečiai baigėsi taip pat be rezultatų. Tačiau iki tam tikro laiko...

Vieną spalio rytą iš kelio į Suslauką ėmė riedėti eilė tuščių vežimų. Kas, iš kur, kodėl? Kaimiečiai pamatė vežimuose pažįstamus ūkininkus iš gretimo kaimo. Su jais buvo rajono milicijos nuovados inspektorius, vietos tarybos pirmininkas, du nepažįstami, kaip vėliau paaiškėjo, aukšti rajono įgaliotieji. Naujiena apie šį netikėtą vizitą greitai pasklido po kaimą. Man tuomet buvo devyneri ir aš skubėjau į gatvę pasižiūrėti, kas ten vyksta. Manęs neleido. Tėvas gulėjo ligotas, silpnas, mama nenorėjo jo palikti. Į gatvę išskubėjo vyresnioji sesuo Apolionija. Štai kaip ji papasakojo tai, kas man išliko atmintyje...

Panikos apimti suslaukiečiai suko ratus aplink atvykusius svečius: ką jie pasakys, kodėl atvyko? Svečiai ilgai netempė su naujienomis. Tarybos

pirmininkas pranešė, kad priimtas svarbus valstybės sprendimas, apie kurį papasakos rajono atstovas. Tas paskelbė: šalyje vyksta kolektyvizacija, tačiau atsirado nemažai tokių, kurie trukdo ūkininkams gyventi pagal naują tvarką, skleidžia žalingą agitaciją, atkalbinėja žmones stoti į kolūkius. Prieš kolektyvizaciją yra žmonių ir jūsų kaime. Priešiški sovietų valdžiai elementai, buožės-eksploatatoriai turi būti iškeldinti. Ir pagal popierius atstovas paskelbė jų pavardes: Tykockiai, Šuškevičiai, Medveckiai, Masievskiai, Bordilovskiai. Jų žemė, gyvenamieji namai, ūkio pastatai, žemės ūkio įranga, gyvuliai, sėklos bus konfiskuojamos valstybės naudai; dalis turto perduodama kolūkiui, kuris įkurtas gretimame kaime.

Susirinkusieji atsakė nepasitenkinimu ir pasipiktinimu. Pasigirdo šūkiai: „Neatiduosim!“, „Kodėl žudote žmones?“, „Net vaikus, senelius vežate į kančias, mirtį!“, „Kur žmogiškumas?!“

Atvykęs iš gretimo kaimo įgaliotasis balsu tarė: „Pradėkite! Žinote, ką ir kaip daryti.“

Šūkiai, ašaros, alpimai, pasimetimas ir skubėjimas... Stebint priblokštiems, išgąsdintiems kaimiečiams ir vežamiesiems, pirmininkas, rajono įgaliotieji išsiskirstė po ūkius, kurių šeimos turėjo būti iškeltos (jos gyveno kaip tik šalia „likvidatorių“ stotelės) – aprašyti turtą, priversti nelaiminguosius greičiau rinktis į kelionę. Atvykę iš kaimyninio kaimo vyrai iškart pradėjo demontuoti namus, ūkinius pastatus, išsiskirstė po grūdų aruodus, klojimus – rinko grūdus, išvarė gyvulius.

Vidurdienį, nepaisydami jų protestų ir pasipriešinimo, kaimo gyventojų palaikymo, jie buvo išvežti beveik jėga, uždaryti į vežimus ir išgabenti į geležinkelio stotį „Tamsus miškas“, esantį 25 km nuo Suslaukos. Leista pasiimti tik kelis šiltus drabužius, maisto atsargų ne daugiau nei 10–15 dienoms, šiek tiek indų. Iš viso buvo išvežta 18 žmonių. Kaimo gyventojams, tarp jų ir represuotų artimiesiems, leista palydėti juos tik iki kaimo pabaigos. Taigi Stanislavas Bordilovskis, su žmona gyvenęs kitame kaimo gale, nebuvo išvežtas: jų nesulaukė namuose.

Pirmąją dieną iš sugriautų ūkių buvo išvežti visi gyvuliai, grūdai, kiti produktai, pašarai gyvuliams, žemės ūkio įrankiai, namų daiktai. Šuškevičių, Tykockių gyvenamieji namai buvo išardyti ir pervežti į gretimą kaimą. Kiti

daiktai buvo nepaimti, nes nesugebėjo, nespėjo. „Niekas nelieskite – griežtai įspėjo atvykę rajono atstovai. – Jei kas dings – surasime, o plėšikai bus nubausti pagal visą sovietų įstatymų griežtumą“. Saugoti likusį turtą buvo paskirti du milicininkai.

Suslaukos kaime neramumai nesiliovė, kartais tik šiek tiek nurimdavo, o tada vėl su nauja jėga kunkuliavo ir veržėsi. Susirinkę grupėmis, išsiskirstę po namus, kaimiečiai aptarinėjo įvykusį sukrėtimą, toliau reiškė užuojautą išvežtiesiems, nerimavo dėl jų ateities. Ir čia turiu pridurti: nė vienas iš mūsų kaimo išvežtų „buožių“ – nei suaugusieji, nei jų vaikai, anūkai – kaip į vandenį, taip ir nesugrįžo į Suslauką.

Vakarop, pas kaimyną, vargingą ūkininką, susirinko grupė skurdžiausių, drąsiausių kaimiečių. Juos kankino viena mintis, vienas rūpestis: reikia kažką sugalvoti, kad likęs turtas nebūtų paimtas, reikia išsaugoti jį savo kaimui. Kaip tai padaryti? Savavališkai, iš karto tai padaryti neįmanoma – štai, milicininkai, pamainomis nenutolsta nuo sodybų. Ir valdžia neleis kišti rankų prie konfiskuotų daiktų (o tai jau – valstybinio turto). Kažkas sumąstė: mūsų žmonių gėrybes paėmė ir atidavė kaimynams, nes, matyt, jie jau susivienijo į kolūkį. O mes paskelbkime, kad ir mes sutinkame susivienyti į kolūkį.

Toks žingsnis susirinkusiems buvo padiktuotas ir paskatintas šios aplinkybės. Kažkas prisiminė, kaip prie „išvežtųjų“ minios vienas iš atvykusių kaimynų, šypsodamasis ir pikdžiugiškai, gyrėsi: „Įgaliotasis surinko mus ir paskelbė: „Važiuokite sumušti litvinų – sau į naudą. Ne tik pastatai, žemės ūkio įrankiai, gyvuliai bus atiduoti jūsų kolūkiui. Kiekvienas iš jūsų gaus savo dalį – buožių šeimos čia stiprios, turi turto. Kai kas ir jums atiteks. Aišku, buožių žemę jums pridėsime, dar su priedu. Rajone jau apskaičiavo: jūsų kolūkiui atiduosime ne tik žemę už kelio, kur buvo dvaras. Pažymėsime jums lauką iki pat daubos priešais kaimą“.

Kitą dieną anksti ryte tuščias vežimas vėl buvo Suslaukoje. Atvykusių jau laukė. Norėdami pasinaudoti svetimu, nemokamu turtu, mūsų žmonės, kiek spėjo, pasiruošė. Rajono įgaliotiesiems ir tarybos pirmininkui buvo iš karto pranešta: štai mes, grupė ūkininkų, sutinkame susivienyti. Atvykusieji nesitikėjo tokio posūkio ir net šiek tiek pasimetė.

– Taip, taip! Mes kuriame savo kolūkį ir reikalaujame, kad visi mūsų kaimo gyventojų turtai liktų vietoje. Ir dar: grąžinkite turtą, kurį išvežėte vakar, – tvirtai, neabejodamas pareiškė K. Kunčina, vargingas ūkininkas, turintis didelę šeimą. Drąsus, ryžtingas žmogus, jis dar vakar vakare pats pasisiūlė stoti prieš rajono svečius ir išdėstyti visas skaudžias problemas. Susirinkę ūkininkai palaikė drąsuolį. Iš minios pasigirdo reikalavimai grąžinti kaimui paimtą turtą.

Atvykusieji buvo sutrikę, nežinojo, ką daryti, kaip atsakyti į tokią netikėtą mūsų žmonių reakciją. Jie atsitraukė į šalį, ilgai diskutavo, tarėsi, net ginčijosi. Grįžę pas susirinkusius, paskelbė: apie jūsų sprendimą pranešime rajone, tačiau Tykockių ir Šuškevičių namai bus išardyti ir išvežti.

Mūsų žmonės toliau kėlė triukšmą, protestavo, reikalavo teisingumo. Nepadėjo. Vienas iš atvykusiųjų, matyt, vyresnysis įgaliotasis, pasikvietė milicininką ir liepė nieko neprileisti prie sugriautų namų. Tarp kitko, keturios iškeltų šeimų sodybos, išskyrus S. Bordilovskį, stovėjo netoli viena kitos, kaimo pradžioje, ir milicininkas vaikščiojo gatvėmis, tramdydamas sujaudintą minią, įspėdamas, kad už netvarką kaltininkams gerai nebus.

Ilgai nesiskirstė mūsų žmonės, sujaudinti, aptarinėjo įvykį, reikalavo neardyti pastatų. Įgaliotųjų sumišimas, gyventojų pyktis ir protestai davė rezultatų. Masievskių, Medveckių, S. Bordilovskio šeimų namai ir jų ūkiniai pastatai nebuvo išardyti, liko vietoje.

Noras prisijungti prie kolūkio, kurį paskelbė mūsų žmonės rajono atstovams, iš tikrųjų buvo priverstinis gudrumas, o ne tikslas, siekiant realiai įstoti. Jie stengėsi sustabdyti tolesnį išvežimą, kaimo plėšimą – jo žemę, išvežamų šeimų turtą. Rajono valdžia tiesiog džiaugėsi šiuo pranešimu. Ir nustebo: kur gi matyta, kad žmonės patys nori įstoti į kolūkį? Greitai kaime atsirado naujų svečių, šį kartą solidesnių ir reprezentatyvių. Pagal tarybos pirmininko nurodymą, Masievskių tuščiajame name susirinko ne tik tie, kurie norėjo įstoti į kolūkį, bet ir visų šeimų galvos. Rajono vykdomojo komiteto pirmininkas iš karto liepė tiems, kurie išreiškė iniciatyvą, padėti prašymus ant stalo. Tokie buvo penki žmonės: K. Kunčina, A. Daveinis, **J. Petravičius**, A. Gorovackis, A. Rakickis.

– Gerai, – pasakė patenkintas pirmininkas. – Tai pradžia. O dabar

prašome kitų teikti prašymus dėl prisijungimo į kolūkį. Galvokite, spręskite.

Tada pirmininkas pradėjo ilgą pasakojimą apie tai, kas yra kolūkis, kaip jis bus valdomas, kaip vyks ūkininkavimas. Detaliai, su patosu, išvardijo naudą ir privalumus, kurie laukia kiekvieno, kuris žengs nauju gyvenimo keliu: geri privačių sodybų sklypai, teisė laikyti gyvulius – vieną karvę, kelias avis su jaunikliais, suaugusią kiaulę, naminius paukščius, net sodą, bites. Nepamiršo išvardyti kolūkio pareigų prieš valstybę: tiekti grūdus, bulves, pieną, mėsą, kitus laukų, pievų, daržų produktus, mokėti mokesčius nuo pajamų. Ir tuoj pat pabrėžė: natūriniai tiekimai – pirmasis kolūkio įsipareigojimas. Pabaigoje pridūrė: ūkį valdysite patys, tam išsirinksite pirmininką, valdybą. Ir, tarsi atsitiktinai, paminėjo, kad prisijungimas prie kolūkio – savanoriškas dalykas.

Susirinkusieji tyliai, nusiminę klausė viliojančių pirmininko pasakojimų. Niekas plojimų neišgirdo ir iš karto pateikti prašymų neskubėjo.

Tyloje sklido aštrūs šnabždesiai, vos girdimi atodūsiai, nesulaikomi kosuliai. Šį tylos „žaidimą“ nutraukė rajono vykdomojo komiteto pirmininkas.

– Čia man davė jūsų kaimo gyventojų sąrašą, – tarė jis. – Jei nėra norinčių pasisakyti, noriu pats paklausti kiekvieno, kaip jis ketina gyventi toliau: kolūkyje ar atskirai, pavieniui. Aleknavičius Stanislavas, yra? Gerai. Ar sutinkate prisijungti prie kolūkio?

Jau garbingo amžiaus, suglebusiais pečiais, jis neskubėdamas atsistojo. Nusimovė kepurę, apžvelgė aplinką, tylėjo, tarsi laukdamas palaikymo, patarimo. Pagaliau, vos girdimu balsu išlemeno: „Ne, dar nesu apsisprendęs, reikia pagalvoti“. Skamba pavardė A. Bordilovskis. Atsistoja aukštas vyras, plačiais pečiais, atviru, drąsiu žvilgsniu, nedvejodamas atsako: „Prašymo nepateiksiu“. Pirmininkas pradeda nervintis, veidas paraudonuoja, balsas tampa griežtas, rūstus. G. Belogradovas, N. Bordilovskis – skelbia pirmininkas su nedidelėmis pauzėmis, o jas užpildo trumpi „ne“. „Zavackis Bronislavas, o kaip jūs nusprendėte? Taip pat ne?“ Išklausęs atsakymą, pirmininkas įpyksta: „Na, iš jūsų ir nesitikėjau kito atsakymo. Čia man šnibžda: vidutiniokas, daugiau nei 15 dešimtinių (*dešimtinė ~1,09 ha*) žemės, tvirtas ūkis. Vienu žodžiu – buožių pakalikas. Tokius mes jau žinome, perpratome. Pirmieji buožių rėmėjai. Net ne slapta – atvirai kalba prieš

kolūkius, atkalbinėja kitus nepateikti prašymų. Nieko, išspręsime...“

Pirmininkas išvardino visų šeimų pavardes kaime, ir tik keli vyrai, kaip vėliau prisiminė susirinkime buvę žmonės – A. Želanis, P. Raudainis, V. Rakickis, dar kažkas – neatsisakė įstoti į kolūkį, o tik paprašė duoti šiek tiek laiko – geriau apsvarstyti, pasikalbėti su šeimomis, giminaičiais. Mūsų šeima taip pat susilaikė nuo pareiškimo pateikimo. Buvusi susirinkime sesuo Apolionija pirmininkui neatsakė, tačiau priminė kitiems apie tėvo sunkią ligą, prašė supratimo ir užuojautos.

Piktas, nepatenkintas pirmininkas tylėjo, o susirinkimą užbaigė tiesiai ir griežtai: „Galvokite, spręskite – ir kuo greičiau. Kas per kelias dienas nepateiks prašymo, bus priskirti prie antikolūkininkų, gaus padidintas mokesčių užduotis. Kai tik bus sukurtas kolūkis, o mes neturime jokių abejonių, kad jis bus įkurtas, atliksime naują žemės skirstymą. Juostinio žemės išdėstymo kaime nebeliks. Visiems, įstojusiems į kolūkį, žemė bus sujungta į bendrą masyvą, o pavieniai ūkininkai gaus atskirus sklypus prie kolūkinės žemės krašto. Geriau už mane žinote savo žemes ir suprasite, kokie sklypai liks tiems, kurie neįstos į kolūkį“.

Po susirinkimo Suslaukos gyventojai suprato, mums paskelbtas ultimatumas: arba įstojame į kolūkį, arba atsiduriame užribyje, kur žemė bus paskirstyta taip, kad net pasėtos sėklos negalės kiekiu sugrįžti. Ir kai po kelių dienų į kaimą vėl atvyko rajono atstovai, apie 20 šeimų be jokio spaudimo ir įkalbinėjimų pateikė prašymus. Tuoj pat buvo sušauktas organizacinis susirinkimas, patvirtintas žemės ūkio artelės įstatai, išrinkta kolūkio valdyba, jo pirmininkas. Pirmuoju kolektyvinio ūkio vadovu tapo K. Kunčina.

Iki kitų metų pavasario, greitai suburtas kolektyvas surinko žemės ūkio įrankius, atidavė arklius, kas turėjo – antrą karvę, nėščias kiaules, „perteklines“ (jei daugiau nei dvi) avis, pagal kiekvienam priklausančią žemę supylė į bendrą saugyklą sėklas. Bendram naujam kolūkio turtui buvo paskirstyti Masievskių, Medveckių, Šuškevičių, S. Bordilovskio palikti pastatai. Iki pavasario niekas neprašė atskirų žemės sklypų juostų ir ūkininkai dirbo kartu. Tik kiekvienas savo privačiuose sklypuose apdirbo iki 0,5 ha žemės.

Su išvežtųjų žemėmis pasisekė dar prasčiau. To paties 1931 metų

pavasarį laukuose už kelio ir prieš jį iki pirmojo kaimo griovio, pasirodė artojai iš gretimo kaimo. Pirmininkas paskelbė: valdžia nusprendė sujungti išvežtų šeimininkų žemes į vieną masyvą ir perduoti jas kaimyniniam kolūkiui. Netoliese pasirodė žemėtvarkininkai, pastatė žymeklius, kurie vėliau buvo pakeisti tikrais žemės sklypų riboženkliais stulpais. Dėl to kaimynams buvo atiduota daugiau nei šimtas hektarų svetimos žemės, nors iš tikrųjų išvežtiems šeimininkams joms priklausė mažiau.

Mūsų kaimo gyventojai su tuo nesusitaikė, reikalavo grąžinti žemę, kuri buvo nupirkta 80-aisiais XIX amžiaus metais, kai persikėlė iš Lietuvos. Po kelerių metų, po ilgų ir nuolatinių Suslaukos gyventojų, mūsų kolūkio valdybos pastangų, po daugybės skundų ir prašymų rajonui, sričiai, Minskui, buvo persvarstyta riba, skirianti dviejų ūkių valdas ir apie 50 ha žemės vis dėlto buvo priskirta mūsų kolūkiui.

Bet tai dar ne viskas. Už upės apie 100 ha dvaro žemės buvo nusipirkę persikėlusios šeimos – Laurinavičiai, Daveiniai, A. Kinduris, V. Bulka ir dar dvi-trys šeimos, kur pastatė sodybas ir įkūrė nedidelį kaimą Alchovką. Vėliau jie pasidalino į vienkiemius, kurie buvo likviduoti 20-aisiais metais, o jose gyvenantys persikėlė į mūsų Suslauką ir kitas vietoves. Tuo tarpu visa Alchovkos žemė buvo vėlgi atiduota kaimyniniam kolūkiui. Ir čia aiškiai pasireiškė diskriminacija, mūsų žmonių priespauda pagal politinį-etninį požymį.

Antrąją vasaros pusę suslaukiečiai bendromis pastangomis nuėmė rudenį atskirai pasėtas žiemines kultūras, po to kartu užaugintas vasarines. Iškultus grūdus buvo pavesta perduoti valstybei, net sėkloms niekas nebuvo leidžiama palikti. Už darbą žmonės nieko negavo. Kaimas liko be duonos, ir tik tie, kurie pavasarį savo sklype pasėjo šiek tiek miežių, avižų, turėjo ką valgyti.

Ir taip visame rajone, visoje Baltarusijoje. O spauda netvėrė nuo entuziastingų pasakojimų apie kolūkių nematytą ūkininkavimą ir patriotizmą, jo džiaugsmingą pasirengimą užpildyti valstybės grūdų sandėlius.

Tai buvo visiškas melas, netiesa! Traukiniai su grūdais, be mūsų respublikos, judėjo ir judėjo į vakarus iš Ukrainos, Kubanės, Pietryčių Rusijos sričių. Ir grūdų srautų adresas buvo tik vienas – Vokietija. Ši Sovietų

vyriausybė vykdė savo įsipareigojimą tiekti jai milijonus tonų maisto produktų. Taip TSRS, savo nelaimei, ūkininkų vargui ir skausmui, didžiajai darbo liaudies kančiai, stiprino ekonominį potencialą, padėdama Hitlerio režimui įgyvendinti jo planus sukurti „tūkstantmečio reichą“.

Ir netrukus po to – baisus badmetis, ligos, žmonių mirtys apėmė turtingiausius šalies grūdų regionus. Ypač sunkios žinios atėjo iš kaimyninės Ukrainos, pasauliui žinomos dėl derlingiausių juodžemių, milžiniškų kviečių, cukrinių runkelių, saulėgrąžų derlių. Ten išmirė ištisos gyvenvietės, kaimai, miesteliai. Kai kuriose vietose žmones laidojo specialios komandos iš milicijos, kariškių, miesto savanorių. 1933 metais, pagal pačio Stalino leidimą, Ukrainoje badavo 34 milijonai žmonių, mirė daugiau nei trys milijonai...

Mūsų kaime taip pat badas paliko savo juodus, bjaurius pėdsakus. Likę be duonos, žmonės, kai tik ant laukų ištirpo sniegas, rinko užšalusius bulves, sušilus plėšė pirmuosius rūgštynių lapelius, liepų pumpurus, raudavo jaunas dilgėles, pavasarines kiaulpienes, varnalėšas, ajerų ūglius, kiškio kopūstus, balandas ir kitus valgomuosius augalus. Suaugusius vargino ir ypač vaikus kankino virškinimo sutrikimai, dizenterija, išsekimas ir kitos ligos. Buvo ir aukų. Bubelių šeimoje mirė motina ir sūnus. Mūsų namus bėda aplenkė, jei neskaitysime, kad sesuo Ona ilgai ir stipriai kentėjo nuo dizenterijos.

Duonos trūkumas ir badas sukrėtė visas rajono gyvenvietes. Nebuvo tokios kaimo, kur žiemą ir pavasarį kitais metais dėl alkio, ligų, nebūtų mirę keli žmonės. Taip kolūkinė sistema įtvirtino naują gyvenimą, atskleidė savo „didžiuosius pranašumus ir privalumus“.

Štai kokie „pyragai“ žmonėms Suslaukos kaime buvo pirmaisiais dvejais kolūkinio gyvenimo metais. Tačiau pasiduoti, atsitraukti nebuvo kur: kaip sakoma, mus surišo tvirtai ir amžinai! Beliko galvoti ir rūpintis, kad išsaugotume ir gal su Dievo malone padidintume tai, ką kaimas sugebėjo surinkti, kokius išteklius ir jėgas apjungė.

Masievskių apvalus kiemas, pilnas tvartų ir kitų pastatų, buvo pilnas reikalaujančių dėmesio jaunų paršelių, kurie buvo nupirkti pagal planą. Šuškevičių tvartuose, kurių namus pirmąją išbuožinimo dieną suardė ir greitai pervežė į gretimą kaimą, buvo įrengta bendroji arklidė, kurioje stovėjo dvi

dešimtis arklių. Kolūkiui buvo liepta įkurti pieninę. Jos pradžia tapo antrosios karvės, kurias ūkininkai atidavė kolūkiui ir dar prisidėjo jaunikliai. Ūkio turtas buvo papildytas dviem kolektyviniais arklių jėgos varomomis kūlimo mašinomis ir Gerasimo Belogradovo kalve. Ji buvo perkelta į bendrą ūkininkų kiemą, o Gerasimas liko joje pagrindiniu metalo meistru.

Netrukus kaime prasidėjo pirmosios naujos statybos – arklidė. Kur ją statyti, kokio dydžio ją padaryti, kuo apdengti statinį, kur sandėliuoti pašarus arkliams? Visus šiuos klausimus sprendėme kartu, aptardami kiekvieną nuomonę ir pasirinkdami geriausią variantą. Pradžioje kalbėti pradėjo vyresni, labiau patyrę ūkininkai, kurie pasiūlė statyti arklides aukščiau už kaimo, ant šlaito, kur gilesni gruntiniai vandenys, fasadu į rytus; pastatas turi būti erdvus, kad galėtų tilpti daugiau nei šiuo metu arklių; stogas bus ne šiaudinis, o iš gluosnio dailylenčių, aukštas – kad po juo būtų galima laikyti šieną, šiaudus; arkliams padaryti gardus dviem eilėmis, pagrindines duris – iš vėjo pusės, viduryje pagal ilgį, šonines – iš galų. Taip išsamiai aprašau arklidės statybos paruošimą ir eigą, nes viskas vyko tiesiai prieš mano akis, su aktyviu mano dalyvavimu, kai man buvo tik trylika metų.

Rąstai arklidėms buvo paruošti miške, augusiame už upės, priešais statybvietę. Mūsų kaimo žemėje stūksojo gražus, tiesus medžių masyvas, daugiausia 45–50 metų eglės. Jas pasodino mūsų žmonės, jau įsikūrę naujoje vietoje, kad turėtų savo mišką. Bet ir šįkart valdžia su mūsų kaimu pasielgė neteisingai. Sužinoję, kad Suslauka pradėjo miško kirtimą, rajono vadovai įsakė: mūsų kolūkiui visuomeniniam statybų naudojimui skiriama tik pusė miško ir tai ne pati geriausia jo dalis. Kitą dalį perleido kitam kolūkiui, o kaimynai vos per dvi savaites prisiglemžė puikią statybinę medieną. Mūsų ūkio bandymas ištaisyti šią neteisybę buvo bevaisis: įsižeidę ir nepatenkinti suslaukiečiai sukandę dantis kirto gautą mišką. Rąstų užteko arklidėms, dviem karvidėms ir dideliam pašarų sandėliui.

Didelis naujas darbas įtraukė mūsų žmones – arklidė sparčiai kilo ir plėtėsi. Darbavosi visi nuoširdžiai, vikriai ir greitai, vedami noro viską padaryti tvirtai, tvarkingai ir gražiai. Atėję į statybų vietą kaimiečiai ilgai stebėdavo, kaip vyrai užsidegę tašo, skaptuoja, obliuoja rąstus, kruopščiai derindami juos vieną prie kito, šiltindami samanomis siūles.

Tarp statybų „sirgalių“ patys smalsiausi buvome mes – vaikai, paaugliai. Kiekvienas stengėsi būti arčiau darbininkų, mielai ir uoliai jiems padėdamas: paduoti pjūklą, kirvį, vinis, sandarinimo įrankį. O kai arklidžių sienos buvo pastatytos iki pilno aukščio ir prasidėjo stogo konstrukcijų – gegnių, lentų klojimas, atėjo laikas ruošti ir skiedras. Kažkur buvo gautas specialus staklių įrenginys skiedroms pjaustyti – savotiškas apvalus maniežas, kurio perimetre buvo tvirtinami perpus perpjauti drebuliniai rąsteliai. Maniežo centre pritvirtinta sija turėjo specialų peilį, o prie jo pakinkyta kumelė traukė siją, ir peilis nupjaudavo nuo rąstų lygias, glotnias lenteles-skiedras. Einant paskui peilį jas reikėjo nuimti.

Štai čia kaip niekad prireikė mūsų, vaikų, pagalbos. Vienas nuiminėjo skiedras, kitas iš paauglių padėdavo vyresniems surinkti skiedras nuo staklių ir sudėti jas prie kopėčių, kuriomis skiedros buvo perduodamos ant stogo. Statytojams tai patiko, jie pritarė mūsų iniciatyvai. Greitai prie arklidžių rytais ėmė rinktis nemaža grupė – iki aštuonių–dešimties vaikų. Mes rungdamiesi įsitraukėme į darbą: vieni rinko skiedras nuo staklių, kiti priimdavo jas ir perduodavo per kopėčias stogdengiams.

Gerai atsimenu tas senas dienas, kai draugiškai ir darniai dirbo suaugusieji ir jų stropūs padėjėjai. Ir iškart noriu užbėgti už akių galimiems priekaištams, kad autorius džiaugiasi darbu kolūkyje ar jį palaiko. Jokiu būdu! Prisimenu ir rašau todėl, kad bendrajame darbe, vienoje artelėje, kaip niekur kitur, ryškiai ir įtaigiai atsiskleidė įsitraukimo į veiklą jausmas, petys į petį, solidarumas; žmonės tiesiog neleido sau dirbti blogai, atmestinai, čia išryškėjo sena mūsų valstiečių įprotis ir paprotys dirbti drauge, talkoje, sprendžiant svarbų, reikalingą, vienam žmogui neįveikiamą uždavinį. O svariausias argumentas: juk arklidės buvo statomos saviems arkliams. Nors jie buvo surinkti į vieną vietą, tačiau dar ilgai (bent metus ar dvejus) kiekvienas kolektyvo narys, gavęs užduotį darbui, stengėsi paimti savo arklį: jis jį pažinojo, buvo seniai įpratęs, stengėsi jį papildomai pašerti, o ir gyvulys linko prie savo buvusio šeimininko, jį geriau suprato, klausė.

Todėl arklidė buvo pastatyta greitai ir kokybiškai: didelė, šviesi, su baltais, nuo žievės nuvalytais rąstais, puikiai suderintais ir apšiltintais samanomis, kas užtikrino šilumą viduje. Stogas žėrėjo plačiais, šviežiai obliuotos skiedros sluoksniais. Mažai tikėtina, kad kuriame nors gretimame

kaime tais metais buvo pastatytas toks gražus ir tvirtas ūkio paskirties pastatas. Arklidė išsilaikė net karo metu, o po karo joje buvo laikomi arkliai, kol dėl kolūkių stambinimo mūsų kaime buvo uždarytos gyvulininkystės fermos, o gyvuliai perkelti į „perspektyvius“ kaimus.

Po metų atėjo laikas statyti karvidę. Iki tol karvės ir veršeliai buvo laikomi trijose vietose – senuose tvartuose, priklausiusiuose buvusiems išbuožintiems šeimininkams. Tiesa, karvidė buvo statoma kuklesnė – gyvulių dar buvo nedaug, bet statinys buvo kruopščiai apšiltintas, nes karvėms reikėjo jaukesnių ir šiltesnių žiemojimo sąlygų. Prie karvidės buvo pastatytas priestatas – šiltos patalpos jaunikliams. Šalia įrengta pašarų virtuvė ir rūsys bulvėms bei šakniavaisiams. Šis kompleksas buvo įkurtas prie upės, kad vanduo būtų po ranka. Viena iš melžėjų fermoje tapo mano sesuo Ona.

Kolūkiui buvo sunku auginti ir prižiūrėti kiaules. Jos buvo apgyvendintos Masievskių apvaliajame kieme, nepritaikytuose tvartuose. Pirmieji „džiaugsmai“ ir „privalumai“ dirbant kiaulidėje teko mūsų šeimai, tiksliau, vyriausiai seseriai. Pirmininkas ilgai prašė ir įkalbinėjo jaunas moteris imtis kiaulių šėrimo, tačiau savanorių neatsirado. Todėl iš pradžių moterys fermoje dirbo pagal grafiką – vieną ar dvi dienas per savaitę. Vis dėlto pirmininkas, tai primindamas apie pareigą ir atsakomybę kaip kolūkio narės, tai pabrėždamas mūsų šeimos darbštumą ir pareigingumą, įkalbėjo Apolioniją nuolat prižiūrėti kiaules.

Sunku, net neįmanoma įsivaizduoti, kokiomis sąlygomis teko dirbti sesei. Ji bent jau pasiekė, kad tvartuose būtų įvestas elementarus tvarkos minimumas. Kiekvienai paršingai kiaulei buvo įrengti erdvesni gardai. Atjunkyti paršeliai buvo laikomi grupėmis, kaip ir penimi gyvuliai. Atskirą gardą įrengė veisliniam kuiliui. Aukštas ir stiprus kuilys ne kartą išsiveržda vo į laisvę – peršokdamas tvorelę ar tiesiog ją sulaužydamas. Galingam patinui teko įrengti gardą iš tvirtų, storų lentų, kurias statė vertikaliai, o jų viršūnes nukirto kampu. Tvora taip pat buvo paaukštinta iki pusantro metro.

Kiaulidėje nebuvo pašarų virtuvės. Kiaulių pašaras buvo gaminamas Masievskių namo prieangyje, kurio kitoje, švarioje pusėje buvo įsikūrusi kolūkio kontora. Apolionija anksti, ketvirtą ar penktą ryto, keldavosi, greitai nusiprausdavo ir be pusryčių („Vėliau atrasiu minutę, pribėgsiu užkąsti“, –

atsakydavo į mamos prašymus pavalgyti) bėgdavo pas savo globotinius. O ar galite įsivaizduoti, kokie tai buvo „globotiniai“? Ne, negalite, nežinote! Žinojome tik dviese: sesuo ir aš.

Ne iš karto, tik po trijų ar keturių mėnesių nuo tada, kai sesuo pradėjo šerti kiaules, mama pradėjo siųsti mane Apolionijai padėti. Taigi visas „kiaulidės darbo malonumas“ atiteko man vienam – ir ne savaitei ar dviem, o dviem žiemoms, kai man buvo vos 12–13 metų, silpnam ir menkam vaikui.

...Ankstyvas rytas. Sesuo ir aš skubame į darbą. Apolionija greitai užkuria krosnį, kurioje dar iš vakaro buvo pastatyti du dideli puodai su bulvėmis, o trečias – su vandeniu, kad jis užvirtų. Sausos malkos greitai įkaitina puodus ir po 25–30 minučių pusė rytinės pagrindinio pašaro porcijos jau paruošta. Apolionija išverčia užplikytas bulves į medinę dėžę, puodą vėl pripildo šakniagumbiais. Kol verda antroji bulvių dalis ir šyla vanduo jovalui, sesuo spėja sutrinti pirmąją bulvių porciją, įmaišyti pelus ir kelias saujas avižinių miltų. Pašaras dar karštas, tad jo iš karto kiaulėms dalinti negalima. Kol jovalas atvėsta, prižiūrėtoja pasirūpina likusia pašaro dalimi. Rytinei porcijai paruošti prireikia maždaug pusantros valandos.

Ateina svarbiausias darbas – pašaro dalijimas: tai pati sunkiausia ir įtempčiausia akimirka. Ją jau iš anksto išduoda garsai iš kiemo. Iš ten sklinda nenutrūkstamas daugiabalsis žviegimas, klyksmas, triukšmas ir šurmulys alkanų, liesų gyvulių, kai kurie vos likusi oda ir kaulai. Visi nori, visi reikalauja vieno: pašaro, tik pašaro. Apolionija greitai pripildo pirmus du kibirus pašaro – paršingoms arba jau atsivedusioms paršelių kiaulėms: joms reikia geresnio, maistingesnio pašaro. Du kibirus neša pati, trečią – aš. Einame į kairįjį tvarto kampą – motininį skyrių: anksčiau pavalgiusios kiaulės greičiau pripildo tešmenis žindukliams. Išgirdusios atsidarančias duris, gyvuliai tarsi pagal komandą pašoka garduose ant kojų, dar labiau sustiprindami žviegimą. Suaugusios kiaulės, atsistojusios prie aptvaro, kaukši dantimis, graužia ir laužo viršutines lentas.

Įėjusi į tvartą, sesuo su lazda kairėje rankoje dešiniąja atitraukia skląstį ir vos pradariusi pirmo gardo dureles, greitai išverčia pašarą į lovį. Taip pat pašarą padalija antrai kiaulei. Ištuštinusi kibirus, pasiima iš manęs trečią. O aš stoviu su žibintu prie tvarto durų, nes bijau – priblokštas nesibaigiančio

triukšmo ir šurmulio viduje. Pirmąją pašaro dalį išdalijus, skubame grįžti naujų porcijų. Žviegimas ir klyksmas pamažu silpsta, užleisdamas vietą garsiam čepsėjimui ir patenkintam, sočiam kiaulėms būdingam kriuksėjimui. Pašaro dalijimui prireikia pusvalandžio, ir tvarte įsivyrauja ramybė – santykinė, trumpalaikė...

Taip pat trumpos, palaimingos poilsio minutės atsiranda ir mums abiem. Apolionija sėdi ant suolo prie lango, pro kurį matyti neskubus naujos dienos aušros vaizdas. Nuplautas šiltu vandeniu rankas ji slepia po prijuoste, nervingai maigydama audinį ir nuleidusi galvą giliai atsidūsta. „Žinai, broliuk, mano gerasis pagalbininke, ačiū tau, – liūdnai, jau vos nesusigraudindama prisipažįsta sesuo, – sunkiausia yra šerti kiaules. Jos žviegia, rėkia, reikalauja, nes yra alkanos, liesos, gaila jų, vargšių. Jas surinko, pripirko, verčia dauginti, kad fermoje būtų daugiau gyvulių ir uodegų, o mėsos tiekimo planas – kad ir kas benutiktų – būtų įvykdytas. O pašarai kokie? Ir tų trūksta.“

Taip kiekvieną dieną. Nuo ankstyvo ryto iki vėlyvo vakaro darbų nepabaigti. Gerai, jei malkų laiku atveža, bet pjauti ir skaldyti – jau mūsų reikalas. Skaldėme ir pjovėme juos pertraukų metu, išnaudodami kiekvieną laisvą minutę. Kartais padėti ateidavo sesuo Ona, nors jai pačiai karvidėje buvo ne lengviau. Tuomet dviese sukraudavome malkų atsargų savaitei ar net ilgiau. Iki pavasario pašarų atsargos sparčiai tirpdavo. Sesuo stengdavosi jas taupyti, ieškodavo net pakaitalų. Ypač žiemos bado laikotarpiu pasitelkdavome gerai žinomą būdą. Rytą, išeidami iš namų, pasiimdavome didelį krepšį ir pakelėje rinkdavome sušalusius „obuoliukus“, arklių mėšlą. Toliau nuo fermos eidavau vienas iki pat kaimo galo, kad prisirinkčiau dar daugiau šio „gėrio“. Parneštus mėšlo gabaliukus sesuo užpildavo karštu vandeniu, ir kai jie atitirpdavo, įmaišydavo į pašarą: alkani, išsekę gyvuliai viską švariai suėsdavo, net nepastebėdami jokios „apgaulės“.

Labai sunku buvo sesei dirbti fermoje. Nelengva buvo ir man, „parankiniui“. Padėjęs kiek galėjau ir ką galėjau, dvi ar tris valandas Apolionijai, skubėdavau namo. Po tokios nelengvos rytinės „gimnastikos“ greitai nusiprausdavau, sočiai papusryčiaudavau ir skubėdavau į mokyklą, o iki jos – daugiau nei kilometras. Ir taip kasdien – nuo rugsėjo pradžios iki gegužės pabaigos – tiek mokiausi, tiek padėdavau sesei. Tik vasaros atostogų metu buvo lengviau ir laisviau. Kasdien dirbti fermoje nereikėjo – mane

dažnai pakeisdavo mama.

Kiaulių fermoje sesuo išdirbo beveik ketverius metus. Ir visą tą laiką prašė pirmininko surasti jai pamainą, bent jau dviem ar trims savaitėms arba dirbti pakaitomis. Ūkio vadovas vis žadėjo ir žadėjo, tačiau ypatingo noro ištesėti pažadą nerodė. Tiesą sakant, jis to net neslėpė: „Kur aš tokį darbininką, kaip tu, Apolionija, surasiu? Neturiu aš jums, Laurinavičiai, pamainos. Matai: kaip dirbi, taip fermoje atsirado daugiau tvarkos, kasmet didėja gyvulių skaičius, su pašarais padėtis pagerėjo. Jų daugiau paruošiame, o svarbiausia – jie patenka į švarias, sąžiningas rankas. Todėl ir rezultatai matosi.

Kažkada buhalteris suskaičiavo – ir paaiškėjo, kad su tiek pat pašarų, kiek buvo pernai, kolūkis valstybei pridavė net tris centnerius daugiau kiaulienos. Pirmą kartą įvykdėme mėsos tiekimo planą. Ir visa tai – tavo dėka, Apolionija, ačiū tau už rūpestį ir pastangas“, – sakė pirmininkas.

Taip, sesers darbu fermoje buvo patenkintas ne tik kolūkio pirmininkas, bet ir valdyba. Kartą ar du jos darbas buvo netgi pažymėtas. 1934 m., minint Spalio šventę, ji gavo premiją – 25 rublius! Kitais metais ją paskatino natūra – leido pasirinkti mėnesio amžiaus paršelį.

Ir nenuostabu – sesuo dirbo viena, be laisvadienių ir be pamainų: jei susirgdavo, peršaldavo – skųstis nedrįsdavo, tylėdavo, kentėdavo, nes pati sutiko imtis šio „jungo“. Kasdien reikėjo du kartus – ryte ir vakare – pašerti nemažą bandą, daugiau nei penkiasdešimt gyvulių. Prastos sąlygos: mažoje virtuvėje su rusiška krosnimi, ankštoje patalpoje, silpnoje šviesoje; vandenį (apie 20 kibirų per dieną) pati tempdavo iš šulinio (laimei, jis buvo kitoje gatvės pusėje), bulves iš rūsio, miltus, pelus, malkas (jos buvo kieme po stogeliu); nešulių svoris – po du kibirus vandens ar pašaro, pusę maišo bulvių iš karto – buvo per didelė našta moters organizmui. Tokie krūviai ir sąlygos reiškė darbus dviem žmonėms. Tačiau Apolionija susitvarkė viena, tiesa man padedant – nors ir silpnam pagalbininkui.

Vis dėlto sėkmė ir pagyrimai ne visada lydėjo sesers kasdienybę fermoje. Nutikdavo nesėkmių, nuostolių – daug jauniklių žūdavo: vieni gimdavo silpni ir po poros savaičių mirdavo guolyje, kitus prispausdavo nelaiminga motina, dar kiti kentėjo nuo ligų – peršalimo, dizenterijos.

Nepamenu, kad bent vienos paršavedės visos vados būtų išgyvenusios iki reikiamo amžiaus ir būtų tinkamos pridavimui.

Vis dėlto 1937 m. vasaros pabaigoje kolūkis nebegalėjo išlaikyti sesers fermoje. Jai teko išeiti. Priežastis buvo rimta ir gyvenimiška – vestuvės. Prieš išvykdami mokytis į Mogiliovą, vieną sekmadienį pas mus atėjo du jauni vyrai, jau subrendę. Vieną jų pažinojau – tai buvo kalvis Ivanas Zerankovas, klasiokės Zojos brolis. Antrasis – jo draugas ir amato padėjėjas Jakovas Vladimirovas. Būtent jis ir pasipiršo seseriai. Ne iš karto, o po mėnesio ar pusantro Apolionija sutiko. Spalį, kai jau antrus metus mokiausi pedagoginiame institute, įvyko kuklios vestuvės ir sesuo persikėlė gyventi į Budino, kur Jakovas gyveno su motina.

Įsijautęs į mūsų šeimos kasdienybės pasakojimą, nukrypau nuo bendrų reikalų ir rūpesčių, susijusių su esminiais pokyčiais Suslaukoje. Nebuvo lengva ir paprasta priprasti prie kolūkio tvarkos, prisitaikyti prie bendro darbo dabar jau bendroje žemėje. Nepaisant to, neišvengiamus sunkumus pavykdavo įveikti, o problemas sušvelninti padėjo didžiulė vertybė, kurią turėjo ir puoselėjo suslaukiečiai. Ši vertybė glūdėjo bendrame tikėjime, tautinės bendrystės, bendro likimo ir bendro gyvenimo, kurį beveik prieš pusę amžiaus pasirinko daugiau nei dvidešimt šeimų, atvykusių daugiausia iš Lietuvos, stiprybėje. Jos persikėlė beveik vienu metu, kartu kūrėsi ir apgyvendino naują vietovę. Be to, per kaimo egzistavimo metus Suslaukoje atsirado beveik tiek pat naujų šeimų. Augo, brendo pirmųjų naujakurių vaikai, o jaunimas kūrė savo šeimas. Šios šeimos formavosi tiek iš vietinių gyventojų, tiek surasdamos antrąsias puses Alchovkoje, Karoliovkoje ar kitose lietuvių gyvenvietėse. Todėl Suslaukoje atsirado daug šeimų su vienodomis pavardėmis – Daveiniai, Rakickiai, Laurinavičiai, Želaniai, Zavackiai, Belogradovai. Iš esmės visos kaimo šeimos buvo susigiminiavusios. Šis artumas, giminystė, vienybė ir tarpusavio pagalba padėjo mūsų žmonėms, pasikliaujant savo jėgomis, spręsti bendrus ūkinius reikalus ir atlaikyti sunkumus bei negandas.

Gyventi ir dirbti naujomis sąlygomis suslaukiečiams pirmiausia padėjo meilė naujai įgytai žemei, kuri dar visai neseniai buvo jų nuosava, taip pat pavydėtinas kruopštumas ir stropumas bet kokiame darbe. Šie įpročiai ir papročiai reiškėsi įvairiausiomis formomis – kartais naiviomis, net

juokingomis. Tai išgyvenau pats ir gerai žinau, kad tą patį patyrė beveik kiekvienas mano gimtojo kaimo gyventojas.

... Kai eini vesti arklio nakvynėn – būtinai savojo, važiuoji keliu į laukus – visada prisimeni: čia buvo mūsų rugių juosta, žemiau, prie upelio – mūsų pieva, kurią šienavo tėvas, o vėliau mes kartu su juo išvežėme šieną ir sukrovėme į savo daržinę. Jei rengiesi važiuoti į laukus pjauti rugių, imi savo kumelę ar prašai ją paskolinti darbui – nesvarbu, kad ji jau sena ir silpna. Pasiimi iš sandėliuko jos pakinktus, pakinkai savo vežimą. Atsisėdi ir patenkintas galvoji: važiuoju, kaip ir anksčiau, su savo arkliu ir savo vežimu.

Vienas įsimintinas įvykis iš to paties gyvenimo tarpsnio. Liepos antroje pusėje bendrame, kolūkio lauke sunoko rugiai. Atėjo pirmosios pjūties diena. Vieta – dešiniau kelio į Karoliovką, Voloko kryptimi. Moterys – motinos ir jų suaugusios dukterys – būriu, kaip ir anksčiau, eina į rugių lauką. Kiekviena pjovėja, eidama pieva palei upelį, nieko nesakydama, sustoja prie buvusio savo lauko ir pradeda pjauti.

Taip elgiasi ir mama. Ji gerai prisimena savo juostą, kuri nuo pievos kilo link miškelio, kurio kairėje pusėje dar tebestūkso didelis ąžuolas, o dešinėje – eglė. Mama kelias minutes stovi tylėdama, paskui persižegnoja, linkėdama sėkmingos pjūties ir gero derliaus. Keliais pjautuvo judesiais nupjauna pirmą glėbį rugių. Pasiėmusi kuokštą stiebų, ji įgudusiu judesiu susuka juos į pėdui skirtą kuokštą. Kuokštas po kuokšto pjaunami rugiai gula ant ryšulio ir virsta pėdu. Darbas vyksta lengvai ir sparčiai: tvirtai surišti pėdai guldomi už nugaros dviem eilėmis – taip juos patogiau surinkti ir sustatyti į gubas.

Iki pat pietų mama pjovė susikaupusi, nesidairydama į šalis; tik vieną kartą pastebėjo, kad jos pjovimo juosta jau gerokai ilgesnė už kaimynių. Valandos poilsis ir lengvi pietūs suteikė naujų jėgų dirbti toliau. Tačiau pamažu rankos pradėjo judėti lėčiau, judesiai tapo mažiau vikrūs. Vis sunkiau buvo lenktis ir tiesintis. Ir tai suprantama: pirmoji pjūties diena, kūnas dar nepripratęs prie tokio darbo. Be to, metai jau ne jauni – pusė amžiaus prabėgę. O kur dar senas negalavimas, kuris priminė apie save. Dienos pabaigoje, kai brigadininkas išmatavo nupjautą juostą, paaiškėjo, kad mama nupjovė 15 arų ir padarė dvi normas – daugiau nei bet kuri kita pjovėja. Kitos moterys taip

pat daug neatsiliko. Vakare atvykęs kolūkio pirmininkas, atsiprašęs, kad ryte nespėjo pasveikinti moterų su pjūties pradžia, pažadėjo nepamiršti apie pjūties pabaigtuves. Moterys pažadėjo, kad būtinai jam primins...

Mūsų kaimo žmonių darbštumą ir vienybę matė ir kaimyninių ūkių valstiečiai. Žinojo apie tai ir rajono centre, tačiau dažnai Suslauką aplenkdavo teikdami pagalbą. Dar žiemą valdyba, gavusi užduotis dėl sėjos apimčių ir valstybei pristatytinų žemės ūkio produktų kiekio, apskaičiavo, kad savo jėgų neužteks, ir prašė pagalbos, pirmiausia technikos. Tačiau jau dvejus metus iš eilės mūsų ūkis nebuvo įtrauktas į mašinų ir traktorių stoties (MTS) aptarnaujamų ūkių sąrašus: tipo ir taip susitvarkote.

Taip, suslaukiečiai, dirbdami iki paskutinio atodūsio, nuo ankstyvo ryto iki vėlyvo vakaro, dažnai be laisvadienių (vasaros metu jų apskritai nebūdavo), sugebėjo apsėti vasarines kultūras, nušienauti pievas, surinkti grūdų derlių, užarti žiemkenčių laukus, paruošti žemę rudeninei sėjai ir tinkamai pasiruošti žiemai. Kartą į kaimą atvykęs rajono vykdomojo komiteto pirmininkas, apžiūrėjęs ūkį, laukus ir klojimą, liko patenkintas. „Štai, – kalbėjo jis susirinkusiesiems kolūkio kontoroje, – patys pasėjote, grūdus nupjovėte, kitiems darbams taip pat pirmaujate tarp rajono ūkių. Atvirai sakant, mes dėl jūsų ramūs – kad kiti taip dirbtų. Lankydamasis kituose kolūkiuose, net pas jūsų kaimynus, ne kartą girdėjau tokius valstiečių atsiliepimus: „Darbštūs, stropūs tie lietuviai. Jų kolūkis rajono laikraščio „Raudonoji žvaigždė“ (*rus. «Чырвоная Зорка»*) suvestinėse visada pirmosiose vietose.“

Vis dėlto pirmininkas ir valdybos nariai nenuleido rankų, piktinosi, kad mūsų kolūkis nuskriaudžiamas, ir reikalavo, kad MTS skirtų pagalbą technika, trąšomis, sertifikuotomis sėklomis. Išvykdamas rajono vykdomojo komiteto pirmininkas patarė kolūkio pirmininkui: „Nuvažiuokite į MTS, paprašykite direktoriaus, kad padėtų technika, jie turi rezervų. Galite net užsiminti, kad apie tai žino rajone. Bet įtraukti jūsų į MTS aptarnaujamų ūkių sąrašą, deja, nepažadu.“

Ir tikrai, mūsų pirmininkas nuvyko į MTS, privačiai pasikalbėjo su direktoriumi ir netrukus į Suslauką pirmą kartą atvyko vikšrinis traktorius su penkių korpusų plūgu. Per porą savaičių du traktorininkai, dirbdami

pamainomis dieną ir naktį, suarė apie 100 hektarų žemės. Vėlesniais metais, iki pat karo pradžios, MTS, galima sakyti, pusiau nelegaliai padėjo mūsų ūkiui – suarti pūdymą, pasėti žiemkenčius, užarti žemę rudeninei sėjai.

Štai taip – ramiai, neskubiai, darbuose ir rūpesčiuose, retomis sėkmės akimirkomis, susipynusiomis su nepritekliais ir netektimis – gyveno Suslaukos žmonės. Nepastebimai atėjo 1937–1938 metai. Metai ypatingi, nepamirštami – paženklinti baisiomis nelaimėmis, praradimais, tragedijomis, kurios vienaip ar kitaip palietė kiekvieną kaimo gyventoją ir amžiams įsirėžė į Suslaukos gyvenimą bei istorinę atmintį. Prisiminti tuos įvykius, įvardyti jų aukas, užfiksuoti tuo metu gyvenusių liudijimus – tai mano svarbiausia pareiga, garbės, tiesos ir teisingumo reikalas.

Teroras 1937–1938 m. – nei pamiršti, nei atleisti

Įprasta 1937 metų lapkričio diena artėjo prie pabaigos. Lengvas šaltukas padengė gatvės balas leduku, džiugindamas vaikus pirma galimybe paslydinėti. Vakaro dangus vis ryškiau spindėjo žvaigždėmis, žadėdamas giedrą naktį. Po kasdienių darbų kaimo žmonės ruošėsi ramiam poilsiui ir gaivinančiam miegui. Viskas atrodė įprasta ir ramu, niekas nesitikėjo nei didelių rūpesčių, nei neramumų.

Tačiau ta diena, tiksliau – naktis, tapo negailestinga ir lemtinga Suslaukos gyventojams. Baisus įvykis sukrėtė visus, nepalikdamas nė vieno ramaus ar abejingo.

Vėlų naktį per kaimą prajodami greitais arkliais pasirodė du nepažįstami vyrai. Kai kas girdėjo arklių kanopų dundesį, kiti matė porą raitelių, bet tam neskyrė daug dėmesio. Po poros valandų jie sugrįžo atgal, tačiau jau ne vieni – kartu išsivedė du Suslaukos gyventojus.

Kas jie buvo? Vyresnysis – Stanislavas Bordilovskis, 78 metų, jaunesnysis – Nikodemas Bordilovskis, 49 metų, tėvas ir sūnus. Stanislavas buvo didelės šeimos galva – turėjo penkis sūnus ir keturias dukteris, visus užaugino, išmokslino, padėjo atsistoti ant kojų ir sukurti šeimas arba įsitvirtinti mieste. Stanislavas, turėjęs savo ūkį ir nemažą žemės sklypą Suslaukoje, dar 1930 m. pateko į valdžios akiratį – jis buvo įtrauktas į sąrašą žmonių, skirtų „išbuožinimui“. Kai Nikodemas išgirdo minioje, susirinkusioje

prie rajono įgaliotinių, kad minimas jo tėvo vardas, jis puolė į namus įspėti tėvą: „Bėk kuo greičiau, mano brangusis.“ Stanislavas, kuris pastaruoju metu gyveno pas sūnų, taip ir padarė. Kai vakare į jo ūkį atėjo pareigūnai su pagalbininkais iš kaimyninio kaimo, namai jau buvo tušti. Grįždami jie užsuko pas Nikodemą ir pareikalavo pasakyti, kur dingo tėvas. Nikodemas paaiškino, kad tėvas jau seniai nebėra namuose, o kur jis išvyko – nežino. Suslaukos gyventojai, išgirdę, kad Stanislavas pasitraukė iš savo ūkio, neleido naikinti jo turto. Tad ūkis liko nepaliestas ir buvo perduotas kolūkiui.

Vis dėlto, kurį laiką gyvenęs pas gimines netoli Čavusų, 1936 m. Stanislavas grįžo į Suslauką – jį traukė seniai pažįstamos vietos. Tačiau šis grįžimas jam buvo lemtingas – jis pateko į „kovos su liaudies priešais“ mėsmalę.

Sūnus Nikodemas, taip pat daugiavaikės šeimos tėvas (dvi dukros ir trys sūnūs), rūpestingas šeimos žmogus ir patyręs ūkininkas, buvo prisijungęs prie kolūkio. Jis buvo nagingas meistras – ypač mėgo dirbti su medžiu, netgi pasigamino smuiką, o turėdamas gerą muzikinę klausą grodavo kaimo ir aplinkinių kaimų vestuvėse.

Ir taip iki atvykstant nekviestiems svečiams, tėvas ir sūnus – paprasti kaimo žmonės, kuriems politika buvo tolima ir svetima, tapo kaliniais, nusikaltėliais, „pavojingais valstybės žmonėmis“. „Vesdami su savimi senelį ir tėtį, – prisimindavo jaunesnioji dukra Eugenija, – enkavedistai netgi pademonstravo savo „žmogiškumą“. Ramino mamą, mus, vaikus, sakydami: „Neverkite, nuvesime juos į kolūkio kontorą, ten pasikalbėsime, išsiaiškinsime ir galbūt jie sugrįš namo.“ Kur tau – jie negrįžo. Nuo tos nakties nei vienos žinios apie juos, tarsi būtų į vandenį įpuolę.“

Ilgai būtų galima pasakoti, kas vyko tą naktį Bordilovskių namuose: kaip Nikodemo žmoną Mariją kamavo isterija ir raudos, kaip ašarose skendo penki maži vaikai: vyriausia dukra Viktorija buvo vos trylikos, o jauniausias sūnus Juozapas – dar net dvejų nesulaukęs.

Ryte kaimynės, teta Regina ir Stasė Rukas, užsuko į Bordilovskių namus sužinoti, kas gi naktį ten įvyko. Juose pasitiko motina, kuri su ašaromis ir skausmu pasakojo apie nakties įvykius: enkavedistai šniukštinėjo po visą namą, tikrino kiekvieną kampą, ieškojo laiškų, dokumentų, slaptų vietų,

kuriose galėjo būti laikomos vertybės ar nuotraukos. Jie reikalavo parodyti paskutinius gautus laiškus, tarsi bandydami rasti įkalčius.

Kaimynės ilgai nesitraukė iš Bordilovskių namų, nuoširdžiai užjausdamos ir siūlydamos pagalbą. Tačiau kiti kaimo gyventojai, sužinoję apie šeimos tragediją, vengė eiti į namus, bijodami dar kartą priversti šeimą prisiminti ir pasakoti apie skaudžius įvykius. Žmonės suprato: žmonai, vaikams vėl ir vėl teks pasakoti apie tai, kas įvyko, atsakinėti į klausimus, o tai reiškia – vėl ašaros, skausmingi prisiminimai apie liūdnas išsiskyrimo akimirkas, kurios, kaip paaiškėjo, buvo amžiams, visiems laikams su brangiais, artimais – vyru, tėvu, seneliu.

Bordilovskių areštas šokiravo Suslaukos gyventojus. Žmonės tyliai šnabždėjosi, svarstė, kodėl tai įvyko ir už ką? Galbūt tai tik nesusipratimas, klaida, ir aukštesnės instancijos supras, jog kaltės nėra, ir paleis juos? Tačiau atsirado ir kitokių nuomonių: „Tai ne klaida. Juk jau buvo žinių apie panašius areštus iš kitų vietovių – Sofeisko, Malkovkos, o laikraščiuose rašoma apie „trotskistų-bucharininkų“ ar „kameneviečių-zinovjeviečių“ grupes, suėmimus, teismus ir net aukštų karininkų areštus.“

Praėjo metai, Stalino nebeliko, buvo pasmerktas jo asmenybės kultas ir represijos, bet valdžia neskubėjo peržiūrėti nekaltai suimtų, sušaudytų ar lageriuose pražuvusių žmonių bylų. Kol nesikreipi, neieškai – iš Maskvos, Minsko ar srities jokio ženklo, jokios žinios. Kam rūpėjo tūkstančių ir tūkstančių paprastų valstiečių, darbininkų, mokytojų likimai? Jie buvo tik mažos skiedros didžiojo politinio medkirčio rankose. Taip buvo ir su Bordilovskiais. Tik dukra Eugenija 1980-ųjų pabaigoje išdrįso kreiptis į KGB ir prokuratūrą. Po ilgų laukimo mėnesių ji gavo oficialų pranešimą: Stanislavas ir Nikodemas Bordilovskiai buvo suimti 1937 m. lapkričio 19 d., apkaltinti šnipinėjimu (neoficialiai Eugenijai paaiškino, kad tai – tariama šnipinėjimo veikla Lenkijos naudai) ir nuteisti aukščiausia bausme – sušaudymu. 1938 m. sausį nuosprendis buvo įvykdytas. 1960 m. vasarį tėvas ir sūnus buvo reabilituoti. Tačiau iki šiol artimieji nesulaukė atsakymo, kur yra šių nekaltų aukų kapai.

Neramūs nuojautos šešėliai buvo teisingi. Kitų metų vasarį nauja auka tapo Kazimieras Juozapo Daveinis, mūsų mamos pusbrolis. Įtarusi dar vieną

netikėtą „naktinių lankytojų“ apsilankymą, mama pirmoji išgirdo vėlyvą arklių kanopų dundesį. Ji pribėgo prie lango, o šalia atsirado sesuo Ona. Lovoje gulėdamas girdėjau jų tylų, drebantį pokalbį. – Sustojo prie Daveinių namų.

– Taip, jau eina į vidų, – šviesa lange užsidegė. – Aišku, atėjo dėl Kazimiero, – mama ištarė pro ašaras. – Ačiū Dievui, kad tėvo nėra namuose, kitaip ir jam būtų bėda. – Kaip tu gali taip kalbėti, mama? Kaip gali džiaugtis artimo žmogaus mirtimi? – su skausmu atsakė sesuo. Abi jos stovėjo prie lango, priglaudusios viena kitą, verkdamos ir liejamos ašaromis. – Ne, dukra, aš žinau, ką sakau, – toliau kalbėjo mama. – Jie kaltina žmones dėl kažkokio šnipinėjimo, „kenksmingos propagandos“. Taip rašo laikraščiai, taip kalba žmonės. Šias nuodėmes rasti ir priskirti labai lengva. Pagalvok pati: tavo tėvas ketverius metus buvo vokiečių nelaisvėje. Jis grįžo savarankiškai, dar prieš karo pabaigą, be jokių mainų. Galbūt jį paleido? O atvykęs pasakodavo, kad vokiečiai – tvarkingi žmonės, moka dirbti, rūpintis savo ūkiu. Jie gyvena gerai ir į kolūkį jis neskubėjo įstoti. Tai juk visas rinkinys kaltinimų.

Kitą dieną aš su mama nuėjau į Daveinių namus. Atmosfera buvo slegianti, namas atrodė tarsi tuščias, jo gyventojai – dingę. Mus pasitiko teta Regina: jos akys buvo sunkios, veidas pilkas nuo nuovargio, o rankos bejėgiškai kabėjo palei kūną. Pravirkusi, ji puolė prie mamos. Abi ilgai stovėjo susiglaudusios, apsikabinusios ir verkdamos.

Išsiverkusi, teta Regina rado savyje jėgų papasakoti apie naktinį košmarą. Paskelbę apie vyro areštą, NKVD įgaliotiniai surengė kratą, apvertė namus aukštyn kojomis. Jie siautėjo tylėdami, nieko neaiškindami ir nieko neklausdami. Rūbų spintos apatinėje stalčiaus dalyje jie aptiko krūvą žurnalų.

– Kas tai? Iš kur? – piktai ir priekabiai paklausė vienas iš atvykėlių, matyt, vyresnysis.

Tai buvo „Šukės“ („Осколки“) žurnalų numeriai – humoristinis rusų žurnalas, leidžiamas Sankt Peterburge nuo XIX a. aštuntojo dešimtmečio pradžios iki 1916 m. Kaip vėliau sužinojau, šis žurnalas buvo gana populiarus, jame spausdinti linksmi apžvalgos straipsniai, pasakojimai, feljetonai, karikatūros. Leidinys dažnai šaipėsi iš prekybininkų, valdininkų, teatro veikėjų bei miesčioniškumo. Tai buvo liberalaus pobūdžio žurnalas, kuriame

bendradarbiavo žinomi rašytojai ir poetai, tokie kaip N. Leskovas, V. Giljarovskis, A. Čechovas ir kiti. Tačiau budriems įstatymo sergėtojams tai buvo neaišku – jiems rūpėjo tik viena: žurnalas buržuazinis, vadinasi, kenksmingas. Ir tai, jų akimis, buvo akivaizdus įrodymas.

Daveinių šeimoje „Šukės“ atsirado iš Trilesino dvaro, kur tetos mama dirbo ūkvede. 1917 m., išvykdami iš dvaro, šeimininkai, norėdami atsidėkoti už sąžiningą darbą, padovanojo Rakickiams kelis žurnalo numerius. Aš puikiai prisimenu, kaip apsilankęs pas Daveinius prašydavau duoti paskaityti „Šukes“ ir pažiūrėti gražias graviūras, kokių iki tol nebuvau matęs.

Komodoje tarp nuotraukų enkavedistai aptiko foto kortelę, tiksliau, apatinę jos dalį, kurioje buvo trys vyrai su kelnėmis iki kelių ir gerais batais su pentinais. Jie išnaršė komodą, patikrino kitas vietas, bet viršutinės dalies, kur buvo veidai, nerado. Teta Regina pasakojo, kad viršutinė nuotraukos dalis seniai dingo. Vaikai, matyt, nesuprasdami, be tėvų žinios suplėšė kortelę ir išmetė į krosnį.

Kas buvo nuotraukoje? Dėdė Kazimieras aiškino: „Tai aš su savo kraštiečiais kavaleristais Pirmojo pasaulinio karo fronte.“ – Koks karas? Ne tas, – mįslingai pratarė įgaliotinis. – Žinom, tai baltalenkių uniforma. Mūsų Raudonoji armija juos vijosi iki pat Varšuvos. Reiškia, šeimininkas buvo kartu su jais. Tai užfiksuojama protokole. Pridėsime šios nuotraukos dalį kaip įrodymą.

Tuo tarpu pilietinio karo metais Baltarusijos respublikos teritorija buvo susiaurinta iki penkių su puse buvusios Minsko gubernijos apskričių, o žemės į rytus nuo Dniepro priklausė Smolensko gubernijai Rusijos TSR. Tik 1923 m. pabaigoje–1924 m. pradžioje Vitebsko gubernijos žemės, rytinės Mogiliovo gubernijos dalys ir dauguma Gomelio gubernijos apskričių buvo prijungtos prie Baltarusijos TSR. Tad rytų Baltarusijos gyventojų Lenkija į savo kariuomenę mobilizuoti negalėjo ir jie niekaip negalėjo kovoti baltalenkių pusėje prieš Raudonąją armiją.

Kazimieras Daveinis buvo suimtas ir išvežtas visam laikui. Šeimoje liko žmona, jos aštuoniasdešimtmetė motina ir penki vaikai, iš kurių vyriausiam buvo dešimt metų, o jauniausiam – vos dveji. Gyvendami su tėvu jie nestokojo – jis buvo darbštus, rūpestingas žmogus, talentingas ūkininkas,

geras tėvas. Kaimo gyventojai gerai žinojo Kazimierą kaip energingą, linksmai nusiteikusį žmogų, kuris kolūkyje dirbo sąžiningai, visada padėdavo kaimynams – ar reikėdavo namą pataisyti, malkų atvežti ar į malūną nuvažiuoti – niekam neatsakydavo.

Kaip teta Regina galėjo likti viena, be vyro ir šeimos maitintojo? Kaip vienai išlaikyti tokią didelę šeimą – pamaitinti, aprengti, užauginti ir išmokyti vaikus? Sunku, beveik neįmanoma – ne kiekvienas pajėgus ištverti artimo žmogaus netekties tragediją, atsilaikyti prieš sunkumus, išbandymus...

– Iš pradžių viskas krito iš rankų, niekas nesisekė, – prisiminė sūnus Valentinas. – Mama išeidavo į kiemą kažką daryti, bet netrukus grįždavo į namus, atsisėsdavo virtuvėje ant suolo ir tyliai sėdėdavo susikūprinusi. Kartais ji pratrūkdavo garsiu verksmu ir kartojo: „Kodėl, už ką išvežė tėvą? Jis niekuo nekaltas!“ Močiutė atsisėsdavo šalia ir pati sulaikydama ašaras, ramindavo mamą, ragindavo išlikti stipriai ir saugoti sveikatą. Ji žadėjo padėti kiek galėdama.

Nepaisant visko, teta Regina niekada nesiskundė kitiems, niekada neprašė pagalbos, nesipiktino ir nekaltino tų, kurie sugriovė jos gyvenimą. Ji sugebėjo visus savo išgyvenimus paversti nepalaužiama stiprybe ir pasiryžimu nešti likimo skirtą kryžių.

Teta Regina ilgai negalėjo atsikratyti apatijos, liūdesio ir valios trūkumo – ji lėtai atsigavo po patirtų sukrėtimų, pamažu išsilaisvindama iš vidinio tuštumo jausmo. Prireikė daugybės valandų ir dienų sunkių apmąstymų, ieškant būdų, kaip atsigauti, kaip atrasti stiprybės, įkvėpti savyje tikėjimą, viltį ir grįžti prie prasmingo gyvenimo. Ir štai toks tikslas atsirado – tiksliau, atgijo: švytinčia žvaigžde tapo meilė vaikams, rūpestis jais, atsakomybė už jų likimą, ateitį bei pareigos jausmas prieš išėjusio artimo žmogaus atminimą.

Mūsų šeima, artimieji ir kaimynai, dažniau bendravę su teta Regina, pirmieji pastebėjo gerus ir viltingus pokyčius jos nuotaikoje ir elgesyje. Nepaisant įgimto kuklumo, santūrumo ir drovumo, vis labiau skleidėsi jos dvasinis atvirumas ir draugiškumas. Nuo ankstyvo ryto iki vėlaus vakaro ji nesustodama sukosi namuose, pasiaukojamai nešdama sunkų motinos ir šeimos galvos vaidmenį, visiškai atsiduodama šiai sudėtingai misijai. Ji

maitino, prausė, rengė savo vaikus, kantriai ir rūpestingai juos auklėjo, mokė gyvenimo, diegė jiems geriausias žmogiškąsias savybes.

Tačiau svarbiausias uždavinys buvo užtikrinti kasdienę duoną septyniems šeimos nariams – tokia našta buvo sunkiai pakeliama net daugeliui vyrų. Nors visas dienas ji praleisdavo rūpindamasi šeima, vakarus dažnai skirdavo siuvimui – ilgas valandas, atimdama iš savęs naktinį poilsį, ji siūdavo dukterims sukneles, perdarydavo suaugusiųjų drabužius sūnums. Be to, ji neatsisakydavo kaimynų užsakymų pasiūti drabužių, kad bent kiek papildytų kuklų šeimos biudžetą.

Žinoma, tetos artimieji, kaimynai ir Suslaukos gyventojai nebuvo abejingi Reginos ir Kazimiero Daveinių šeimos sunkiam likimui. Daugelis kaimo gyventojų rodė užuojautą, teikė paramą ir pagalbą. Galėčiau pateikti daugybę pavyzdžių apie tai. Kukliai paminėsiu, kad ir mūsų šeima – mama, seserys, brolis ir aš pats – pagal galimybes padėdavome tetai: apkaupti bulves, išravėti daržus, nupjauti miežių ruoželį. Vasaros atostogų metu arba kai buvau grįžęs namo akademinėms atostogoms, padėdavau tetai paruošti ir atvežti malkų, lydėdavau ją į Drybiną pas gydytojus ar į Trilesino sumalti rugių duonai. Teta sulaukdavo ir nuoširdžios kaimynų pagalbos – **Juozapo Petravčiaus**, A. Medveckio, V. Rakickio. Ypač dažnai ir reikšmingai ją palaikydavo jos broliai Vaclovas ir Pranas, gyvenę ir dirbę Trilesino.

Mūsų kaimas nebuvo matęs kitos tokios moters – daugiavaikės motinos, kuri taip drąsiai ir tvirtai išgyveno vyro netekties tragediją, įveikė sunkiausius išbandymus, išsaugojo savo žmogiškąjį orumą ir per visą savo gyvenimą nešė aukštą dvasinės stiprybės pavyzdį.

Tačiau dvigubi, vienas po kito sekę „juodojo varno“ apsilankymai Suslaukoje galutinai sugriovė žmonių viltis, kad šie areštai – tik atsitiktiniai ir pavieniai gyvenimo epizodai. Represuotųjų šeimas apėmęs siaubas ir beviltiškumas persimetė jų artimiesiems, kaimynams ir visam kaimui, lyg nepageidaujamam svečiui įsiveržus į kiekvieno namus. Tamsūs nuojautos debesys ir baimė užvaldė žmonių širdis, slopindami jų valią ir jausmus. Namie, gatvėse, prie šulinio ar laukuose žmonės pradėjo kalbėtis tyliau, atsargiau, jų veiduose pranyko šypsenos, žvilgsniai tapo niūrūs. Net vaikai elgėsi santūriau, rečiau bėgiojo po gatves ir daugiau laiko praleisdavo

namuose.

Vieną vasaros rytą kaimą sudrebino siaubinga žinia: naktį tiesiog iš savo sargybos posto buvo suimtas Aleksandras Bordovskis, prižiūrėjęs kolūkio arklius. Jam net neleido atsisveikinti su šeima. Aleksandro žmona Zoja, dukra Stanislava, sūnūs Viačeslavas, Juozapas ir Mykolas skausme ir panikoje blaškėsi namuose. Tuo tarpu jų tėvą jau tardė „trijulė“ Drybine, o netrukus jis buvo be jokio uždelsimo išvežtas į Oršą.

Ši šeima, artimieji ir kaimynai spėliojo: kuo gi kaltas šis paprastas, kuklus, geras žmogus, atsidavęs darbininkas? Kažkas netgi išreiškė prielaidą: gal A. Bordovskio pamaldumas tapo nusikaltimu?

Taip, Aleksandras iš tiesų turėjo vieną „nuodėmę“ – jis buvo giliai tikintis ir to neslėpė. Švenčių dienomis visuomet eidavo į bažnyčią, nuoširdžiai melsdavosi, atlikdavo išpažintį. Jis turėjo šventųjų knygų, kurias skaitydavo.

Kaimo gyventojai žinojo, kad Pirmojo pasaulinio karo metu, tarnaudamas Rusijos kariuomenės ekspediciniame korpuse Prancūzijoje, A. Bordovskis kovojo prieš Vokietiją. Grįžęs namo, jis atsivežė Bibliją, maldaknygę ir knygas apie šventųjų gyvenimus, kurias skaitydavo vakarais ar švenčių dienomis. Prisimenu, kad ir aš pats buvau prisilietęs prie šio „draudžiamo“ dėdės Aleksandro skaitymo. Kai man buvo septyneri metai, kartu su savo draugu Stanislavu Šinkūnu vakarais lankydavomės Bordovskių namuose, žaisdavome su jų vaikais, laipiodavome ant krosnies. Tuo tarpu dėdė Aleksandras sėdėdavo prie stalo, prieblandoje nuo ant sienos kabančios žibalinės lempos skaitydamas knygas. Kartais mus sudrausdavo teta, primindama, kad dėdė užsiėmęs svarbiu reikalu – šventraščio skaitymu, todėl turėtume nusiraminti ir netrukdyti. Užteks, pasigėdykite, vaikai!

Pabarimai turėjo poveikį – visi aprimome, tapome tylesni. Mano draugas S. Šinkūnas, kaip ir aš, iš pradžių nekreipėme dėmesio į tai, kuo užsiėmęs namų šeimininkas, bet dabar vis dažniau žvilgtelėdavome jo pusėn, domėdamiesi, ką jis veikia. Ant stalo prieš dėdę gulėjo didelė stora knyga rudu odiniu viršeliu. Jis ją skaitė tyliai, sau, atsargiai, rūpestingai versdamas lapus. Stanislavas nedrąsiai priėjo prie stalo ir paklausė: – Dėde Aleksandrai, ką skaitote? Dėdė pakėlė akis nuo knygos, pažvelgė į mus ir tarė: – Tai

ypatinga, didi ir neįkainojama knyga. Šventasis Raštas, vadinama „Biblija“. Ne pirmą kartą ją skaitau, bet vis dar stebiuosi. Ir, prisipažinsiu, daug kas joje man vis dar lieka nesuprantama.

Tada jis patylėjęs, pasiūlė: „Vaikai, gal norit, kad jums paskaityčiau?“ Jis įdėjo skirtuką tarp puslapių ir pradėjo skaityti. Tikslių žodžių nepamenu – buvo daugybė nesuprantamų žodžių, be to, tai nutiko prieš 80 metų. Tačiau prisimenu dėdės pasakojimą apie tai, kaip mergelė Marija pagimdė kūdikį, kaip piemenys rado jį ėdžiose ir pranešė žmonėms apie Dievo Sūnaus gimimą, kaip jis buvo pakrikštytas ir pavadintas Jėzumi Kristumi.

Kitais vakarais dėdė Aleksandras toliau skaitydavo, nors daugiau pasakodavo iš Biblijos apie Jėzaus Kristaus gyvenimą, jo stebuklus, gydymus, mokymą, dvylika mokinių ir apie tai, kaip Dievo Sūnus buvo nukryžiuotas kaip nusikaltėlis, kaip prisikėlė ir pakilo į dangų...

Šie pasakojimai man, mano draugui Stanislavui ir mūsų bendraamžiams buvo pirmosios Dievo įstatymo pamokos, padėjusios pasiruošti pirmajai komunijai.

Tuo tarpu Suslaukos kaime grėsmingi ir tragiški įvykiai vis dažnėjo. Represijų mašina toliau grobė ir naikino vis naujas aukas. Vieną po kito suėmė Kazimierą Kunčiną, Ivaną Rakickį, Aleksejų Zavackį. Ta pati lemtis ištiko ir mūsų pusbrolį Boleslovą Laurinavičių, kuris gyveno su šeima Alchovkos vienkiemyje, greta savo brolio Norberto. Kai prasidėjo kolektyvizacija ir pradėta naikinti vienkiemius, Boleslovas sugebėjo perkraustyti savo namą į Ryasną, kur įsikūrė su šeima (žmona, dviem dukromis ir dviem sūnumis). Tačiau netrukus jis buvo suimtas ir dingo nežinioje, lygiai kaip daugybė kitų.

Areštai, nesankcionuotos (o ir sankcionuotos – tik dėl akių) represijos prieš paprastus valstiečius, politikai abejingus žmones, buvo valdžios bandomos kažkaip pagrįsti, patvirtinti, suteikti joms teisėtumo įvaizdį. Vienas pagrindinių „liaudies priešų demaskavimo“ būdų buvo agentai-informatoriai. Jų buvo gaunama ir verbuojama įvairiais būdais: savanorišku sutikimu (rečiau), prievarta, grasinimais, šantažu (dažniausiai). Informatoriai būdavo arba surandami, arba įkurdinami kiekviename bent kiek reikšmingesniame kolektyve – kolūkyje, fabrike, gamykloje, kaime, mokykloje, įstaigoje. Kas iš

darbuotojų, gyventojų, kaimynų yra tas žmogus – niekas nežinojo ir net nenujautė. Tad „sovietinės valdžios gynėju“, „patriotu“ galėjo būti kaimynas kaime, pamainos draugas prie staklių, tarnautojas ar mokytojas. Būdamas tarp žmonių, jis apsimestinai dalyvaudavo pokalbiuose, aptarimuose ir tuo pat metu klausydavosi, stengdavosi įsidėmėti, kas ką kalba apie politiką, tvarką šalyje, valdžios veiksmus; net pritardavo nepalankiems žodžiams, provokuodavo pašnekovus atvirai reikšti savo nuomonę, vertinimus. Visa tai vėliau tapdavo informacija, tiksliau skundais „organams“.

Ar mūsų kaime buvo toks valdžios tarnas, kurį vėliau imta vadinti trumpu ir taikliu žodžiu „skundikas“? Tikėtina, nors ne - tikrai kad buvo! Kas gi jis, tas paslaptingas, piktybiškas žmogus? Neturėdamas neginčijamų dokumentų, neturiu teisės atvirai ir tiesiai jo įvardyti. Tačiau išlikę liudijimai leidžia spręsti apie jo veiklą kaip NKVD agento.

Kaimo gyventojų tarpe A. išsiskyrė įvairiais atžvilgiais. Aukštas, liesas, aštraus, skvarbaus žvilgsnio, tarsi nuolat kažko ieškantis. Darbuose lėtas, nelabai raštingas, tačiau kalboje miklus, kandus, dažnai susirinkimuose būdavo oratorius. Kai į kaimą atvykdavo kas nors iš valsčiaus ar rajono, jis būtinai sukiojosi aplink, stengėsi būti pastebėtas, įsitraukdavo į pokalbius.

Ilgai laukti nereikėjo – jį pastebėjo, išskyrė ir tikėtina, pasikvietė į talką kaip budrų sovietinės tvarkos sergėtoją. Su sąlyga, žinoma, kad ištikimai tarnaus ir niekada nei žodžiu, nei elgesiu neišduos savo gėdingo darbo. Šis laikas sutapo su pirmaisiais areštais mūsų kaime. Iš pradžių niekas nieko nesakė, bet greitai žmonės pradėjo minėti A. vardą, kalbėti, kad būtent jis prisidėjo prie „kenkėjų“ medžioklės. Vienas pavyzdys buvo K. Daveinio arešto atvejis. Pasak liudininkų, tuo metu įgaliotasis pasakė: „Žinome jus – tylius, ramius: anekdotais, dainelėmis užsiimate, o darbo dienos užmokesčiu – vis nepatenkinti.“ Jis kalbėjo taip, tarsi būtų buvęs kolūkio susirinkime, kai vienas iš vėliau areštuotų atvirai paklausė, kiek šiemet už darbo dieną gaus duonos. Kai kolūkio pirmininkas atsakė – ne daugiau kaip 150 gramų, žmogus atkirto: „Menka dalis, vėl teks diržus susiveržti.“

Galbūt A. dalyvaudavo vyrų išgertuvėse ar kortų žaidimuose, kur neišvengiamai skambėdavo anekdotai, pašaipos, neigiamai vertinantys valdžią ar net dainelės, kuriose minimi šalies vadovai. Visa tai, tikėtina, būdavo

užrašoma, įtraukiama į „kenkėjo“ ar „liaudies priešo“ bylą. Neilgai trukus kaime pasirodydavo „juodasis varnas“, areštas ir teismas. Kartą vienas kolūkietis, būdamas šiek tiek apsvaigęs, pusiau juokais, pusiau rimtai pasakė: „O tu, mūsų „gerasis“ A., vis dėlto, rodos, skundinėji mūsų vyrus. Žiūrėk, kad tau pačiam tai neatsilieptų.“ A. atsakė be jokio sąžinės graužimo: „Negąsdink. Sovietinė kulka manęs nepaims.“

Kaime nuostabą sukėlė žinia, kad A. buvo paskirtas kolūkio pirmininku. Nei proto, nei pagarbos, nei pasitikėjimo žmogus neturėjo, bet tapo šeimininku, pradėjo vadovauti, komandavo ir net šaukė ant žmonių. Laimei, jo kadencija truko vos kelis mėnesius – iki 1938 metų rudens. Greita, staigi karjera baigėsi; sėkmių ir pakilimų kreivė neatlaikė – lūžo. Vieną rytą iš tolimojo vienkiemio atsklido žinia: „Išvežė, paėmė mūsų pirmininką.“

Kaime buvo mažai ašarų, beveik jokios nuoširdžios užuojautos ar gailesčio. Priešingai, žmonės lengviau atsiduso ir vylėsi, kad naktiniai košmarai baigsis. Galiausiai likimas, kuris ištiko tuos, kuriuos jis skundė ir apkalbėjo, atsigręžė prieš jį patį. Artimas mūsų šeimos žmogus vėliau papasakojo mamai: „Vyrai padarė taip, kaip pats A. darė – parašė, kur reikia. Nieko neišgalvojo, tik priminė jo pasigyrimus, kad jis esą „nepramušamas kulkomis“, pridėjo, kad jo valdymo metu kolūkyje pasėliai buvo sugadinti, o jis pats nesuėmė nė vieno, kuris rinko varpas laukuose, nors tai matė ir žinojo.“

Po kurio laiko aplinkiniais keliais pasiekė žinia iš Oršos: „Tarp naujai atvykusių į kalėjimą – A. iš Suslaukos.“ Senbuviai tardymo izoliatoriaus gyventojai perdavė žinią pagal Morzės abėcėle: „Jis – niekšas, padugnė. Padarykite jam „tamsiąją“.“ Taip ir buvo padaryta. Taip baigėsi A. karjera ir gyvenimas – žmogaus, kuris į kapo duobę nustūmė ne vieną kaimietį, o pats taip pat į ją įkrito, nekenčiamas ir prakeiktas žmonių.

Masinės represijos palietė ne tik mūsų kaimą. Žinios apie areštus ir gyventojų išvežimus nuolat ateidavo iš kitų vietų, kur gyveno Lietuvos persikėlėliai, tarp jų ir mūsų artimieji. Pavyzdžiui, Malkovkoje buvo represuoti septynmetės mokyklos direktorius K. Krapauskas, kolūkio buhalteris K. Deveikis, valsčiaus tarybos pirmininkė O. Krivickienė, valsčiaus sekretorius V. Sirgeta, skaityklos vedėjas P. Olis-Jankauskas, ūkininkai K.

Židonis, J. Mačiulskis, V. Putna, Z. Zmačinskas, T. Rupšys. Sofeiske stalininio teroro aukomis tapo broliai K. ir J. Gaiveniai (mūsų šeimos giminaičiai), A. Girnis, Papsujus, Kondratas, Grakauskas, Šlekis, A. Kunčina (pastarasis po Stalino mirties buvo reabilituotas ir grįžo namo).

Kiekvienas nekalto žmogaus arešto atvejis mūsų kaime kaupė ir stiprino ne tik pasipiktinimą, neteisybės smerkimo jausmą, bet ir svetimumą valdžiai bei bendrą nepritarimą valstybės politikai.

Negailestingas, mirtinas nekaltų žmonių sunaikinimo uraganas paliko gilius pėdsakus Suslaukos gyventojų gyvenime, sąmonėje, širdyse, prisiminimuose ir elgsenoje. Lygiai taip pat šis siaubas paveikė ir kitus kaimus, kuriuose žmonės patyrė represijų siaubą.

Pirmiausia, represuotų šeimų nariai buvo stipriai apriboti politinėse, socialinėse ir kitose žmogaus bei piliečio teisėse. Buvo pažeista neatimama, Dievo duota teisė į gyvenimą, į garbės, orumo ir gero vardo apsaugą. Jei esi iš areštuotojo šeimos, tai reiškia, kad esi menkavertis, nevertas pasitikėjimo ir pagarbos. Kaip tokie žmonės jautėsi bendruomenėje, pokalbiuose ar laisvalaikiu? Jie jautė dvasinį drovumą, susivaržymą, laikėsi šešėlyje, vengė būti dėmesio centre. Nuolatos juos lydėjo mintis ir baimė, kad bet kas gali juos apkaltinti, užsipulti ar įžeisti.

Ypač kentėjo ir išgyveno vaikai, kurių tėvai buvo areštuoti. Daug jų prieš karą ir po jo, baigę septynmetes mokyklas, negalėjo tęsti mokslų, įskaitant stojimą į vidurines specialiąsias mokyklas ir net nekalbant apie universitetus. Stojant į mokymo įstaigas reikėjo nurodyti tėvų socialinę padėtį, o kai kurie jaunuoliai tiesiog nutylėdavo tiesą. Panašiai jie elgėsi ir ieškodami darbo didelėse įmonėse Mogiliove ar Vilniuje.

Nepaisant to, suslaukiečiai, išgyvenę neapsakomus nelaimių ir tragedijų laikus, išlaikė savo dvasios stiprybę. Represuotų šeimų kančia tapo viso kaimo skausmu ir nelaime. Tai akivaizdžiai vienijo žmones, stiprino jų tarpusavio ryšius ir solidarumą. Kaimo gyventojai ne tik užjautė kentėjusius, bet ir nuoširdžiai išgyveno dėl jų likimų, stengėsi padėti nelaimės ištiktiems. Jie rado jėgų ir ryžto atlaikyti sunkiausius išbandymus, išsaugoti sveiką protą, ištvermę ir savitvardą. Tuo būdu jie išsaugojo savo žmogiškąją garbę, orumą bei moralinį ir dvasinį pranašumą prieš valdančiuosius bei jų tarnus.

Tačiau... Ar galima pamiršti, kad grupė stiprių, gerbiamų Suslaukos vyrų – šeimų galvų – buvo sunaikinti stalininiuose kalėjimuose, jų gyvenimai užgeso nežinomose, niekada nesurastose kapavietėse? Tų baisių ir tragiškų laikų skausmas, šeimų netektys, jų išgyvenimai, kaimynų ir bendruomenės liūdesys – visa tai negali ir neturi būti pamiršta! Šviesus prisiminimas apie žuvusiuosius visada buvo šventai saugomas ankstesnių kartų ir bus saugomas dabartinių bei būsimų Suslaukos gyventojų. Ne, 1937–1938 metų teroro – nei pamiršti, nei atleisti!

Užbaigdamas šį sunkų ir liūdną pasakojimą apie stalinines represijas, kurios palietė mūsų kaimą, pereisiu prie gyvenimo kolūkyje aprašymo.

Pirmiausia ir turbūt svarbiausia: žmonės kolūkyje gyveno blogai, skurdžiai, nuolat stokodami ir prarasdami viltį, kad gyvenimas gali pagerėti. Per kolektyvizaciją valdžia žadėjo, kad be rūpesčių gyventi trukdo buožės–išnaudotojai ir kad atsikračius jų bei susivienijus į kolūkius viskas pasikeis į gera. Tačiau kai tie, kas gyveno pasiturimai, buvo išvežti, gyvenimas kaime nė kiek nepagerėjo. Kas svarbiausia, valstiečių – dabar pradėtų vadinti kolūkiečiais – gyvenimas beveik ar visiškai nebepriklausė nuo jų pačių. Jį nulėmė ir kontroliavo valdžia – rajone, apskrityje, Minske ir Maskvoje.

Iš viršaus valdžia nurodydavo, kiek ir ko sėti, kiek laikyti karvių, kiaulių, avių, kiek pristatyti valstybei grūdų, mėsos, pieno, vilnos, bulvių, šieno ar net šiaudų. Pasėjai, užauginai, nuėmei derlių – vykdyk „pirmąjį įsakymą“: vežk ir atiduok derlių valstybei. Po to reikėdavo atidėti sėklų fondus kitų metų pasėliams. Kas likdavo – dažniausiai smulkios, susmulkintos grūdų atliekos su šiukšlėmis, – buvo malama pašarui kiaulėms ar kitiems gyvuliams. Gyvulininkystės produkcija beveik visa keliaudavo į valstybinio supirkimo punktus. Už darbą žmonėms atlygio nebuvo – tik jų pačių daržo sklypai šiek tiek gelbėjo. Juose augindavo nedidelį kiekį miežių ar avižų, sodindavo bulves, kurios buvo pagrindinis maisto šaltinis iki naujo derliaus, ypač jei žemdirbių triūsą apdovanodavo gerais gumbavaisiais.

Gyventojus kankino įvairios normos, apribojimai, rinkliavos ir draudimai. Buvo nustatytas privalomas metinis darbo dienų minimumas: vyrams – 120, moterims – 80. Neįvykdysi normos – sumažins daržo sklypą: vietoje leistinų 0,50 hektaro liks tik 0,25 hektaro, nepaisant šeimos sudėties ar

vaikų skaičiaus.

Žmonės buvo bejėgiai ir pavergti: jie neturėjo pasų, todėl buvo visam gyvenimui pririšti prie kolūkio darbų. Kiekvienas ūkis mokėjo žemės ūkio mokestį ir „savanoriškai“ pasirašydavo valstybinę paskolą. Kolūkiečių vaikai taip pat buvo be teisių: nuo 16 metų jie automatiškai tapdavo kolūkio nariais, nors tai prieštaravo pavyzdiniam žemės ūkio artelės įstatui.

Kolūkiečiai neturėjo teisės disponuoti galvijų prieaugiu. Jei karvė pavasarį atsivesdavo telyčią, reikėdavo ją išauginti iki vasaros ir už menką sumą atiduoti į bendrą fermą, kad būtų papildytas melžiamų karvių pulkas, o jeigu išmaitini veršiuką, turi atiduoti mėsai. Jei šeima išaugindavo kiaulę ir paskersdavo, negalėjo jos svilinti – reikėdavo nulupus odą atiduoti valstybei odos perdirbimui.

Mūsų kaimas turėjo nedaug pievų ir ganyklų. Upės slėnis buvo siauras ir dažnai užliejamas, todėl pievų žolė augo prastai, jose dominavo viksvos, asiūkliai, rūgštynės bei kiti grubūs augalai. Sausumos pievos buvo dar menkesnės – jų buvo tik laukuose prie miškų iškirtimo vietų. Geriausios šienavimo pievos ir ganyklos buvo skirtos bendram galvijų bandos ganymui.

Asmeninės karvės buvo ganomos dirvonuojančiuose laukuose, krūmynuose ar pelkėtose vietovėse. Daugelis moterų, eidamos pjauti javų, nešdavosi maišus. Per pietų pertrauką, per keletą minučių, apipjaudavo žolę palei kelius, aplink ąžuolus, kurių dar buvo likę laukuose ir grįždavo namo su pilnu maišu pašaro. Žolę džiovindavo žiemai šienui. Taip pat ruošdavo drebulės šakeles, gyvuliams sunaudodavo šiaudus, pelus, bulvienojus. Po javapjūtės kai kur laukuose, o po linų rovimo – dirvose atželdavo žolė, kurią žmonės taip pat šienaudavo žiemai.

Ant rugių laukų, nuimtų javapjovėmis, liko nupjauti varpų stiebai ar net smulkūs išguldyti augalai. Viename hektare jų galėdavo prisirinkti gerą vežimą. Pirmininkas sugalvojo šį darbą patikėti mums, paaugliams. Gerai atsimenu, kaip keturi ar penki berniukai sustoję į eilę visą grėblio plotį rinkome rugių likučius. Praėję 15–20 metrų, sukraudavome augalus į juostas. Po to poromis juos suveždavome į kupetas. Lauke susidarydavo dešimtys tokių kupetų, o per dieną likučių surinkdavome iš 2–3 hektarų. Tai sudarydavo 2–3 vežimus rugių arba papildomą centnerį ar net du grūdų. Nors

tai atrodė nedaug, visas laukas, surinkus likučius, duodavo dar toną ar pusantros grūdų – reikšmingą priedą.

Tačiau rinkti varpas sau – negalėjai. Jei pamatydavo vyresnysis agronomas (buvo tokia pareigybė kolūkyje), pirmą kartą skirdavo baudą, o antrą ar trečią kartą – grėsdavo teismas.

Tokia tvarka buvo įteisinta oficialiu vyriausybės nutarimu dėl valstybės ir visuomenės turto apsaugos. Liaudyje šis nutarimas buvo vadinamas „įstatymu apie varpas“. Pagal jį iki 1933 m. pradžios šalyje buvo nuteista daugiau nei 100 tūkst. žmonių, iš jų daugiau nei 6 tūkst. – mirties bausme, o trečdalis visų nuteistųjų gavo 10 metų laisvės atėmimo bausmę.

Naujieji – 1934-ieji – Suslaukai buvo netikėtai sėkmingi.

Didžiąją dalį laukų apsėję grūdinėmis kultūromis, kolūkis surinko padorų derlių. Valstybė parodė savo „rūpestį“ – sumažino grūdų pristatymo planą. Rudenį darbadieniai įgijo vertę: už jas davė po pusę kilogramo grūdų ir 2 kilogramus bulvių.

Kas šeimoje turėjo daugiau darbinių rankų ir daugiau išdirbtų darbo dienų, tas, galima sakyti, nebadavo. Geriau sekėsi ir mūsų šeimai. Vyresnioji sesuo Apolionija, dirbusi kiaulių fermoje ir už kiekvieną darbo dieną gavusi po pusantro darbadienio, viena uždirbo 550 darbo dienų. Jos sunkus, alinantis darbas šeimai suteikė pagrindinį natūrinį uždarbį iš kolūkio. Metus išgyvenome be stokos – turėjome pakankamai duonos, kruopų, bulvių, pieno. Buvo ir mėsos produktų – išauginome ir paskerdėme gerą kuilį.

Dar vieni sėkmingi metai buvo 1936-ieji. Nuolatinį darbą turėjo ir kita sesuo – Ona, kuri prižiūrėjo karves. Mama visą vasarą dirbo laukuose. Aš taip pat nelikau be darbo: vedžiojau du arklius į naktigonę, dienomis akėjau pasėlius, vėliau dalyvavau šienapjūtėje, javų nuėmimo ir kūlimo darbuose. Per metus mūsų šeima išdirbo visą tūkstantį darbo dienų – atrodo, daugiau nei kas nors kitas kaime. Be to, tais metais ir žemė buvo dosni: už kiekvieną darbo dieną žmonės gavo po 1 kilogramą grūdų. Metinis mūsų šeimos uždarbis – visa tona grūdų! Didžiulis, sunkiai suvokiamas turtas. Taip pat gavome daugiau nei po kilogramą bulvių už darbo dieną ir savų išsikasėme ne mažiau nei toną. Tais metais užauginome ir paskerdėme dvi geras kiaules: vieną per

Kalėdas, kitą pavasarį, prieš Velykas.

Tačiau iš devynerių ikikarinio kolūkio metų tik dvejus galima laikyti žmonėms palankiais. Tai buvo dveji metai šviesos ir vilties geresnei ateičiai. Visi kiti metai buvo sunkūs ir nepastovūs: už darbo dieną gaudavome vos po 100, daugiausiai – 300 gramų grūdų. Tai buvo mažai – duonos nepakakdavo, todėl, metai iš metų sąžiningai dirbant ūkyje, dažnai šaltyje, kaitrioje saulėje ar per smarkų lietų, gyvenome skurdžiai ir sunkiai sudurdavome galą su galu.

MŪSŲ ŠEIMA, MANO VAIKYSTĖ IR JAUNYSTĖ

Mano vaikystės metais mūsų šeimą sudarė septyni žmonės: tėvas, motina, seserys Apolionija (gimusi 1909 m.), Ona (gimusi 1912 m.), Julija (gimusi 1919 m.), aš (gimęs 1921 m.) ir brolis Vladimiras (gimęs 1927 m.). Be to, anksčiau šeimoje buvo dar du vaikai: brolis Kazimieras, miręs 14 metų (pirmas sūnus) ir dukra, kuri mirė labai anksti – būdama vos vienerių metų.

Mūsų tėvas buvo valstietis iš valstiečių giminės. Iš Lietuvos jis išvyko su šeima, kurios galva buvo Antanas Laurinavičius. Tėvai pasakojo, kad mūsų senelis turėjo dar du vyresnius brolius ir seserį. Šeima turėjo 15 dešimtinių (*dešimtinė ~1,09 ha*) žemės. Nenorėdami skaldyti valdos, gyveno vienu ūkiu, kuriame buvo apie 18 žmonių. Tėvai pasiūlė sūnui Antanui nusipirkti žemės ir pradėti savo ūkį. Tai buvo XIX amžiaus 9-ajame dešimtmetyje, kai Aukštaitijoje, ypač Linkmenyse ir aplinkiniuose kaimuose, prasidėjo persikėlimo į kitas vietoves judėjimas.

Vienoje iš grupių, nusprendusių ieškoti geresnio gyvenimo Baltarusijoje, buvo ir Antanas su keturių asmenų šeima. Mano tėvui Anuprui tuo metu buvo šešeri metai ir jis gimė 1880 metais. Mokykloje nesimokė, tačiau, be niekieno ypatingos pagalbos, išmoko skaityti ir rašyti. Vėliau, tarnaudamas armijoje ir karo metais, savo raštingumą dar labiau pagerino.

Nuo mažens tėvas dirbo ūkyje, padėdamas tėvui, ir mokėsi valstietiško gyvenimo išminties bei žemdirbystės įgūdžių. Smalsus, linkęs į įvairius amatus, jis anksti išmoko siūti batus, daryti pakinktus ir statines. XX a. pradžioje tėvą paėmė į privalomąją karinę tarnybą. Tarnaudamas jis dalyvavo Rusijos-Japonijos kare (1904–1905 m.). Keliaudamas per Rusiją iš vakarų į rytus, ypač Mandžūrijos fronte, jis daug patyrė ir pamatė, išgyveno daug

sunkumų ir vargų. Visa tai praturtino jo gyvenimišką patirtį ir dvasinį pasaulį, padėjo subręsti.

Grįžęs iš armijos, netrukus (1906 m.) vedė Veroniką Kindurytę, trejais metais jaunesnę už save, taip pat kilusią iš persikėlėlių šeimos, gyvenusios netoliese, mažame kaimelyje Alchovkoje. Šeima greitai pradėjo augti. 1907 m. gimė pirmasis vaikas – sūnus Kazimieras. Po dvejų metų gimė dukra Apolionija.

XX a. antrajame dešimtmetyje mirė mūsų seneliai ir tėvas pradėjo savarankiškai ūkininkauti. Tai darė labai sumaniai ir sėkmingai – apie tai dažnai pasakodavo mama, sesuo Apolionija, o mes, augdami, tuo vis labiau įsitikindavome.

Tačiau tėvui ūkininkauti teko neilgai. Atėjo 1914-ieji. Kaime vis dažniau sklido gandai ir kalbos apie artėjantį karą, kuris galėjo neaplenkti ir Rusijos. Iš tikrųjų karas prasidėjo vasarą Balkanuose, o 1914 m. rugpjūčio 1 d. Vokietija paskelbė karą Rusijai.

Pagal šalyje paskelbtą mobilizaciją mūsų tėvas buvo išsiųstas į Rytų Prūsiją su antrąja Rusijos armija, kuriai vadovavo generolas Aleksandras Samsonovas. Rugpjūčio viduryje prasidėjo karo veiksmai. Dėl nesuderintų veiksmų tarp pirmosios ir antrosios armijos, pastaroji jau per pirmuosius mūšius buvo apsupta ir beveik visa (apie 30 tūkst. karių) pateko vokiečių nelaisvėn. Tarp belaisvių buvo ir mūsų tėvas.

Tėvas daugiau nei ketverius metus praleido nelaisvėje Vakarų Vokietijoje, kaip jis pasakodavo, kažkur netoli Sonnenbergo. Pagal valdžios paskirstymą jis pateko pas ūkininką. Tai buvo stiprus ir pasiturintis šeimininkas, turėjęs daugiau nei 20 hektarų žemės, geros būklės ūkinius pastatus, daug technikos ir erdvų mūrinį namą. Visa žemė buvo puoselėjama, derlinga, o žemdirbystė vykdoma laikantis šešių laukų sėjomainos principo, kurio griežtai buvo laikomasi.

Šeimininkas vienas neapsirūpindavo savo plačiu ūkiu. Jis turėjo du nuolatinius samdinius ir dar gavo du rusų belaisvius, tarp jų ir mūsų tėvą. Beje, tėvo draugas belaisvis buvo kraštietis iš netolimų Čavusų, ir jie kartu praleido nelaisvės metus, kartu sėkmingai pabėgo ir sugrįžo namo.

Gyvenimas nelaisvėje tėvui buvo sunkus ir varginantis. Visų pirma, šeimininkas buvo labai reikalus išnaudotojas, siekęs išspausti viską iš nelaimingų belaisvių. Be to, tėvą nuolat persekiojo mintys apie toli likusią, bet mintimis artimą šeimą, kuri karo laikotarpiu buvo palikta be šeimos galvos – maitintojo.

Šeimininkas su samdiniais, o juo labiau su belaisviais, elgėsi griežtai, dažnai net žiauriai. Darbai buvo priverstiniai nuo aušros iki sutemų, dažnai be poilsio. Jei belaisviai greičiau atlikdavo paskirtą darbą, šeimininkas tuoj pat atsirasdavo su nauja užduotimi. Jei nespėdavai atlikti laiku, stabtelėdavai pailsėti ar paslapčia surūkydavai cigaretę, baudų neišvengsi: likdavai be vakarienės arba pietums gaudavai dubenėlį skystos sriubos, kurios net gyvuliai neliesdavo. Kartais atimdavo išeigines ar neleisdavo vykti į miestą. Jo punktualumas, pedantiškumas ir priekabumas dažnai peržengdavo ribas – menkiausia klaida sulaukdavo keiksmų, priekaištų ir įžeidimų: „rusų tinginys“, „girtuoklis“, „nevala“.

Vis dėlto būtų neteisinga teigti, kad belaisviai buvo laikomi šaltyje ir marinami badu. Įprastomis dienomis, kai darbai vyko be trukdžių, šeimininkas, būdamas geros nuotaikos, maitindavo belaisvius sočiai – tris kartus per dieną. Kartais išeiginėmis net įpildavo gerą bokalą alaus. Tačiau...

Mintys apie šeimą ir namus tėvui nedavė ramybės. Jos nuolat lydėjo laisvės troškimas ir nelaisvės kančia. Tėvą domino karo veiksmai, ypač Rytų fronte.

Tėvas turėjo gerą atmintį, todėl per nelaisvės metus išmoko nemažai vokiečių kalbos žodžių, pradėjo suprasti svetimą kalbą. Tai padėjo jam daugiau sužinoti apie pasaulio įvykius, karo eigą ir padėtį Rusijoje. Iš ten tuo metu sklido ir viltingos, ir nerimą keliančios žinios: nesėkmės frontuose, neramumai miestuose ir kaimuose, ypač Petrograde. Vėliau, 1916 m. pabaigoje – 1917 m. pradžioje, prasidėjo fronto griūtis, caro nuvertimas, revoliucija ir taikos sutartis su vokiečiais, kai valdžią perėmė bolševikų partija su Vladimiru Leninu priešakyje.

Padėtis Vokietijoje taip pat smarkiai pasikeitė. Fronte ir užnugaryje ėmė kilti antikarinės nuotaikos, Kylio jūreivių sukilimas, streikai įmonėse, sukilimas Berlyne, pasibaigęs lapkritį monarchijos žlugimu. Tvarka, būdinga

vokiečių gyvensenai, pradėjo byrėti.

Policija ir žandarmerija, ypač griežtai stebėjusi belaisvių elgesį, tapo ramesnė. Pasikeitė ir šeimininkas: jis nustojęs grubiai išnaudoti belaisvius, net ėmė jiems rodyti dėmesį ir rūpestį.

Sumaišties ir suirutės situacija Vokietijoje belaisviams buvo naudinga. Ilgai puoselėtos svajonės ir ketinimai išsivaduoti virto pasiruošimu pabėgimui. Pasinaudoję silpnesniu priežiūros režimu, vieną iš lapkričio naktų pabėgėliai paliko šeimininką, keliaudami paėmė iš anksto paslėptus maišus su daiktais ir maisto atsargomis. Jie pasirinko maršrutą: Kylis - keltu į Malmę, tada per Švediją ir Suomiją į Rusiją. Sėkmingai pasiekę Kylį, atsargiai pateko į uostą, kur prie kranto stovėjo keltas, pasiruošęs išplaukti į Švediją. Pabėgėliai pasakė esą pabėgėliai ir paprašė pagalbos iš jūreivių, kurie juos įsileido į keltą. Greitai jie atvyko į Malmę, kur vietiniai, su geranoriškumu padėję, nukreipė juos į „Raudonąjį kryžių“. Ši organizacija suteikė dviem nelaimingiems iš Rusijos reikšmingą pagalbą: aprūpino pinigais kelionei iki sienos ir šiek tiek pinigų maistui. Po dviejų dienų buvę belaisviai jau buvo Vyborge ir pateikė dokumentus Rusijos pasieniečiams. Atitinkami dokumentai ir belaisvio uniformos dalys (striukė su ženkleliu ant kairiosios rankovės) tapo tikru pasu per sieną. Traukiniu pasiekė Peterburgą, o po to su įvairių rūšių traukiniais, tarp kareivių ir civilių, galiausiai pasiekė ilgai laukiamą Mogiliovą. Po dviejų dienų, daugiau nei 4 metus trukusios varginančios nelaisvės, tėvas grįžo namo.

Šeimoje nebuvo galo džiaugsmui, šventimui ir žinoma šviesioms ir švelnioms ašaroms. Ypač artimai širdžiai ir sielai mūsų mama priėmė vyro, tėvo sugrįžimą iš ilgos ir skausmingos nelaisvės. Jos širdis buvo nukankinta mintimis: kas su juo, kur jis – darbo stovykloje ar dirba kaip priverstinis darbininkas gamykloje ar pas žiaurų ūkininką, ar sveikas, ar kenčia nuo ligų, bado? Po džiaugsmo ir laimės ašarų, po pirmųjų žodžių, kuriuos tėvas pasakė apie savo nelaisvės patirtis, mama jautė palengvėjimą. Prieš sėdant prie šventinio stalo, tėvas šeimai paskirstė dovanėles, kuklias, bet brangias širdžiai. Tiesa, mamai jis padovanojo gražią vertingą dovaną - rudą, spalvotą kašmyro šalikėlį su kutais; retai jį ištraukdama iš skrynios, tik ypatingomis progomis, saugojo tą brangų daiktą iki paskutinių savo gyvenimo dienų.

Į giminaičių, kaimynų ir kaimo žmonių prašymus papasakoti, kaip gyvena vokiečiai, kokie jų papročiai, tėvas pastebėjo geras ir vertas pagyrimo, sektinas gyvenimo puses: darbštumą, kruopštumą, tvarkingumą, taupumą. Tuo pačiu, sakė jis, vokiečių prisirišimas prie griežtos tvarkos, punktualumo, pedantiškumo kartais peržengia ribas, o nepasitikėjimas, uždarumas trukdo, apsunkina priėjimą prie žmogaus sielos.

Beje, nors tėvas, būdamas nelaisvėje, daug ką patyrė, grįžo namo gerais batais, tvarkinga, tvirta apranga - juodomis kelnėmis ir tokiu pačiu švarku, kurio kairioje rankovėje virš alkūnės buvo matoma tamsi, neišblukusi juosta - belaisvio ženklo šešėlis. Uždirbdamas mažą atlygį, kartais kelias markes tabakui arba švenčių proga, tėvas įsigijo tuo metu retą mūsų krašte įrankį: pavojingą skustuvą, buitines žirkles, žirkles avims kirpti, siuvimo įrankių rinkinį, batų gaminimo, medienos apdorojimo reikmenis.

Pailsėjęs, susipažinęs su ūkio reikalais ir įvertinęs jo poreikius, tėvas pradėjo tvarkyti ūkį - šeima ketverius metus, karo laikotarpį, gyveno be vyro, be šeimos galvos. Buvo reikalingi remontai, nauji pastatai, reikėjo įrengti grūdų sandėlį ir paruošti malkas žiemai. Visi šie darbai ir rūpesčiai teko tėvui.

Už tvarto gulėjo krūva naujų rąstų sandėlio statybai, kurią karas buvo nutraukęs. Vienas ir su giminaičių pagalba - A. Daveiniu, mamos broliu Justinu, kaimynu A. Rakickiu - per dešimt dienų pastatė sandėlio karkasą. Ūkyje buvo kelios avys, žiemą laukė jauniklių. Paprastai mažus, ką tik gimusius ėriukus nešdavo į namus, kur jie pirmas dienas praleisdavo po krosnimi, šiltai. Kokie čia patogumai, jaukumas - viename kambaryje su gyvūnais? Dideliame tvarte tėvas pastatė mažą gardą avims, apšildė jį, uždengė lubas, padengęs juos šakomis, padarė grindis. Pirmųjų šalčių metu, vėliau po šviežio sniego, jis lėtai, slėpdamasis, atvežė kelis vežimus malkų.

Taisymo darbai, skirti arklių pakinktams, rogučių ir vežimo gamybai, naujų kamanų siuvimas, vyžų pynimas visai šeimai ir kiti neatidėliotini darbai užėmė visą žiemą. O pavasarį tėvas skubėjo į laukus – dirbti žemės, sėti javus, linus, sodinti bulves; vasarą ir rudenį rinkti derlių. Taip standartiniai metų darbai nepastebimai įtraukė tėvą į ūkinį gyvenimą ir įprastą šeimos kasdienybę.

Tėvas su savo darbais ir rūpesčiais užpildė kasdienybę mūsų šeimoje.

Po truputį pradėjo gerėti gyvenimas ir dingo skurdas – duonos, kitų maisto produktų, drabužių, batų, ūkinių reikmenų trūkumas – tapo vis mažiau pastebimas. Tam padėjo ir sovietų valdžios priemonės. 1921 metų pavasarį, pagal dekretą, grūdinių mokesčių sistema, kai pilietinio karo metu ūkininkams buvo paimama beveik visa duona, buvo pakeista grūdinių mokesčių apmokestinimu, kuris buvo perpus mažesnis. O neturtingi ūkininkai, tarp jų ir mūsų šeima, buvo visiškai atleisti nuo mokesčių. Valdžia leido laisvai parduoti ir pirkti žemės ūkio produkciją, namų gamybos prekes.

Tėvo sugrįžimas, jo noras dirbti, kurti gerovę nebe godžiam Vokietijos „baueriui“, o savo artimiesiems, pakeitė visą šeimos gyvenimą. Naujai atsiradęs nuo karo pradžios nematytas draugiškumas, geranoriškumas, noras ir pasirengimas padėti vieni kitiems, palaikyti ir paguosti įtvirtino šeimoje bendrą dvasią, tapo gyvenimo norma, santykių taisykle tarp šeimos narių. Ir svarbiausias, kas užtikrino ir sutvirtino šeimą, tapo tėvas – jos galva, aukščiausias autoritetas. Ir visi namuose tai gerai suprato, matė ir vertino.

„Būdavo, – pasakojo mums, vėliau į gyvenimą atėjusiems, sesuo Apolionija, – po pietų tėvas namuose neužtrukdavo, skubėdavo dirbti į laukus, rūpindavosi ūkio darbais. O mama, pralinksmėjusi, su gyvybe akyse, rinkdavo mus aplink save, sėsdavo ir taip džiugiai, nuoširdžiai, neslėpdama nesumeluotų ašarų, prisimindavo, kaip ji kentėjo, kaip laukė tėvo. O dabar, dėkui Dievui, jis namuose, su mumis. Pažiūrėkite, kaip jis dirba, stengiasi, ir kiek daug jau padarė ūkyje. Dabar mūsų šeima išaugo, sustiprėjo. Kai tėvas išvyko į armiją, didžiausias Kazimieras, buvo vos aštuonerių, Apolionijai – šešeri, Onai – mažiau nei dveji. Dabar visi jūs paaugote, sustiprėjote, prie darbo pripratote. Tai ir prašau jūsų, vaikai, rūpintis tėvu, padėti jam. Dirbkime daugiau, stenkimės drauge, tada ir gyvenimas taps geresnis, nepritekliaus išvengsime“.

Mamos šiltos, susijaudinusios kalbos su vaikais, jos pagarbaus ir tuo pačiu prašančio pobūdžio maldavimai sukėlė gyvą atgarsį vaikų širdyse. Vaikai stengėsi dažniau ir daugiau būti šalia tėvo, nelaukė, kol jis paprašys pagalbos, bet patys siūlė savo pagalbą, stengėsi atlikti jo užduotis.

Tėvas, turėdamas gerą sveiką protą, ūkinę išmonę, išmoko įvairių amato sričių, puikiai mokėjo staliaus, batų ir medžio dirbinių gamybos darbus.

Jis gamino įvairius daiktus – duonos rūgimo ir tešlos maišymo kubilus, dėžes sveriamiems produktams, statines raugintiems agurkams, kopūstams, beržo sulai, sviestmušę, kibirus geriamam vandeniui ir gyvulių pašarui, dubenis, girnas, grūstuvus, linų mintuvus, šiaudų smulkintuvus ir daugelį kitų reikalingų ūkyje daiktų – visus šiuos daiktus tėvas gamino ir mokėjo gerai gaminti. Ir ne tik savo reikmėms, bet ir pagal artimųjų, kaimynų užsakymus.

Kaimo žmonės žinojo ir vertino tėvą kaip puikų batų siuvėją. Pirmiausia jis apavė visą šeimą. Nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens mes vaikščiojome su jo padarytomis klumpėmis: mediniais padais ir odinėmis viršutinėmis dalimis. Sudėvėtiems vokiškiems batams pakeisti, tėvas pagamino naujus – tvirtus, kokybiškus, kuriais jis vaikščiojo iki pat savo gyvenimo pabaigos. Apolionijai jis padarė gražius, lengvus batelius, kuriuos ji dėvėjo einant į bažnyčią, per šventes.

Kai man buvo septyni ar aštuoneri metai, o tėvas vakare ką nors dirbdavo, aš valandų valandas sėdėdavau su juo, stebėdavau, kaip jis dirba. Ypač įsiminė, kaip jis siuvo ilgaaulius batus, kaip greitai ir įgudusiai jis sukūrė šį, mano nuomone, pagrindinį vyriškos avalynės tipą.

Tėvas į batų siuvimą žiūrėjo su meile, ypač atsakingai ir kruopščiai. Batams siūti reikėjo įvairių medžiagų, įrankių ir priedų. Visus juos tėvas dažniausiai gamindavo pats, viską turėjo po ranka. Kartu su Apolionija, kuri iš šukuoto pluošto verpė ir sukdavo siūlus, jis gamino ypatingai tvirtą batų siūlą, atsparų vandeniui, laikantį siūles iki batų susidėvėjimo. Toks pat tvirti buvo ir jo mediniai vinys. Jis juos gamindavo iš rudenį nukirstų, gerai išdžiovintų beržų. Medinius rąstelius, kurių storis buvo 10–12 cm, tėvas supjaustydavo į ratelius, juos skaldydavo į plonas, vienodo dydžio plokšteles. Tada, naudodamas aštrų peilį, iš abiejų pusių nupjaudavo kraštus ir atsargiai smulkindavo į kvadratinio skerspjūvio vinis (1,5–2 mm).

Nesigilinsiu į detales apie tai, kaip tėvas siuvo apsaugas su specialia spaustuve, iškirpdavo ir siūdavo viršūnes, kaip sujungdavo apsaugas su viršumi, tempiant jas ant padų. Jis metaline plokštele su dviem iškilimais brėždavo brūkšnelius palei padą. Tiesia yla jis įsmeigdavo skylutes į padą, laikydamasis tolygiai tarp jų. Kai ant abiejų brūkšnių buvo padarytos dešimt skylučių, į jas įstatydavo po vieną ar du vinis, švelniai juos stukseno, tada

keliais tvirtais smūgiais įkaldavo vinis iki galo. Taip judėdamas aplink kraštą, tėvas pritvirtindavo padą. Jis ištraukė iš bato formą, šlifavo smailėmis pramuštas padų ir pado galus ir batai buvo paruošti.

Kartą aš nesusilaikiau ir nusprendžiau pats pabandyti "batininkauti". Tėvas išėjęs paliko batus ant suoliuko. Padas iš vienos pusės jau buvo prikaltas dviem vinių eilėmis, o toliau buvo kelios skylės, pramuštos yla. Pasiėmiau batus, paspaudžiau juos tarp kelių ir pabandžiau įkalti vinis. Įkišau vinį į skylę, du kartus trenkiau, ir vinis... sulūžo. Pasiėmiau kitą vinį, įkišau, trenkiau - ir jis pasviro į šoną. Oi, nesėkmė, nusivylimas ir... baimė: papuls man nuo tėvo už broką – aš tik užkimšau skylutes, o ne prikaliau vinis. Grįžęs tėvas pamatė mano sugadintą darbą, mano savivalę. Tylomis nuėmė diržą ir, ne per daug skaudžiai, bet jaučiamai kelis kartus sukirto per mano "minkštąją". Ne tiek iš skausmo, kiek dėl nesėkmės, užplūdo ašaros.

Po kelių dienų, pamiršęs nuoskaudą, vėl radau save prie tėvo, žiūrėdamas į jo lėtą, tvarkingą darbą. Tėvas pažvelgė į mane, nežymiai šyptelėjo, lėtai išėjo į kiemą ir atsinešė mažą lentelę. Yla jis pramušė ant jos kelias dešimtis skylučių, pasiėmė saują vinių, perdavė man mažą plaktuką ir pasakė: "Imk, pabandyk. Matau, labai nori įkalti vinukus. Stenkis, gal prireiks gyvenime."

Džiaugsmui mano širdyje nebuvo ribų. Visą vakarą, nuleidęs galvą prie lentelės, su dideliu atsakingumu ir rūpesčiu daužiau vinukus, stengdamasis pataikyti, nepažeisti jų. Pasotinęs troškimą, pavargęs, nepatogiai priėjau prie tėvo, tyliai, nedrąsiai prisiglaudžiau prie jo. „Ką tu čia darai?“ – nustebo tėvas. „Gal pirštą užsigavai, skauda?“ Patenkintas ir laimingas, nesugebėdamas aiškiai išreikšti savo jausmų, tyliai pasakiau: „Ačiū, tėti. Atsiprašau už mano išdaigą. Aš daugiau nieko neimsiu be tavo leidimo.“ Tėvas šypsodamasis atsakė: "Na, kas buvo, tas buvo. Nedidelė nelaimė, kad keletą vinukų nepavyko įkalti. Aš jau pataisiau. O tu, jaunas ir gabus, stebi ir domiesi. Tai gerai. Mokykis, klausk, ką ir kaip reikia daryti. Ne veltui žmonės sako: ką žinosi, ką mokėsi – ant galvos nenešiosi." Džiaugsmas, dėkingumas tėvui užliejo mano jauną, nepatyrusią širdį.

Nuo to laiko stengiausi dažniau būti tėvui prieš akis, kreiptis į jį, domėjausi, klausinėjau, stengiausi jam padėti. Galbūt tai buvo ne tik

pasitikėjimas, pagarba, bet ir meilė, susižavėjimas – jausmai, man, šešerių ar septynerių metų berniukui, dar nežinomi, nepažįstami. Vienu žodžiu, tėvas tapo man artimesnis, brangesnis, ir aš vis labiau, vis dažniau pastebėdavau ir matydavau tėvišką gerumą, rūpestį manimi, kitais vaikais, visa šeima.

Kartu su namų ūkio darbais, tėvas rado laiko ir energijos papildomai užsidirbti. Be įprastų ir nuolatinių darbų, teikdamas paslaugas žmonėms, jis prisijungė prie kaimo vyrų gildijos, žiemą kertančių ir gabenančių mišką. Jis išvykdavo visai savaitei į seną mišką, iš kur visi kartu su kaimynais gabeno rąstus prie Pronios upės, kur jie buvo plukdomi į pietinius ir rytinius kraštus. Savaitės pabaigoje tėvas uždirbdavo iki 50 rublių – nors pinigai ir nebuvo dideli, tačiau šeimai buvo labai svarbūs, reikalingi.

Miško gabenimo darbai paliko mūsų šeimos atmintyje skaudų ir liūdną įvykį. 1928 metų vasarį labai atšalo, ir šaltis pasiekė daugiau nei 20 laipsnių. Su tokiais šalčiais su batais buvo neįmanoma dirbti, o klumpės taip pat nebuvo sprendimas. Mama nuėjo į Alchovką pas brolį Justiną ir atnešė jo naujus veltinius batus. Tėvo kelionė į mišką su šiltais batais buvo sėkminga ir pelninga.

Šeštadienį, grįžus tėvui namo, mama, kaip įprasta, vakare į krosnį įdėjusi malkų, ant viršaus padėjo šlapius veltinius batus. Kitą rytą, kaip visuomet, penktą valandą ryto atsikėlusi, užkūrė krosnį ir nuėjo į tvartą pamaitinti karvę ir arklį. Praėjus kelioms minutėms, kai grįžinėjo į namus, ji užuodė aštrų degančių vilnų kvapą. Suvokimas akimirksniu nušvietė jos smegenis: veltiniai batai dega. Po sekundės ji buvo viduje, puolė prie krosnies, ištraukė smilkstančius batus, sušuko bei ašarodama bandė gesinti batus. Aštrus degimo kvapas užpildė kambarį ir pažadino visus mus. Mamos gailėjimasis ir atgaila atrodė nesibaigianti: sugadinta gėrybė, ir ne savo, o brolio Justino patikėta, kuris sutikęs padėti artimiesiems jų bėdoje.

Ilgai ir skausmingai mama išgyveno šį liūdną įvykį. Kitą dieną ji skubėjo į Alchovką, kad prisipažintų broliui dėl savo klaidos ir atsiprašytų. Ji pažadėjo po dviejų-trijų savaičių atnešti naujus veltinius batus. Brolis, žinoma, suprato, koks nusivylimas ištiko seserį, ir sutiko, kad mama atneštų du kilogramus vilnos - naujiems batams. Beje, batai nevisiškai sudegė, liko sveika apatinė dalis su aulais virš kulkšnių. Tėvas kažkur rado brezentą,

apdailino aulus ir net kelias žiemas nešiojo sugadintus batus.

1920-ųjų pabaigoje mūsų šeimai nelengvai sekėsi su arkliais. Sena kumelė daug sirgo, silpo ir buvo sunku atlikti darbus su ja. Tėvas labai liūdėjo ir surinkęs paskutinius pinigus, pasiskolinęs, nusipirko gretimame kaime vienerių metų kumeliuką. Mes visi juo džiaugėmės, labai mylėjome, glostėme, ir visi prašėme tėvą leisti paganyti arklį geriausiose pievose. Kumeliukas, tamsios spalvos, greitai augo, stiprėjo. Antrųjų metų pabaigoje jis tapo tikru gražuoliu. Vidutinio ūgio, su nedidele galva, raumeningu kaklu, plačia pečių linija, tokia pat krūtine, stipria užpakaline dalimi, kanopos nedidelės su lygiu nagu. Nors jo veislė nebuvo ypač vertinga, tėvas jau matė: auga sveikas, stiprus, vidutiniškai greitas ir ištvermingas, darbinis arklys - kiekvieno ūkininko svajonė. Tėvas pradėjo ruošti kumeliuką lengvai traukti vežimus, bandė su juo dirbti žemę, po truputį pratino jį jodinėjimui. Vakare pats vesdavo arklį į ganyklą, o ryte parsivesti namo.

Ir štai vieną birželio rytą 1929 m. tėvas grįžo iš ganyklos be arklio, tylus, susirūpinęs, išblyškęs. Kaip perkūnas iš giedro dangaus: dingo mūsų mylimasis arklys, pradingo viltis turėti jauną ir stiprų arklį. Verkė mama, sesuo, aš su mažesniu broliu; tik tėvas laikėsi.

Aptarinėdami šį sunkų įvykį, priėjome bendro sprendimo: arkliuką pagrobė ir nuvedė čigonai. Taip, netoliese keliavo nedidelis jų taboras, o po poros dienų šurmulinga, linksma čigonų šeimyna vaikščiojo po kaimą ir siūlėsi spėti ateitį, prašydama išmaldos - pinigų, duonos, kitų maisto produktų.

Taip likome be arklio. O kaime šeimos galva be arklio nėra tikras šeimininkas. Ir buvo gaila, ir gėda, ir niekam nepasiskūsi. Tėvas tapo dar labiau užsisklendęs, kentėjo, vengė žmonių, susitikimų su artimaisiais ir kaimynais. Namie visi pastebėjo: praradimas labai paveikė tėvo savijautą, susilpnino jo sveikatą, darbingumą. Jau kelerius metus sirgo ir akivaizdžiai silpo, nuolat kosėjo (mama sakydavo: „su krauju“), tapo silpnesnis, sunkiai vaikščiojo po kiemą, bejėgis ir sutrikęs, dažnai visą dieną nepakildavo iš lovos...

Nepakeičiamas autoritetas ir pavyzdys man ir visai šeimai, tėvas turėjo vieną nesveiką, žalingą įprotį - jis rūkė. Tai mus labai jaudino ir liūdino: tabakas vis labiau darė įtaką jo sveikatai. Sekdamas savo tėvo pavyzdžiu,

kuris, dar iki Pirmojo pasaulinio karo, išėjo į anapusinį pasaulį, tėvas mokėjo auginti ir apdoroti tabaką, gamindamas stiprią machorką. Kai kuriais metais jis kaupė šio žalingo augalo tiek, kad sugebėdavo pasigaminti visą maišą - turbūt net pūdą (*pūdas ~16,38 kg*).

Mes, vaikai, neturėjome drąsos prieštarauti tėvui, o mama nekentėjo, netylėjo: ji prašydavo, įtikinėdavo jį mesti rūkyti, primindama apie dažnai pasikartojančius stiprius kosulio priepuolius. Veltui! Rūkymo įprotis, net dirbant, laikyti lūpose jau užgesusią cigaretę, tapo antrąja jo prigimtimi. Tik paguoda buvo ta, kad rūkymui tėvas neleisdavo pinigų.

1930 ir 1931 metai, kurie buvo svarbūs Suslaukai dėl dešimties turtingų šeimų ištrėmimo ir nelengvesnių peripetijų „kolūkio statybose“, mūsų šeimos pagrindinis rūpestis buvo tėvo liga. Kiekvieną dieną ji vis labiau ryškėjo, tapo vis aiškesnė, nepalikdama vilties į geresnį gyvenimą. Kosulys negailėjo tėvo ir be perstojo kankino tiek dieną, tiek naktį. Pavasarį ir vasarą, kai pasidarydavo šilčiau, jis dar galėdavo išeiti į lauką, vaikščioti po kiemą, net kažką paimti, pataisyti (tokį rūpestingą, gerą, nelaimingą jį kamavo ūkio darbai), sėdėti prieangyje saulėkaitoje pusvalandį.

O rugpjūčio pradžioje tėvas tapo toks silpnas, kad pasakė norįs pamatyti kunigą – atlikti išpažintį, priimti paskutinį patepimą (sakramentą). Mama paprašė A. Želanį nuvykti į Čavusus. Iš visos širdies užjaučiantis mus, jis atvežė bažnyčios atstovą. Tėvas tyliai, ramiai priėmė šventąjį slėpinį. Po to, kai kaimynas sugrįžo iš Čavusų, sergantis tėvas liepė man nuvesti arklį į bendrą bandą, o mamai ir Apolionijai pasakė, kad turėtų pateikti prašymą į kolūkį.

Kitą rytą jis norėjo atsisveikinti su mumis ir kiekvieno iš mūsų tyliai, silpstančiu balsu atsiprašė, davė šiltų patarimų ir gerų palinkėjimų gyvenime. Po trijų dienų tėvas mirė. Liūdna skausmo ir sunkumo našta dėl negrąžinamos netekties, artimo žmogaus praradimas, sukrėtė visus mus. Tačiau tai ypač paveikė mūsų mamą: prie paskutinio tėvo atodūsio, stovėdama prie jo galvūgalio, ji nualpo ant grindų. Atsigavusi tik su artimųjų pagalba, mama suprato, kas įvyko, ir ilgai, su ašaromis ir aimanomis apsikabinus apraudojo jau be gyvybės likusį mirusį kūną.

Dvi dienas tęsėsi tėvo laidotuvės; atsisveikinti su mirusiuoju atėjo

giminės, kaimynai, vyresni žmonės iš kaimo. Tėvą į paskutinę kelionę palydėti atvyko giminės iš Malkovkos, Sofeisko, Alchovkos, tiesiog gerai pažinoję ir gerbę tėvą gretimų kaimų gyventojai. Jų gilūs, nuoširdūs žodžiai, liūdesys ir užuojauta mūsų šeimai dėl šios sunkios netekties kažkiek sušvelnino, palengvino mūsų gedulą, kančias ir širdies skausmą. Tėvą palaidojo mūsų kapinėse, už upelio; beje, kuriant ir tvarkant tas kapines, tėvas kadaise aktyviai pats dalyvavo. Ant amžino poilsio vietos, brangaus ir artimo žmogaus, pradžioje XXI amžiaus mes su broliu pastatėme naują metalinį kryžių su išlieta atminimo plokšte.

Kaip aš atsimenu tėvą, kaip jis įstrigo mano prisiminimuose? Vidutinio ūgio, tvirtos kūno sudėties, fiziškai stiprus, ištvermingas, jo žingsniai lėti, apgalvoti; juodi plaukai, tamsaus gymio, atviros rudos akys, gilus žvilgsnis. Jis turėjo gerą charakterį, temperamentą. Kalbėjo ramiai, tyliai, bendraudamas su žmonėmis buvo paslaugus, tiesus, pasitikintis, dažniau klausydavo kitų, nei kalbėjo pats, todėl kai kuriems žmonėms atrodė pernelyg tylus, net uždaro būdo. Iš giminaičių, kaimynų mes niekada negirdėjome, kad tėvas kaime kam nors būtų grubus, su kuo nors susipykęs, ar dar blogiau - pakėlęs ranką prieš kitą. Nei aš, nei kiti namie nežinojome, kad jis kada nors būtų pasakęs grubų, įžeidžiamą, piktą žodį. Žmoną, vaikus jis nuoširdžiai mylėjo, gerbė, neskriaudė; buvo teisingas, nuolaidus, kantrus, atlaidus. Nepamenu, kad jis būtų ką nors iš mūsų fiziniu būdu nubaudęs už nepaklusnumą, nusižengimą. Nebus klaidinga sakyti, kad daugelis gerų bruožų ir tėvo charakterio savybių, jo geranoriškas požiūris į darbą, žmones ir šeimą, sėkmingai buvo perduotos jo vaikams - vyresnėms dukroms ir mums, jaunesniems sūnums - ir mes jas nešėme per gyvenimą kaip šventą aukos dovaną, gerą tradiciją, estafetę.

Dabar apie mamą. Tyli, kukli, iš paprastos Linkmenų valstiečių šeimos, mama išsiskyrė nepaprastu stropumu ir darbštumu. Iki santuokos ji jau turėjo solidžią gyvenimo patirtį. Nuo mažens dirbo ūkyje lygiagrečiai su visais, stropumu ir sumanumu aplenkdama savo seseris. O jų šeimoje buvo trys: Veronika (mama), Uršulė (vyresnioji) ir Marija, jaunesnė už mamą. Taip pat buvo brolis Justinas, jauniausias Kindurių šeimoje.

Kai Veronikai sukako 17 metų, pagal kaimyno rekomendaciją, turinčio darbinių reikalų Drybine, kuris buvo 14 kilometrų nuo Alchovkos, ją priėmė dirbti pas žinomą vietinį gydytoją. Jis turėjo didelį medinį dvipusį namą: vienoje pusėje gyveno šeima, o kitoje gydytojas priimdavo pacientus, gydydavo žmones. Mama pradžioje dirbo su vaikais, tačiau greitai pastebėjus, kad jauna mergina rodo nepaprastą atsakomybę ir pasišventimą darbui, buvo paskirta ekonome. Ji buvo atsakinga už visą namų ūkį. Tačiau gydytojas buvo gana griežtas ir reiklus, dažnai priekaištaudavo tarnams dėl smulkmenų ir jį buvo sunku patenkinti, nekalbant jau apie tai, kad būtų galima išgirsti pagiriamąjį žodį. Mama prisiminė, kad namų tarnai jo bijojo, vengė, nebuvo pernelyg mėgstamas.

Sūnus turtingų tėvų, gydytojas uždirbdavo gerai, todėl šeima gyveno pasiturinčiai. Vasarą su šeima ir vaikais (dviem dukromis), žinoma su tarnu, jis vykdavo į pietus – į Krymą, į Šiaurės Kaukazo Mineralinius vandenis. O vieną vasarą jie nusprendė vykti į Maskvą aplankyti artimų giminaičių iš bajorų luomo.

Šį kartą, XIX a. pabaigoje, šeimininkai pasiėmė vyresniąją tarnaitę, kad prižiūrėtų vaikus. Kelionė į Baltaakmeninę (*vert.- poetinis Maskvos pavadinimas*) paliko jai neišdildomų įspūdžių. Maskva ją nustebino savo milžiniškais namais, akmeniniais, keturių–penkių aukštų, prabangiais rūmais ir menėmis, daugybe katedrų su auksuotais kupolais ir aukštomis varpinėmis. Plačiose gatvėse, dideliuose aikštėse, parkuose, skveruose buvo pilna žmonių. Ypač mieste buvo daug parduotuvių, užeigų, smuklių. Kai kuriose gatvėse jos tęsėsi nesibaigiančiomis eilėmis, puošė ryškūs vitrinų langai. Gatvėmis ir aikštėmis skriejo gražūs, prabangūs ekipažai, kuklūs vežimai su drąsiais vežikais ir visi jie vilkėjo išskirtiniais drabužiais. Pagrindinėse gatvėse važinėjo vagonų poros, kurie judėjo ant geležinių bėgių. „Tai yra tramvajus, - paaiškino mamai, – miesto geležinkelis.“

Su šeimininkais, žinoma su vaikais ir jų tarnaitėmis, mama aplankė Kremlių ir visą dieną praleido apžiūrinėdama didingus aukso kupolų šventoves, milžiniškus rūmus, tvirtovę su aukšta, dantyta siena ir bokštais, viename iš kurių buvo milžiniško dydžio laikrodžiai su varpais. Ypač ją sužavėjo varpas-caras ir patranka-caras, stovintys ant akmeninių pagrindų.

Šeimininkai ją paėmė ir į Didįjį teatrą, kuris svečius sužavėjo savo didybe, prabanga, daugybe puošnių auksuotų figūrų, skulptūrų ant ložių sienų ir aukštų salių, pilnų žmonių, apsirengusių puošniais drabužiais. Prieš sceną, visą ją užpildydami, sėdėjo, stovėjo muzikantai su dideliais ir mažais instrumentais - smuikais, trimitais, būgnais. Netrukus orkestras pradėjo groti, per abi puses atsidarė didelės margintos užuolaidas, o scenoje tai vaikščiojo, tai stovėjo ir dainavo, kartais šoko aktoriai prabangiuose, įspūdinguose rūbuose. Spektaklio pavadinimą šeimininkai pasakė mamai, tačiau ji jo neatsiminė...

Po trijų metų tarnystės Drybine, mama grįžo namo ir vėl pradėjo dirbti ūkyje. O po dar trejų metų likimas ją suvedė su Anupru Laurinavičiumi, jaunu, trejais metais vyresniu žmogumi iš kaimyninės Suslaukos.

Pagal mąstymą, charakterį ir išvaizdą mama buvo panaši į mūsų tėvą. Iš veido taip pat tamsaus gymio, aukšta, plati kakta paslėpta tamsiais minkštais plaukais, išryškėję skruostikauliai, plona nosis, pilkos, gilios akys, tiesi nosis, vidutinio pločio burna, šiek tiek žemėjanti kraštuose, nedidelis, smailus smakras. Balsas buvo minkštas, ramus, mandagus, be užuominų apie šiurkštumą. Vidutinio ūgio, tiesi figūra, paprastas, kuklus apsirengimas, niekuo nesiskiriantis nuo kitų. Jos išvaizda atspindėjo ramybę, atvirumą, kantrybę, išmintį, kartais, pro ją galėjo matytis vidinis liūdesys, nerimas. Savo nuostabius žmogiškus bruožus ir savybes – gerumą, darbštumą, kuklumą, atkaklumą, kantrybę, gerą valią, pasiaukojimą – mama išlaikė per visą gyvenimą, niekada nesumažindama savo aukštos garbės ir orumo savybių.

Ypač šie bruožai pasireiškė mamai Pirmojo pasaulinio karo metais. Tuo metu, kai tėvas, būdamas vokiečių nelaisvėje, lenkė nugarą pas griežtą „bauerį“, kentė jo pažeminimus, mama rūpinosi didele šeima: sūnumi Kazimieru (7–11 metų), dukromis Apolionija ir Ona (5–9 metų). Nors namuose gyveno ir jaunesnis mamos brolis Justinas (ne nuolat: jis padėjo dar dviem seserims), tačiau pagrindiniai darbai ir rūpesčiai dėl ūkio, visa atsakomybė už šeimą krito ant mamos pečių. Darbas laukuose nuo pavasario iki vėlyvo rudens – užauginti pašarus žiemai arkliui, karvei, veršeliui, kelioms avims, nuimti ir apdoroti javus, nukasti bulves ir daržoves – ir tuo pačiu metu rūpintis namų darbu, maitinti ir rūpintis šeima – išsunkdavo mamą iki išsekimo. Žinoma, kiek galėjo, kas buvo jėgose, mamai padėjo brolis ir vaikai.

Sunkiai dirbdama, kentėdama, pavargdama, kartais nepavalgius ir dažnai negaudama miego, mama kantriai ir atkakliai nešė savo šeimos galvos kryžių. Ji tik gyveno, ramindamasi viltimi ir laukimu, kad jos vyras gyvas ir jei Dievas padės, grįš namo – šeimos, artimųjų ir giminių džiaugsmui. Tai buvo karo metu, tėvo nebuvimo laikotarpiu, taip tęsėsi ir po jo laimingo sugrįžimo į šeimą.

Kasdieniu sunkiu darbu, savo pavyzdžiu, o ne tik tėvišku autoritetu, mama šeimoje įtvirtino pareigos, dėmesingumo, patikimumo, atsakomybės jausmus, būtinybę rūpintis artimaisiais, gerus, draugiškus ir pagarbiai atsakingus santykius. Vyresniosios seserys (Apolionija ir Ona), žinodamos savo amžiaus pranašumą, neskriaudė, neįžeidinėjo jaunesnių (dukros Julijos, manęs, brolio Volodios, jis gimė paskutinis), rūpinosi mumis, kantriai, švelniai mus prižiūrėjo. Nepamenu, kad mano vaikystėje ar paauglystėje kas nors iš mūsų būtų vengęs darbo, ginčijęsis, o juo labiau būtų šiurkštus, keiktųsi. Iš viso, keiksmažodžiai ir prakeikimai mūsų šeimoje buvo nepažįstami, negirdimi, jie buvo laikomi sunkia nuodėme, jie buvo griežtai draudžiami, neliečiamas tabu.

Prisipažinsiu, aš ne visada buvau paklusnus, nesielgiau nepriekaištingai. Būdavo, kad reikalus kuriuos reikėjo atlikti dabar, šiandien, atidėdavau vėlesniam laikui, rytojui. Arba be vyresnių žinios bėgdavau pas draugus žaisti, žvejoti. Tokiais atvejais (ne dažnai) mama nepalikdavo visko nepastebėta, visada reagavo. Ramiai prieidavo arba kviesdavo pas save, žiūrėdavo į akis ir ramiu, tylu balsu, su nepikta ir apgailestaujančia nuoskauda pasakydavo: „Kodėl, sūneli, taip nesielgei, kaip tau buvo pasakyta, nepadarei. Juk suprask, tu mane įžeidei, sukėlei man skausmą. Už ką, kodėl? Pažiūrėk: visi namuose stengiasi, dirba, nuo ryto iki vakaro. Atrodo ir aš nesėdžiu be darbo, kiek galiu, net daugiau, vis judu. Tu tikriausiai pastebėjai, kad man kartais sunku ir lauke, ir darže, ir namuose vėl dirbti. O sveikata, jėgos senka, mažėja. Pamąstyk apie tai, nepamiršk...“

Teisingi, nuoširdūs žodžiai, pasakyti su skausmu, liko atmintyje, įsirėžė į širdį, sukeldavo kaltės ir atgailos jausmą. Ir aš pažadėjau mamai nebežeisti jos, stengiausi išlaikyti savo pažadą, būti paklusnus, teisingas.

Kalbant apie mamos sveikatą, jos savijautą, mama tiesiogiai, atvirai

mums, jaunesniems, apie tai niekada nekalbėjo. Tik pagal jos trumpus žodžius, sunkius atodūsius, staigius sustojimus, pauzes darbe mes su nerimu galvodavome: matyt, mama rimtai serga ir liga vis labiau apie save primena. Aš palyginti anksti sužinojau, kas buvo su mama, tačiau galiu tik pasakyti, kad ją kankino sunki moteriška liga. Nenoriu jos įvardinti, nenoriu, kad ši skausminga mamos paslaptis būtų žinoma, neįsivaizduoju, kaip galėčiau trikdyti ramų amžinąją poilsį to brangiausio žmogaus, kuris buvo visiems vaikams šviesiausia ir švariausia siela.

Visi kaime žinojo ir matė mūsų mamos darbštumą ir uolumą. Ji kėlėsi penktą valandą ryto, kartais ir anksčiau, dirbo, vargo namuose, kieme – ramiai, apgalvotai, be skubėjimo. Mėgo tvarką, švarą, jaukumą namuose. Kiekvienas daiktas turėjo savo vietą ir ten buvo kur priklauso, nesimėtė, neprapuolė. Puodai, puodynės, lėkštės, šaukštai, puodeliai iškart po valgymo buvo išplaunami ir dedami į lentynas. Duona visada gulėjo kampinėje lentynoje, uždengta linine staltiese. Stalas švarus, blizgėjo, kaip lakuotas. Lovos buvo užklotos spalvotais užvalkalais, pakabintos užuolaidos. Dėl mamos rūpesčio tvarka buvo ir lauke, kieme, ūkinėse pastogėse. Norėdama čia išlaikyti švarą, padėjo abi dukros ir mes su Volodia.

Beveik neraštinga (nes niekada ir niekur nesimokė), mama savo protu, dideliu įgimtu talentu įvaldė ūkininkavimo subtilybes, išmoko gyvenimo stiliaus paslaptis. Nėra net užuominos apie pykčio, savanaudiškumo, pavydumo, kad kiti gyvena geriau, yra turtingesni.

Ir mama tai patvirtino savo uolumu, sugebėjimu įveikti sunkumus, gyvenimo nepriteklius. Sunkių kolūkinio gyvenimo metų laiku, o tokių buvo daugiau nei bent jau pakenčiamų, pirmoje 30-ųjų pusėje, su pavasario artėjimu, mama atlikdavo „reviziją“ maisto atsargų ir šeimos „posėdyje“ pranešdavo: iki naujo derliaus, iki kito paršelio skerdimo, duonos, bulvių, mėsos produktų neužteks. Buvo tik viena išeitis: taupyti, vartoti atsakingai. Geriau dabar, kai darbo mažiau, maitinsimės paprasčiau, kukliau. Kitaip pavasarį, vasarą, sunkių darbų laukuose ir fermose metu teks gyventi beveik badaujant, su mažu sriubos dubenėliu ir gabaliuku duonos.

Ir visi šeimos nariai su mama sutiko, su jos mintimis ir pasiūlymais. Visus pusryčius, pietus, kuriuos mama paruošdavo ir patiekdavo,

valgydavome tyliai, papildymo neprašydami. O tuo tarpu, sunkiu laikotarpiu, mes nevaikščiodavome su tuščiu, susitraukusiu pilvu, svajodami apie maistą, ieškodami, kuo nors pasimaitinti.

Neįtikėtinai jautri, širdinga, atjaučianti – tai ne tik mano, sūnaus, nuomonė apie brangų artimą žmogų. Visame kaime ją nuoširdžiai, širdingai mylėjo ir gerbė. Išskyrus Juliją, N. Laurinavičiaus žmoną, ir tetą Reginą, kurios kreipdavosi į mamą paprastai, vadindamos ją vardu, kitos moterys ir vyrai, panašaus amžiaus kaip ji, su meile ir pagarba ją vadino: Antonovna.

Jei kam nors šeimoje kildavo nesutarimų: tai sutuoktiniai susipyko, arba dukra, sūnus įžeidė motiną ar dar kas nors pasisuko negerai – žiūri: tą pačią dieną ar kitą, nuskriausta, pažeminta moteris ateina pas mus, ieško mamos, prašo skirti laiko, išklausyti, padėti išspręsti savo bėdą, patarti, ką daryti. Jų pokalbis visada vykdavo vienumoje, pasitikint. Išklausiusi liūdną istoriją, mama užjaučiant ir atjaučiant stengdavosi suprasti žmogų, patarti, kaip pasielgti, kaip išspręsti, užgesinti konfliktą. Ir visada žmogus grįždavo namo patenkintas, padrąsintas, dėkingas mamai.

Arba žmogui iškyla ūkinė reikmė, poreikis: vienam reikėjo kažkiek pinigų, kitam baigėsi duona, arba pritrūko druskos, degtukų. Pas ką eiti pasiskolinti? Vėl pas mus, pas Antonovną – ji padės, pagelbės. Apie mamos gerumą ir dosnumą žinojo visas kaimas.

Šilčiausi, širdingiausi santykiai buvo tarp mamos ir Reginos Daveinienės, pusbrolio Kazimiero žmonos, Julijos Laurinavičienės, Viktorijos Rakickienės, Katerinos Rakickienės, Marijos Želanienės, Marijos Bordilovskajos. Neretai žiemą, o ir vasarą, sekmadieniais, mama nueidavo (apie valandėlę, lyg atsiprašydama sakydavo šeimai) pas kokią nors draugę. Kai kurios iš jų, netgi dvi ar trys ateidavo pas mus. Širdingi pokalbiai, naujienų, gandų, kaimo įvykių aptarimas kartais trukdavo valandomis – tik jau grįžtančios iš pievų karvės „išgąsdindavo“ ilgam laikui susėdusias šeimininkes. Neslėpsiu: man patiko, mane traukė jų pasitikėjimo pilni, pamokomi pokalbiai; jie praturtindavo mano vaikystės patirtį, žinias, kaupėsi ir padėjo veikloje, elgesyje; mokė kantrybės, ištvermės, stiprybės, sąžiningumo, tiesos ir pagarbaus santykio su žmonėmis.

Pasakojimą apie savo, mūsų mamą užbaigiu gegužės 1-ąją, Mamos

dieną! Svarbus ir liūdnas sutapimas. Savo gyvenimu, pasiaukojama meile vaikams, kilniu vykdymu užduoties, kurią jai paskyrė Aukščiausiasis, ji nusipelnė amžinos atminties iš savo vaikų, artimųjų, pažįstamų. Ačiū tau, brangioji, kad suteikei mums, vaikams, gyvenimą, mylėjai, rūpinai mus iki paskutinio savo atodūsio.

Giminaičiai ir artimieji, kilę iš Suslaukos, dabar gyvenantys Vilniuje, žino: paskutinius dešimt metų mama buvo šalia mūsų, su dukra Ona gyveno pas jaunesnį sūnų Vladimirą. Jos gyvenimo kelias baigėsi 1971 metų birželio 30 d.; amžinas poilsis ji atrado Saltoniškių kapinėse. Šalia jos ilsisi dukros Apolionija ir Ona, anūkas Vladimiras, Evdokija Sočilova, mano žmonos mama.

Aš gimiau 1921 metų gegužės 7 d. artimiausią sekmadienį mane pakrikštijo. Krikšto tėvas buvo mamos pusbrolis Anupras Daveinis, o krikšto motina – mamos sesuo Uršulė. Nuvežė mane į Radomlį, kur kunigas atliko krikšto apeigas. Mano gimimas sutapo su šv. Stanislovo diena, todėl, laikydamiesi senos tradicijos, mane pavadino tokiu pačiu vardu.

Save prisimenu nuo keturių–penkių metų. Ūgiu nepasižymėjau, buvau ramus, tylus, net bailus, jautrus – tėvų klausiausi, neišdykaudavau, į vyresnių pastabas reaguodavau. Už paklusnumą, nuolankumą kartais tekdavo skaudžiai sumokėti. Vyresni vaikai, stipresni už mane žaidimuose, susibūrimuose kartais be jokios priežasties, tarsi pokštaudami, stumdydavo, mušdavo rykšte, net dilgėlėmis, skaudžiai degindami rankas, kojas. Neįstengęs ištverti įžeidimų, kartais atsikirsdavau, o tada užsidirbdavau mėlynes, įbrėžimus, o kartais ir suplyšusius drabužius.

Rengdavo mus, mažus, paprastai. Ilgi marškiniai iš šiurkštaus audinio, šiek tiek balinti ankstyvą pavasarį ant sniego. Iki mokyklos nežinojome kas yra kelnės. Vasarą visą laiką bėgiojome basomis, nakčiai kojas retai plaudavome, todėl jos skilinėdavo ir stipriai skaudėdavo. Šaltuoju metų laiku, pavasarį ir rudenį, audavomės klumpėmis, kurias gamino tėvas, o kai iškrisdavo sniegas ir spustelėdavo šaltukas – vyžomis.

Toliau nuo namų mūsų neleisdavo, todėl tekdavo žaisti kieme, gatvėje – slėpynes, šuoliukus per nugarą, kas aukščiau, toliau nušoks, greičiau bėgs, guviau ir aukščiau užlips ant medžio. Mėgdavome ridenti lankus, pagamintus

iš lazdynų vytelių, vėliau, paaugus – žaisti laptą (*vert. - tradicinis rusų žaidimas su lazda ir kamuoliuku*). Šiltu oru, po stipraus lietaus, mes bėgdavome per balas, būdami visai sušlapę iki ausų. Mama, Apolionija tokių išdaigų neleisdavo: nurengdavo, pliaukštelėdavo ir liepdavo kuo greičiau bėgti ant pečiaus sušilti, kol drabužiai išdžius.

Žiemą su vyresniais vaikais, o kai užaugome – vieni, čiuožinėjome su rogėm. Ir vėl grįždavome namo sušlapę, sušilę, net negalėdami nusirengti, kas irgi nepraeidavo be pasekmių. Labai laukdavome pavasario: kad žemė greičiau atšiltų, išdžiūtų – kad vėl galėtume bėgioti basomis, stebėti potvynį prie upės.

Raštas – raidės, žodžiai, abėcėlė, rašymas – anksti sužavėjo mane, nuo penkerių metų. Smalsus, atidus, greitai įsiminiau ir įsisavinau. Sesuo Ona mokėsi pirmoje vakarinės mokyklos klasėje. Sėdi, kartais, prie stalo su abėcėle, mokosi pamokas. Jai sunkiai sekasi mokytis rašto: pyksta, niurna. Vyresnė sesuo, kuri jau pasimokė kelis metus, prisėsdavo šalia, o aš iš kitos pusės. Apolionija klausia: „Kokia ši raidė?“ – „m“ – „O ši?“ – „a“ – „O kaip pasakyti kartu?“ Ona sunkiai, nesaugiai ištaria: „Ma“. „O dabar sakyk abi raides kartu.“ Ona tylėjo, nesugebėjo sujungti. „Žiūrėk, tai visiškai paprasta: „mama“. Na, kartok: „mama“. Ona vos išlemeno: „mama“. O aš tylėjau, žiūrėjau į raides, kaip jos atrodo, klausydavausi, kaip jos tariamos. Mintyse kartojau: „m“, „a“, kartu „Ma“, dar kartą – bus „Mama“. Kas čia sudėtingo, nesuprantamo? Lengviau nebūna!

Ir taip ne vieną vakarą. Galiausiai, įveikus raides, skiemenis, žodžius, Ona turėjo pereiti prie frazių, sakinių. Ir vėl nesigauna, vėl nervinasi – atstumia abėcėlę: „Nežinau, nenoriu, nesimokysiu!“ Sesuo tęsia, reikalauja, kad skaitytų. Ištardama frazę, vedžioja pirštu po raidę, liepia jas pasakyti, skaityti žodį, visą frazę. Ona su vargu, raudona, lėtai taria: „Mama maudė Mašą“. O aš, negalėdamas susilaikyti, kol Ona perskaitys, garsiai skelbdavau: „Mama maudė Mašą“, „Tėtis galanda pjūklą“, „Sniegas krenta“. Sesuo su dideliu sunkumu baigė pirmuosius mokymosi metus ir daugiau nesugebėjo. O čia nutiko dar ir bėda: Ona susirgo ir sunkiai, todėl tėvai, susirūpinę jos liga, paliko seserį ramybėje.

Tikrai pradėjau mokytis mokykloje 1929 metais. Pradinė mokykla buvo

kaime netoliese. Pirmojo savo mokytojo neatsimenu, tačiau kitus dvejus metus mūsų mokytoja buvo Marija Školnikova. Anksti praėjęs su sese „namų universitetą“, mokykloje mokiausi lengvai, sekėsi gerai, stebinau mokytoją ir klasės draugus žiniomis apie abėcėlę; greitai išmokau skaityti, pradėjau rašyti raides, žodžius, frazes. Be jokių sunkumų išmokau aritmetikos pradmenis: skaitmenis, skaičiavimą, o vėliau sudėtį, atimtį, daugybą, dalybą. Labai domėjausi dailyraščiu, piešimu, dainavimu, kūno kultūra.

Į mokyklą eidavau su džiaugsmu, mokslai man patiko, užsiėmimai traukė, kartais net tapdavo pramoga. Pamenu, kai tardavau raides, ieškodavau ir rasdavau jose savo, vidinę prasmę, savo reikšmę. Pavyzdžiui, raidė „O“ atrodo ir rašoma taip, nes, tariant ją, lūpos formuoja apskritimą, ir dar: kai tari garsiai „O!“, išreiški nustebimą, susižavėjimą. Tariant žodį „Namas“ (*rus. «Дом»*), galvodavau: na, aišku, tai kažkas didelio, erdvaus viduje, stovi ant tvirto pagrindo. Lygiai taip pat ir „Ąžuolas“ (*rus. «Дуб»*): skamba tvirtai, galingai, iš tiesų tai medis, įsišaknijęs žemėje, stovi tvirtai ir didingai kelia savo milžiniškas šakas į šviesą, saulę.

Kartą pasidalijau savo „įžvalgomis“ su draugu, bendravardžiu Stanislavu Šinkūnu. Išgirdęs mano pavyzdžius ir paaiškinimus, jis sutiko su mano mintimis ir iškart tęsė, įvardindamas ir „prikeldamas“ kitas raides, žodžius. Taip mes nepastebimai įsitraukėme į žaidimą, ieškodami ir atrasdami ryšį, vientisumą, gimiringumą tarp žodžių ir jais žymimų daiktų, reiškinių. Netrukus Stanislavas praplėtė ir praturtino mūsų užsiėmimus: jis pradėjo keisti, perstatyti dalis žodžių ir skiemenų, net visiškai keisti žodžių raides: pirmąją raide pastatydavo pabaigoje. Ir tada kartais mes vaikų kompanijoje laisvai tarpusavyje kalbėdavomės ir vienas kitą suprasdavome, o kiti nesuprasdavo ir jie tik stebėdavosi mūsų „žargonu“.

Galbūt jau tolimais vaikystės, mokslo metais ir atsirado mūsų aistra, meilė, susidomėjimas, pagarbus požiūris į stebuklingą, paslaptingą žodį, kalbą, noras ir gebėjimas teisingai juos tarti, rašyti, suprasti ir aiškinti. Vėliau, vidurinėje ir aukštojoje mokykloje, šie pirmieji žingsniai tapo žingsniais, vedančiais prie giluminių šių reiškinių turtų ir paslapčių pažinimo, visagalės kūrybos žodžio jėgos. Taip, nepastebimai, tyliai formavosi (ir susiformavo) mūsų gyvenimo kelias, profesija: mano – žurnalistika, mano draugo – eilėraščiai (antrinis).

Po trijų metų mokymosi pradžios mokykloje, 1932 m. vasarą sužinojome: mūsų kaime atidaroma lietuviška pradžios mokykla. Joje mokysis visi mokyklinio amžiaus vaikai iš Suslaukos ir kaimyninės Karoliovkos. Jau ir mokytoja buvo paskirta. Rugpjūčio mėnesį ji atvyko į kaimą, mokis visas keturias klases. Mokykla įrengta erdviame name, priklausiusiame S. Bordilovskiui, kuris buvo išbuožintas ir neteko turto prieš trejus metus. Mokykla buvo aprūpinta suolais, lentomis, mokymo priemonėmis, o žiemą – kuru, pasitelkiant rajono, savivaldybės ir kolūkio pagalbą.

Pirmąją rugsėjo dieną, prieš devynias valandas ryto, vaikai, daugiausia su tėvais, susirinko prie naujos mokyklos. Mokytoja mūsų jau laukė ir pristatė: „Mano pavardė Bivainytė, o vardu Stasė“. Ji pasveikino visus, mokinius, jų tėvus, su naujojo mokslo metų pradžia, naujoje lietuviškoje mokykloje. Paaiškino: kas aštuonerių metų, eis į pirmą klasę, o kas jau mokėsi mokykloje, tęs mokslus aukštesnėse klasėse.

Mokinių buvo nedaug – vienoje klasėje 10–12, daugiausia – 15 vaikų. Atidarant mokyklą, valdžia, matyt, tikėjosi, kad šeimos augs, vaikų skaičius didės.

Naujoje mokykloje aš pradėjau mokytis ketvirtoje klasėje, baigiamojoje. Pilnai ji nebuvo lietuviška. Lietuvių kalbos mes mokėmės tik skaityti, rašyti ir visi keturių klasių vadovėliai buvo vienodi. Kitus dalykus mokytoja dėstė ir vadovėliai buvo baltarusų kalba, tačiau stengėsi, kad pertraukų ir po pamokų mes bendrautume lietuviškai.

Mokykla kaime, jauna ir svetinga mokytoja, papildomi dalykai – visa tai buvo man, kaip ir kitiems antros ir trečios klasės mokiniams, nauja ir įdomu. Lietuvių kalbą mes mokėmės iš vienos knygos. Pirmiausia reikėjo išmokti abėcėlę, kurios pagrindą sudarė lotyniškos raidės. Kita vertus, kai kurios baltarusų abėcėlės raidės rašant ir tariant sutapo su lotyniškomis (a, e, i, k, m, o, t). Todėl kruopštesni ir kantresni vaikai greičiau išmokdavo skaityti ir rašyti lietuviškai.

Lietuvių kalbos pamokos buvo kasdien, skaitymas ir rašymas kaitaliojosi. Be pamokų vadovėlyje, S. Bivainytė pasakojo apie Lietuvą, jos praeitį ir dabartį, pati skaitė pamokose ir mums davė lietuvių rašytojų, poetų

knygų. Sužinojome, kad, be mūsų Suslaukos ir kaimyninės Karoliovkos, Baltarusijoje yra nemažai gyvenviečių, kuriose taip pat gyvena lietuviai, kai kur ir su lenkais – juos vienijo bendra religija – katalikybė.

Viduryje mokslo metų S. Bivainytė pradėjo nešti į mokyklą lietuvišką laikraštį „Raudonasis artojas“. Mokytoja mums taip pat jį skaitydavo, daugiausia didesnius straipsnius ir duodavo skaityti patiems. Aš visada nekantriai laukdavau, kol mokytoja baigs skaityti „Raudonąjį artoją“ ir perduos jį mums. Stengiausi pirmas paimti laikraštį ir perskaityti apie pačius įdomiausius ir svarbiausius įvykius.

Mūsų mokytoja buvo kilusi iš Malkovkos (Malkavos), taip pat lietuvių kaimo. Pirmiausia ji mokėsi savo kaime, vėliau lietuviškoje vidurinėje internatinėje mokykloje Dymanove, Vitebsko rajone. 20-ųjų metų pabaigoje Baltarusijos valdžia pradėjo daugiau rūpintis kitų tautybių gyventojų švietimu gimtąja kalba – buvo atidarytos naujos mokyklos lietuvių gyvenvietėse. Reikėjo ir lietuvių mokytojų. Baigusi mokyklą Dymanove, ji buvo išsiųsta į Minską į parengiamuosius kursus, o po mokslų gavo paskyrimą dirbti mokytoja mūsų kaime. Lietuviška mokykla Suslaukoje veikė iki 1937 m., kai prasidėjo masinės politinės represijos.

Baigęs ketvirtą klasę, vėl pradėjau mokytis mokykloje, esančioje kaimyninėje gyvenvietėje, kai ją 1933 m. pertvarkė į septynmetę mokyklą. Iki mokslo metų pradžios į ją buvo paskirti dar trys mokytojai, o mokyklos direktoriumi tapo Vladislavas Laurinavičius, Mogiliovo pedagoginio instituto absolventas, beje, mano pusbrolio Norberto sūnus.

Mokyklos direktorius iš karto patiko visiems mokiniams, jie jį gerbė ir klausėsi. Jis buvo geras pedagogas, auklėtojas, rūpestingas vadovas. Mums dėstė fiziką, aritmetiką, istoriją, piešimą. Aiškiai ir suprantamai dėstė mokomąjį medžiagą, užbūrė įdomiais pasakojimais, faktais, daug kurių mes nerasdavome vadovėliuose. Pamokos tema, vadovėlyje pateikta medžiaga turėjo būti gerai įsisavinta ir žinoma kiekvienam mokiniui – tai buvo pagrindinis tikslas, uždavinys, kurio nuolat siekė ir kurio pasiekdavo Vladislavas Norbertovičius. Bendraudamas su mokiniais, kaip ir su suaugusiais, jis buvo kuklus, bet orus, kalbėjo tyliai, aiškiai, suprantamai, žodžius tarė lėtai, mažai šypsodavosi, tačiau nebuvo griežtas – tik teisingas.

Mes niekada iš jo nesulaukėme grubumo, pašaipų ar pažeminimo, o tuo labiau – riksmo ar savitvardos praradimo.

Penktoje klasėje mokytis tapo sunkiau: daugiau dalykų, įprastos pamokos tapo sudėtingesnės. Mokėmės trijų kalbų – baltarusų, rusų ir vokiečių (raštu ir žodžiu), geografijos, istorijos, aritmetikos, gamtos mokslų, muzikos, piešimo, kūno kultūros, darbo. Padidėjo užduočių krūvis – reikėjo skirti daugiau pastangų, darbo ir laiko. Aš tai supratau ir pajutau nuo pirmųjų pamokų. Todėl stengiausi atidžiai klausytis, suprasti mokytojų dėstomą medžiagą, užduoties esmę. Paprastai tai pavykdavo iš karto, be didelių sunkumų. Pagrindiniams dalykams buvo skiriami namų darbai. Grįžus iš mokyklos, pavalgęs, šiek tiek pailsėjęs – vėl prie vadovėlių. Skaityti istoriją, geografiją, spręsti uždavinius, mokytis eilėraščius atmintinai, įveikti vokiečių kalbą, kuri man buvo pati sunkiausia. O juk vilioja išeiti į gatvę, nueiti prie upės, pasivažinėti rogutėmis. Ir dar buvo reikalų namuose. Pirmą ir paskutinį mokslo metų mėnesį vakare reikėjo nueiti prie žirgų, kad juos nakčiai išvesti ganytis, o ryte vėl grįžti ir skubėti, kad iki devynių būčiau mokykloje.

Mokslas man buvo svarbiausia ir aš jam atsidaviau pilnai, mokiausi gerai. Ypač mėgau geografiją, istoriją, rusų kalbą ir literatūrą. Šiuose dalykuose iš metų į metus gaudavau tik penketus.

1934 metų pavasarį aš netikėtai patyriau kažką, ką ir šiandien prisimenu, lyg tai būtų įvykę vakar ar visai neseniai. Artėjo gegužės pirmosios šventė. Direktorius pamokoje paskelbė: šventėje dalyvaus visa mokykla, tuo labiau, kad mitingas vyks netoli jos. Pamokos pabaigoje Vladislavas Norbertovičius kažkodėl pakvietė mane į mokytojų kambarį. „Seniūnijos tarybos vadovybė, – pasakė jis, – nusprendė, kad tarp kalbančiųjų bus mokinys. Mokytojai pasitarė ir nusprendė šį uždavinį pavesti tau“. Aš sutrikau, iš netikėtumo ir gėdos tyliai stovėjau, nežinodamas ką pasakyti. „Ne, aš nenoriu, nesinori kalbėti prieš žmones, nežinau, ką sakyti. Tegul kalba kas nors kitas“, – pagaliau išlemenau žodžius. Direktorius atkakliai įkalbinėjo, guodė, sakydamas, kad tai garbingas darbas, kurio negalima atsisakyti. „O ką ir kaip pasakyti, – tęsė jis, – mes padėsime. Rytoj gausi kalbos tekstą, pasistengsi išmokti atmintinai. Ir niekam nesakyk iš anksto, kad kalbėsi mitinge“.

Kitą dieną direktorius prieš pamokas atnešė ir padavė man dvigubai sulankstytą lapą. Tai buvo „mano“ kalbos tekstas. Pamokoje slapčia, laikydamas lapą po stalu, perskaičiau, kas parašyta. Tekstas paprastas, suprantamas ir žinoma, jame buvo išreikšta padėka Komunistų partijai, didžiajam tautų vadui J. V. Stalinui už mūsų „laimingą vaikystę“, sveikinimas mitingo dalyviams su gegužės pirmosios šventėmis.

Grįžęs namo prieš gegužės pirmą, aš skubiai pavalgiau, atsiskyriau nuo artimųjų, kurie iš karto pastebėjo keistą mano elgesį – tylėjimą, susirūpinimą – bet neklausinėjo, paliko mane ramybėje. Valandą, gal šiek tiek daugiau, man pakako, kad išmokčiau kalbą, ryte dar kelis kartus ją perskaitęs, pakartojau garsiai.

Į mokyklą atėjome kaip į įprastą pamokų dieną, tik be kuprinių, kai kurie buvo apsirengę švariais, iškilmingais marškiniais. Direktorius iš karto paklausė ar išmokau tekstą, paklausė apie mano savijautą. Į pirmąjį klausimą atsakiau teigiamai, o į antrąjį nutylėjau. Jis mane padrąsino, sakydamas, kad nereikia jaudintis, viskas bus gerai, ir pasakė: kalbėsi pabaigoje, po moters. Greitai prie mokyklos pradėjo rinktis žmonės. Daugiausia jie ėjo organizuotai, iš kolūkių, nešė raudonas vėliavas, plakatus su šventiniais užrašais.

Mitingą trumpa kalba pradėjo vietos tarybos pirmininkas, kurio pavardės aš nepamenu, kaip ir kitų, kalbėjusių po jo. Pagaliau paskelbė, kad kitą kalbą skaitys moteris-delegatė. Įtampa, susikaustymas vis didėjo, širdis suspurdėjo, kai paminėjo mano vardą. Kaip supančiotas arklys, vos judėdamas, su drebančiais keliais priartėjau prie verandos turėklų, bandydamas kalbėti – tačiau negalėjau, tylėjau, gerklėje kažkas užstrigo, dėl sumišimo ir baimės viską pamiršau, veidą užliejo raudona spalva, suprakaitavau. „Laikykis, drąsiau, nesigėdyk“, – guodė mane už nugaros stovėjęs direktorius. „Eik, Stasiuk, kalbėk. Mes čia, su tavimi, norime tavęs klausytis!“ – iš apačios skambėjo klasės draugų, kitų vaikų balsai. Padrąsino ir suaugusieji.

Geri žodžiai padėjo. Galiausiai susikaupiau, ėmiau ramintis, tarti iš atminties išklylančius žodžius. Balsas tapo tvirtesnis, mano kalba baigėsi linksmais draugų šūksniais, susirinkusiųjų aplodismentais. Po mitingo Vladislavas Norbertovičius mane pagyrė, pastebėjęs, kad veltui nenorėjau

kalbėti ir pradžioje nereikėjo taip jaudintis. „Matai: viskas gerai baigėsi, aš tikėjau tavimi“, – pasakė jis pabaigoje. Aš ne iš karto atsigavau po šio išgyvenimo, nurimau, grįžau į kasdienį įprastą ritmą.

Galima daug rašyti ir pasakoti apie mūsų mokyklos direktorių Vladislavą Norbertovičių. Aš apsiribosiu tik keliais akcentais apie jo gerus darbus ir iniciatyvas. Ypač prisimenu „didžiąją arbatos gėrimo“ šventę, neįprastą ir todėl įsimintiną.

Mokyklos direktorius ir kolūkio pirmininkas susitarė dėl bendradarbiavimo tarp ūkio ir mokyklos, nustatė konkrečius darbus. Mokiniai su mokytojais pradėjo padėdinėti ūkininkams rinkti pašarines morkas, sukelti nugulusius linus, skinti obuolius. Kolūkis šiek tiek mokėjo už darbą, padėjo mokyklai įsigyti reikalingų ūkinių reikmenų. Gruodžio viduryje mokyklos kieme pasirodė didelė medinė statinė. Direktorius paskelbė: kitą pirmadienį kiekvienas mokinys turi atsinešti puodelį, būtų gerai turėti ir gabalėlį duonos, dar geriau – ką nors prie jo. Jis paskyrė pirmąją mokinių grupę (po 2-3, kiekvieną dieną kita grupė), kuri šildys vandenį, užvirs arbatą, neš ją į klases ir išpils. Pirmadienį, ko anksčiau niekada nebuvo, mokiniai, gal pusvalandį prieš pamokas, jau visi buvo mokykloje. Daugelis būriavosi aplink laužą su statine, stengdamiesi padėti „arbatos ruošėjams“. Pamatęs šurmulį kieme, direktorius mandagiai ir atkakliai liepė dosniems pagalbininkams išsiskirstyti į klases – netrukus skambės skambutis į pamokas. „Per ilgą pertrauką pasistenkite būti savo klasėse“, – paprašė jis.

Atėjo ilgoji pertrauka. Visi mokiniai – savo vietose. Du iš tų, kurie rūpinosi kieme, atneša pilną kibirą arbatos – šviežios, karštos, kvepiančios nežinomu aromatu. Be jokios komandos kiekvienam mokiniui ant stalo atsiranda puodelis. Vienas po kito jie užpildomi saldžia, gaivinančia, gyvybingą arbata. Vaikai tyliai, susikaupę, mažais gurkšniais, kad nenusidegintų, daugiau pasimėgautų, vieni su duona, kiti – be jos, geria tikrą arbatą (pirmą kartą mokykloje, o daugeliui ir apskritai pirmą kartą gyvenime). Po arbatos gėrimo pabaigos daugeliui skruostai paraudę, akys šviečia iš džiaugsmo ir pasitenkinimo. Ir mintyse dėkoja tiems, kurie ruošė arbatą, o gal labiausiai direktoriui – Vladislavui Norbertovičiui.

Visą žiemą, nuo gruodžio vidurio iki kovo 20 dienos, mūsų mokykla

per ilgąją pertrauką gerdavo arbatą, ir kaip pamenu tai buvo vienintelė mokykla rajone, kuri tai darė.

Mes mokėmės kitame kaime vienus metus. Paleidžiant vasaros atostogoms, direktorius paskelbė: nuo rugsėjo pradėsime mokytis kitur – Budino kaime. Ten su vietos kolūkio pagalba statoma nauja, erdvesnė ir patogesnė mokykla. Mums, Suslaukos ir kaimyninių kaimų mokiniams – Karoliovkos, Dankovo, Ščekotovo ir Mokredžio – iki naujos mokyklos buvo 5-6, net 8 kilometrai. Tai nemažas atstumas, iki kurio mums nelabai norėjosi eiti. Iki šiol kelionė į mokyklą trukdavo ne daugiau pusvalandžio, o dabar reikės žingsniuoti ir žingsniuoti – 10-12 km. Todėl penktos-septintos klasės mokiniai iš tolimų kaimų persikėlė į mokyklą, esančią arčiau Trilesino. Dauguma mokinių liko mokytis Budino. Iki gruodžio, kol nebuvo sniego ir nebuvo šalčių, mes kasdien eidavome į mokyklą. 13-15 metų vaikams tai buvo tolima, sunkiai ištveriama, o mažiau sveikiems ir silpnesniems – visai neįmanoma kelionė. Todėl kai kurie paaugliai iš mūsų kaimo, kitų kaimų, nutarė pamokas mesti ir nebaigti septinklasės mokyklos.

Aš ir kiti paaugliai iš mūsų kaimo, Karoliovkos kaimo, buvome tvirtai pasiryžę baigti mokyklą ir užbaigti septintą klasę. Todėl mano mama ir sesuo Apolionija nusprendė man padėti ir rasti vietą, kur galėčiau gyventi netoli mokyklos. 1934 metų žiemą Apolionija su manimi nuėjo į naują mokyklą, kuri stovėjo ant kalvos prieš Budino, prie didelio kelio, vedančio į Radomlį. Tada ji apėjo kelis kiemus ir viena šeima sutiko priimti mane gyventi iki pavasario. Tai buvo Barkovskių šeima, sudaryta iš motinos ir dviejų vaikų: suaugusios dukros ir sūnaus – Aleksejaus. Būdami vienmečiai, mes su juo greitai tapome draugais, kartu ėjome į mokyklą, ruošėme pamokas, žaidėme laisvalaikiu, net kartu valgydavome. Taigi dvejus metus – šeštoje ir septintoje klasėse – mokiausi naujoje mokykloje, gyvendamas žiemą pas Barkovskius nuo gruodžio iki pavasario potvynių ir kelių išdžiūvimo.

Mokiausi kaip ir anksčiau – kruopščiai, sėkmingai, nors mokymo programa išsiplėtė, tapo dar sudėtingesnė ir sunkesnė. Pavyzdžiui, atsirado papildomi dalykai – algebra, geometrija, chemija. Vis labiau mane ėmė dominti rusų kalba ir literatūra, istorija, geografija.

Ypatingai noriu papasakoti apie savo aistrą rusų kalbai, susidomėjimą,

kuris atsirado dar mokantis pradinėje mokykloje. Per vasaros atostogas į gimtąjį kaimą atvyko Stanislavo Rakickio šeima su vaikais, tarp kurių buvo neseniai tapę mano draugai Pranciškus ir Alfonsas. Kolektyvizacijos pradžioje, 1930 metais, šeimos galva, nesitikėdamas „manos iš dangaus“ naujame gyvenime, išvyko į Leningradą ir su giminaičių pagalba įsidarbino staliumi – gerai išmoktu ir mėgstamu darbu. Jam pasisekė ir su gyvenamąja vieta: priemiestyje Naujajame kaime jis išsinuomojo pusę medinio namo. Tu pačių metų rudenį visa Rakickių šeima persikėlė į miestą prie Nevos.

Buvę kaimynai, dabar svečiai iš miesto – Pranciškus ir Alfonsas – mane užkariavo savo rusų kalba, kuri mums buvo beveik nežinoma. Kiekvieną laisvą minutę bėgdavau pas juos (namo jie dar nepardavė), žaisti, o svarbiausia – klausytis, kaip jie lengvai, laisvai bendrauja tarpusavyje, o su mumis kalbasi rusų kalba. Buvo įdomu girdėti nežinomus žodžius, jų savitą skambesį, pasakojimus apie didžiulį, nuostabų šiaurės miestą, kurį pastatė Petras I. Klausydavausi naujų žodžių, stengiausi juos įsiminti ir... pavydėjau, kad jie apsigyveno mieste, gyvena jame ir mokosi rusų kalbos. Ne, aš ne tik pavydėjau, bet ir norėjau gerai išmokti ir žinoti šią didžią ir galingą rusų kalbą.

Iš esmės, tai buvo mano pirmieji tikrieji rusų kalbos pamokymai, kurią nuo penktos klasės laikė privaloma mums, pirmiesiems septintos klasės mokiniams. Rusų kalba – tiek rašytinė, tiek žodinė – tapo dalykiniu mokykloje, o geras jos žinojimas buvo laikomas svarbiu pažangumo rodikliu, svarbiu kultūrinio lygio jaunimo žmogaus įvertinimu.

Dar vienas sutapimas paskatino, tiesiog stūmė mane į rusų kalbą. Tai buvo laimingas, džiaugsmingas stimulas – mūsų gerbiamas, mėgstamas Nikolajus Nikiforovičius Kuzmenkovas, puikus rusų kalbos ir literatūros žinovas. Ir taip pat šlovingas, išmintingas žmogus, puikus pedagogas ir auklėtojas.

Nuo pirmos dienos, kai jis pasirodė mokykloje, Nikolajus Nikiforovičius pasirodė esąs išskirtinis, ypatingas, savitas, puikiai sujungęs paprastas, kasdienes ir – neįprastas, tik jam būdingas savybes. Vidutinio ūgio, tvirto kūno sudėjimo, tamsaus gymio veidu su vos matomais įdubimais nuo kadaise jo prasirgtų raupų, iš po storų juodų antakių žvilgčiojo ryškios,

verenčios rudos akys – ir geros, ir griežtos. Mokiniai nuoširdžiai, pasitikėdami, jį mylėjo ir gerbė, matydami jame reiklaus, teisingo mokytojo pavyzdį.

Kai mokytojas ateidavo į pamoką, klasėje įsivyraudavo iškilminga tyla – jokių garsų, jokių triukšmų – tik laukimas, pasirengimas klausytis, dėmesys. Visi suprasdavo, jautė: Nikolajus Nikiforovičius atėjo mus mokyti, vadovauti, auklėti. Ir jis tai darė su dideliu meistriškumu ir įgūdžiais.

Rusų literatūros pamoka, tema: A. S. Puškino kūryba. Didžiojo poeto, rašytojo gyvenimui ir kūrybai Nikolajus Nikiforovičius paskyrė visą pamoką. Iš poezijos pabrėžė eilėraštį „Kaimas“. Ir tuoj pat klasėje pasigirdo žavingos eilutės: „Tave sveikinu, apleistas kampeli,/Prieglobstis ramybės, darbo ir įkvėpimo,/Kur teka mano dienų nematomi srautai/Laimei ir pamiršimui paliktas“. Jis skaitė gyvai, išraiškingai, tarsi pats dabar eitų per kaimą, su meile jį stebėdamas: „Šis laukas, kupinas kvapnių kupetų,/Kur šviesūs upeliai krūmynuose šniokščia,/Visur prieš akis gyvos vaizdų gretos:/Čia ežerų melsvos lygumos plačios,/ Kur žvejo burė kartais sušvinta balta,/ Už jų – kalvų virtinės, laukai dryžuoti,/ Toli pabirusios trobos lyg netyčia,/Drėgnose pakrantėse klajoja bandos,/ Dūmais apsisiautę kluonai ir sparnuoti malūnai – Visur matyti darbo ir gerovės pėdsakai.../.../Bet baisi mintis aptemdo sielą:/ Tarp žydinčių laukų ir kalnų/Žmogaus draugas liūdnai pastebi/Visur žudančią gėdą – tamsumos paveldą./ ...Čia laukinis ponas, be jausmo, be teisės,/ Prisiskyrė sau jėga/Ir valstiečio triūsą, ir jo nuosavybę, ir laiką...“ Kai jis baigė skaityti, mes, užburti išgirsto, sutikę poeto žodžius, dėkodami mokytojui, kuris taip ryškiai ir įkvepiančiai perskaitė Puškino eilutes, negalėjome sulaikyti plojimų. Tokį dalyką savo mokykliniame gyvenime niekada nesu girdėjęs, niekada nesu patyręs. Pamokos pabaigoje mokytojas liepė išmokti eilėraštį „Sibiro rūdų glūdumoje“ (Laiškas į Sibirą), „Aš paminklą sau pastačiau neregimą“ ir keli kiti, pagal savo pasirinkimą.

Dar daug norėjau parašyti apie Nikolajų Nikiforovičių, jo pamokas, protingus, gilius, jaudinančius pasakojimus. Po lemiamo N. N. Kuzmenkovo poveikio rusų žodis, rusų kalba įsiskverbė į mano sielą, širdį, užvaldė, pavergė mane visą, visam laikui. Nuo tų nepamirštamų dienų rusų kalba, rusų literatūra, pati turtingiausia pasaulyje, tapo mano pirmuoju tikslu – pažinti, įvaldyti jos turtus. Ir didžiąja dalimi mano svajonės ir norai per ateinančius

mokslus vidurinėje, aukštojoje mokykloje, darbo veikloje, kuri daugiausia nuo 1946 metų buvo susijusi su žurnalistika, buvo pasiekti. Manau, kad šios eilutės, kurios skaitytoją kažkuo sudomino, tai įrodo.

Aišku, kartu su rusų literatūra, Nikolajus Nikiforovičius puikiai žinojo ir meistriškai mums dėstė baltarusių literatūrą. Jos programoje buvo J. Kupalos, J. Kolaso, P. Brovkos, Z. Biadiulos, K. Krapyvos, K. Čiorno kūryba ir kitų poezijos bei prozos meistrų darbai.

Atėjo gegužė – mūsų baigiamajai klasei buvo lemiamas etapas pasiruošimo egzaminams, jų laikymas. Mums reikėjo atsiskaityti už žinias baltarusių kalba (raštu), rusų kalba (žodžiu), aritmetikos, fizikos, istorijos, geografijos, botanikos moksluose. Mokytojai rūpestingai mokė mus, kaip reikėtų ruoštis egzaminams. Patarė ypatingą dėmesį skirti skyriams, temoms, klausimams, kurie bus pagrindiniai vertinant mūsų žinias. Taip pat davė patarimų, kaip susidėlioti mokymosi dienos tvarką, būtinai kaitalioti užsiėmimus su poilsiu.

Rimtas, kruopštus mokymasis nuo rugsėjo iki gegužės pabaigos, sistemingas pasiruošimas egzaminams užtikrino sėkmę – visus išbandymus praėjau, kaip sakoma, be trukdžių ir klaidų, gavau aukščiausius įvertinimus.

Birželio sekmadienį mokykloje įvyko išleistuvių vakaras. Direktorius paprašė mūsų atvykti su tėvais, šeimos nariais. Su manimi atvyko vyresnioji sesuo Apolionija, su mano draugu Stanislavu – jo sese Juzefa. Kaip ir dera tokioms progoms, visi šventės dalyviai buvo apsirengę šventiškai, kiek tai leido šeimos turtas.

Vladislavas Norbetovičius, atidarant vakarą, pasveikino mokinius, kolegas, atvykusius tėvus ir artimuosius su mokslų baigtuvėmis, paskelbė valstybinių egzaminų rezultatus – pirmuosius mūsų mokykloje. Pagal abėcėlę jis paminėjo kiekvieną mokinį, jo gautus žinių įvertinimus. Mano pasiekimai visuose dalykuose buvo įvertinti „penketais“. Direktorius pridėjo, kad pagal egzaminų rezultatus man bus išduotas atestatas su pagyrimu.

Dar prieš egzaminus galvojau, svarstyčiau, ką daryti toliau, kur eiti mokytis – tokią pačią nuomonę turėjo ir mano artimieji. Būtent tuomet apygardos laikraštis paskelbė skelbimą apie priėmimą į vidurines specialiąsias

mokymo įstaigas Mogiliove: pedagoginius, medicinos, kultūrinio švietimo technikumus, profesines-technines mokyklas. Buvo nurodyta, kad septintųjų klasių absolventai, gavę atestatus su pagyrimu, į pedagoginį technikumą priimami be egzaminų.

Nesugalvojęs, kur mokytis, priėmiau Vladislavo Norbertovičiaus patarimą pateikti dokumentus į pedagoginį technikumą, ką ir padariau. Padariau tai ir nurimau: iki rugsėjo liko daugiau nei du mėnesiai – galima ir pailsėti, pažvejoti (būtinai!), padirbėti kolūkyje, o ir namuose visokių darbų buvo.

Bet laikas bėgo neįtikėtinai greitai, jo sustabdyti nebuvo įmanoma. Jau antra rugpjūčio pusė, o iš Mogiliovo jokios žinios. Vieną sekmadienį su Apolionija nuėjome į Drybino turgų. Kai grįžome namo, mama tyliai man įteikė neatidarytą laišką. Atidarau jį, sužinau, kad gavau kvietimą atvykti į technikumą laikyti stojamųjų egzaminų ir dar trečiadienį, trims dienoms anksčiau nei gavau laišką. Ką daryti? Egzaminų nesitikėjau, o čia užduotis: jei nori mokytis – laikyk juos. Namie nusprendėme, kad reikia skubėti į Mogiliovą. Iki artimiausios geležinkelio stoties – Restos 35 km, tai 6-7 valandos kelio. Bet mes jau 30 km buvom nuėję.

Be to, kai grįžome iš Drybino, sužinojome, kad jaunimas rengia vakarėlį ir jis vyks mūsų mokykloje. Truputį pailsėjusi, sesuo su drauge nuėjo į tolimą kaimo galą, kur vyks linksmybės. Aš taip pat neišsilaikiau namie, nors mama neleido. Ir iki šiol nesigailiu: po trijų metų mokslų septynmetėje mokykloje, kur mokiausi ketvirtoje klasėje, susitikau su buvusia mokytoja Stase Bivainyte. Pasveikinusi su puikiu septynmetės mokyklos baigimu, ji paklausė, ką ketinu daryti toliau. Aš prisipažinau, kad planuoju mokytis Mogiliovo pedagoginiame technikume ir jau gavau kvietimą į egzaminus; mokytoja palaikė mano sprendimą, nuoširdžiai palinkėjo sėkmingų studijų.

Ir dar viena reikšminga istorija. Vakarėlyje suslaukiečiai pamatė naują, nepažįstamą merginą. Nedidelio ūgio, jauna, 17–18 metų, graži veidu ir figūra, tyli ir kukli, ji iš karto pritraukė susirinkusios publikos dėmesį ir pagarbą. Netrukus Stasė priėjo prie manęs, stovinčio kampe netoli durų ir pristatė ją kaip savo sesę Verą. Po to salėje pamačiau neįprastą porą: mano mokytojas, mokyklos direktorius Vladislavas Norbetovičius šoko su jau man

pažįstama Vera. Visą vakarą jie sukosi ir buvo kartu. Jau būdamas Mogiliove, iš sesers laiško sužinojau, kad Vladislavas Norbetovičius pasiūlė Verai savo ranką ir ji sutiko. Jauna laiminga pora susituokė ir išvyko gyventi į Ryasną, kur Vladislavą netikėtai paskyrė vidurinės mokyklos direktoriumi.

Naktį, apie antrą valandą, Apolionija ir aš išsiruošėme į tolimą kelionę. Iš pradžių ėjome energingai, be nuovargio, tačiau kuo arčiau Restos, mūsų žingsniai tapo trumpesni, lėtesni. Netrukus takas nuvedė mus į kalvą, nuo kurios atsivėrė geležinkelis, vedantis iš Čavusų į Mogiliovą. Pamatėme tiltą per upelį, netoli jo... traukinį; jis artėjo vis arčiau stoties ir jau sustojo. O po dviejų minučių jo ištisinis išvykimo signalas pasirodė kaip nesėkmė, nusivylimas širdyje, išsekimas kūne ir valioje, nenoras žengti dar nors vieną žingsnį...

Nusiminę, be jėgų, vos judindami kojas, mes pasiekėme suolelį, stovintį tuščioje platformoje ir galbūt pusvalandį tylėjome, apimti nevilties ir beprasmybės.

Vienintelis sprendimas: žengti palei bėgius – nusprendėme abu. Ogi nieko sau: jau 35 km nueita, nekalbant apie neseniai nueitus 30 km – į Drybiną ir atgal. O į priekį dar 25 km. Ėjome tyliai, be žodžių, taupydami jėgas. Aišku, ne palei bėgius: visų pirma – negalima, antra – nepatogu: atstumas tarp bėgių buvo didesnis už mano žingsnius. Ėjome takeliu, kuris buvo šiek tiek toliau nuo geležinkelio kelio.

Po pietų pamatėme gamyklos kaminus, pastatus, namus. Bet tai buvo tik Mogiliovo priemiestis – autoremonto gamykla. Laimei, iš čia jau važiavo autobusas į miesto centrą. Kaip malonu ir patogu buvo sėdėti autobuse, kuris mus išgelbėjo nuo dar dešimties kilometrų kelionės pėsčiomis. Iš miesto centro kitu autobusu greitai pasiekėme pedagoginį technikumą, esantį Bykhovskaja gatvėje.

Technikumas pasitiko mus triukšmu, šurmuliais, jaunuolių spūstimis – koridoriuose, laiptuose, auditorijose. Mokymo skyriuje, į mūsų nežinojimą dėl egzaminų laikymo, atsakė sausai: tai buvo Švietimo ministerijos sprendimas. Formavosi paskutinė – trisdešimta grupė egzaminams ir aš skubiai į ją užsiregistravau. Gavau egzaminų lapą, sužinojau egzaminų tvarkaraštį.

Mieste radome prieglobstį: teta Regina davė adresą savo pusseserės, kuri mus pasitiko svetingai. Kitą dieną Apolionija skubėjo į stotį, kad grįžtų namo (pas savo „mielas“ kiaules). O aš pėsčias pasiekiau technikumą, pirmą dieną rašiau diktantą baltarusių kalba, po pietų – rusų kalba žodžiu. Kitą dieną – aritmetika, vėliau fizika, istorija, geografija. Egzaminus teko laikyti keturias dienas.

Paskutinę dieną auditorijoje susirinko mūsų grupė egzaminuojamųjų. Atėjo technikumo direktorius, jo pavaduotojas mokymuisi. Kad išsklaidytų abejones, kalbas ir net nusivylimus dėl to, kad egzaminus laikė visi, kurie pateikė prašymus, direktorius paaiškino: pastaruosius du-tris metus technikume pastebėtas didelis iškritimas mokinių, daugiausia silpnai besimokančių studentų, priimtų su pagyrimo atestatais. Todėl Švietimo ministerija nusprendė šiemet išimties tvarka atsisakyti priėmimo be egzaminų privilegijos. Ir šis sprendimas pasiteisino: beveik trečdalis į technikumą priimtų „puikiai“ baigusių mokinių egzaminų neišlaikė.

Tada direktorius paskelbė mūsų grupės egzaminų rezultatus, vardais išvardydamas tuos, kurie buvo priimti ir jų gautas įvertinimus, paprašė tų, kurie išlaikė egzaminus, ateiti prie stalo. Išgirdome pavardę „Ivanas Zaitsevas“, buvo paskelbti įvertinimai kiekvienam dalykui - visi teigiami. Direktorius pasveikino I. Zaitsevą su priėmimu į technikumą. Po dviejų pavardžių nuskambėjo direktoriaus balsas: „Stanislavas Laurinavičius, sėkmingai išlaikė egzaminus, priimamas į pirmą kursą“! Netrukus išgirdo savo pavardę Michailo Popkovas, kuris taip pat buvo priimtas į technikumą. Šiek tiek nerimaudamas, direktorius kreipėsi į grupę: „Žiūrėkite į juos, stovinčius prieš jus, kurie išlaikė grupės egzaminus. Paprasti, kuklūs vaikinai. Ir ūgiu neišsiskiria, net paraudo – nuo džiaugsmo arba drovumo. Jie turi, kaip ir pusė jūsų grupės, taip pat atestatus su pagyrimais. Bet jie sėkmingai įveikė egzaminų barjerą ir taip pat patvirtino teisę būti studentais. Puiku, sveikinu su įstojimu į mūsų studentų šeimą“.

Gavęs įrašą iš įsakymo dėl priėmimo į mokslus, kitą rytą skubėjau į traukinį, kuris po valandos atvežė mane į Restą. Iki vėlyvų pietų buvau namuose, patenkintas, bet gerokai pavargęs: jaučiau nuovargį nuo ilgos kelionės ir viskas, ką išgyvenau per egzaminus, dar nebuvo nusėdę.

Mama patiekė pietus, valgiau lėtai, tyliai. Galiausiai mama nesusilaikė ir paklausė: „Ko gi tyliai sėdi? Išlaikei egzaminus ar nepavyko?“ Baigęs valgyti, ištraukiau iš striukės voką ir padaviau vyresnei sesei. Apolionija tyliai perskaitė dokumentą, paskui garsiai persakė jį mamai, Onai, broliui Volodiai. Geros žinios apšvietė artimųjų veidus, patvirtino jų lūkesčius ir viltis.

Po pietų, kai mama su Apolionija išėjo savo reikalais, Ona papasakojo: „Apolionija grįžo namo nuliūdusi, nusiminusi. Sako: technikume pilna jaunimo – bėgioja, triukšmauja, dejuoja, net verkia, tarsi jiems specialiai sumažino įvertinimus. Ir visi sveiki, aukšti, drąsūs. O mūsų Stanislavas tarp jų – mažas, silpnas, kaip penktokas. Ką jis čia su jais? Su kokia naujiena grįš, nesakysim nieko, nepeiksim.“

Artimųjų nerimas, niūrios mintys greitai išblėso, juos pakeitė rūpesčiai, pasiruošimai mokslams. Iki jų pradžios liko 4-5 dienos. Mano draugas Stanislavas Šinkūnas taip pat keliavo į Mogiliovą, tik anksčiau už mane, išlaikė egzaminus medicinos technikume ir ketina mokytis farmaciją. Pagal tėvų prašymą kolūkio pirmininkas suteikė arklį, kad nuvežtų studentus į Mogiliovą. Abu buvome pirmieji mūsų septynmetės mokyklos absolventai, kurie tęsė mokslus, norėdami įgyti vidurinį specialųjį išsilavinimą. 1936 m. rugpjūčio 30 d. Stanislavo Šinkūno brolis Antanas nuvežė mus į Mogiliovą. Rugsėjo pirmąją prasidėjo mano mokymosi kasdienybė. Ji tęsėsi iki 1940 metų vasaros.

Mokslai pradinėje, vėliau septynmetėje mokykloje buvo svarbiausias, pirminis, tačiau ne vienintelis dalykas mano vaikystėje, kaip ir kitų mūsų kaimo vaikų gyvenime. Mokslai, darbas kolūkyje, vargai ir išbandymai dažnai pranoko mano amžių, fizines jėgas, įgūdžius. Todėl turiu pagrindo teigti, kad mano vaikystė buvo labiau sunki, liūdna, nei linksma ir džiugi.

Jau 7–8 metų amžiaus reikėjo dirbti namuose, padėti vyresniems, o kartais net juos pakeisti. Rinkti darželiuose žoles karvei ir paršiukui, ravėti daržą, rankomis apkaupti kelias bulvių vagas, atnešti vandens, supjaustyti ir suskaldyti malkas – neįmanoma išvardinti visų darbų, kuriuos teko atlikti. O kur dar išėjimai naktigonei? Apie jas norėčiau ypatingai papasakoti.

Dar prie tėvo, kol lankiau pirmą, antrą klasę, seserys vesdavo arklį nakčiai – tai viena, tai kita – vakare nuvesdavo į bendrą kaimenę, o ryte

anksti, kartu su karvių išvedimu, skubėdavo jį paimti iš ganyklos darbui. Eiti į naktigonę – ne moterų darbas, todėl tėvai pasiūlė man vesti arklį nakvynėn. Aš išsigandau, apšalau. Juk tik ką tėtis išmokė mane sėdėti ant arklio ir ramiai, vos kelis žingsnius juo pajoti. Be to, dėl negebėjimo teisingai įkinkyti (tėtis jau buvo silpnas, sirgo) seserys kumelei sužalojo sprandą – ji vengė prisilietimų, spardėsi ir stengėsi ištrūkti.

Paruošė mane naktigonei gerai: davė tėvo kailinius su brezentiniu neperšlampamu paviršiumi. Šiltai aprengė, mama paruošė vakarienei kelias riekes duonos su gerais šoninės, lašinių gabalais. Bet štai nelaimė: negaliu užlipti ant arklio. Esu mažo ūgio, bijau arklio, o dar kailiniai trukdo. Privedu kumelę prie tvoros, kad užlipčiau, bet ji nenori stovėti prie tvoros, atsitraukia. Pamačiusi mano nesėkmę, jaunesnė sesuo atskubėjo man padėti. Bet ir jos arklys neklausė, neleido užlipti. Stoviu prie tvoros, verkiu iš nevilties ir bejėgiškumo. Čia iš namų išeina tėvas, sunkiai žingsniuodamas. Pasiėmė pakinktą ir kelis kartus lazda trenkė kumelei į šoną. Arklys nurimo, dreba. Tėvas, stumdamas ją prie tvoros, liepė man užlipti, o pats laiko pavadžius. Aš drąsiai perkėliau koją per arklį ir užlipau. „Paimk vadeles, - sako man, - jok lėtai, stenkis neliesti skausmingos sprando vietos. Ir nesibijok, laikykis tvirtai.” Atsisėdęs ant arklio, įkišau kojas į kailinių rankoves, stipriai prisiglausdamas prie šonų. Sėdėti buvo patogu, o ir kojoms šilta.

Išjojau iš kiemo ir arklys ramiai ėjo gatve. Kol mane sodino, kiti naktigoninkai jau buvo toli. Išjojęs iš kaimo, nesupratau, kur toliau judėti: pats neklausiau ir man nesakė kur bus nakvynė. Nerimavau ir dvejojau, paleidau vadžias, sustojau. Tada kumelė pati pasisuko į dešinę ir pradėjo eiti laukų keliu link Gorelicų. Tegul eina pati, pasitikėjau arkliu. Pasiekęs retą mišką, išgirdau balsus ir supratau: nakvynė - plačioje pievoje, kuri susiformavo vietoje kažkada išdegusio miško. Greitai pasiekiau bandą, sunkiai nulipau nuo arklio.

Mano atvykimas, pirmas, naktį visus nustebino, kai kurie draugai džiaugėsi: kiti pradėjo juoktis iš manęs, šaipytis: negeba joti, arklių bijo. Čia Miša, mano kaimynas ir draugas, surikęs ant pašaipūnų, padėjo man supančioti arkliui kojas. Vaikinai jau buvo suradę vietą nakvynei - po beržais, pievos krašte. Jie ėmėsi kurti laužą. Mes visi draugiškai surinkome sausų šakų, pagalių, pabėgiojome, pažaidėme prie laužo ir netrukus atsigulėme

miegoti.

Pabudome anksti, auštant, kiekvienas rado savo arklį, kai kurie vaikinai turėjo po du. Kiti sėdosi ant arklių, o aš stoviu, nežinodamas, ką daryti: miške tvoros tai nėra, o man sunku užlipti ant arklio. Ir gėda, ir skaudu. Pamatęs mano sumišimą, draugas priėjo su savo arkliu ir pasakė: „Sulenk kairę koją iki kelio, rankomis pasiek arkliui nugarą." Tada jis pakėlė mane už kojos ir sunkiai, netiksliai, pirmiausia pilvu užsikabinau per arkliui nugarą, galiausiai, vis dar laikomas draugo už kojos, atsitiesiau ir užsėdau ant arklio.

Kitas dvi-tris dienas prie namų sėsti ant arklio man padėjo sesuo, stovėdama šalia kumelės su lazda rankose. Ir to užteko: ji ramiai stovėjo prie tvoros ir leido man užlipti. Laikui bėgant pripratau prie arklio, jo sprandas užgijo ir aš įvaldžiau keliones į naktigones.

Artėjo mūsų eilė saugoti naktį arklius. Dažniausiai nakvodavome miško tarpuose ir man, dešimties metų berniukui, reikėjo visą naktį saugoti nemažą, daugiau nei 30 arklių bandą. Bijodamas ir sumišęs laukiau tos neišvengiamos nakties. Ypač, kai kaime sklido gandai, kad šiuose miškuose matė vilkų, o per kelią pravažiavo dvi čigonų kibitkos ir įsikūrė miške už kaimo.

Nepamenu, kas iš mūsų namie, atrodo, Apolionija, pati įžvalgiausia, pasiūlė idėją, kaip palengvinti mano padėtį. Draugas Miša, iš šeimos be arklių, vesdavo naktį Ivano Rakickio, Mišos sesers vyro arklį. Sesuo nuėjo pas kaimynus ir pasiūlė kartu saugoti arklius: vieną už mus, kitą - už juos. Jis mielai sutiko. Tai buvo prieš mūsų eilę naktį saugoti arklius ganykloje. Ryte aš nubėgau pas Mišą susitarti, kaip mes abu ganysime arklius. Pokalbis baigėsi sutarimu, tik draugas paprašė, kad gaučiau jam tabako. Aš pažadėjau, žinodamas, kad tėtis turi nemažai šio nuodingo, kenkiančio augalo. Prisipažinsiu: ruošdamasis nakvynei, slapta pasiėmiau iš maišo didelį kiekį tabako draugui.

Kaip mes saugojome arklius pirmąją naktį? Kol vaikinai dar nesirengė miegoti, kol ryškiai degė laužas, toli apšviesdamas pievą, Miša arba aš greitai apėjome bandą, grąžinome arklius, kurie buvo nutolę nuo bandos. Bet štai nakvotojai nutilo sapnuose, laužas užgeso, vos tebedegė. Aplink buvo tylu, tik kartais arklių žingsniai girdėjosi, kol jie surišti šokinėjo į kitą vietą. "Laikas pasižiūrėti arklius, - pasakė Miša kaip vyresnysis. - Eik kairėje, pievos pusėje,

o aš - dešinėje, kur miškas tankesnis. O pievos gale susitiksime ir grįšime kartu prie laužo." Sutinku. Iš pradžių, eidamas nuo laužo, ėjau ramiai, tvirtai. Vėliau mano žingsniai sulėtėjo, jie tapo trumpesni ir kojos nebe tokios vikrios. Tai buvo todėl, kad miškas tapo tankesnis, tamsesnis. Tamsa vis labiau neramino ir baugino, kojos pačios vedė arčiau arklių. Kai kurie iš jų prunkštė nepatenkinti, mosavo uodegomis - eik toliau, netrukdyk maitintis. Ir štai vaikštai aplink bandą zigzagu: tai arčiau arklių iš baimės, tai toliau, nes kai kurie net spardosi.

Galiausiai, tolimame pievos kampe mes susitikome ir širdyje tapo lengviau, ramiau. Priėjome prie laužo, pridėjome malkų, kalbamės. Po maždaug pusvalandžio – naujas apėjimas ir vėl baimė. Kiekvienas garsas, šnarėjimas, krūpčioju nuo bet kokio naktinio paukščio garso. Tik auštant, kai arkliai, ypač jei žolė buvo gera, prisėsdavo ir guldavosi pailsėti arba miegodavo stovėdami, leisdavome sau valandėlę ar pusantros numigti. Atsikėlėm pirmieji, iki saulės patekėjimo dar kartą apėjome kaimenę, surinkome arklius arčiau nakvynės vietos. Pakeldavome kitus, vaikinai paimdavo savo arklius ir visi kartu grįždavome į kaimą, kai saulė pakildavo virš rytinio miško. Po metų, kai arklius sujungė ir mums teko savo kumelę atiduoti į kolūkį, jie pasamdė naktinį sargą bendram kaimenės saugojimui. Mums, paaugliams, reikėjo tik vesti arklius į nakvynę, o ryte atvesti juos į bendrą kiemą. Pagal pirmininkų ar brigadininkų nurodymus arklius skirstydavo darbams. Kai paaugau, buvau apie 12–13 metų, man priskyrė du arklius. Kai kurie vyresni paaugliai vedžiodavo net po tris arklius. Ir taip visą vasarą. Tik nuo pavasario pabaigos, dvi ar tris savaites, teko eiti su arkliu į nakvynę ir dar suspėti eiti į mokyklą. Vasara – atostogos, o nuo rugsėjo pradžios iki pirmųjų šalnų viskas kartodavosi: kelionė į naktigonę, o po jos – vėl į mokyklą. Man tai buvo sunkoka: visada trūko miego, niekam neprisipažindavau, svajojau, kad kuo greičiau baigtųsi šios naktinės kelionės...

Be namų darbų ir užsiėmimų, nemažai jėgų ir laiko atimdavo ir karvių ganymas. Ganymo sezonas paprastai prasidėdavo antrą gegužės pusę ir baigdavosi spalį, su pirmosiomis šalnomis. Piemens dalia neaplenkė ir manęs. Gyvenant be pastovių ganytojų, kaimas jų nesamdė: ganydavome paeiliui. Pradžioje, kai man buvo 8–9 metai, aš buvau pagalbinis piemuo, padėdavau seseriai saugoti gyvulius. Taip, ganyti karves nebuvo lengva. Nuo ryto iki

vakaro ant kojų – vaikščiok, bėk, varyk užsispyrusius gyvulius, saugok, kad jie neįsiveržtų į pasėlius, į šienavimo laukus. Ypač vargindavo jaunos telyčios, išdykusios karvės, mėgstančios brautis į pasėlius. Nutikdavo, kad dar neišvarai vienos, kaip jau kitų ragai iškyla tarp rugių. Ir jei kuris nors kaimiečių pastebi apgadinimus, ganytojai tikrai sulauks bart.

Tikras pragaras – ganyti karves karštomis dienomis. Antroje birželio pusėje ir liepą kraujasiurbiai vabzdžiai tiesiog tuntais puolė gyvulius. Akliai, sparvos, musės ir kiti vabzdžiai ne tik neleisdavo karvėms kramtyti žolės, bet jos net negalėjo nuleisti galvos. Bėdų turėdavę gyvuliai, negalėję atlaikyti įgėlimų, būdavo verčiami bėgti į krūmus, baimindamiesi iškišti galvą. Kai kurios karvės, panikos apimtos ir bejėgės, pakeldavo uodegą ir besisukdamos, pabėgdavo į kaimą, vildamosios pasitikti pagalbą ir traukė paskui save kitus gyvulius. Tada niekas jų negalėdavo sustabdyti. Nervindamiesi ir pykdami, bijodami šeimininkų priekaištų, eidavome pavargę paskui bandą, patys kentėdami nuo karščio ir tų pačių "užpuolikų". Po pirmųjų gyvulių pabėgimų iš ganyklos, kaime būdavo įprasta laikyti karves 3–4 valandas tvartuose, leisti joms ganytis vėliau iki vakaro.

Paminėjus galvijų ganymą, negalima nepaminėti vieno, gal net ypatingo atvejo. Tai buvo vasaros pabaigoje, kai karštis sumažėjo, dangus buvo pilnas debesų, o karvės, kramtydamos žolę, ramiai traukė į kaimą. Jau matėsi pirmosios sodybos. Aš atitraukiau dėmesį nuo bandos, kad sugrąžinčiau vieną karvę, kuri patraukė į bulvių lauką. Ir staiga išgirdau garsų, baisų karvių bliovimą, jos susibūrė ant lauko, arčiau upės. Bėgdamas prie bandos, pamačiau, kaip sesuo, su didele lazda, be atskyrimo mušė gyvulius. Priėjęs pamačiau, kaip kelios karvės, susigrūdę į krūvą, ragais ir kanopomis rausė žemę, kasdamos duobę. Kitos, esančios arti prie šios riaumojančios krūvos, bando prieiti, tačiau pasiutusios karvės bado jas ragais, spardosi.

Mūsų pastangos buvo bevaisės. Sesuo verkia, o aš, prakaituotas ir išsigandęs, žvalgausi į šonus, matau, kaip iš miško atbėga du vyrai, mūsų kaimynai. Su didelėmis, tvirtomis lazdomis jie įsibrovė į šią įsisiautėjusių gyvulių krūvą ir pliekė juos, nesigailėdami. Vyrai suriko mums, kad atstumtume kitas karves nuo vietos, kur buvo ta sumaištis. Po stiprių smūgių, nuo skausmo ir baimės, karvės viena po kitos atšoko nuo duobės, pasukdamos galvas ir bandydamos sugrįžti...

Sesuo verkdama, o aš išsigandęs stebėjau, kaip vyrai pagaliau atstūmė karves nuo duobės, sustojo nusiraminti, atsikvėpti. „O jūs, ganytojai, nežinote, neįtariate, – klausia vyresnis kaimo žmogus (jo pavardės nesu įsidėmėjęs) – kodėl karvės išprotėjo, pradėjo tokią kovą – sumaištį? Ne? Tai atsiminkite: čia, per šį lauką bėgo ir, tikriausiai, šioje vietoje, kur karvės iškasė duobę, ilsėjosi arba savo reikalus atliko vilkai. Čia ir liko vilkų kvapas. O karvės pajuto, kad čia buvo jų priešai, kurie jas medžioja, bando jas susekti.“

Mes su Ona nuoširdžiai padėkojome gelbėtojams ir nuskubėjome su banda į kaimą. Kitą rytą mama pasakė, kad kaime dvi karvės buvo sužalotos: viena – iki kraujų subadytas šonas, kitai – net ragu perdurė pilvą, bet nesunkiai. Ūkininkas pats pagydė savo karvę ir mums jokių pretenzijų neturėjo.

Tarp kasdienių namų darbų ir rūpesčių, man kaip ir kitiems Suslaukos kaimo vaikams, būdavo prošvaisčių. Tai šventės, poilsio dienos, valandos po namų darbų atlikimo. Jos taip pat niekada nebuvo tuščios, nuobodžios, be veiklos. Mes visada žinojome, kaip užimti savo laisvą laiką, sugebėjome jį praleisti naudingai, stiprinant sveikatą, fizinį ir dvasinį tobulėjimą, gyvenimo pažinimą.

Mano pirmasis, pats mėgstamiausias užsiėmimas nuo mažens buvo žvejyba. Laikui bėgant tai tapo mano tikra aistra visam gyvenimui.

Pradėjau nuo smulkios žuvies gaudymo – vadinamosios rainės, kurios gyvena smėlėtose, sekliuose vandenyse. Gaudyti ją mane išmokė mama su paprasta geležine šakute, sena, surūdijusia. Rainėmis ir kitą smulkia žuvimi aš pažaidžiau porą trejetą metų. Vėliau išmokau gaudyti ešerius. O pirmąją lydeką pagavau, kai man buvo 12 metų. Ji slėpėsi po alksnio krūmu, iš po kurio ją išvariau ir vėliau radau praretėjusiuose žolėse. Žvejybos įrankiu buvo kilpa, pagaminta iš ilgų žirgo uodegos plaukų, pririšta prie dviejų metrų lazdyno pagalio. Atsargiai užmečiau kilpą ant lydekos galvos ir apėjęs žiaunas, greitu mostu numečiau žuvį ant kranto.

Nuo tada kiekvieną laisvą valandą nuo darbo su mamos leidimu buvau prie upės. Aplankiau kiekvieną jos užutėkį, kiekvieną duobę, žolių sankaupas, paslaptingas vietas, kur jos mėgo stovėti ir slėptis, saugodamos, laukdamos plaukiančios žuvies. Ne tik ištyriau, bet ir žinojau, net mačiau, kur lydeka

naktį ilsisi, kur ji slepiasi medžiodama. Todėl, atėjęs prie upės, eidavau tiesiai į suplanuotą vietą: užutekį, duobę - beveik tikras, kad čia rasiu, užklupsiu dryžuotą plėšrūnę. Grįžus nuo upės, aišku, ne kasdien, bet tikrai du-tris kartus per savaitę parsinešdavau pagautą laimikį. Todėl dažniausiai sekmadienį pusryčiams turėdavome šviežiai keptą žuvį.

Apie mane, sėkmingą žvejį, sklido gandai po visą kaimą. Mama, patenkinta, kartą tetai Reginai, kaimynei Katei, prisipažino, kad sekmadieniais pas mus pusryčiams dažnai būdavo lydeka. Apie mano sėkmingas žvejybos išvykas sužinojo Michailas Aleknavičius, malonus jaunas vyras, gyvenantis kitame kaimo gale. Kažkurį rytą, grįžęs nuo naktigonės, radau jį pas mus namuose, kalbantį su mama. Pamatęs mane, jis prisipažino, kad atėjo su ketinimu rytoj eiti žvejoti kartu. Džiaugiamasis tokiu pasiūlymu (kaip gi, suaugęs vyras kviečia mane, vaiką žvejoti), su džiaugsmu sutikau, o mama mielai mane išleido.

Kitą rytą anksti buvau ant kojų. Mama, kaip visada, tvarkėsi prie krosnies ir net nesuspėjau nusiprausti, kaip ant stalo jau laukė karšta kiaušinienė. Greitai, nusidegindamas, nekramtydamas, sutvarkiau ją ir skubėjau į prieangį, kur „mano“ kampe visada buvo žvejybos įrankiai. Greitai atėjo ir Michailas. Abu žinojome, kad žvejoti reikia pradėti nuo upės apačios, kad nesudrumstum vandens aukščiau jos tėkmėje.

Priėjome prie pirmosios, pradinės medžioklės vietos. Ilgas, vietomis gilus užutėkis su gluosnių, alksnių krūmais krantuose. Vanduo ramus, nejudantis, skaidrus iki dugno. Žinojau: čia gyvena ir plėšikauja didelė lydeka, kuri nepasiduoda man nuo pat pavasario. Pasiūliau Michailui eiti nuo užutėkio galo, pats perėjau į kitą krantą ir mes tyliai, lėtai žingsniavome, tikrindami kiekvieną žolyną, slėpdamiesi po krūmais, išnagrinėdami nuplautas pakrantes. Apėjome didelį vandens plotą ir nieko nematėme, neradome, lyg upė būtų išmirusi. Ne, to tikrai negali būti, buvau tuo tikras. Mes sustojome šalia plačios proskynos tarp didelių alksnių krūmų. Prisimenu, kad pakrantė šioje vietoje buvo gana giloka, uždara. Nieko nesakydamas, tyliai priėjau prie upės, atsiguliau ir lėtai slinkau prie krašto, po truputį žiūrėdamas nuo kranto. Priekyje – nieko, tuščia, iškišau galvą dar daugiau, beveik iki juosmens, net sunku išlaikyti pusiausvyrą; žiūriu po krantu nuo krūmo iki krūmo. Kartodamas apžvalgą, sustoju prie storo pagalio ir matau kažką tamsiai juodą

po juo. Palaukite: tai ji, lydeka! Atsargiai atsitraukiu nuo krašto ir tyliai, beveik šnabždamas, sakau Michailui: „Ji čia, gudri, pasislėpusi po pagaliu“. Dėl jaudulio perbėgo šiurpuliukai per nugarą, net rankose pajutau. „Gerai, – taip pat vos suvaldydamas balsą, atsako jis. – Pagauk ją, tu ją pamatęs – tai tavo lydeka.“ „Ne, ne! – atremiu aš. – Aš nesugebu, bijau, kad pabėgs. Tokios didelės aš dar nesu pagavęs. Bandykite jūs pagauti.“ Ir mintyse patvirtinau savo žodžius: o jeigu pabėgs ar nutrūks – kokia gėda! O ir iš viso, kaip aš drįstu, pasipūtęs, neužleisti vyresniam, suaugusiam žvejui.

Ir Michailas pagavo šią lydeką ne iš karto. Pirmu bandymu jis tik ištraukė ją iš vandens, tačiau ši, didelė ir stipri, suspurdėjo du–tris kartus, išsilaisvino ir pasinėrė į gylį. Antrą kartą mes ją pamatėme tolimame užutekyje, gilumoje po alksnio šaknimis, kaip ir visada galva į priekį. Žuvis Michailo nematė, slapstydamasis už šakų, atsargiai vėl uždėjo kilpą ant galvos, paskui šiek tiek toliau už žiaunų ir stipriu truktelėjimu, beveik ant savęs, išmetė ją į krantą. Lydeka šokinėjo, vijosi ir mums teko pulti ant jos, kad ji neįšoktų atgal į upę. Šioje pat vietoje Michailas pagavo ir antrą, mažesnę lydeką.

Pajudėdami aukštyn upe, mes beveik kiekviename užutėkį pagavome po lydeką. Dažniausiai žuvį traukė mano vyresnysis partneris. Pagavau ir aš – dvi, mažesnes. Žvejybą baigėme viršutinėje upės dalyje, apie dešimtą valandą. Laimikis buvo puikus, rekordinis: 16 lydekų! Didžiausia, pirmoji, svėrė net du kilogramus (Michailas namuose pasvėrė). Skirstyti žuvį pagal principą: viena tau, kita man – atsisakiau, nors Michailas tikrai tai siūlė. Pabaigoje jis padalijo laimikį į dvi dalis: man davė šešias lydekas, įskaitant antrą pagal dydį (ji svėrė tris svarus (*rusiškas svaras ~ 409g*) – ant bezmėno), o dešimt pasiėmė sau. Mano laimikis nustebino visus namuose. Pirmoji žuvis pamatė mama ir nepatikėjo: tai turbūt Michailas tau atidavė didesnę dalį laimikio. Mano prieštaravimus ilgai ignoravo. Aš prisiekiau, kol ji, pagaliau, patikėjo ir nurimo. Ir paskelbė: rytoj, šeštadienį, pusryčiams bus pora keptų lydekų, o sekmadienį bus troškinta žuvis su grietine ir sviestu – šventiniams pietums.

Be lydekų, man pavykdavo pagauti ir vėgėles, ešerius, kuojas. Gaudžiau ir vėžius. Paimdavau storesnę lazdyno lazdą, praskeldavau apatinį galą per pusę, įstatydavau pagaliuką: vėžys, išlįsdavo iš urvo vakarais, būdavo įspraustas į šiuos spąstus per kaklą ir ištraukiamas. Kartais tokiu būdu

sugaudavau iki 8-10 vėžių, plačiažnyplių. Beje, mano brolis Volodia, dažnai mane lydėdavo žvejoti, pamažu įgijo patirties ir jau 6–7 metų pats gaudė vėžius. Ir ne taip kaip aš, bet įlįsdavo į upę, kur seklesnė, kišdavo rankas į urvus, kur slėpėsi vėžiai, rasdavo juos ir kantriai, nekreipdamas dėmesio į skausmingus jų žnyplių įkandimus, ištraukdavo ir mesdavo ant kranto.

Mūsų žvejybos išėjimai su metais nesilpnėjo. Po karo jie buvo atnaujinti, tapo dar įdomesni, sėkmingesni ir produktyvesni. Būdamas namuose per atostogas, pasiūliau broliui nueiti žvejoti vieną sekmadienį. Mama mus įspėjo: pirmiausia pavalgykite, o po to eikite, nors iki pietų. Ne, mama, mes atnešime žuvų pusryčiams – buvo mūsų atsakymas.

Nusileidome prie upės ir iš karto pasukome prie to žymiojo užutekio, kur kadaise mes su Michailu pradėjome tokią sėkmingą žvejybą. Apeidami krantus, Volodia iš karto pastebėjo po alksnio krūmu padorią lydeką. Gaudyti jos nesiruošė, palikdamas šią teisę man, pirmą kartą tą vasarą išėjusiam žvejoti. Lengvai, be abejojimų ir įtampos, aš apvijau ją kilpa ir numečiau toli nuo kranto. Kitame gale mes pamatėme antrą „tigrę“, mažesnę. Irgi be vargo ją pagavo Volodia. Einame prie kito užutekio ir ten sugauname lydeką. Jau nesitarėme, kas gaudys ketvirtąją. Pamatei – uždėk ir pasiimk. Viename nemažame užutekyje su didele duobe, apžiūrėję visus krūmus, ieškodami po jais grobio, beveik vieną po kitos pagavome dar dvi lydekas. Nesuspėjome pereiti upės iki vidurio kaimo, o ant mūsų stiprios vytelės kabėjo aštuonios lydekos. Paskutinę, devintąją, aš pagavau išgirdęs mamą šaukiant eit į namus. Kai parnešėm laimikį namo – nuostabai, džiaugsmui, susižavėjimui nebuvo ribų, žinoma, visų pirma mūsų mažųjų. Mama ir Tamara iš karto padalijo lydekas: penkias iš karto kepti pusryčiams, o keturias mama pasūdė ir padėjo į šaltą rūsį – kitai dienai. Tai buvo mano antroji nepamirštama žvejyba gimtajame kaime.

Iš viso žvejybos įgūdžiai ir aistra liko manyje iki šių dienų. Persikėlus į Lietuvą, mano artimą ir brangų kraštą, išplėčiau ir praturtinau savo žvejybos „mokslą“. Ypač gerai išmokau spiningavimą, gaudžiau dviejų, trijų, keturių kilogramų lydekas, per dieną pagaudavau dešimtį ar net daugiau žuvų. Džiaugiuosi ir didžiuojuosi, kad mano pėdomis pasekė ir vyresnysis sūnus. Jis įvaldė tiek meškeres, tiek spiningą, užsiima poledine žūkle. Brolis Vladimiras tapo tikru, nepralenkiamu meistru žvejoti tiek žiemą, tiek vasarą.

Grįžtu į savo ankstyvą jaunystę, kai 1936 m. išlaikiau egzaminus ir pradėjau mokytis Mogiliovo pedagoginiame technikume (vėliau – pedagoginė mokykla). Mokymo programa, palyginti su septynmete mokykla buvo gerokai pasikeitusi. Ankstesni dalykai: aritmetika, literatūra, kalbos, istorija, geometrija, chemija, fizika, geografija ir kt. – buvo gerokai pagilinti ir išplėsti; juk pedagoginis teikė pilną vidurinį išsilavinimą. Atsirado naujų disciplinų: pedagogika, algebra, trigonometrija, astronomija, gamtos mokslai, žmogaus anatomija ir fiziologija, organinė chemija, praktiniai užsiėmimai. Mokytis tapo sunkiau, kad suprastum medžiagą, reikėjo daugiau laiko, kantrybės, kruopštumo. Be paskaitų ir įvadinių dėstytojų pasakojimų, dirbome laboratorijose, dalykiniuose kabinetuose. Mokslo vadovėlių trūko, todėl norint įsisavinti mokymo programą, reikėjo nuolat mokytis bibliotekoje, lankyti konsultacijas.

Pirmieji ir svarbiausi patarėjai, „kelionės vadovai“ žinių jūroje mums, studentams, buvo dėstytojai. Dauguma jų turėjo gerą pasiruošimą, turtingą patirtį, gilias žinias, išmanė savo dalyką, aiškiai dėstė medžiagą. Todėl mokytis buvo, nors ir sunku, bet įdomu. Ypač įsiminė istorijos, geografijos, fizikos, gamtos mokslų, muzikos ir dainavimo, o ypač literatūros dėstytojai.

Antrame kurse, po žiemos atostogų, staiga ir nežinia kodėl, pasikeitė rusų literatūros dėstytojas. Pirmąjį paskaitos užsiėmimą į auditoriją atėjo mokyklos direktorius ir nepažįstamas jaunas žmogus. Direktorius mus pristatė: jis studijuoja ketvirtame kurse pedagoginiame institute, mėgsta ir gerai žino literatūrą, ypač rusų ir iki metų pabaigos dėstys ją mums.

Naujas mokytojas mums visiems patiko, sužavėjo nuo pirmos dienos. Vidutinio ūgio, stambokas, gerai sudėtas, sportiškas, malonaus veido, atvirų, draugiškų akių. „Aš sužinojau, - pradėjo jis savo įvadinį žodį, - kad pagal programą dabar jūs mokysitės Gogolį. Tai ir pradėsime. Nikolajaus Vasiljevičiaus kūryba yra tokia svarbi ir reikšminga, kad galima būtų skirti jai visą kursą. Pagrindiniu kūriniu reikėtų laikyti „Mirusias sielas“, naujoviškai pavadintu poemos žanru. Būtų labai pageidautina, kad jūs ją perskaitytumėte. Bet, nesu tikras dėl to, nusprendžiau palengvinti jūsų užduotį ir pagal savo žinias išdėstyti šį Gogolio epą. Tam, turbūt, prireiks trijų paskaitų.“

... Ir pasipylė pasakojimas, lyg upės tėkmė, lengvas, gaivus, įkvėptas ir

įkvepiantis, žavus ir užburiantis. Mes, sėdintys klasėje, nutilome, niekas net nejuda, neištaria nė žodžio. Visą kambarį apėmė visiška tyla ir mes su susikaupimu klausėmės pasakojimo, tinkamo tokiam meistrui kaip jis, apie didingą kūrinį taip pat didingo rašytojo.

Pagrindinis „Mirusių sielų“ veikėjas – Čičikovas. Dėstytojas be vargo mokėdamas deklamuoti ištraukas iš šio kūrinio atmintinai, aprašydamas herojaus išvaizdą, jo pasakojimą apie save, pripildytą pasigyrimo ir tuštybės: „... nuolankus, nereikšmingas šio pasaulio kirminas...“, „...patyrė daug gyvenime, iškentė daug už tiesą, turėjo daug priešų, bandžiusių jį net užmušti...“; apie sugebėjimą elgtis visuomenėje, susipažinti su naujais žmonėmis, bendrauti su jais. Iš tiesų Čičikovas – apsišaukėlis dvarininkas, gudrus niekšas – norintis praturtėti iš... mirusių sielų. Todėl jis keliauja po guberniją, supirkdamas pas dvarininkus mirusius valstiečius, kurie dar yra įrašyti į seniai pateiktus revizinius sąrašus. Čičikovas: „Mes užrašysime, kad jie dar gyvi, taip, kaip rašoma reviziniame sąraše. Aš esu įpratęs niekada nenusukti nuo civilinių įstatymų, nors dėl to ir nukentėjau tarnyboje, bet atsiprašau: pareigos man yra šventos, įstatymas – prieš jį aš tylėsiu.“

Toliau iš dėstytojo pasakojimo prieš mus atsiranda ryškios, gyvos scenos, vaizduojančios Čičikovo susitikimus su dvarininkais: Manilovu (ištvirkusiu, vangiu, kvailu sentimentalistu), Nozdrevu (despotu-feodalu, kortų lošėju, triukšmadariu, šmeižiku), Sobakevičiumi (apsukriu žmogumi, pakliuvusiu į spąstus, išmokusiu klastingai ir išradingai elgtis), Korobočka (godžia, bailia senute). Toliau eina Pliuškinas – tikras bjaurybė, baisus goduolis, įklimpęs į turtus, senų daiktų, kurių vieta šiukšlių sąvartyne, kurio gyvenimas žemesnis ir mirtingesnis už visus Gogolio parodytus žmonių sielų pavyzdžius.

Tris pamokas mes praleidome „Mirusių sielų“ atmosferoje, sužavėti paveikslais, įvaizdžiais, charakteriais, veiksmų iš poemos, kuriuos nepaprastai ryškiai atskleidė ir mums pristatė dėstytojas. Neužmiršiu, kaip paskutiniai jo žodžiai tiesiog paskendo mūsų dėkingose plojimuose, susižavėjimo atsiliepimuose ir diskusijose.

Dar viena, „gogoliška“ pamoka buvo paskirta literatūrai. Rašytojo kūryba būtų buvusi maža, nuobodi, jei nebūtų išsamiai apžvelgta, net ir

paviršutiniškai, tokių išskirtinių ir aukštos meninės vertės kūrinių, kaip „Tarasas Bulba“, „Revizorius“, „Senieji dvarininkai“, „Apsiaustas“, „Nosis“, „Soročinsko mugė“, „Vakarai vienasėdyje prie Dikankos“ su nuostabia istorija „Baisusis kerštas“. O pabaigoje mūsų geras ir išmintingas mokytojas paprašė, neprivertė, bet paprašė išmokti atmintinai ištrauką (pradžią aštuntosios „Baisiojo keršto“ skyriaus) „Nuostabus Dnepras ramioje tyloje“.

Būtent todėl mane taip įtraukė ir sužavėjo rusų kalba, rusų literatūra, kuri tapo artima, drįstu sakyti, netgi man gimininga. Laimingas sutapimas, kad šios meilės pradžia buvo mano nepamirštamas Nikolajus Nikiforovičius Kuzmenkovas iš septynmetės mokyklos, o vėliau taip vaisingai, džiaugsmingai šią estafetę apie didingą rusų kalbą ir rusų literatūrą perėmė jaunas pedagogas Mogiliove. Tik atgailauju ir baudžiu save, nes pamiršau jo vardą; vienintelis pateisinimas – tai buvo prieš 70 metų.

Sėkmingam mokymuisi padėjo patenkinamos gyvenimo sąlygos tais laikais. Dauguma studentų (iš kitų miestų) gyveno bendrabučiuose. Vienas iš jų buvo įsikūręs pagrindiniame technikumo pastate – pusrūsyje. Čia buvo ir studentų valgykla. Gerai besimokantys gaudavo stipendiją – 60 rublių per mėnesį.

Už šią sumą norintys galėjo gauti kuponus, pagal kuriuos mes gavome tris kartus per dieną valgį, kuris buvo labai kuklus, tiek kalorijų, tiek patiekalų kokybės atžvilgiu, akivaizdžiai nepakankamas. Žinoma, padėjo ir tėvai, žinodami apie mūsų nedidelę stipendiją. Beveik kiekvieną mėnesį mano tėvai atveždavo arba atsiųsdavo kažką iš produktų: duonos, mėsos, pieno gaminių.

Studentams buvo suteiktos sąlygos ir galimybės lavinti savo dvasinį gyvenimą, kultūrinį lygį, praleisti laisvalaikį naudingai tiek sielai, tiek kūnui. Technikumas turėjo gerą salę, talpinančią visus studentus. Kiekvieną šeštadienį ją užpildydavo kino mėgėjai. Filmai (dar nebylūs) buvo rodomi nemokamai. Pasigirsiu: kino peržiūros buvo man privilegija. Nuosavo kino mechaniko nebuvo, tačiau mano grupės draugas Nikolajus Solovjovas, kuris domėjosi radiju, fotografija, pasiūlė mokyklai imtis kino filmų rodymo, prieš tai išmokęs naudotis stacionariu kino aparatu pedagoginiame institute. Ir jis paėmė mane pagalbininku. Mano darbas buvo susukti atgal į kitą ritę ką tik parodytą filmo dalį. Tai darydavau čia, aparatinėje, kur durys vedė į balkoną

prieš kino kabiną. Aš nusistatydavau kino ritės sukimą ir dirbdamas žiūrėdavau filmus.

Studentams reguliariai buvo rengiami koncertai, poilsio vakarai. Ypač įsiminė garsiosios Kijevo bandūristų kapelos gastroliniai pasirodymai, kolektyviniai rusų dramos spektaklių lankymai, ekskursijos į kraštotyros muziejų ir Mogiliovo istorijos muziejų, į dirbtinio pluošto gamyklą, XVII–XVIII a. architektūros paminklų apžiūros, kuriais garsėjo senasis miestas prie Dniepro.

Mūsų technikumas buvo įsikūręs buvusioje moterų gimnazijoje, užimančioje didelį plotą. Čia buvo erdvus, jaukus parkas, sporto aikštelės, sodas. Vakarais, savaitgaliais, švenčių dienomis studentai čia poilsiaudavo, organizuodavo žaidimus, šventes, užsiimdavo sportu. O vasarą mėgstamiausia mūsų poilsio vieta buvo Dniepro krantai, tekančio netoli technikumo.

Mokiausi neblogai, tačiau, tiesą sakant, žemiau savo galimybių. Buvo viena svarbi priežastis, kuri trukdė man normaliai mokytis, netgi pertraukė mano studijas. Tai buvo negalavimai, kurie kankino mane nuo mažų dienų.

Kelerius metus kamavo pūliai, persirgau plaučių uždegimu, vėliau susirgau sunkios formos reumatu. Ligos užsitęsė daugelį metų ir tapo lėtinėmis. Mokydamasis technikume patyriau stiprius skausmus keliuose, alkūnių sąnariuose. Gydymo procedūros (tepalai, elektrinis šildymas kojoms) mažai padėjo. Reikėjo rimto sanatorijos gydymo ir gydytojai jį man rekomendavo. Jie pateikė prašymą suteikti man kelialapį į pietų kurortą, būtinai vasarą. 1938 metų gruodžio pabaigoje, kai aš jau buvau trečiame kurse, man pasiūlė paimti akademines atostogas, o pakolkas gydytis namuose.

Tačiau kitą vasarą aš negavau žadėto kelialapio į sanatoriją (jį pasiėmė studentų tarybos pirmininkas) ir buvau priverstas grįžti į mokslus. Praėjo dvi savaitės, o rugsėjo 15 d. pagal miesto valdžios nurodymą mūsų mokykla buvo perkelta į kultūrinės švietimo mokyklos patalpas.

Kodėl, dėl ko? Mokyklos administracija mums nepaaiškino, kas įvyko – jie patys nieko nežinojo, kaip nieko nežinojo ir visa sovietų tauta. O įvyko tai, kad į taikų gyvenimą įsiveržė pasaulinio masto ir reikšmės įvykiai. 1939 metų rugsėjo 1 d., devintąja banga ant pasaulio valstybių ir tautų užgulė

Antrasis pasaulinis karas - baisus, negailestingas, žlugdantis, viską niokojantis, nežmoniškas.

Jis prasidėjo nuo to, kad hitlerinė Vokietija klastingai užpuolė Lenkiją, pasiuntusi savo pusantro milijono kariuomenę sunaikinti, užimti, suskaldyti ir likviduoti Lenkiją kaip valstybę. Po dviejų dienų Anglija ir Prancūzija, susijusios su Lenkija sąjunginiais sutartimis, paskelbė karą Vokietijai, tačiau iki 1940 metų pavasario prieš ją kovos nebuvo vykdomos.

Sovietų Sąjunga, apsimętusi humaniškais tikslais išgelbėti nuo fašistinio pavergimo Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos gyventojus, perėjo valstybinę sieną, kad paimtų šias teritorijas į savo kontrolę. O iš tikrųjų, kaip ir kiti karo veiksmai TSRS, tai buvo niekas kitas, kaip slaptasis protokolas-priedas Molotovo-Ribentropo susitarimo dėl įtakos sferų padalijimo, faktiškai – apie valstybių, įskaitant Baltijos šalis – Lietuvos, Latvijos, Estijos – užėmimą, okupaciją. Tiesa apie tai pasaulis sužinojo tik po pusės amžiaus – su TSRS žlugimu...

Mūsų užsiėmimai tęsėsi naujoje vietoje. Rugsėjo pabaigoje į pedagoginį institutą atvyko Baltarusijos liaudies švietimo komisarė Uralova. Ji paskelbė įsakymą: dėl dalies mokytojų mobilizacijos į armiją vietoj jų į mokyklas siunčiami trečiųjų, paskutiniųjų kursų studentai, kurie praėjo mokymo praktiką. Tiesa, liaudies komisarė pranešė, kad tai yra savanoriška. Sutikusiems tapti mokytojais reikės pavasarį išlaikyti sesiją, o po mokslo metų mokyklose laikyti valstybinį egzaminą ir gauti vidurinio pedagoginio išsilavinimo atestatą su pradinių mokyklų mokytojo kvalifikacija. Mūsų grupėje šeši studentai nusprendė nutraukti mokslus, iš merginų – niekas. Mūsų šešetas nusprendė pasiūlymą priimti ir vykti dirbti į iki šiol pasienio Žytkavičių rajoną, kad būtume arčiau vieni kitų ir dažniau susitiktume.

Spalio pradžioje, gerai pamenu, sekmadienį atvykau į Dyakovičių kaimą, gana didelę senovinę gyvenvietę, buvusią seniūnijos centru. Čia buvo septynmetė mokykla, ji buvo įsikūrusi trijuose pastatuose – paskirtyta klasėms, mokytojų kambariui ir mokyklos direktoriaus butui.

Pagrindinis pastatas buvo užrakintas ir apeidamas mokyklą, prie šulinio pamačiau moterį, kuri skalbė drabužius. Paklausiau, kur galima rasti mokyklos direktorių. Moteris atsistojo, pasisveikino ir, nustebusi žiūrėdama į

mane, pasakė: „Direktorius čia, bet tu, berniuk, pavėlavai. Mes pradėjome mokytis nuo pirmo rugsėjo“. Aš sutrikau ir nedrąsiai pasakiau: „Ne, aš ne mokytis atvykau, o mokyti. Mane į jūsų mokyklą nukreipė rajono švietimo skyrius“. Moteris, tai buvo direktoriaus žmona, atsiprašė ir pasiūlė nueiti kartu, nuvedė į mažą namelį kitoje gatvės pusėje, kuriame buvo mokytojų kambarys ir pasiūlė įsipatoginti iki direktoriaus atvykimo.

Nuo pirmadienio pradėjau vesti pamokas trečioje klasėje, pakeisdamas į armiją paimtą mokytoją. Iš pradžių jaučiausi nesaugiai, ne visas pamokas vesti pavykdavo sklandžiai, tvarkingai. Mokytojo patirties turėjau labai mažai: kai mokiausi technikume trečiame kurse, tik vieną praktinę pamoką vedžiau istorijos pamoką septynmetėje mokykloje. Tačiau palaipsniui nesaugumo jausmas, sustingimas pradėjo praeiti, laimei mokytojai priėmė mane nuoširdžiai, draugiškai, nešykštėjo patarimų, pagalbos.

Galima būtų daug ką prisiminti apie savo mokytojo darbą, pirmąsias klaidas ir sėkmes. Tačiau vis tiek norėčiau pateikti vieną, vienintelį pavyzdį.

Matematikos pamoka. Mokomės spręsti uždavinius su sąlygomis. Pirmiausia jie buvo paprasti ir mokiniai juos lengvai sprendė. Tačiau vėliau sekė sudėtingesni uždaviniai, kuriems reikėjo mąstyti, gilintis į sąlygas, išbandyti įvairius sprendimo kelius ir metodus. Ir pamokoje, kurią prisimenu, atėjo metas tokiam uždaviniui. Net man, mokytojui, jis iš pradžių nesigavo. Laimei, po ilgų paieškų vis dėlto sugebėjau jį išspręsti. Norėjau, kad visa klasė jį išspręstų. Paprašiau mokinių daugiau mąstyti, ieškoti variantų, naujų būdų. Mokiniai vienas po kito kėlė rankas, nurodė savo sprendimo kelią. Ne, netinka, uždavinys nepasiduoda, priešinasi. Nauji pasiūlymai, nauji bandymai. Vaikai įsijautė, ginčijosi, akys blizgėjo, skruostai raudonavo – uždavinys juos įtraukė ir tapo žaidimu, galvosūkiu. Greitai prabėgo laikas, pamoka baigėsi, tačiau uždavinys nebuvo išspręstas. Galiausiai neatsilaikiau ir pateikiau mokiniams vieną kitą užuominą – kelią. Klasė nutyla, vaikai griebiasi už duotos užuominos, stengiasi išvynioti visą siūlų kamuolį. Vienas po kito mokiniai kelia rankas: aš išsprendžiau, ir aš, ir dar...

O pamoka jau seniai baigta – skambučio klasė negirdėjo. Deja, tada dar neturėjau laikrodžio ir negalėjau stebėti laiko. Išleidęs mokinius į pertrauką, einu į mokytojų kambarį, sutinku mokyklos budintį, o jis nustebęs sako, kad

iki pertraukos liko dar apie penkiolika minučių. Kokios pertraukos? Antrosios. Man pasidarė nejauku: dabar jau tikrai nebus malonu, direktorius galvos nepaglostys. Taip ir įvyko. Po pamokos jis griežtai paklausė, kodėl sugadinau antrąją pamoką? Aš sėdėjau, klausiau priekaištų, bandžiau paaiškinti, kaip vyko pamokos klasėje. „Sustokite, — įsiterpė priešais sėdintis senas mokytojas. — To, kas atsitiko mūsų kolegai, didelės bėdos nėra. Net priešingai: jaunasis mokytojas sugebėjo sudominti, įtraukti klasę sprendžiant uždavinio sprendimą. Tai rodo gerus pradus, sveikus daigus, žadančius mokytojo ateitį“. Patyrusį pedagogą palaikė kiti mokytojai ir direktorius buvo priverstas ramiai užbaigti pokalbį apie mano mokytojišką „žygdarbį“ – nesėkmę.

Tiesa, pavasario sesijoje pedagoginiame institute patyręs, nemažai metų dėstantis pedagogas, žinodamas, kad mokiniai ir net mokytojai ypač trečių, ketvirtų klasių dažnai, kaip sakoma, „klumpa“ spręsdami uždavinius su sąlygomis, tris pamokas paskyrė paaiškinti mums sprendimo metodus ir kelius. Jis išskyrė 10-12 tipų uždavinių, aiškiai ir suprantamai parodė, kaip sprendžiamas kiekvienas jų tipas, net pasiūlė užrašyti pateiktus metodus – naudojant konkretų uždavinį su sąlygomis. Visi sesijoje dalyvavę mokytojai buvo labai patenkinti ir dėkingi dėstytojui už pamokas.

Mano pastangos, produktyvus mokytojo darbas buvo pastebėti, net skatinti. Antrąjį semestrą man buvo pavesta dėstyti 5–7 klasėse vokiečių kalbą (kurią aš mokėjau gana vidutiniškai, tačiau, pasirodo, šiek tiek geriau nei kiti mokytojai mokykloje), vesti užsiėmimus vakarinėje suaugusiųjų mokykloje, o galiausiai man buvo paskirtos ir buhalterio pareigos. Iš viso man buvo duota darbo daugiau, nei galėjau susitvarkyti pagal savo jėgas ir patirtį. Kiekvienam mano prieštaravimui imtis naujos užduoties direktorius atsakydavo: „Tu pats matai: mokytojų trūksta, du iš jų, tavo kaimynai, pensininkai, paskutinius metus moko. O buhalterija pas mus nesudėtinga: kartą per mėnesį sudaryti darbo valandų sąrašą pagal kiekvieną mokytoją, kitiems – pagal etatą, nuvažiuoti į rajoną, gauti atlyginimą ir grįžus namo, išdalinti pinigus, kiek kam priklauso. Manau, papildomi 80 rublių per mėnesį tau bus neprošal“.

Taip, mano uždarbis netikėtai išaugo: vietoj ankstesnių, pagrindinių 240 rublių, pradėjau gauti 450 rublių. Per žiemos atostogas, gavęs trūkstamas medžiagas, pasiuvau sau gerą žieminį paltą. Pavasario sesijoje, sėkmingai

baigęs ir pasitikėjęs savimi, būdamas Mogiliove, nusipirkau kostiumą, porą marškinių, net pasisiuvau oda aptrauktus batus – tokių kaime niekas neturėjo.

Mano manymu, mokykloje pedagogai ir mokiniai pradėjo mane vertinti ne tik pagal darbą, pagal protą, bet ir, kaip sakoma, pagal aprangą. Pastebėjau, kaip augo jų pasitikėjimas manimi, draugiškumas, o tai padėjo įsitraukti į kolektyvą, sustiprino orumo jausmą.

Dyakovičių kaimas turėjo gerus kultūros namus, kuriems vadovavo aktyvus, kruopštus jaunas žmogus. Jis įkūrė dramos mėgėjų būrelį, kuriame dalyvavo mokytojai, dirbantys seniūnijoje. Mūsų būrelis parodė keletą spektaklių tiek šiame klube, tiek kaimuose aplink ir jie buvo priimti šiltai, draugiškai, ypač jaunimo. Sekmadieniais ir švenčių dienomis klube vyko poilsio vakarai su šokiais, žaidimais ir kitais pramoginiais renginiais. Ypač jaunimą traukė biliardas, tai buvo didelis džiaugsmas ir laimė kaime. Mane taip pat įtraukė biliardo žaidimas ir netrukus tapau vienu iš pripažintų meistrų susirėmimuose prie žalio stalo.

Nepastebimai atėjo pavasaris, gegužės pabaigoje baigėsi pamokos mokykloje: mano mokiniai parodė gerus ir patenkinamus rezultatus, ir visi buvo perkelti į kitą klasę. Mokyklos vadovybė, vyresni mokytojai pripažino mano pastangas, gerą pradžią pedagoginėje karjeroje. Su lengva širdimi ir gera nuotaika išvykau į Mogiliovą paskutinei sesijai, kuri man baigėsi sėkmingai išlaikytais valstybiniais egzaminais. Gavau pedagoginio instituto baigimo diplomą ir pradinių mokyklų mokytojo kvalifikaciją. Vidurkis per visą mokymosi kursą buvo 4,2.

Prieš akis buvo mažiau nei du mėnesiai vasaros atostogų gimtajame name. Mama, sesuo Ona, užaugęs brolis su susidomėjimu priėmė mano „ataskaitą“ apie baigtas studijas, savarankišką darbą - mokytoju, beje, antruoju mūsų kaime, kuris pasekė vyresniojo mokytojo Vladislavo Norbertovičiaus patarimu ir pavyzdžiu.

Rugpjūčio pabaigoje vėl buvau Dyakovičiuose ir vėl priėmiau savo atsakomybėn ir priežiūrai tą pačią, dabar jau ketvirtąją klasę. Dirbti pradėjau su mišriais jausmais: pasitenkinimu, kad sugrįžau į savu tapusį artimą kolektyvą, nusivylimu dėl gauto papeikimo už vėlų atvykimą į darbą, o svarbiausia - kad mokykloje liko dirbti visai neilgai.

1940 metais man sukako 19 metų, buvau pripažintas tinkamu atlikti karinę tarnybą. Spalio pradžioje gavau šaukimą atvykti į rajono karinį komisariatą. Rimta komisija, sudaryta iš gydytojų, rajono vykdomojo komiteto atstovo ir karo komisarų, paskelbė apie mano šaukimą į aktyvią tarnybą artilerijoje.

Kitą dieną mūsų komanda iš šešių žmonių traukiniu atvyko į Minską, susijungė su kitomis komandomis ir po dviejų dienų jau buvome Lugoje. Čia, senesniuose pastatuose, kurie buvo pastatyti dar prieš Sovietų Sąjungos laikus, buvo įkurtas Artilerijos pulkas, prestižinė karinė dalis prie Raudonosios armijos Artilerijos kursų, skirtų tobulinti vadovaujantį personalą. Pulke, remiantis vienu iš divizionų, pagal Sovietų Sąjungos gynybos ministro S. K. Timošenko įsakymą buvo įkurta artilerijos mokykla. Jos personalą sudarė karininkai su viduriniu išsilavinimu. Baigus dvejų metų intensyvią mokymosi programą reikėjo išlaikyti valstybinius egzaminus, o sėkmingai juos išlaikius, mokiniui buvo suteikiama jaunesnio leitenanto, o geriausiems - leitenanto pareigos.

Aš į kariuomenę žiūrėjau be ypatingo entuziazmo ir patriotinės aistros, laikiau ją privalomos karinės tarnybos vykdymu. Iš pradžių kariuomenės kasdienybė atitiko mano supratimą apie karinę pareigą, kurią stengiausi vykdyti sąžiningai ir atsakingai. Atrodė, kad tarnyba klostosi sėkmingai, netgi pagirtinai. Nuo pirmųjų dienų stropiai įvaldžiau man patikėtą techniką ir jau po mėnesio per šventinį susirinkimą, skirtą Spalio revoliucijos metinėms, buvau paminėtas tarp geriausių kursantų. Sužinojęs apie mano susidomėjimą, polinkį į rašytinį žodį ir pirmąjį kuklų rašytojo patyrimą, bataliono politinis komisaras paskyrė mane atsakingu už sienlaikraščio leidimą padalinyje ir ši užduotis man patiko. Netrukus man buvo pavesta karinėje štabo knygoje įrašyti viso pulko personalą, ką stengiausi atlikti tiksliai, be klaidų ir iškraipymų.

Kažkada po pamokų kuopos vadas paprašė manęs likti klasėje dėl darbo reikalų. O reikalai buvo tokie: pagal tarnybą jam buvo reikalingas pasiuntinys. Jo pareigos buvo nedelsiant pranešti vadui apie tarnybos pradžią prieš artėjančią kovinę parengtį ir kitais nepaprastais atvejais. Vadas ir pasiūlė man atlikti šias pareigas, net parodė namą ir butą, kuriame jis gyveno su šeima (karininkai gyveno čia pat, dalinio teritorijoje). Tai prestižinės pareigos:

būti prie karininko - tiesiog pasitempti ir žiūrėti į savo kolegas iš aukšto. Šios pareigos priėmiau be entuziazmo, nes jau buvau pakankamai apkrautas. Bet atsisakyti nesiryžau: kaip ir bet kokiam žmogui, pripažinimas, pasitikėjimas - tai dalykai, kurie traukia.

Šiek tiek apie kareivinių gyvenimą kursantų kasdienybėje. Mūsų santykiai kasdieniuose darbuose, budėjimuose, kareivinėse, laisvalaikiu buvo draugiški, malonūs, be norų ir bandymų parodyti savo galią, valdžią, pranašumą, įžeisti ar pažeminti bendradarbį. Grubumo, smurto, keiksmų - nė ženklo, bent jau atvirų, akivaizdžių. Iš esmės mes nepažinojome ir nesutikome to žeminančio, gėdingo reiškinio, kuris paskutiniaisiais metais įsigalėjo ir klestėjo kariuomenėje, ir kuri, tam tikra prasme, dar išliko - „diedovščinos“. Aišku, tai nereiškia, kad kareivinėse visada buvo „ramybė, tvarka ir dieviška malonė“. Buvo ir juokų, ir pokštų, ir išdaigų, kurios vis tik niekada nežemino žmogiškojo tarnaujančių orumo.

Kartu su technikos, karinių taisyklių studijavimu mums, kursantams, teko atlikti eilinio artileristo tarnybą. Mūsų baterijai buvo priskirta 122 mm artilerijos patranka A-19. Mane paskyrė trečiuoju numeriu - sviedinio užtaisytoju į pabūklo užtaisymo angą. Tačiau pati sunkiausia ir man beveik neįveikiama pareiga buvo nuimti nuo patrankos priekio 100 kilogramų sveriantį lafetą, nuvesti jį į šoną ir nuleisti ant žemės. Surenkant patranką, ši operacija kartojosi, tik atvirkštine tvarka. Niekada prieš tai ir apskritai gyvenime nesu kėlęs tokio sunkaus, sveikatai pavojingo krovinio! Laimei, man teko tai daryti tik du ar tris kartus, kad jį kur, tą lafetą.

Man nutiko ir kitų nesėkmių, nelaimių, netgi bėdų. Sausį, priimdamas karinę priesaiką ir būdamas rikiuotėje, praradau sąmonę ir atsidūriau medicinos skyriuje. Gydytojas, apžiūrėjęs mane ir paklausęs apie ankstesnes ligas, iš viso stebėjosi, kad aš buvau pripažintas tinkamu atlikti tarnybą.

Netrukus – naujas nuotykis: valant šautuvą kažkas pakišo man savo sulūžusį šepetį, o mano sveikąjį nugvelbė. Aš buvau pripažintas kaltu, todėl man buvo paskirta „dovana“ - be eilės atlikti karinį budėjimą. Taip pat per karinį vieno kilometro bėgimą - nesugebėjau įveikti atstumo, uždusau ir sustojau. Gavau naują „dovaną“ - du papildomus budėjimus be eilės. Ir tai dar ne viskas.

Esant poligone, kur buvo surengtos parodomųjų šaudymų treniruotės aukštiems karininkams iš vadovavimo kursų ir mums, kursantams, aš nušalau kojas. Šalčio buvo 25 laipsniai, o batai - „kerzai“, ant kojų buvo tik popieriniai įdėklai ir flaneliniai autai. Rezultatas - pajuodę didžiųjų pirštų galai, antro laipsnio nušalimai. Mane atleido nuo rikiuotės užsiėmimų, pagal sanitarinės tarnybos vadovo nurodymus man buvo išduoti veltiniai batai. Devynis mėnesius mano pirštai skaudėjo ir pūliavo.

Griežti kariuomenės reikalavimai, nuolatinės nesėkmės, priekaištai, bausmės, ne visada teisingos ir pagrįstos, nepastebimai po truputį mažino mano galvoje jau ir taip menką, nestabilų entuziazmą, norą tarnauti kariuomenėje. Pamažu kaupėsi mintys apie civilį gyvenimą, darbą pagal specialybę, apie šeimą, kasdienį patogumą. Koks būtų buvęs gyvenimas - dažnai aplankydavo tokia, kitaip nepavadinsi, fantastinė, neįvykdoma svajonė.

Praėjus vos trims savaitėms nuo mano „nuotykių“ pradžios, mano slaptoji, nusikalstama mintis buvo išgirsta: pirmomis vasario dienomis mane pakvietė į pulko štabą ir paskelbė - pagal nurodymus iš aukščiau kursantas toks ir toks, jūs atleidžiamas iš kariuomenės. Paimkite dokumentus, asmeninius daiktus ir išvykite iš dalinio. Vakare, dar būdamas kareivinėse, pradėjau rinktis daiktus, persirengiau civiliniais drabužiais, kuo ypač nustebinau savo draugus-kursantus (kai kurie net neslėpė, kad pavydi man ir patys būtų norėję atsidurti tarp civilių) ir išvykau į stotį. Greitai traukinys nuvežė mane iš kariuomenės, o po pusantros paros jau buvau namie. Buvau patenkintas pats, džiaugėsi mama, sesuo Ona, brolis Volodia. Mano išleidimo iš kariuomenės priežastis: formaliai dėl sveikatos pablogėjimo, o iš tikrųjų banali iki paprastumo, nes aš - lietuvis. Tai paaiškėjo po beveik 15 metų, po Stalino mirties.

Grįžęs namo, aš pasinėriau į malonų ir be rūpesčių poilsį: miegojau tiek, kiek norėjau, skaičiau, grojau balalaika, susitikau su bendraamžiais vaikinais, iš kurių du, kaip ir aš, taip pat neseniai grįžo iš kariuomenės.

Keistas, netikėtas sutapimas: mėnesio pabaigoje sužinojau, kad kaimyninio kaimo Ščekotovo pradžios mokykloje atsirado laisva vieta: pirmos klasės mokytoja ištekėjo ir išvyko su vyru į jo gimtinę. Nuėjau į Ščekotovą, susitikau su mokyklos vedėju, mes pasikalbėjome ir susitarėme, kad kitą dieną

aš keliausiu į Drybiną, rajone pristatysiu dokumentus, norėdamas dirbti mokykloje. Nuo 1941 m. kovo 1 d. tapau tos pačios pirmosios klasės mokytoju.

Praėjo penki mėnesiai nuo mano mokytojavimo pradžios toli nuo gimtojo kaimo Dyakovičių vietovėse. Džiaugiausi, kad taip lengvai atsiribojau nuo nemalonios karininkų tarnybos, kuri atėmė iš manęs nemažai fizinės ir psichinės sveikatos. Turėdamas tam tikrą pedagoginę patirtį, greitai įsivažiavau į mokyklos darbą. Mokyklos vedėjas pristatė mane mokiniams. Išklausęs trumpą mano pristatymą, klasė priėmė mane kaip savo mokytoją. Taip pat su malonumu mane priėmė ir mokytojų kolektyvas. Greitai ir lengvai susidraugavome, pradėjome bendrauti ne tik darbo dienomis, bet ir kartu leisti savaitgalius.

Džiaugdamasi mano įsidarbinimu, mama patarė pakviesti kolegas prie šventinių pietų stalo gegužės 1 d. Kvietimas buvo su malonumu priimtas, o mama pasirūpino, kad stalas būtų gausiai paruoštas.

Nuo vidurdienio iki saulėlydžio mes, keturi mokytojai kartu su mokyklos vedėju, praleidome laiką malonioje kompanijoje. Žinoma, išgėrėme, su apetitu užkandome, kaitaliodami valgius su pokalbiais, aptardami nerimą keliančius įvykius šalyje ir pasaulyje. Tai suprantama: nuo 1939 m. rugpjūčio Vokietija kovojo su Lenkija, Anglija ir Prancūzija.

Mano laukti svečiai buvo labai patenkinti šiuo „produktyviu“ susitikimu ir nuoširdžiai dėkojo mamai ir man už šiltą svetingumą. Aš taip pat džiaugiausi, kad sėkmingai „prisirašiau“ draugiškoje mokytojų bendruomenėje.

Negaliu praleisti svarbaus įvykio, kuris lydėjo mano atvykimą į namus ir pradžią mokykloje. Kartą mama pasidalijo savo rūpesčiu dėl senos mūsų trobos būklės ir noru turėti erdvesnį būstą. Ji netgi sužinojo, kad savo namą parduoda iš Leningrado grįžęs Juozapas Želanis ir nori su šeima išvykti. Dvi dienas truko, kol susitarėme dėl namo pardavimo ir kainos: susitarėme dėl 1500 rublių. O kur gauti tokius pinigus? Reikėjo parduoti karvę. Jau ir pirkėjas buvo rastas: mama sužinojo iš tetos Narbihos, kad jų sūnus, vidurinės mokyklos direktorius Ryasnoje, mano buvęs mokytojas ir mūsų septintos klasės direktorius, nori įsigyti karvę ir prašė jos pagalbos. Kitą sekmadienį

Vladislavas su žmona Vera atvyko į Suslauką ir apsistojo pas tėvus. Teta atėjo pas mus dėl sūnaus pirkinio ir dvi mamos išvedė mūsų karvę. Laurinavičiai apžiūrėjo siūlomą karvę ir iškart pasiūlė už ją 1300 rublių. Jauna pora išvažiavo į Ryasną, pririšusi karvę prie vežimo, o mama grįžo namo su pinigais. Pajamos už gyvulį, plius 200 rublių mano atlyginimo ir mes tapome naujo namo šeimininkais, sudaryto iš dviejų patalpų: virtuvės ir gyvenamojo kambario. Persikėlėme į jį kovo pabaigoje, o balandį sugebėjome apdirbti sodybos sklypą, pasėti miežius, pasodinti bulves, daržoves. Greitai įsikūrėmė naujame name ir pripratome prie jo.

Užsiėmęs persikėlimu ir darbu, aš nesupratau, kaip greitai baigėsi mokslo metai. Be sunkumų ir abejojimų užbaigiau pirmąją klasę - visi vaikai perėjo į antrą klasę. Mokiniams prasidėjo vasaros atostogos, mes, mokytojai, gavome laisvadienius, apmokėjimą iki naujųjų mokslo metų ir išsiskyrėme iki rudens pradžios. Bet tos pradžios niekada nebuvo, ji taip ir neatėjo. Atėjo, ne užgriuvo kas kita, neįsivaizduojama, baisi, milžiniška, siaubinga, pilna tragedijos, neapsakomų nuostolių, aukų, griūčių...

PO KARO ŪŽESIU IR NELAIMĖMIS

Sekmadienio rytas, 1941 m. birželio 22 d., Suslauka pasitiko įprastą, pastaruoju metu ramų nedarbo dienos rytą. Vasariška šviesi ir švelni saulė, apšvietė namus, gatves, sodus, laukus, dosniai dalindama savo gyvybinę energiją žmonėms ir gamtai, nuteikdama ramybei, maloniam ir nesudėtingam poilsiui. Tačiau tą rytą diena atrodė keistai tyli, rami, su nuojauta, jog kažkas gali įvykti. Ne ne, niekas nejautė, neišreiškė akivaizdaus nerimo, susirūpinimo, kad šiandien gali įvykti ar jau įvyko kas nors ypatinga, neįprasta, tragiškai lemtinga.

O vidurdienį kaimas sužinojo apie staigią ir tikrą užgriuvusią nelaimę. Iš vietos savivaldybės atbėgo pasiuntinys su žinia: prasidėjo karas – Vokietija užpuolė Sovietų Sąjungą, apgaulingai pažeisdama taikos sutartį. Visi suprato, kad ta tylos ir baimės nuojauta, nujausti jausmai, buvo niekas kita, kaip tolimų sprogimų aido, kulkų šūvių, tankų kolonų riaumojimo ir lėktuvų šauksmų atgarsiai, kurie prasiskverbė į mūsų šalį; tai buvo sužeistų ir mirštančių karių šauksmai, siaubo ir raudojimų garsai iš miestų ir kaimų, kurie kentėjo ir mirė

tarp griuvėsių ir gaisrų, kur priešai siaubė miestus ir kaimus nuo Baltijos iki Juodosios jūros.

Kitą dieną Suslauka gavo karo kvietimus. Pagal paskelbtą mobilizaciją, vyrai, gimę 1905–1918 metais, buvo išsiųsti kaip pirmoji grupė į kariuomenę, o birželio 30 d. išvyko antroji grupė. Aš, būdamas liudininku ir dalyviu, niekada nepamiršiu to, bet ir nepasakosiu apie sunkias, skaudžias ašaras ir kančias artimųjų, draugų, kaimynų, visų kaimo žmonių, kurie kentėjo, laukdami nežinomo mūsų palikusiųjų likimo. Pirmieji du suslaukiečių šaukimai įsiliejo į gretas tų, kurie buvo mobilizuoti į armiją per aštuonias dienas nuo karo pradžios – jų skaičius siekė penkis milijonus du šimtus tūkstančių žmonių. Netrukus mūsų žmonės savo akimis pamatė ir suprato, kas yra tikrasis karas – tiesioginiai klastingi hitlerinės mašinos veiksmai. Vieną rytą kaimas išgirdo baisų griausmą ir šūvių švilpimą. Nedaug kas iškart suprato, kas įvyko. Tik tie, kurie buvo lauke, vos spėjo pastebėti, kaip žemai virš upės, ties Suslaukos kaimu, neįtikėtinu greičiu lėkė vokiečių naikintuvas, kuris apšaudė kaimą ilga kulkų serija. Žmones apėmė panika, siaubas, jie šoko, bėgo, krito, kėlėsi, slėpėsi, nesuprasdami, kas tai, kas įvyko. Visame kaime susirinkę į grupes, verkdami, sutrikę ir bejėgiai, diskutavo apie įvykį, nežinodami, ką daryti ir kaip elgtis. Vėliau beveik kasdien virš kaimo dangaus nuaidėdavo monotoniškas, bauginantis keisto aparato ūžesys – su dviem ilgais vamzdžiais už sparnų, primenančiais rėmą. Tai buvo vokiečių žvalgybinis lėktuvas, kariuomenėje ir žmonių vadintas tiesiog „rėmu“. Tokie lėktuvai ūžė virš žemės, negailestingai stengdamiesi stebėti judėjimą žemėje, ieškoti tikslų, fiksuoti mūsų kariuomenės judėjimą.

Maždaug po dešimties dienų nuo karo pradžios, nuo Mogiliovo keliu pravažiavo du galingi vikšriniai traktoriai „Staliniecai“, primas tempiantis didelį tolimųjų nuotolių pabūklą, o antras jo lafetą. Jiems priartėjus prie kaimo, iš rytų pasirodė lėktuvas ir iš jo nukrito dvi bombos, kurios su švilpimu ir ūžimu nuskriejo link tikslo. Laimei, karinės technikos kolona liko nepaliesta ir tęsė savo kelionę į užnugarį.

Kitą dieną pro kaimą pradėjo eiti grupės vyrų, kai kurie pavieniui. Tai buvo kariai – sužeistų, išsisklaidžiusių ir pabėgusių iš apsuptų dalinių likučiai. Jie žengė lėtai, pavargę, sunkiai, kai kurie buvo su aprištomis galvomis, pakabinta ranka, kai kurie šlubavo arba atsirėmę į draugą, daugiausia be

„gimnastiorkų“ *(vert.- tankaus audeklo karinė palaidinė)*. Pamatę kaimą, jie užsuko į jį, ėjo į namus, prašydami vandens, maisto ir prisipažino, kad jau parą nieko nevalgė. Jie pasakojo, kad ateina iš Mogiliovo, kuris jau buvo apsuptas vokiečių, bet vis dar nepasiduoda.

Suslaukiečiai, jautrūs karių nelaimėms, kančioms ir skausmui, suvokdami, kad tikriausiai ir jų vyrai, broliai, sūnūs taip pat kenčia nuo žaizdų, alkio, nešdavo vandens, dažniau pieno ir duonos arba pamaitindavo paruoštais pietumis, duodavo kelionei gerą kepalą duonos, kiaušinių, lašinių, su užuojauta ir liūdesiu palydėdami, nuoširdžiai linkėdami pasveikti, pasiekti vietą, kur jau nebus pavojinga, kur mielai priims ir pradės gydyti.

Mūsų mama su nesiliaujančiomis ašaromis (juk gimtasis brolis Justinas ir sūnėnai taip pat buvo mobilizuoti į armiją, greičiausiai jau fronte, o neduok Dieve, jei kas nors pateko į nelaisvę ar buvo nužudytas) rūpestingai priimdavo kareivius, netgi kurį laiką papildomai gamino karštą maistą, maitino juos ir duodavo pavalgyti kelyje.

Vargšeliai kareiviai žygiavo ir žygiavo keliu beveik iki liepos pabaigos. Tikriausiai paskutinieji buvo tie, kurie gynė Mogiliovą ir prasiveržė iš apsupto miesto. Tarp netvarkingai žygiuojančių karių judėjo lengvieji pabūklai, traukiami arklių, o kartais galingesnius pabūklus vilko traktoriai. Atrodo, kad tai buvo Mogiliovo gynėjų, sudaužytų dalinių likučiai. Miestas prie Dniepro priešinosi įnirtingam priešui beveik iki liepos pabaigos, kai vokiečių kariuomenė jau buvo įsiveržusi į rytus nuo Baltarusijos.

Pralaimėjimai fronte ir vokiečių aviacijos antskrydžiai slėgė Suslaukos gyventojus. Jie gyveno baimėje, sumišime, bejėgiškume, nors kolūkio pirmininkas A. Želanis, jau nebejaunas ir sirgęs užsisenėjusiu reumatu, ragino žmones nenuleisti rankų, stengtis toliau dirbti. Ir iš tikrųjų, likę namuose jauni vyrai, tarp jų ir aš, kartu su tvirtesniais pagyvenusiais valstiečiais pjovėme dobilus ir žolę, o moterys, ypač jaunos, džiovino šieną, ravėjo daržus. Tačiau kai iš rajono atėjo griežtas nurodymas atiduoti valstybei paskutines likusias kiaules ir varyti galvijus į rytus, žmonės suprato: jei ne šiandien, tai rytoj vokiečiai bus Suslaukoje ir jiems teks gyventi okupantų valdžioje.

Ilgai netruko ir mūsų, jaunų, nerimą keliančios mobilizacijos laukimas. Liepos 7 d. iš valsčiaus pranešė, tiesiog taip, be šaukimų: „Rytoj visi likę

namuose karo prievolininkai turi atvykti į karo komisariatą.“ Tokių buvo devyni žmonės. Štai jų vardai: Nikolajus Belogradovas, Juozapas Bulka, Viktoras Gagelis, Aleksandras Zenevičius, Stanislavas Laurinavičius, Viktoras ir Stanislavas Rakickiai, Jonas Raudainis, Mykolas Rukas.

Liepos 9-ąją, atsisveikinę ilgam, o kai kurie – amžiams, su artimaisiais, kaimynais, lydimi jaunų bendrapiliečių, daugiausia merginų, dviem vežimais išvykome į Drybiną. Karo komisariatas buvo uždarytas, ant durų kabojo lapelis: „Mobilizuotiems karo prievolininkams vykti į stotį „Tamsus miškas“, kur jūsų lauks.“ Nuvažiavome toliau ir prie kelio, miško pakraštyje, sutikome du karo komisariato darbuotojus. Prisistatėme, jie patikrino pagal sąrašus ir nurodė vykti į stotį, kur laukė vagonai, skirti mobilizuotiesiems. Prie jų jau būriavosi nemažai jaunų vyrų. Artėjo vakaras, o dešimties vagonų sąstatas, prekiniai ir keleiviniai, vis dar laukė vėluojančių.

Pagaliau apie 11 valandą vakaro mūsų traukinys pajudėjo ir įgiję greitį nurūko į tolį. Supratome, kad vykstame į Kryčavą – didelį geležinkelio mazgą. Tačiau į stotį mūsų neįleido. Sužinojome, kad auštant vokiečių aviacija smarkiai subombardavo miestą ir stotį, padarydama didelę žalą, buvo žmonių aukų. Ryte Kryčavas mus priėmė ir iš vietos gyventojų išgirdome, kad vakariniame miesto pakraštyje pasirodė motociklininkų būrys, kurį nedidelis įgulos dalinys sugebėjo nukauti ir atmušti.

Taip prasidėjo mūsų tarnyba armijoje, pilna nerimo, sunkumų ir išbandymų. Prieš Roslavlį, pirmąjį jau Rusijos miestą, Poniatovkos stotyje mes patekome į bombardavimą. Aukštai iš rytų skridęs vokiečių lėktuvas, pamatęs šalia sąstato gausybę žmonių, numetė bombas, sukeldamas neapsakomą baimę ir siaubą. Visi puolė nuo bėgių, griuvo, kliuvo už medžių šaknų ir liko gulėti. Kiti, vejami bombų švilpimo, kėlėsi ir bėgo tolyn. Tarp jų buvau ir aš – bėgau, nejusdamas kojų, dūsau, permirkęs prakaitu. Pamatęs storą medį, nukritau už jo, išsekęs, užsidengęs galvą rankomis. Atrodė, kad bomba skrenda kaip sik į mane ir tuoj pat mane sudraskys į skutelius. Du sprogimai nuaidėjo kitoje kelio pusėje, prie vandens bokšto. Aš gulėjau nejudėdamas, nežinoma jėga spaudė kūną prie žemės ir norėjosi būti mažam, kad tik raguota mirtis nepasiektų. Lėktuvas nuskrido, pasidarė tylu, tačiau visi gulėjo, neįsitikinę, kad pavojus praėjo. Turbūt praėjo pusvalandis, kol naujokai susirinko prie traukinio.

Štai taip mes, jauni kariai, niekada nematę mūšių, rankose nelaikę ginklų, pirmą kartą gyvenime, ne fronte, o užnugaryje, patyrėme pirmąjį kovinį krikštą. Mes supratome, ką reiškia priešo antskrydis. Ir toliau važiavome jau ne tokie, kokie buvome iki bombardavimo – iki realios grėsmės tapti negailestingo karo auka ar būti suluošintiems. Vagone sėdėjome tylėdami, apimti sunkių minčių apie tai, kas mūsų laukia, kas bus su mumis.

Ypač jei teks būti apkasuose, matyti prieš save įnirtingą priešą, kuris tik ir siekia atimti tavo gyvybę, peržengti per bejėgį kūną ir eiti toliau, užgrobti gimtąją žemę, naikinti visa, kas gyva, džiaugtis svetimos šalies griuvėsiais ir žmonių skausmu. Negailėdami nei senų, nei jaunų. Ir augo mumyse pasirengimas bei ryžtas sustabdyti negailestingą priešą, nutraukti jo pražūtingą žygį. Tik didžiausias niekšas galėjo susitaikyti su mintimi, kad gimtąją šalį pavergtų fašistinė Vokietija.

Mūsų sustojimas tęsėsi, tik po maždaug dviejų valandų traukiniui buvo suteikta žalia šviesa ir jis pajudėjo toliau. Atvykę į kitą stotį, pamatėme užlaikymo priežastį: šalia gretimos bėgių linijos aukštyn ratais gulėjo apdegęs ir iškraipytas platformos vagonas, o netoliese šviežiu smėliu buvo padengtas kapas. Geležinkelio darbuotojai pasakojo, kad fašistų lėktuvo numesta bomba tiesiogiai pataikė į platformą, sunaikino ją ir nužudė ant jos stovėjusį kareivį, saugojusį du sunkvežimius (iki mūsų atvykimo jie jau buvo pašalinti).

Trumpai sustojęs Roslavlyje, mūsų traukinys važiavo per Sukchiničius, o kitą rytą pasiekėme Kozelską – senovinį miestą prie Okos upės. Mus nuvedė į didelį mišką besidriekiantį dešiniajame upės krante, netoli plataus slėnio su tiltu. Ten buvo daugybė žmonių – mobilizuotų vyrų, kurie buvo greitai atrenkami ir skirstomi į būrius, iškart siunčiamus į frontą. Mus apgyvendino po lengva pastoge iš plonų kartelių su toliu dengtu stogu. Netrukus mūsų grupės vyresnysis N. Belogradovas sutiko kraštiečius – Bronislavą Zavackį ir Viktorą Rakickį – iš antrosios mobilizuotųjų grupės iš Suslaukos. Jie papasakojo, kad Drybino rajono mobilizuotieji jau perėjo atrankos komisiją, o dauguma buvo įtraukti į būrius, kurie artimiausiomis dienomis bus išsiųsti į frontą papildyti kovose su priešu daug praradusių dalinių.

Kozelsko miške paskutinė Suslaukos grupė laukė beveik dvi savaites. Kartą, eidamas pasiimti davinio, N. Belogradovas pranešė, kad mus, kartu su

kitais naujokais, persiųs toliau – į rytus.

Kitą rytą, išrikiavus mus laukymėje prie štabo palapinės, paskelbė, kad mūsų būrys sudaro Minsko apskrities karinio komisariato žygio batalioną, kuris bus nukreiptas į mokymus ir paskirstymą formuojamuose užnugario daliniuose. Netrukus apie 250 kariuomenei tinkamų vyrų pajudėjo. Žinoma, mums nepasakė, kokiu maršrutu keliausime, kokius kaimus ar miestus pereisime (tai buvo tarsi karinė paslaptis). Ėjome visą dieną, ilsėdamiesi kas dvi – dvi su puse valandos. Nukeliavę beveik 30 kilometrų, vakare pasiekėme didelį kaimą. Visi buvome pavargę ir džiaugėmės pirma nakvyne. Mus paskirstė po 4–5 žmones į kaimo trobas, kur jau laukė iš anksto perspėti valstiečiai. Mus gerai pavalgydino ir apnakvindino: vienus ant pečiaus, kitus ant grindų, dar kitiems teko miegoti ant šieno. Ryte, apie pusę aštuonių, buvo kėlimasis, pusryčiai ir kelionė tęsėsi.

Oriolo rajone pas mane įvyko netikėtas susitikimas. Priėjome geležinkelį, kuris kirtosi su mūsų keliu. Ant bėgių stovėjo ilgas traukinio sąstatas. Praeinančiame vyriškyje atpažinau savo dėdę Justiną Kindurį – mamos brolį. Šiltai pasisveikinome, apsikabinome ir gerą pusvalandį kalbėjomės. Justinas buvo pašauktas į kariuomenę pirmosios mobilizacijos metu (jis su šeima gyveno Mokradkos kaime, už šešių kilometrų nuo mūsų). Dabar juos veža iš Voronežo į vakarus.

Šis mūsų liūdnas, mažai džiaugsmo teikiantis susitikimas pasirodė paskutinis. Matyt, dėdė pateko į frontą, o kas su juo nutiko vėliau – ar žuvo, ar pateko vokiečiams į nelaisvę – liko nežinoma. Po fašistų išvarymo šeima iš karinio komisariato gavo pranešimą, kad Justinas Kindurys laikomas dingusiu be žinios. Taigi, tikriausiai aš buvau paskutinis, kuris karo metu matė šį mūsų artimą ir mylimą žmogų.

Kasdien žygiuodami po 25–30 kilometrų, keliavome pietryčių kryptimi per Volchovą, Mcenską, Novosilį, didelius kaimus Verchovjė, Rusky Brod, ir dvyliktą dieną pasiekėme Livnus – paskutinį mūsų užnugario žygio miestą. Po savaitės mus susodino į vagonus ir po dienos atvežė į Voronežą. Miesto pakraštyje, už to paties pavadinimo upės, nedideliame miške buvo mobilizuotųjų priėmimo punktas, kuriame apsistojome ir mes. Dalis naujokų, praėjusių atrankos komisiją, buvo išsiųsti į vakarus papildyti kovos dalinių,

kurie stengėsi sustabdyti į rytus besiveržiančius fašistus. Jie jau sėjo mirtį, griovė, kėlė paniką ir siaubą Smolensko, Kalugos, Tulos ir Oriolo srityse, kad priartėtų prie Maskvos iš pietvakarių ir užgrobtų Sovietų sostinę.

Kol kas trumpam atsitraukėme nuo gimtojo kaimo, tad aprašykime, kas vyko Suslaukoje po mūsų išvykimo, kaip suslaukiečiai gyveno vokiečių–fašistų okupacijos metu, ką jie patyrė po atėjūnų priespauda. Šis pasakojimas paremtas brolio Vladimiro prisiminimais, kurie buvo daugybę kartų papildyti ir patikslinti net iki šių dienų.

Kitą dieną po mūsų išvykimo iš Karoliovkos pusės link kaimo pasirodė ilga vežimų virtinė. Kiekviename vežime sėdėjo po 4–5 ir daugiau kareivių. Atskiruose vežimuose buvo traukiamos lauko virtuvės, vežimai su pilnomis dėžėmis virtuvės reikmenų. Vežikai iškinkė arklius ir paleido juos ganytis prie upės esančioje pievoje. Buvo jau vakaras, netrukus iš lauko virtuvių pradėjo kilti dūmai – ruošiamas kareiviams vakarienės maistas.

Žinia apie keistą stovyklavietę greitai pasklido po kaimą. Ryte, baimindamiesi, kad vežimai galėtų būti vokiečių, drąsesni gyventojai pradėjo lėtai artintis prie jų. Ir nustebo: arkliai ganėsi pievoje, o prie vežimų – nė gyvos dvasios, nei vežikų, nei kareivių. Tai buvo saviškiai, ką išdavė vežimai, pakinktai, virtuvės ir kiti daiktai.

Bešeimininkę vežimų vilkstinę kaimo gyventojai priglaudė. Tie, kas neturėjo savo arklių, pasiėmė po arklį iš pievos, kitus surinko į bendrą arklidę. Arklį įsigijo ir mūsų šeima. Kai kurie gyventojai iš kaimyninių kaimų pasiėmė likusius arklius. Tikėtina, kad kita turto dalis buvo panaudota panašiai. Tiesa, lauko virtuvės niekam nepasirodė įdomios, jos ir toliau stovėjo ir rūdijo prie upelio.

Netrukus keliu nuo Mogiliovo pusės pradėjo judėti motociklai, pėstininkai, vyrai ant dviračių. Ir technika, ir žmonės jau buvo svetimi, nebe sovietinė apranga, kitoks elgesys, o kalba – vokiška. Suslaukiečiai suprato: tai jau vokiečių kariai.

Dalis kareivių užsuko į Suslauką, išsiskirstė po namus ir pradėjo reikalauti: „Matka – kaušai, vyšta.“ Pirmą kartą susidūrę su svetimais ir priešiškais kareiviais, žmonės jų išsigando. Jie buvo grubūs, pasitikintys

savimi, pasiruošę bet kurią akimirką panaudoti ginklus, nesvarbu ar prieš juos stovėjo suaugęs vyras, paauglys ar pagyvenusi moteris. Tad gyventojai atiduodavo ne tik tai, ko iš jų buvo reikalaujama, bet ir kitus daiktus, vien tam, kad šių nekviestų svečių daugiau nebereikėtų nei matyti, nei girdėti.

Judėjimas keliu tik stiprėjo. Pro šalį pravažiavo kelios arkliais traukiamos patrankos – tikriausiai tos pačios, kurios neseniai iš Lukotės apšaudė mūsų karius prie Pronios upelio. Po to praslinko sunkvežimių kolona su skydais, pakabintais šonuose – vokiečiai juos naudojo važiuojant per pelkėtas, klampias vietoves.

Dar ne vieną savaitę iš vakarų pėsti arba automobiliais judėjo linksmi, apkvaitę nuo naminukės okupantai. Jie garsiai dainavo, o vos pamatę kokį gyvą padarą – gyvulį, šunį ar žmogų (nesvarbu!) – tuojau šaudė. Keliu dundėjo ir jų sunkioji technika. Tai buvo tie patys vokiečiai, kuriems beveik visą mėnesį atkakliai ir įnirtingai priešinosi mūsų kariai bei savanoriai apsuptame Mogiliove. Su įniršiu ir neapykanta širdyse jie atmetė hitlerininkų ultimatumo pasiduoti sąlygas, o likusios sovietų dalys su mūšiais išsiveržė iš apsupties.

Kartu su vokiečių judėjimu keliu iš Gorelicų išvažiavo kovinė raitelių grupė. Pasiklausę kaimo gyventojų, kavaleristai sužinojo, kad į kelią išvažiuoti negalima – ten daugybė hitlerininkų. Kavaleristai, būdami nemenko eskadrono dydžio, pasuko į pietus, Čavusų link, ketindami aplenkti pavojingas vietas ir prasiveržti per tarpą tarp vokiečių dalinių. Su tokia pačia intencija naktimis, pavieniui arba nedidelėmis grupėmis, kaimą praeidavo mūsų kariai – daugiausia be ginklų, apskurę, nesiskustę, basi. Kai kurie sužeistieji, išsekę po šimtų kilometrų kelio, likdavo Suslaukoje ar kituose kaimuose. Jie gyveno slapčia, besisaugodami vokiečių žandarų ir vietinių policininkų.

Suslauka neliko nepastebėta naujosios, okupacinės valdžios ir jų vietinių tarnų. Vieną dieną kaime pasirodė margaspalvė vyrų grupė: vieni – vokiečių su uniformomis, kiti – civiliais drabužiais su nežinoma emblema ant krūtinės, dar kiti – odinėmis striukėmis su raiščiais ant rankų. Nežinomas vyras, prisistatęs valsčiaus seniūnu, supažindino su „svečiais“: rajono ortkomisaro atstovais, okupantų paskirtu rajono burmistru, valsčiaus vyresniuoju policininku. Burmistro atstovas paskelbė, kad panaikinami

sovietiniai įstatymai ir kuriama nauja valdžia bei tvarka. Pavyzdžiui, kolūkių vietoje steigiamos „gamybinės bendruomenės“, kurioms turėjo vadovauti valstiečių išrinkti seniūnai. Taip pat buvo įvestas privatus žemės valdymas. Pagal aukštų pareigūnų reikalavimą Suslaukoje seniūnu tapo buvęs vienkiemio gyventojas Chilkevičius. Vykdydamas „dievo“ valią – vokiečių kareiviai nešiojo tvirtus plačius diržus su ryškiu užrašu, kuris reiškė „Dievas su mumis“ – kaimo seniūnas, prižiūrimas policininko A. Zenevičiaus, surinko gyventojus, kad padalytų žemę. (Beje, tas pats Zenevičius buvo tas žmogus, kuris Kurske įkalbinėjo mane išlipti iš traukinio, vykti į miestą, o atėjus vokiečiams grįžti namo. Dviem pabėgėliams, vienas jų buvo Jonas Raudainis, pavyko pasiekti Suslauką. Kaip matote, Zenevičius greitai rado sau „garbingą“ (tiksliau – pelningą) užsiėmimą – ištikimai tarnauti okupantams. Mūsų kaimo gyventojai ant savo kailio pajuto, su kokiu uolumu kolaborantas tarnavo vokiečiams visus tris okupacijos metus.)

Suslaukiečiai žemę pasidalijo, galima sakyti, taikiai. Jie nusprendė: vienas sklypas tenka suaugusiajam, pusė sklypo – 14–18 metų paaugliui. Mūsų šeimai, kartu su mamos seserimi Uršule ir jos vyru, atiteko 4,5 sklypo, apie 15 hektarų. Laukai buvo suskirstyti juostomis, kaip ir prieš kolūkį, pagal sodybų išsidėstymo eilę kaime. Buvo pažymėtos bendrų pasėlių užimtos žemės, kurias vėliau kiekviena šeima nurinko.

Laukų derlius – grūdai, šienas, šiaudai – buvo sukrauti likusiose daržinėse, karvidėje, kiaulidėje, arklidėje. Mūsų šeimai atiteko ketvirtoji dalis, vietos pakako ir laukų, ir pievų derliui, čia stovėjo ir arklys.

Taip vadinamoji „gamybinė bendruomenė“ iš vokiečių valdžios gavo griežtus ir nemažus įpareigojimus tiekti grūdus, bulves, mėsą, pieno produktus. Seniūnas juos paskirstė šeimoms pagal turimą žemės plotą, atsižvelgdamas į valgytojų skaičių. Suslaukiečiams atrodė, kad tiekiami produktų kiekiai nebuvo pernelyg dideli ir pasakysiu paslaptį, palyginti su ikikarinėmis „kolūkinės laimės“ normomis, netgi švelnesni. 1942 m. kaimo valstiečiai dirbo savo sklypuose.

Tačiau ramybės Suslauka nežinojo. „Naujosios tvarkos“ statytiniai veikė įžūliai ir be ceremonijų. Suėmimai, gaudynės, kratos beveik kasdien tapo įprastos. Ona, mano bendraklasė, Vladislavo Laurinavičiaus sesuo, buvo

suimta ir išvežta priverstiniams darbams į Vokietiją. Vyresnysis policininkas Kosakovičius su savo bičiuliais „budriame“ naktiniame patruliavime įsiveržė į besiganančių naktį arklių bandą, pasirinko patį jauniausią, stipriausią arklį, jį pasibalnojo ir išjojo. Kai kas bandė priešintis, šaukti, tačiau į tai atsakė kanopų bildesys ir mirtini šūviai. Kartą, išgirdę nuo upelio pusės sklindančius šūvius, į kaimą atlėkė tas pats Kosakovičius ir jo artimiausias draugelis Bugankovas. Jie sugavo su šoviniais bežaidžiančius paauglius ir negailestingai juos išplakė botagais.

Suslauką lankė ir „miško broliai“, nors šis pavadinimas tebuvo formalus. Vieną vasaros naktį į namo, esančio arčiau Popovščinos, langus pasibeldė: „Atidarykite, arba išdraskysime jūsų prakeiktą trobą!“ Žmonės atidarė, o „svečiai“ – prie stalo: „Duokite, ką turite, kuo daugiau, skaniau ir butelį pilną.“ Jie prisigėrė, prisivalgė, keikdamiesi šlykščiausiomis frazėmis, šlavė likučius nuo stalo ir dingo tamsoje. Šeima, sustingusi iš siaubo, iki pat ryto neištarė nė žodžio, kol į trobą neužėjo kaimynai.

Po nakties tie patys ir gretimai gyvenantys žmonės vėl sulaukė nekviestų svečių. Šį kartą jie aiškino: „Mes savi, nebijokite, gaudome tą šlykščią gaują, vadinančią save partizanais, kurie plėšia ir prievartauja.“ Jie užtikrintai žadėjo sugauti niekšus. Prisipažino esą alkani ir paprašė ko nors pavalgyti. Šeimininkai negalėjo atsisakyti sąžiningiems žmonėms: davė duonos, mėsos gabalą ir maisto kelionei. Po šio įvykio užpuolikų kaime daugiau niekas nebematė.

Pats baisiausias įvykis Suslaukoje nutiko 1943 metų rudenį. Pas tetą Reginą gyveno du broliai – Bronislavas ir Genadijus, jos giminaitės vaikai. Jie kaime saugojo arklius, padėdavo tetai ūkyje, bet neilgai. Įtarę kažką bloga jų elgesyje (tariamai bendradarbiavimą su sovietiniais partizanais), kaime pasirodė vokiečiai, suėmė brolius, taip pat rado ir areštavo Adomą Laurinavičių, jauniausią Norberto sūnų, bei pas K. Bubelį slapta gyvenusį sovietų kareivį. Visus keturis išvežė į Mogiliovą, kur jie buvo sušaudyti. Okupantai atėmė gyvybę ir Albertui – mano krikštatėvio Anupro Daveinio sūnui.

1943 metų rudenį Raudonoji armija, sėkmingai triuškindama okupantus, įžengė į Baltarusijos žemę. Spalį mūsų kariai pasiekė Pronią,

tačiau, susidūrę su įnirtingu priešo pasipriešinimu dešiniajame upės krante, iš anksto įtvirtintose stipriose pozicijose, buvo priversti sustoti. Frontas šioje linijoje išsilaikė aštuonis mėnesius.

Būdamas Leningrade blokados sąlygomis, atidžiai stebėjau mūsų armijos pergalingą puolimą, miestų ir kaimų gimtinėje išlaisvinimą. Štai Tarybų Infobiuras praneša apie priešo išvijimą iš Kričevo, Mstislavlio, Horkų, šimtų kaimų. Minimi pažįstami, artimi kaimai – Ryasna, Drybinas, Tamsusis Miškas, Robcai. Mano širdis dreba ir prašo greičiau sužinoti: ar jau išlaisvinta Budino, kur mokiausi septynmetėje, ar jau išlaisvinta gimtoji Suslauka... Deja, ne. Vietovių į vakarus nuo Pronios vėlesnėse suvestinėse nemini. Laukti nebegaliu, tylėti taip pat: rašau laišką artimiesiems į Suslauką. Juk kol mano žinia juos pasieks, praeis ne viena diena. Dirbdamas objekte ar eidamas į kareivines, pietaudamas ar besiruošdamas miegoti, vis galvoju, kur jūs, mano artimieji mama, sesės, broli, kas su jumis? Jūs net nenumanote, kaip trokštu apie jus sužinoti, pamatyti jus, išgirsti jūsų balsus!

Praėjo mėnuo, antras, atėjo gruodis ir, o! kokia laimė – mano vardu ateina ilgai lauktas laiškas. Tik štai atgalinis adresas kitas. Skaitau svarbius žodžius: Ryasna, Laurinavičienė Zoja. Gerai ją pažįstu: mano pusbrolio Boleslavo dukra, represuoto 1938 metais. Ji rašo, kad baigusi vidurinę mokyklą dirbo mokytoja ir dabar tuo pat užsiima. O mano laiškas pateko jai taip: rajono centras dabar Ryasnoje, nes Drybinas yra fronto linijoje. Ji užėjo į švietimo skyrių ir ten jai parodė mano laišką – galbūt ji žino, nuo ko jis. Pamatė, atpažino, atidarė ir perskaitė. Pasidžiaugė, kad esu gyvas ir sveikas (beveik). Atsako į mano svarbiausią klausimą – kur artimieji. Zoja apklausė vietinius gyventojus ir kažką sužinojo. Taip, pirmiausia: frontas stovi prie Pronios, o vokiečiai iš savo artimiausių užnugarių, apie 10–12 km nuo fronto, gyventojus išvarė į vakarus. Kur mano artimieji, ji nežino.

Laiškas nuo Zojos mane nudžiugino – juk jis šį tą paaiškino. Nedelsdamas nusiunčiau laišką į Ryasną, nuoširdžiai padėkojau dukterėčiai, plačiau papasakojau apie savo gyvenimą Leningrade. Iki pat karo pabaigos keletą kartų apsikeitėme laiškais.

Vieną spalio dieną mūsų batalioną nuvedė į stotį, kur mūsų laukė prekinis sąstatas. Traukinys pajudėjo per Voronežą į vakarus ir kitą dieną buvo Kurske. Sužinome, kad mes, jauni, neapmokyti, esame reikalingi tam, kad vakariau miesto statytume gynybinę liniją. Tačiau mus vagone laikė vieną, antrą dieną. Kažkas girdėjo, kad mums greičiausiai nereikės kasti apkasų, galbūt važiuosime atgal.

Ir štai mane užklupo bėda. Kelyje gulėjau prie vagono durų, kurios visai neužsidarė – dėl ventiliacijos ir taip peršalau, kad pradėjo skaudėti galvą, visiškai užgulė dešinę ausį. Mano kelionės draugai sakė, kad smarkiai pasikeičiau: sulysau, pamėlynavau, tapau tylus, irzlus. Traukinyje gydytojo nebuvo, o išlipti negalėjome – patruliai sulaikytų kaip savavališkai išėjusį, o dar blogiau – palaikytų dezertyru.

Trečiąją stovėjimo dieną sužinojome, kad iš tiesų nevažiuosime apkasų kasti, o atgal, į užnugarį. Vieni šią žinią suprato savaip: o ką, jei likti Kurske – ateis vokiečiai ir bus galima grįžti namo. Apie tai pradėjo kalbėti ir mūsų vagone. Prie manęs priėjo Aleksandras Zenevičius ir prisipažino nusprendęs nevažiuoti į užnugarį, o likti, eiti į miestą, palaukti vokiečių ir grįžti į

gimtąsias vietas. Pasiūlė man prisijungti, tačiau aš nedvejodamas atsisakiau. Pamenu, tik pasakiau: „Tavo svarstymų ir planų negirdėjau, nežinau, bet tik gerai pagalvok, viską apsvarstyk, kad vėliau nereikėtų gailėtis, kai jau bus per vėlu.“

Dienos pabaigoje palei vagonus prabėgo vienas iš mus lydėjusių vadų ir paskelbė skubų susirinkimą bei laipinimą – po 10–15 minučių pajudėsime. Kitą rytą mes vėl buvome Voroneže. Tik mūsų vagone trūko dviejų žmonių: A. Zenevičiaus ir J. Raudainio. Po kurio laiko jie pasirodė namuose, Suslaukoje ir pasakojo mano artimiesiems apie apgailėtiną mano būklę, kai atsisveikinome Kurske. Ar jie to norėjo, ar ne, bet mano artimųjų širdyse apsigyveno skausmas ir nerimas dėl manęs, tikintis blogiausio likimo. Tokiomis nuotaikomis jie gyveno trejus metus.

Kelionėje mano savijauta dar labiau pablogėjo ir mūsų vagono vyresnysis – vis tas pats N. Belogradovas – pranešė karininkui, kad jo vagone guli sunkiai kenčiantis žmogus. Atėjęs vyras civiliniais drabužiais apžiūrėjo mane ir pasakė, kad nuves mane į miestą. Vos spėjau atsisveikinti su savo kraštiečiais, linkėjau jiems sėkmės ir neabejotino sugrįžimo namo po karo. Taip aš išsiskyriau su kaimynais iki karo pabaigos, o po jos susitikau tik su kai kuriais iš jų.

Gydytojas nuvežė mane iki artimiausios poliklinikos ir perdavė medikams, kurie nustatė stiprų peršalimą su aukšta temperatūra ir vidurinės ausies uždegimą. Davė kažkokių tablečių, įlašinę vaistų į ausį apvyniojo ją vata ir uždėjo tvarstį. Pasidarė lengviau, nors ausies skausmas nesiliovė. Jaučiau kūno silpnumą, be to, visą parą nieko nebuvau valgęs. Netrukus mane nukreipė į vieną iš artimiausių mokyklų, kur buvo įkurtas šaukimo punktas. Jame jau buvo mobilizuotų Voronežo gyventojų. Su maisto talonais valgykloje galėjau pakankamai numalšinti alkį.

Į mokyklą vis atvykdavo žmonių, užpildydami laisvas klases. Mano liga pamažu pradėjo trauktis: skausmai ausyje atslūgo, temperatūra normalizavosi, sugrįžo apetitas. Pradėjau jausti jėgas ir viltį, kad viskas bus geriau, kiek tai įmanoma sunkiomis karo laiko sąlygomis.

Po maždaug dešimties dienų mokykloje mobilizuotuosius sujungė į žygio batalioną ir išsiuntė toliau į užnugarį, sakydami, kad link Volgos. O tai

apie 500 kilometrų, viskas pėsčiomis. Jau buvo lapkričio pradžia, vis dažnesni įkyrūs lietūs, stipresni stepės vėjai. Apranga ir avalynė – blogesnės nesugalvosi: seni batai su prasižiojusiomis nosimis, vėju prapučiama svetima sena striukė.

Lapkričio pabaigoje mūsų žygio batalionas pasiekė geležinkelį netoli Saratovo. Vėl pradėjo šaukti į bataliono štabą komisijai, skirstyti į komandas – vienus į naujai formuojamą fronto dalinį, kitus, pripažintus netinkamais karinei tarnybai, išsiuntė į statybas. Likusius surinko į atskirą komandą, sukišo į vagonus ir išvežė į šiaurę. Iki šiol prisimenu mūsų maršrutą: Rtiščevas–Penza–Saranskas–Arzamas–Gorkis (dabar Žemutinis Naugardas)–Kotelničius–Kirovas–Jurijaus stotis, pakeliui į Kotlasą–Syktyvkarą, Komijos ATSR. O tai jau atšiaurus šiaurinis klimatas, prie Uralo. Iš Saratovo išvykome per pirmąsias sniego pūgas ir atsidūrėme vietose, kur įsivyravo tikra žiema, labai šalta – 18–20 laipsnių šalčio. Žemę padengė pusmetrio ar didesnis, purus, iki pavasario neištirpsiantis sniegas, išlaikęs savo pradinį naujumą ir gaivumą. Ir vėl mūsų – nei kariškas, nei civilinis – gyvenimas tęsėsi sava vaga...

Stop, gana! Galima būtų parašyti nemažą knygą apie karo meto vingrybes. Pasakysiu tik tiek, kad teko daug iškęsti, patirti, iškentėti. Reikėjo nueiti šimtus ir šimtus kilometrų pėsčiomis, tūkstančius kilometrų – geležinkeliu ir ne keleiviniais vagonais, o vėjo perpučiamomis krovininėmis „tepluškomis“. Ėjau po svilinančia saule, per stiprų lietų, pūgą, speigą, Sibiro šalčius; buvau basas ir vos prisidengęs; džiaugiausi, kai ant kojų buvo seni, jau nurašyti kareiviški batai, nesibodėjau paprastomis valstietiškomis vyžomis. Retai kada pavykdavo sočiai pavalgyti, svajojau apie duonos riekelę kaip apie didžiausią dovaną.

Buvau laikomas mobilizuotu į armiją, bet jokiame kariniame dalinyje nebuvau, fronte, apkasuose – taip pat. Nei laikiau rankose šautuvo, nei šaudžiau, nors ne kartą patekau į priešo bombardavimus ir apšaudymus. Ir tai tęsėsi ne mėnesį, ne du, o beveik pusantrų metų; per visą tą laiką dažniausiai nieko neveikiau, buvau nepriskirtas nei kariniam, nei civiliam darbui, atrodė, kad valstybei, šaliai aš nereikšmingas, o gal ir visai nereikalingas.

Nepagalvokite, kad savo skundais ir dejonėmis autorius bando išspausti

skaitytojo ašarą, užuojautą ar simpatiją. Tikrai ne! Kas karo metu nepatyrė nepritekliaus, skausmo, nelaimių, artimųjų netekčių ar, neduok Dieve, visam gyvenimui liko invalidu, tas nežino tikrosios gyvenimo kainos, nemoka jos branginti ir saugoti.

Pasidaliję šiais sunkiais apmąstymais ir vertinimais, toliau stengsiuosi kuo trumpiau aprašyti svarbiausius savo gyvenimo faktus ir įvykius, kurių liudininku ar dalyviu buvau.

1942 m. vasarį mane demobilizavo iš armijos. Norėdamas būti, kaip sakoma, arčiau „sočių vietų“, grįžau į Voronežo sritį, iš pradžių dirbau kolūkyje, o vėliau laisvai samdomu darbuotoju – Voronežo pataisos darbo kolonijoje Nr. 35 inspektoriumi-auklėtoju, vėliau buvau atestuotas karininku. Tačiau netrukus dėl formalių priežasčių buvau atleistas ir vėl pašauktas į armiją. Ir vėl prasidėjo „futbolas“ iš vieno maršinio bataliono į kitą, kol galiausiai 1942 m. rudenį per „Gyvybės kelią“ buvau perkeltas per Ladogos ežerą. Buvau priskirtas eiliniu prie Karinio statybos valdybos, Leningrado fronto. Netrukus mūsų karo statytojų kuopą dislokavo netoli Uglovo stoties, toliau nuo antrojo Baltijos laivyno tolimųjų bombonešių aviacijos pulko aerodromo. Nuo tų įsimintinų 1942 m. spalio dienų laikau, kad baigėsi mano neapibrėžtas ir nepastovus keliautojo gyvenimas, kuris nė trupučio neprisidėjo prie naudingos veiklos. Mus atvežė į šią vietą įrengti svarbaus karinio objekto – lauko aerodromo. Iš čia Sovietų lakūnai naktimis skrisdavo bombarduoti tolimų taikinių – Karaliaučiaus, Rytų Prūsijos centro, Berlyno – nacistinio reicho sostinės, papiktinusio Europą ir visą pasaulį žiauriausiu karu. Dieną Baltijos lakūnai, prie savo lėktuvų pritvirtinę sidabrines cigarų formos torpedas, skrido į jūrą medžioti fašistinių laivų, juos susekdavo ir negailestingai skandindavo.

Aerodrome mūsų būrys ir kiti statytojai iki metų pabaigos pastatė patikimus angarus naikintuvų eskadrilei, lauko aviacijos remonto dirbtuves (LARD), kur buvo taisomi kovose sugadinti bombonešiai ir lengvieji lėktuvai. Darbas buvo sunkus. Reikėjo kirsti šimtamečius eglynus ir tempti didžiulius rąstus į lentpjūvę, paruošti aikšteles dirbtuvėms ir angarams, statyti bei tvirtinti rąstus, užpilti smėliu ir uždengti velėna, kad geriau maskuoti. Dirbome nuoširdžiai, niekas nesiskundė ir nevengė darbo. Ir orai mūsų nelepino: dažnai lijo lietus, darėsi vis šalčiau, lapkritį dangus vis dažniau

barstė ant žmonių „baltas muses“. Po to atėjo šalčiai. Lapkričio pabaigoje sniego danga jau buvo gero sprindžio storio, o šaltis laikėsi apie 10–15 laipsnių.

Vietinė neįprasta žiema, mums, vidurio juostos gyventojams, vis labiau rodė savo tikrąjį veidą. Be to, mūsų apranga bet kokiam vėjui ar šalčiui – menkas kliuvinys. Kažkas paklausė vadovybės, kada gausime žiemos uniformas. „Karinėms statybinėms pajėgoms, jūsų rangui, ji nepriklauso“, – buvo trumpas ir tiesiogine bei perkeltine prasme, šaltas atsakymas. Taip ir gyvenome bei dirbome lengvai, aptriušusiais drabužiais, kuriuos vilkėjome nuo mobilizacijos, jau pusmetį ar net metus.

Gamta, o su ja ir oras, darė savo: gruodį šalčiai dar labiau sustiprėjo, siekė 20 ir daugiau laipsnių. Be to, per du mėnesius darbas aerodrome atėmė daug jėgų, fiziškai išsekome, juolab kad maitinomės menkai pagal blokados normas: 400–500 gramų duonos per dieną; po 1500 gramų mėsos, kruopų ir makaronų, cukraus bei konditerijos gaminių, 600 gramų riebalų per mėnesį. Šių normų ne visada buvo laikomasi, o mėsa ir riebalai dažnai buvo keičiami kiaušinių milteliais, šaltiena, drebučiais, augaliniu aliejumi, kondensuotu pienu ir kitais pakaitalais ar surogatais. Dėl nepakankamos mitybos ir alkio daugelis iš mūsų akivaizdžiai sulyso, susirgo distrofija.

Gruodžio pabaigoje mūsų būryje atsirado pirmosios alkio ir šalčio aukos. Kai kurie vyrai, ypač stambesni, dėl išsekimo nebegalėjo dirbti. Keletas žmonių, kurių naminė avalynė dar iš seniau jau buvo visiškai sudėvėta, vaikščiojo apsisukę kojas skarmalais. Labai prastai jaučiausi ir aš: nušalau kojas, paveikė antrojo laipsnio distrofija.

Trys dienos iki Naujųjų 1943 metų, mūsų grupę išsekusių ir nušalusių, pasodino į tentu uždengtą sunkvežimį ir nugabeno į Leningradą. Apgyvendino kareivinėse Zvenigorodskojos gatvėje, netoli Vitebsko geležinkelio stoties.

Taip atsidūriau Leningrade, per sunkų antrąjį blokados žiemos periodą, kai miestas buvo griežtoje ir kol kas neįveikiamoje apsiaustyje, kurią surengė vokiečių fašistiniai okupantai. Mieste, apie kurį svajojau nuo vaikystės, pamatyti vieną iš gražiausių pasaulio miestų su jo unikaliomis gatvėmis ir aikštėmis, įkūnijusiomis gyvą, ryškią šlovingų įvykių kroniką: mieste, kur kiekvienas akmuo - istorija, o beveik kiekvienas namas - paminklas.

Aš pamačiau ir pažinau Šiaurės Palmyros (*vert.- poetinis Sankt Peterburgo pavadinimas*) žavingą įvaizdį, kuris, deja, per blokadą pastebimai išbluko, stipriai nukentėjo, tačiau neprarado savo didingumo ir žavesio; miestas, kurio apsaugai ir atstatymui aš paaukojau beveik tris metus.

Be to, į miestą ant Nevos mane traukė nesąmoninga, slapta svajonė sutikti savo išrinktąją, merginą, kurią mylėčiau. Ir tokią aš radau, susitikau ir be jokių abejonių, dvejonių atidaviau savo širdį, pasidalinau pačiais giliausiais savo jausmais. Ji atsakė man tokiais pat nuoširdžiais, atvirais prisipažinimais...

Kitą dieną po atvykimo mums buvo nurodyta atlikti medicininį patikrinimą. Svirduliuodamas ir šlubuodamas, iš paskutiniųjų jėgų aš pasiekiau artimiausią polikliniką. Patekau pas terapeutą. Žema, sulinkusi, toli gražu ne jauna moteris atidžiai mane apžiūrėjo, paklausė, kokiomis ligomis sirgau praeityje. Išrašė receptą tepalui, skirtam nušalusių pirštų gijimui ir pažymą dėl dviejų savaičių atleidimo nuo darbo. Pabrėžtinai rekomendavo tausoti jėgas, mažiau judėti, daugiau gulėti, ilsėtis, leisti laiką kareivinėse ir apskritai rūpintis savo sveikata. "Laikydamasis režimo, jūs palaipsniui atgausite jėgas, tačiau ne greitai", - tokiais šiltais žmogiškais žodžiais mane paguodė gydytoja.

Mano kūną ligos ir negalavimai paliko sunkiai ir lėtai. Jei nušalę pirštai gijo greičiau ir lengviau, tai distrofija atsitraukė lėtai, beveik nepastebimai. O viskas dėl to, kad pagrindinis jėgų atgavimo būdas - pakankamas maisto kiekio pagerinimas, reikalingų kalorijų papildymas - liko ribotas.

Geruoju angelu sargu ir gelbėtoja man tapo ta pati jautri širdimi ir siela gydytoja. Kai atėjau antrą kartą, ji sutiko mane ne tik kaip silpną, bejėgį pacientą, bet ir kaip gerai pažįstamą, pasitikėjimo vertą jaunuolį. Žinodama mano ligas, jų simptomus ir gydymo būdus, ji be jokių užuolankų pratęsė mano ligos atostogas, išrašė kuponus papildomam maitinimui (kurie mieste buvo įvesti tik neseniai sergantiems distrofija), taip pat vaistus.

Ir netikėtai, tiesiai pavadinusi mane vardu, ji papasakojo apie save, dalijosi savo rūpesčiais ir nerimais. Galiausiai sužinojau, kad jos vardas buvo Galina Aleksandrovna Kabalkina. Ji baigė medicinos institutą XX a. pradžioje ir nuo tada gydė peterburgiečius. Ji dalyvavo pilietiniame kare pietų fronte.

Išėjusi į civilinį gyvenimą, susilaukė sūnaus. Mano metų Miša jau antrus metus tarnavo fronte, Kronštate. 1941 m. pabaigoje jis atsiuntė trumpą laišką, kad užsirašė savanoriu į jūrų pėstininkus. Ši žinia buvo paskutinė. Į kariuomenės užklausas, paskutinius pirmosios blokados žiemos mėnesius, Galinai Aleksandrovnai pranešė, kad jos „sūnus dingo be žinios“.

Tragiška žinia giliai sukrėtė nelaimingą motiną, ji staiga paseno, susilpnėjo, tačiau toliau dirbo, gydė žmones. Koks galingas dvasinis intelektas turi būti pas žmogų, kad nepalūžtų po tokių žiaurių likimo smūgių, išlaikytų ramybę ir, kai jau už nugaros beveik septyniasdešimt metų, suvoktų savo aukštą pašaukimą, savo misiją padėti žmonėms, nesavanaudiškai jiems tarnauti, parodyti žmogišką užuojautą ir meilę! Aš buvau laimingas ir dėkingas, kad buvau globojamas Galinos Aleksandrovnos, prisimenu ir saugau jos šviesų, švelnų atvaizdą širdyje.

Kantrus ir rūpestingas gydymas, reguliarūs vizitai poliklinikoje pas gydytoją, jos bute mus abu suartino, susidraugavome ir tai tapo dar vienu išgydančiu veiksniu, dėl kurio mano savijauta po truputį gerėjo. Atsigavęs, dėkingas už tokį dėmesingumą, tikrą motinišką, jaudinantį požiūrį į mane, stengiausi atsilyginti Galinai Aleksandrovnai padėdamas su namų ūkio darbais: gauti malkų, nuvažiuoti į parduotuvę maisto davinių, padėti sutvarkyti jos kuklų butą. Mūsų susitikimai, šiltas bendravimas tęsėsi iki pat karo pabaigos.

Pertraukdamas pasakojimą apie save, noriu paaiškinti situaciją Leningrade per antrąją karo žiemą, apie įvykius ir darbus 1943 metais.

Nepriklausomas, nesugniuždomas didvyrių miestas, kuris išgyveno ir ištvėrė neįsivaizduojamas kančias ir baisias negandas, tūkstančius jaunų gyvybių praradimų pirmąją blokados žiemą, išlaikė dvasios tvirtumą ir leningradiečių bei gynėjų pasitikėjimą, kad jie sugebės atsilaikyti, ištverti dar didesnius sunkumus ir trūkumus. Tęsiant darbą veikė gamyklos ir fabrikai, tiekiantys frontui ginklus ir amuniciją, veikė atstatytas vandentiekis ir kanalizacija, troleibusų eismas, gerėjo miesto aprūpinimas elektros energija. Pamažu didėjo maisto ir kuro tiekimas, buvo sureguliuotas viešojo maitinimo ir buitinių paslaugų darbų vykdymas.

Apskritai miestas gyveno, dirbo, kovojo. Tačiau visa tai

leningradiečiams kainavo daug pastangų ir įtampos, neapsieita be rimtų aukų ir nuostolių. Daugelis žmonių, pirmiausia dirbusių intensyvų fizinį darbą, kurie neatsigavo po pirmosios blokados žiemos, silpo, išeidavo iš darbo. Atėjus šaltukui, vėl didėjo sergančiųjų distrofija ir kitomis ligomis skaičius. Tarp tokių silpnųjų buvo ir kariškiai, gyvenantys mūsų kareivinėse Zvenigorodskos gatvėje. Daugiausiai kentėjo vyresnio amžiaus žmonės: norėdami dirbti geriau, jie greičiau prarasdavo jėgas. Atsimenu vieną faktą: du tokie bejėgiai darbininkai taip išseko, kad pateko į ligoninę. Gydytojai nustatė trečio laipsnio išsekimą (distrofiją). Po savaitės atėjo žinia: abu ligoniai mirė. O kitas, laiku pasirūpinęs savo pavojinga liga, pasiekė evakuaciją iš miesto per Ladogą.

Tikru išbandymu, ypač psichologiškai traumavo žmones, žiaurūs Leningrado fašistų apšaudymai, barbariški jų oro antskrydžiai. Apšaudymai vykdavo beveik kasdien, jie kėlė slogią nuotaiką, neduodami žmonėms ramybės nei dieną, nei naktį. Žmonės eidavo į darbą, važiavo troleibusu, stovėdavo stotelėse, dirbdavo prie staklių – ir kiekvieną akimirką – nebuvo kur pasislėpti, nei išsigelbėti – ant jų galėjo nukristi (dažnai ir nukrisdavo) sviedinys, nužudyti ar sužaloti. Kada gi pagaliau baigsis šis varginantis košmaras, kada ateis taika ir ramybė?

Fašistai su savitu vokišku pedantiškumu sistemingai apšaudė žmonių susibūrimus, pagrindinių gatvių sankryžas, ypač troleibusų sustojimus Nevskio ir Liteinosios prospekto sankryžoje, Tarptautinio prospekto ir Zastavskos gatvės, Majakovskio ir Saltykovo-Šedrino gatvės sankryžose. Sekmadieniais, kai būdavo daugiau žmonių, dažnai apšaudydavo Kuznečnij, Senoj turgus. Mieste nebuvo nė vienos gatvės, aikštės, kvartalo, kur neskrisdavo sviediniai – jis buvo peršaunamas priešo iš vakarų į rytinius pakraščius. Tik per penkis mėnesius antrosios blokados žiemos, fašistai apšaudė Leningradą su daugiau nei 7400 sviedinių, 380 sprogstamųjų ir apie 1600 deginamųjų bombų, buvo nužudyta 383 žmonės ir sužeista 1518.

Niekuomet neišblės iš atminties įvykiai, kurių dalyvis ar liudininkas buvau aš pats. Vieną sekmadienį mes su draugu ėjome pietauti į valgyklą Senos aikštėje. Iš Zvenigorodskos gatvės pasukome į Zagarodnij prospektą. Sankryžoje su Dzeržinskio gatve mano bičiulis sutiko savo kraštietį, kurio seniai nematė. Pastebėjęs mano nekantrumą, jis pasiūlė man eiti toliau. Tik

pasukau į Dzeržinskio gatvę, staiga už nugaros pasigirdo siaubingas švilpimas, sviedinio sprogimas. Greitai pasitraukiau į vidinį kiemą, prisiglaudžiau prie sienos, stoviu. Po minutės sprogimas pasikartojo, šįkart garsas buvo toliau, netoli Vitebsko stoties. Toliau stovėdamas, išsigandęs žvilgtelėjau į kiemą – sankryžoje nieko. Greičiausiai jie pasislėpė artimiausiame įėjime arba pasuko kitomis gatvėmis. Po dešimties minučių, laimei, apšaudymas baigėsi, sviediniai sproginėjo kažkur toliau, nuėjau į valgyklą. Joje draugo nesutikau, jo čia visai net nebuvo. Grįžau į kareivines ir ten jo taip pat nematė. Tik kitą dieną sužinojome, kas nutiko. Mūsų statybos valdyboje pranešė: karys toks ir toks (pamiršau pavardę) vakar vidurdienį per apšaudymą Zagarodnij prospekte buvo sužeistas sviedinio skeveldra. Tik vakare išvežtas „greitosios pagalbos“, jis mirė ir buvo perduotas laidojimo biurui.

Antras atvejis. Viduryje vasaros, kai jau dirbau su P. I. Popovu, mes taisėme stogą viename iš namų Syzranės gatvėje. Nuo penkiaaukščio namo stogo viskas aplink matyti: Admirolo rūmai, Petro ir Pauliaus tvirtovė, soborai. Pulkovo aukštumos pietuose. Jau ruošėmės eiti pietauti į valgyklą, kai staiga virš mūsų su aštriu švilpimu praskrido ir netoliese sprogo sviedinys, o greitai ir antras. Mes nėrėmė pro palėpės langą. Iš laiptinės angos pasirodė karininkas, kapitonas. Klausia: "Ar čia kas nors yra?" Mes atsakėme ir paaiškinome. Kapitonas: "Vokiečiai iš aukštumų pamatė žmones ant stogo ir priėmė jus už stebėtojus-taikytojus. Todėl ir pradėjo šaudyti". Jis griežtai liepė neiti per stogo kraigą ir nedirbti vakarinėje stogo pusėje. Jei kito kelio nėra, teks naktį remontuoti toje pusėje. Tada mes pradėjome dirbti rytiniame stoge per dieną, o naktį pereiti į vakarinį. Netgi likdavome vietoje iki pat ryto – palėpėje nusnausdami dvi ar tris valandas. Į valgyklą užsukdavome tik pietų. Taip teko dirbti ir gyventi visą savaitę.

Pabaigoje kovo mūsų valdyba gavo svarbų valstybės užsakymą: kartu su kitomis statybos organizacijomis iki gegužės 1 d. atkurti „Elektrosilos“ gamykloje generatorių cechą. Beveik mėnesį šimtai žmonių remontavo ir montavo stakles, kitą įrangą, valė griuvėsius, šildė patalpas, uždengė stogo langus. Vidurdienį, kai iki cecho užbaigimo liko tik savaitė, gamykla, ypač jos generatorių cechas, buvo smarkiai apšaudytas artilerijos. Per valandą fašistai sunaikino beveik viską, kas buvo atstatyta. Dirbdami visą šviesųjį laiką, o

naktį paslėpti šviesos maskavimo priemonių, statybininkai, remontininkai, montuotojai sugebėjo atgaivinti įmonę. Gegužės 1-ąją „Elektrosila“ pradėjo pirmų generatorių surinkimą, kurie buvo labai reikalingi atstatyti elektrines išlaisvintuose nuo priešo žemėse. Atstatant gamyklą ir likviduojant priešo apšaudymo pasekmes dirbo ir stogdengiai – P. I. Popovas ir šių eilučių autorius.

Pasveikęs ir besijaučiantis tinkamas darbui, 1943 m. sausio pabaigoje pradėjau dirbti miesto kariniuose objektuose. Kuriam laikui tapau pagalbiniu darbuotoju, kur kartais reikėdavo daugiau pastangų ir sąnaudų. Atsimindamas gerosios gydytojos patarimą saugotis ir nepersitempti, nes dar nebuvau atsikratęs išsekimo, sutikau dirbti stogdengiu, kur darbas lengvesnis, tačiau reikia nemažų įgūdžių ir žinių. Statybos aikštelės viršininkas supažindino mane su stogdengiu. Popovas Petras Ivanovičius, gimęs už miesto, prie Voronežo, buvo dvigubai vyresnis už mane, daugelį metų dirbęs žinomoje aviacijos gamykloje, kurios kūriniai – ir iki šiol garsieji „iljušinai“. Puikiai išmanantis stogdengio-metalo darbų meistrystę, Petras Ivanovičius buvo beveik vienintelis gamykloje, kuris montuodavo propelerių sparnus, tuo metu dar medinius. Artėjo pensinis amžius, todėl jis paruošė tinkamą pamainą sau. Greitai Popovui nuėmė rezervą ir paėmė į kariuomenę ir taip jis atsidūrė Leningrade.

Kitą dieną meistras nuvedė mane į darbo vietą – į Rusijos geografijos draugijos pastatą, kuriame buvo ligoninė. Petras Ivanovičius remontavo metalinį stogą, visą sugadintą skeveldromis nuo oro gynybos šovinių, surūdijusias skardas, skylėtus latakus. Įpratęs dirbti sąžiningai, be skubos, iš lėto, jis tuojau pat paaiškino man stogų metalo savybes, darbų su juo ypatybes, parodė darbo įrankius, prietaisus ir jų paskirtį.

Per langą išlipome ant stogo, apžiūrėjome, radome daug skylių, kurias reikėjo uždengti. Nepasakosiu, kaip tai daryti, tik pažymėsiu, kad nėra sunku, tačiau reikalauja tikslumo ir kruopštumo. Išmatavęs kelias skylutes, meistras nupjovė ant stalo reikiamo dydžio skardos lopus, sulenkė kraštus ir, užlipęs ant stogo, parodė, kaip uždengti skyles. Tiesa, man ne visada ir ne viskas sekėsi atlikti nepriekaištingai, tačiau mano mokytojas kantriai mane taisė, patardavo, padėjo įvaldyti šį nepažįstamą amatą. Dirbome neskubėdami, tačiau vikriai, nesiblaškydami į pašalinius dalykus (tarp kitko, abu nerūkėme),

per dvi savaites užbaigėme stogo remontą.

Sekantis mūsų darbas buvo – Antropologijos ir etnografijos muziejus prie Mokslo akademijos ir M.V. Lomonosovo muziejus. Šis pastatas, pradėtas statyti dar Petro I laikais 1718 m., yra įsikūręs Vasilijevo saloje, Nevos krantinėje ir iš pradžių buvo vadinamas Kunskamera. Pastato vidurinėje dalyje stūksojo laiptuotas aštuoniakampis bokštas, vainikuojamas gaubliu. Mums reikėjo pašalinti nutekėjimus bokšte, ką ir atlikome per kelias dienas.

Dirbome ir kitame garsiajame architektūros paminkle – Inžinerijos pilyje. Genialaus architekto V.I. Baženovo kūrinys stovi pietiniame Vasarinio sodo pakraštyje ir buvo skirtas imperatoriui Pavelui II, kuris tapo valdovu po staigios Jekaterinos II mirties (1796 m. lapkričio 5 d). Likus be karaliaujančio gyventojo, kuris naujojoje rezidencijoje buvo nužudytas 41-ąją naktį po persikėlimo, rūmai daugiau nei šimtmetį stovėjo užmiršti, kol XIX a. 3-iajame dešimtmetyje priėmė į savo glėbį Karo inžinerijos akademiją. Per karą čia buvo ligoninė, kurioje mes su Popovu abu įdėjome daug pastangų ir įgūdžių, kad sutvarkytume stogą virš karinės ligoninės palatų ir skyrių.

Mūsų statybos daliai priklausė keli pastatai, kuriuos reikėjo skubiai remontuoti, ir paprastai juose reikėdavo atnaujinti stogą. Įvertinęs mano įgūdžius ir gebėjimus P. I. Popovas patarė man dirbti savarankiškai. Jau vienas remontavau stogus Gerceno pedagoginiam institute, kuriame taip pat buvo įkurta ligoninė. 1943 metų gruodžio pradžioje gavau naują užduotį – pataisyti stogą Statistikos Valdybos pastate, kuris buvo Liteino prospekte, priešais blogos reputacijos „Didįjį namą“, kurio pavadinimą leningradiečiai suteikė kaip baisią ir grėsmingą vietą – Leningrado ir srities valstybės saugumo valdybos pastatą.

Tęsiant darbą Liteino prospekte, 17 gruodžio ryte, kaip įprasta, su įrankių krepšiu pradėjau keliauti į darbą. Tačiau jau nuo ryto pradėjau jausti silpnumą kūne, galvos svaigimą, apetito praradimą. Raminausi - galbūt tai tik laikinas negalavimas. Mano geras ir patyręs globėjas P. I. Popovas dar kareivinių teritorijoje pastebėjo mano savijautos pokyčius ir nerimastingai paklausė, kaip jaučiuosi. „Viskas tvarkoje, matote – einu į darbą“, – atsakiau ne per daug įsitikinęs. „Neskubėk, geriau nueik į polikliniką, ji kaip tik pakeliui“, – patarė jis.

Pasiekęs gatvės kampą, kur buvo poliklinika, tarsi kažkieno stumiamas, pasukau į ją. Pirmoje patalpoje, registratūroje, man iškart davė termometrą, kad išmatuotų temperatūrą. Po penkių ar šešių minučių atėjo slaugė, pasiėmė termometrą, pažiūrėjo į jį ir paskubomis nuėjo pas gydytoją. Greitai grįžo ir pati įdėjo prietaisą – sakė, kad taip reikia. Po antro matavimo ji pakvietė mane pas gydytoją – moterį. Ji paklausė, kur gyvenu, kur dirbu, ką darau, kažkam paskambino. Po dešimties minučių su slaugytoja ir sanitaru atsidūriau mašinoje su kryžiumi ant šono ir netrukus atvežė į ligoninę.

Silpnumas stiprėjo, aš pradėjau jausti, kad man blogėja, išmušė prakaitas, prieš akis tamsu... Atsibudau lovoje palatoje, nesugebėdamas pajudėti, net pakrutėti ir visiškai abejingas viskam. Slaugė, priėjusi prie lovos, pastebėjo judesį mano akyse, kažką paklausė, tačiau jos žodžių aš nesuvokiau. Nuovargis, atitrūkimas neapleido manęs, vėl užvaldė mieguistumas. Taip tęsėsi dvi dienas, kaip vėliau sakė, tai buvo krizinės dienos. Trečią rytą pajutau tam tikrą jėgą, pradėjau kalbėti aiškiai ir suderintai, paprašiau gerti ir būtinai ko nors rūgštaus. Padavė, aš paprašiau dar ir vėl, ir vėl ir ne kartą.

Rytinis gydytojo vizitas manęs nepradžiugino. Džiaugdamasis, kad atsibudau ir atgavau sąmonę, jis, neslėpdamas nerimo, pasakė, kad kraujo analizė, atliekama tikrinant įtariamą diagnozę, davė teigiamą rezultatą. Aš nesupratau ir nesiryžau klausti, ką jis turi omenyje. Tik po dviejų dienų sužinojau, kad pirmasis kraujo tyrimas, kartu su mano būkle ir temperatūra poliklinikoje (o dvigubas matavimas parodė 40,1 laipsnio), parodė, kad sergu šiltine. Tai sukėlė didžiulį sujudimą ne tik ligoninėje, bet ir Zvenigorodskoje kareivinėse. Kitą rytą visus, su kuriais gyvenau viename kambaryje, prieš išeinant į darbą, susodino į uždarą mašiną su visais daiktais ir lovomis ir atvežė į ligoninę, kur aš gulėjau. Be jokių paaiškinimų jiems atliko sanitarinį apvalymą kartu su mano drabužiais. Apie tai man papasakojo kolegos, kai mane išrašė iš ligoninės.

Po dviejų dienų vėl buvo paimtas kraujas tyrimams ir jis davė neigiamą atsakymą. Tai reiškia, kad liga ne ta, kurią įtarė. O ir tikrasis mano negalavimas pasireiškė: mano veidas, ypač akių baltymai, labai pagelto. Tolimesni tyrimai patvirtino, kad sergu paratifu arba gelta. Jos pėdsakai liko amžinai, tik ne visi tai pastebi: tamsus odos atspalvis paslepia geltonumą.

Ilgai, net 48 dienas, laikė mane sunki liga ligoninėje. Priežastys? Didelis kūno silpnumas dėl ligos, alkano gyvenimo ir vaistų trūkumo.

Laikydamasis įvykių sekos, turiu pasakyti, kaip mes, pacientai, Botkino infekcinės ligoninės personalas išgyvenome nuo vidurio gruodžio iki sausio pabaigos 1944 metų ir kaip visi leningradiečiai reagavo į visišką savo miesto išlaisvinimą nuo blokados.

Naktį į sausio 14 d. budintys darbuotojai ir atsibudę ligoniai išgirdo tolimą, gilų ir nenutrūkstamą ūžesį vakarų pusėje nuo miesto. Kartais aiškiai girdėjosi galingi sprogimai, galbūt bombų ar sviedinių. Ūžesys ir dundesys tęsėsi visą dieną: atrodė, kad kažkur vyksta didelis mūšis. Taip, po naktinio priešo gynybos bombardavimo iš oro ir rytinės galingos artilerijos parengties 2-oji smogiamoji armija iš Oraniembaumsko placdarmo pradėjo priešo puolimą, kad, užėmusi Ropšą, užkirstų vokiečiams kelią atsitraukti nuo Strelnios, Pulkovo.

Sausio 15 d. anksti ryte mus pažadino sunkiosios artilerijos salvės, kurios sklido nuo Maskvos geležinkelio platformų, kurios ėjo palei mūsų ligoninės tvorą. Greitai šūviai iš artimųjų ir tolimų ginklų susiliejo į nenutrūkstamą gausmą. Mus, ligonius, ligoninės personalą apėmė didelis nerimas, net baimė: kodėl ir iš kur toks šaudymas? Ypač po pirmųjų artimųjų patrankų šūvių mūsų rajoną nukrito keli sunkūs sviediniai. Matyt, vokiečiai pradėjo atsišaudyti, stengdamiesi nuslopinti mūsų artileriją. Palatose net pasigirdo balsų, kad ruoštumės judėti į slėptuves. Tačiau greitai sprogimai nutilo ir jie nutrūko visam laikui!

Visi mes – ligoniai, slaugytojos, gydytojai, ligoninės personalas, žinoma ir visi miesto gyventojai supratome: sovietų kariuomenė pradėjo didžiulį mūšį, kad išlaisvintų herojiškąjį Leningradą nuo vokiečių-fašistų blokados. Dundesys ir ūžesys vakaruose ir pietuose nuo miesto stiprėjo ir plėtėsi, virsdami nuolatine, svaiginančia kanonada, kokios leningradiečiai, išgyvenę beveik kasdienį miesto apšaudymą, dažnus oro antskrydžius, niekada nebuvo girdėję. Kitomis dienomis patrankų šūviai, sviedinių ir bombų sprogimai tapo silpnesni, tylesni, tolstantys ir netrukus visiškai nutilo. Tai buvo Sovietų kariuomenės puolimas prieš priešą nuo Pulkovo aukštumų, kuriuose per aršią kovą buvo užimta Varnų kalva, galinga vokiečių tvirtovė su

dešimtimis ilgo nuotolio patrankų. Iš čia dvejus su puse metų fašistai apšaudė ir niokojo miestą, terorizavo leningradiečius, žudė, žalojo ir badu marino tūkstančius žmonių.

1944 metų sausio 19 d. šalis ir pasaulis sužinojo apie didžiulę pergalę prie Leningrado, kuri buvo pažymėta saliutu Maskvoje, 20 artilerijos salvių. O 27 sausio vakarą, visam Leningradui išlaisvintam nuo blokados, Nevos krantai buvo sukrėsti iškilmingu artilerijos saliutu iš 324 pabūklų. Pirmą kartą leningradiečiai pamatė savo miestą šviesų, nepakitusį gražumu. Visas sužeistas, su skylėmis, su dykynėmis vietoj gyvenamųjų namų ir gatvių, sunkius kankinimus priėmusi ir patyrusi, tūkstančius aukų atidavusi, Leningradas parodė pasauliui savo nepalaužiamą tvirtumą, heroizmą ir didingumą.

Devynis šimtus dienų truko miesto blokada ant Nevos, niekada anksčiau pasaulyje nežinoma nei vienam miestui, Damoklo kardas kabėjęs virš kiekvieno leningradiečio galvos. Su jos pabaiga žmonių širdys ir sielos buvo pripildytos išgydančio palengvėjimo, išlaisvinimo jausmo, saldaus laisvės ir žmogaus laimės pojūčio. Laisvas, nepriklausomas, didžiuojantis Leningradas šventė, jo didysis triumfas džiugino visą šalį, visus gerus, sąžiningus žmones pasaulyje.

Blokados panaikinimas man atnešė dvigubą džiaugsmą. Vos po keturių dienų nuo miesto išlaisvinimo nuo priešo apsiausties aš išėjau iš ligoninės. Gydytojai suteikė man dešimties dienų poilsį, nes sunki liga ne iš karto atsitraukė ir laikė savo tvirtais nagais. Vis dar ilsėdamasis gavau papildomo maisto, nors ir labai kuklaus, tačiau papildomos kalorijos padėjo sveikti.

Vasario viduryje grįžau į darbą ir paprašiau savo širdingo globėjo Petro Ivanovičiaus laikinai, kol sustiprėsiu, priimti į savo brigadą. Tęsdami stogų ir skardos darbus „Elektrosiloje“, remontavome namus gamyklos darbuotojams, atvykusiems iš Uralo, Sibiro, kur jie dirbo po to, kai buvo pervežta dalis įrangos.

Dirbti teko sunkiomis sąlygomis. Įrankiai buvo labai paprasti, primityvūs: rankinės žirklės, kaladėlės, plaktukai – kraštų sulenkimui ant lakštų, horizontalių kraštų sutvirtinimui. Pagrindinės medžiagos – naujo stogo plieno – negavome, nes blokados metu mieste ji nebuvo gaminama. Plieno

trūkumas buvo toks didelis, kad teko naudoti anglinį plieną, kuris buvo tinkamas tik elektros varikliams gaminti. Vėliau pradėjom gauti paprastesnius plieno lakštus – su nenušlifuotais kraštais, įtrūkimais, skirtingo storio. Tik „Sojuzpušninoje“ mūsų brigada dirbo su tikra stogo skarda, be to cinkuota. Ji atvyko iš tolimosios Amerikos, už kailius, kuriuos šalis net per karą pardavė JAV. Kad atgaivintų garsųjį fabriką, kuris taikiu metu kasmet rengė plačias tarptautines parodas-pardavimus kailinių gyvūnų, tokių kaip poliarinių lapių, rudųjų lapių, audinių, voverių ir kitų kailinių žvėrelių. Mūsų brigadai nepavyko pakeisti stogo dideliame „Sojuzpušninos“ pastate – trūko patirties, įgūdžių ir reikiamų mechanizmų bei priedų. Pirmiausia brigada užsiėmė paruošiamaisiais darbais, suruošdama stogo dangą, stogų latakus, kitų medžiagų ir detalių šablonus.

Į Leningradą pradėjo grįžti žmonės, kuriems pavyko pabėgti iki miesto blokados, taip pat tie, kurie buvo išvežti žiemą - ankstyvą pavasarį per garsųjį „Gyvenimo kelią“. Jie atvyko su sąlyga, kad nedelsdami įsitrauks į gimtojo miesto atstatymą. Mūsų statybų valdyba priėmė apie 20 moterų, iš jų pusė buvo 17-20 metų merginų. Kareivinėse Zvenigorodskaje gatvėje tapo ankšta ir greitai mus senbuvius ir dalį atvykusiųjų, perkėlė į dideles kareivines 1-ojoje Krasnoarmėjskajos gatvėje.

Tada dvejose didelėse patalpose atsirado nemaža grupė jaunų žmonių – 16-17 metų berniukų iš neseniai išvaduotų pietų Leningrado rajonų ir Pskovo sričių. Jie buvo pasiųsti į Leningradą pagal darbo prievolę. Drąsūs, bebaimiai, prie okupantų jie stojo į partizanus – buvo žvalgai, ryšininkai, dalyvavo kovinėse operacijose, rinko maisto produktus. Iš pradžių dirbo objektuose su vyresniaisiais, o greitai, netikėtai naujokams ir man su P. I. Popovu, mus sujungė bendras darbas.

Kažkuriuo metu kovo pabaigoje mums ir jauniesiems žmonėms pasakė, kad kitą dieną į darbą eiti nereikia, reikės likti kareivinėse. Prieš aštuntą valandą mus pakvietė į salę, kur mus pasitiko pagrindinis inžinierius ir personalo skyriaus vadovas. Pagrindinis inžinierius perskaitė įsakymą dėl filialo, kuriame bus rengiami stogdengiai, kūrimo. Personalo vadovas paaiškino, kad filialas veiks dviem grupėmis po 10 mokinių, kuriuos ves meistrai. Meistrais buvo paskirti P. I. Popovas ir aš. Tai buvo toks netikėtas ir jaudinantis įvykis, kad aš pasimečiau, pradėjau atsisakinėti, manydamas, kad

nesu pasiruošęs, nesugebu mokyti kitų stogdengystės, sudėtingos ir nelengvos profesijos, kurią tik pradėjau mokytis. Mano argumentų nepriėmė. Ypač, kad Petras Ivanovičius, mano šlovingas mokytojas, noriai palaikė mano paskyrimą, pažadėjo visišką pagalbą ir paramą mokant jaunimą.

Kitą dieną objektoje aš pasirodžiau ne vienas, o su mokinių grupe. Laimei, dar dirbdamas su P. I. Popovu knygų prekybos vietoje pirkau vadovėlį apie stogdengystę. Jis man labai padėjo. Dėmesingai perskaičiau jį, kartais pasiimdavau su savimi į darbą, kad praktiškai pritaikyčiau knygoje išdėstytas taisykles ir metodus, ypač kaip skaičiuoti ir žymėti detales bei ruošinius lietaus vamzdžiams, latakams, gaubtams. Ir šį kartą knyga buvo su manimi. Naudodamasis ja, trumpai, aiškiai ir suprantamai paaiškinau stogdengystės esmę, naudojamas medžiagas, įrankius, priedus; ypatingą dėmesį skyriau saugos taisyklėms, ypač dirbant ant stačių šlaitų. Tuoj pat ant stalo parodžiau, kaip pjaunama skarda, kaip lenkiami ir sujungiami horizontalieji ir vertikalieji kraštai. Parodžiau būdus, kaip užtaisyti skyles stoge, kas buvo pagrindinis darbas, remontuojant stogus, sugadintus skeveldrų.

Pirmoji diena – darbas praėjo greitai, nepastebimai ir, atrodo, mano mokiniams patiko. Ir per ateinančias dienas jie nesėdėjo be darbo, nenuobodžiavo. Palaipsniui mano mokiniai įgijo stogdengystės amato pagrindus, o kai kurie, daugiau stropūs, darbštūs ir užsidegę nauju amatu, tapo neblogais stogdengiais. Su jais dirbau iki 1945 metų balandžio vidurio. Per šį laiką mūsų grupė suremontavo stogus keliuose gyvenamuosiuose namuose „Elektrosiloje“, kariuomenės sandėliuose, vaistinių sandėliuose, „Leningrado prekybos namuose“, dirbome garsioje įmonės „Sojuzpušnina“ būstinėje.

Pasakojimai apie gyvenimą ir kasdienybę Leningrade turėtų būti sustabdyti dėl labai svarbios priežasties. Būdamas nesaugioje situacijoje, nuolat nerimavau ir jaudinausi dėl savo artimųjų likimo. Apie jų gyvenimą iki 1943 metų rudens sužinojau iš laiško, gauto iš Laurinavičių Zojos. Tačiau nuo tada, karo audroje, įvyko svarbūs įvykiai ir dideli pokyčiai. Herojiška Stalingrado gynyba, nacių vokiečių kariuomenės sutriuškinimas Stalingrade, pradėjęs pagrindinį perversmą didžiajame kare, galingas Kursko mūšis, kuris amžiams sužlugdė hitlerininkų planus ir paskaičiavimus laimėti prieš Sovietų Sąjungą, galingi Raudonosios armijos smūgiai visuose frontuose nuo Barenco

iki Juodosios jūros. Šiuose mūšiuose ir pergalėse dalyvavo ir mūsų kariuomenės kovos bei operacijos už mano gimtosios Baltarusijos išlaisvinimą.

Aš sekiau ir jau žinojau, kad artimuose ir brangiuose man kraštuose, nuo 1943 metų spalio iki 1944 metų birželio, frontas ėjo per Pronios upę. Mūsų kariai 23 birželio pradėjo garsiąją operaciją „Bagrationas“ ir jau pirmąją jos dieną buvo išlaisvinta mano gimtoji Suslauka. Sužinojęs apie tai iš „Sovinformbiuro“ pranešimo, iš karto išsiunčiau laišką savo broliui Vladimirui. Deja, greito atsakymo nesulaukiau. Nerimavau, pradėjau galvoti ir svarstyti, kas galėjo nutikti su juo. Karo sumaištyje, kuri viską pasiglemžia, išgyventi arba žūti – tik 1 iš 10 galimybių.

Įtampa nenuslopo iki rugsėjo pabaigos, kai, kankinamas nežinios, netikėtai gavau laišką iš Suslaukos, brolio Vladimiro. Pirmiausia jis džiaugėsi: pakeliui namo artimieji jau Mogiliove sužinojo, kad esu gyvas ir sveikas. Ir papasakojo: po to, kai vokiečiai užėmė pozicijas prie Pronios ir nebeleido mūsų kariuomenei judėti toliau, okupantai išvalė kaimus nuo gyventojų, 10–12 kilometrų nuo savo galingų įtvirtinimų. Brutaliai, be jokio skrupulų, nedavę žmonėms galimybės pasiimti su savimi maisto, šiltų drabužių, konvojumi išvežė į vakarus. Dalį suslaukiečių, įskaitant ir mūsų šeimą, gyvenusią su mamos seserimi Uršule, palikusę beviltiškai sergantį vyrą, gulintį namuose, pasiekė Mogiliovą. Ten jie susitiko su Apolionija, jos vyru Jakovu, jų vaikais – šešerių Kolia ir pusės metų Raja. Kai kurie buvo apgyvendinti gamykloje netoli stoties, kur juos saugojo, kitiems pavyko rasti kampą pas giminaičius, pažįstamus, kai kuriuos priėmė žmonės iš užuojautos, o kartais ir dėl naudos. Būdami vargingi, alkani, nuolat bijodami dažnų reidų ir galimybės būti išvežti į Vokietiją dirbti priverstinių darbų, mūsų artimieji gyveno mieste iki 1944 metų kovo pabaigos. Greitai valdžia paskelbė, kad gyventojai, kilę iš Lietuvos ir Latvijos, bus išvežti į šias šalis. Mano artimieji, teta Regina su šeima, I. Belogradovo šeima, N. ir P. Rakickių šeimos sutiko vykti į Lietuvą.

Taip grupė suslaukiečių, lydimų vokiečių apsaugos, balandžio pradžioje atvyko į Marijampolę. Stotyje juos pasitiko apskrities viršininkas, vokiečių valdžios atstovai, policininkai. Iš tolo matėsi kelios pakinkytos karietos su vietiniais ūkininkais. Atvykusius iš kart pamaitino, buvo pasiūlytas tradicinis

lietuviškas maistas – pieniška sriuba „zacirka“.

Atvykusieji su vežimais namų šeimininkai pradėjo klausinėti apie šeimų sudėtį, dirbančių žmonių skaičių. Mama paminėjo, kad jų šeimoje yra penki darbingi žmonės ir tvirtas, pasitikintis savimi vyras sutiko juos priimti pas save. Vakarop mano artimieji ir giminės jau buvo pasiekę sodybą kaime Santaka, esančiame už trijų kilometrų į šiaurę nuo Kalvarijų miestelio, netoli Šešupės upės.

Sodybos savininkas Juozas Barkauskas turėjo daug nekilnojamo turto, 60 hektarų derlingos žemės, plačias pievas ir ganyklas gyvuliams, solidžius ūkinius pastatus, erdvų gyvenamąjį namą, stovintį prižiūrėtame sode su nemažu bičių ūkiu. Užsiėmė cukrinių runkelių auginimu, turėjo nemažai karvių, kiaulių, avių, gamino pelningą produkciją iš laukų ir fermų. Gyveno prabangiai, šeima – šeimininkas, žmona, dvi dukros, žmonos brolis – jiems nieko netrūko.

Tam jis naudojo samdomą darbo jėgą – nuolatinius ir sezoninius darbuotojus. Šeši-septyni samdiniai gyveno trobelėse, primityviose pastatuose (kūmetinėse), be elementarių patogumų, neturėdami aplink savo gyvenamąją vietą nė lopinėlio žemės daržovėms, nedidelio tvartelio naminiams paukščiams. Griežtas, kietas, kartais žiaurus, Barkauskas pilnai išnaudodavo beveik nemokamą samdinių darbą, užtikrindamas juos maistu darbo metu, nors ir sočiai, o šeimai skirdavo šiek tiek bulvių.

Vienoje iš tokių patalpų (dar ją vadino „košara“) glaudėsi mano artimieji ir giminės – aštuoni žmonės. Neįtikėtinas ankštumas: dvi medinės lovos su šiaudų čiužiniais, viryklė su gulsčiu dūmtraukio kanalu, senas girgždantis stalas, skurdus namų apyvokos daiktai. Savininkas niekada net neapsilankydavo pas pabėgėlius – tai būtų jį pažeminę ir įžeidę.

Santakoje mūsiškiai pragyveno iki sovietų armijos atvykimo. 1944 m. rugsėjį vietos valdžia tvirtai liepė artimiesiems išvykti. Mama, brolis ir sesuo, teta Regina su šeima, Belogradovai su dideliu sunkumu įsikūrę ant atviros prekinio traukinio vagonų platformos, pasiekė Mogiliovą. Sesuo Apolionija su dukra Raja (sūnus Kolia, kurį kelios savaitės prieš tai ištiko liga ir jis netrukus mirė, buvo palaidotas Marijampolėje) liko vietoje. Ji pasipriešino kaimo seniūno spaudimui. Sužinojusi, kad jos vyras vėl buvo pašauktas į sovietų

armiją ir išsiųstas į frontą, seniūnas ją paliko ramybėje.

Po brolio laiško, kuriame buvo geros naujienos, man širdyje palengvėjo. Džiaugsmas, nusėtas laimės ir ramybės ašaromis, buvo begalinis. Karas baigiasi, mes patyrėme visko, perėjome per įvairias neįsivaizduojamas situacijas, tačiau, žiūrėk, visi gyvi ir sąlygiškai sveiki. Vėliau namuose, kai susitikome su broliu, mes ištyrėme kaimą šeimomis. Paaiškėjo, kad tik penkiose šeimose - mūsų, Raudainių, tetos Reginos, **Petravičių**, Medveckių - karas nieko nepaėmė. Kaip tai paaiškinti? Galbūt laime, sėkme, tačiau, greičiausiai, kaip atsitiktinį aplinkybių derinį, nieko daugiau.

Geras žinias iš artimųjų lydėjo sėkmingos darbo dienos. Pavasarį, pergalės metais, mano brigada baigė stogo remontą Leningrado prekybos namuose ir buvo perkelta atnaujinti gyvenamojo namo Kolomenskoje gatvėje, šalia Maskvos geležinkelio stoties. Pagal prašymą, miesto valdžia perdavė šį namą mūsų statybos valdybai, kad jį užbaigtų ir apgyvendintų, žinoma, po kapitalinio remonto mūsų jėgomis. Gaisro metu namas beveik visiškai sudegė, tik korpusas ir stogas išliko. Vadovybė pasiuntė nemažai statybininkų, aprūpino medžiagomis, atkakliai stebėjo darbų eigą. Darbų vadovai nei minutės nepaliko objekto be priežiūros, nes kai kurie iš jų jau žinojo, kokį butą gaus. Tai buvo paskutinis pastatas, kur dirbau brigadininku.

Šiuo metu, kai buvau administracijoje, mane pakvietė partijos biuro sekretorius. Iš netikėtumo aš net sutrikau ir po minutės ar dviejų drąsiai ištariau: „Jūs rimtai sakote? Jaunas, eilinis darbininkas, iš valstiečių šeimos, abejoju, ar esu vertas tokios garbės.“ Partorgas patvirtino, kad jo žodžiai – ne juokas, o rimtas, apgalvotas pasiūlymas, apie tai žino visi partijos biuro nariai. Paprašiau laiko apmąstymams. Namie pasidalinau naujiena su P.I. Popovu ir jis padrąsino mane gerais žodžiais, patarė stoti į partiją.

Kovo viduryje, po ilgų svarstymų ir dvejonių, partorgo priminimų, aš pagaliau nusprendžiau pateikti pareiškimą ir per mėnesį buvau priimtas į kandidatus į VKP(b) narius. Tiesa, teko susidurti su kliūtimis. Pagrindinis inžinierius, į kurį kreipiausi pagal partorgo patarimą, atsisakė duoti man rekomendaciją. Sprendžiamas argumentas (neoficialus): labai kritiškai vertinau trūkumus darbe, ypač mano skyriuje, kur dirbau ir žinojau apie mūsų darbininkų vadovo (iki šiol pamenu jo pavardę – Zagoruiko) tamsius

darbelius. Susirinkime vienas komunistas detaliai klausinėjo: „Kaip taip – jūs, gimęs Baltarusijoje, tačiau pagal tautybę lietuvis, dar iki karo tarnavote armijoje, tačiau greitai buvote atleistas? Man tai nesuprantama, kelia abejonių.“ Per balsavimą jis buvo prieš, o pagrindinis inžinierius susilaikė.

Pasakysiu tiesiai, atvirai: didelio džiaugsmo ir susižavėjimo dėl priėmimo į partiją nejaučiau. Tiesiog buvau patenkintas, kad buvau pastebėtas, išskirtas, laikytas vertu būti jos nariu. Neplanavau karjeros, asmeninės naudos ir privalumų nesitikėjau.

Stogo darbuose su savo pavaldiniais aš dirbau iki 1945 m. sausio. Pirmosiomis jo dienomis mus, vyresnio amžiaus tarnavusius, kuriems teko sunkiai sirgti distrofija ir kitomis sunkiomis ligomis, išsiuntė į medicininį patikrinimą. Man tai baigėsi netikėtai: pripažino netinkamu kariuomenės tarnybai. Kariniame komisariate man atėmė raudonarmiečio knygelę, vietoje jos išdavė karinio rezervisto bilietą ir iš karto paskelbė, kad pagal karo įstatymus tapsiu laisvai samdomu darbuotoju be teisės išeiti iš darbo. Iš esmės mano pilietinis statusas pasikeitė tik formaliai: dabar nebebuvau kariuomenės narys, gavau pasą. Darbo vieta ir gyvenimas kareivinėse išliko tokie patys.

Vis dėlto nuo šio momento mano gyvenime prasidėjo reikšmingi pokyčiai. Greitai buvau paskirtas vyresniuoju objekte, kas civiliame gyvenime vadinama dešimtiniu. Mano pavaldume buvo dvi ar trys brigados, užsiimančios gyvenamojo namo remontu elektrikams, vėliau – valgyklos atnaujinimu cemento gamykloje. Iš esmės pradėjau kilti tarnyboje, daryti karjerą, nors apie tai visai negalvojau ir nesistengiau.

Be to, balandžio viduryje aš atsidūriau didelėje komunistų grupėje, kurią Leningrado srities komitetas išsiuntė į kaimo rajonus, kad jie būtų atstovais pavasario žemės ūkio darbuose.

Man buvo įteiktas partijos komiteto įgaliojimas dirbti kaip atstovui vienoje iš dviejų mašinų ir traktorių stočių (MTS) Kirišų rajone. Pirmiausia buvo atliktas instruktažas ir suteikti nurodymai: būkite principingi, reiklus, veikite ryžtingai, gilinkitės į mechanizatorių darbo reikalus, nepražiūrėkite aplaidumo faktų, jei reikia – tiesiogiai informuokite partijos komitetą.

Mano paskirta MTS buvo už 20 km į šiaurę nuo rajono centro, netoli

Volchovo upės. Ilgame ir atvirame pokalbyje stoties direktorius supažindino su struktūra, techniniu aprūpinimu, kasdieniu kolektyvo darbu, neslėpė sunkumų ir trūkumų. Ypač silpnas ir varganas buvo mašinų parkas. Traktoriai surinkti iš iki karo naudojamos technikos dalių, agregatų ir mazgų. Nė vieno naujo traktoriaus. Ta pati padėtis su plūgais, kultivatoriais, akėčiomis. O dėl atsarginių dalių trūkumo traktoriai prastovėdavo savaitėmis. Stigo mechanizatorių. Karas nusinešė sveikus stiprius vyrus, liko invalidai, senukai ir paaugliai. Tačiau žmonės dirbo sąžiningai, be priverstinio įkalbinėjimo, dažniausiai dirbdami vienoje pamainoje – visą parą.

Kad susipažinčiau su mechanizatorių darbu kolūkių laukuose, su direktoriumi aplankiau dvi kaimynines brigadas, kur įsitikinau jo nuoširdžiu rūpesčiu MTS reikalais. Po to išvykau į tolimą traktoristų brigadą, kur teko nueiti apie 25 km pėsčiomis. Ten radau mechanizatorius, kurie remontavo savo mašinas: vienas antrą dieną šlifavo, pritaikydamas alkūninius velenus, kitas dirbo su generatoriumi. Brigadoje, kurioje buvo tik du traktoriai, praleidau tris dienas. Per šį laiką pirmas traktoristas sugebėjo sutvarkyti guolius ir pradėjo dirbti, o antras tęsė darbą su generatoriumi, prarasdamas viltį jį suremontuoti. Pusę dienos praleidau šalia traktoristo, stengdamasis padėti, net nesuprasdamas, kokia yra problema. Mano „įgaliojimai“ čia buvo tušti, niekingi.

Grįžęs į MTS centrą, papasakojau direktoriui, ką savo akimis mačiau ir sužinojau. Jam tai nebuvo naujiena: užklausos, prašymai dėl atsarginių dalių ateina iš visų brigadų. Direktorius pripažino, kad kažką stotis gauna, tačiau iki žemės ūkio tiekimo bazės – daugiau nei 150 km, be to, MTS neturi ekspeditoriaus. Negalėdamas susilaikyti, pasiūliau savo pagalbą: ko gi aš sėdžiu biure, kalbėdamas su direktoriumi apie MTS bėdas ir sunkumus, keliaudamas po brigadas – na, jokio efekto!

Direktorius kažkiek sumišęs, neturėdamas daug vilties priėmė mano pasiūlymą. Paruošėme prašymą žemės ūkio tiekimo bazei, išrašė man įgaliojimą, davė bazės adresą ir kitą rytą išvykau į Leningradą. Kitą dieną radau reikiamą bazę, gavau dalį užsakytų medžiagų: keletą guolių, pavarų, dešimt komplektų įdėklų, pusantros dešimties metrų guminės žarnos, šiek tiek tvirtinimo detalių. Gauta nemaža krovinio dalis, kurio negalėjau gabenti iš karto, todėl dalį palikau. Pateikus MTS medžiagas, jos buvo iškart išsiųstos į

brigadas, kurios labiausiai stokojo atsarginių dalių.

Antrą kartą į Leningradą išvykau, gerai pamenu, gegužės 6 dieną. Tuo metu mūsų kariuomenė niokojo priešo pozicijas fašistų lizde, naikinant likučius Berlyne kapituliavusio garnizono, tęsė puolimą pietiniame ir šiauriniame frontuose, judėjo link Elbės, kur susitiko su amerikiečių kariuomene. Gegužės 7 vakarą vakarų radijas pranešė, kad Vokietijos kariuomenė padėjo ginklus ir Reimse pasirašytas protokolas apie Vokietijos kapituliaciją. O vidurnaktį, gegužės 8 d., Berlyne, buvusių aukščiausių sąjungininkų komandų atstovų akivaizdoje, vokiečių vadovybė pasirašė besąlyginės kapituliacijos aktą. Visos Sovietų Sąjungos teritorijoje gegužės 9 d. buvo paskelbtas Pergalės diena, pažymint visišką ir galutinę pergalę prieš fašistinę Vokietiją.

Koks džiaugsmas, kokia laimė! Didžiąją pergalės dieną šventėme su leningradiečiais, dalindamiesi šventine nuotaika, švęsdami nugalėtojų pergale prieš nacių Vokietijos galingą karinę mašiną. Ypatingą šventės šilumą ir pakilumą suteikė tai, kad šventėme ją kartu – aš ir mano simpatija.

Prisipažinsiu, mes susipažinome praeitų metų spalį. Tai įvyko lengvai ir greitai. Grįžusi 1944 m. pavasarį iš evakuacijos su mama, ji ir jos dukra gavo būstą kareivinėse 1-ojoje Krasnoarmeiskojos gatvėje ir pradėjo dirbti mūsų statybos valdyboje: mama dirbo dažytoja, jos dukra – užduočių skirstytoja. Ji važiuodavo po objektus, rinkdama užpildytus dokumentus, kuriuos užpildydavo dešimtininkai ir statybos vadovai apie atliktus darbus per mėnesį. Dažnai lankydavosi mano brigadoje „Sojuzpušnina“. Jos vardas buvo Tamara Michailovna, jai buvo 18 metų. Darbai apie užduotis, teisingą jų pildymą peraugo į pasitikėjimą, šiltus pokalbius, kurie vėliau tapo mūsų susitikimų, pasivaikščiojimų po miestą, kino teatrų lankymo, miesto paminklų lankymo, ypač svarbių ir žinomų Leningrade, dalimi. Nepastebėjome, kaip atsirado tarpusavio simpatija ir šiluma.

Po dviejų dienų išvykau į MTS su likusiais medžiagų kroviniais, juos išdaviau ir po kelių dienų grįžau iš komandiruotės. Naudą iš jos mačiau ne tiek tame, kad turėjau atstovauti partijos komitetui, būti jų stebėtoju ar kontrolieriumi, bet iš to, kad konkrečiai prisidėjau prie MTS kolektyvo darbo vykdant pavasarinius žemės ūkio darbus.

Mano darbo kasdienybė 207-osios kariuomenės statybos valdyboje artėjo prie pabaigos. Nusprendžiau siekti aukštojo išsilavinimo ir stojau į Leningrado valstybinį universitetą, studijuoti žemės ūkio ekonomiką. Neturėdamas su savimi vidurinio išsilavinimo diplomo, iš Mogiliovo gavau pažymą apie baigtą prieškarinį pedagoginę mokyklą ir pateikiau dokumentus į universitetą. Karo dalyviai turėjo pirmumo teisę į stoti į aukštąsias mokyklas, ir valdybos vadovybė, nelabai norėdama, leido man mokytis.

Tačiau universitete man nepavyko baigti studijų. Aš išlaikiau tris stojamuosius egzaminus, liko vokiečių kalba, bet ją mokėjau silpnai ir nesitikėjau, kad pereisiu paskutinę kliūtį. Grįždamas po konsultacijos, pamačiau skelbimą apie priėmimą į teisinę mokyklą, kuri priimdavo žmones su viduriniu išsilavinimu be egzaminų, tačiau tik komunistus ir komjaunuolius pagal partijos ir komjaunimo organų rekomendacijas. Gavęs rekomendaciją miesto komitete, paėmiau savo dokumentus iš universiteto ir pateikiau paraišką į teisinę mokyklą. Nuo 1945 m. rugsėjo vidurio pradėjau joje studijuoti.

Tačiau mano studijos truko tik nepilnas tris savaites. Pirmomis spalio dienomis mane pakvietė tiesiai iš paskaitos į mokyklos direktoriaus kabinetą. Su nerimu jis pranešė, kad turiu skubiai pasirodyti miesto partijos komitete, kuris buvo įsikūręs istoriniame pastate – Smolnyje. Jie jau laukė manęs, todėl iškart išdavė prašymą. Direktoriaus kabinete antrame aukšte, po to kai instruktorius patikslino mano biografinius duomenis, jis be jokių paaiškinimų pasiūlė sekti paskui jį, kad susipažinčiau su miesto komiteto sekretoriumi J. F. Kapustinu. Susipažinęs su manimi, jis paprašė trumpai papasakoti apie save, kaip aš atsidūriau Leningrade, kur gyvenau iki karo. Sekretorius perskaitė CK VKP(b) nutarimą dėl Lietuvos SSR, Latvijos SSR ir Estijos SSR stiprinimo kadrais. Pirmas punktas: nukreipti į šias respublikas atitinkamų tautybių partijos narius, kad jie dirbtų vadovaujančiose pozicijose partijų ir tarybų organuose. Sekretorius paaiškino, kad į Lietuvą turiu išvykti nedelsiant, gauti siuntimą, leidimą, komandiruotpinigius ir maistą kelionei. Sužinojęs, kad aš jau nesu vienas, jis pasakė, kad žmoną reikės palikti Leningrade, tačiau kai gausiu gyvenamąją vietą, galėsiu ją pasiimti su savimi. Atsisveikinant, J. F. Kapustinas šiltai paspaudė man ranką ir palinkėjo sėkmės naujame darbo kelyje.

Susitvarkęs dokumentus, per dvi dienas su persėdimu Pskove ir Daugpilyje, pasiekiau Vilnių. Mano dokumentus LKP CK priėmė personalo skyriaus vedėjas. Mes turėjome ilgą pokalbį. Beje, jis pranešė, kad mano artimieji buvo išvežti vokiečių į Lietuvą, kad vyresnioji sesuo Apolionija dabar gyvena netoli Kalvarijos, Marijampolės apskrityje. Po pokalbio su kažkuo skyriuje, personalo vedėjas pasiūlė man vykti į Marijampolę dirbti rajono partijos komiteto instruktoriumi. Čia baigiu pasakojimą apie beveik penkerius metus trukusias mano darbo ir kitokias vargo patirtis karo metais.

POKARIO SUNKUMAI, VILTYS

Nebuvo nė vieno stipraus suaugusio vyro, jaunų vyrų. Tik keli senukai, kurių amžius perkopė 60 metų ir pusantros dešimties paauglių – berniukų ir mergaičių, kuriuos vieną po kito, paslapčia, pasiglemžė ir nutempė visavaldis, alkanas miestas. Dešimt naujų kapų kapinėse – dėl ligų, smurto ir karo negandų amžino poilsio atgulė stiprių šeimų tėvai, dirbantys ir kaime gerbiami A. Želanis, N. Laurinavičius, M. Šinkūnas, K. Rakickis, S. Aleknavičius, K. Gagelis, I. Svitočius ir kiti suslaukiečiai. Gyvi kaimo gyventojai – ne daugiau kaip trisdešimt.

Nė vieno nepažeisto gyvenamojo namo, tik pusiau sugriauti ūkiniai pastatai. Penkios šeimos visiškai liko be stogo – jų namus sunaikino karo gaisrai. O kai kurios sodybos – I. Belogradovo, S. Čižo, I. Rakickio, R. Daveinio, R. Gorovackio – tušti, be šeimininkų.

Gyvulių – apie penkliolika karvių ir jautukų, keletas arklių, tačiau nei kiaulių, nei avių, nei paukščių. Ir visur griuvėsiai, apleistumas: skylėtos durų angos, langai be stiklų, išluptos grindys, sugriauti arba visai nuogi stogai. Nepjaunami, piktžolėmis ir krūmais apaugę laukai, išretėję, žmogaus rūpesčių nepažįstantys sodai, daržai...

Tokia atrodė mūsų Suslauka 1945 metų pavasarį, po pergalės. Žinoma, pabėgimas nuo kruvinojo vokiečių okupacijos laikotarpio suslaukiečiai pasitiko su džiaugsmu, vidiniu palengvėjimu, viltimi. Iš širdies dingo nuožmi, slegianti, neįveikiama baimė. Praėjo grėsmė tapti nužudytu, sužalotu, pažemintu, į Vokietiją ištremtu, patekti į akiratį okupantų ar jų paslaugių pagalbininkų – policininkų, rajono valdininkų.

Tačiau tuo pačiu metu mūsų žmones nė minutei nepaliko gilios, skaudžios nerimo, susirūpinimo mintys: kas atsitiko su vyrais, šeimų galvomis, jaunais vyrais, kurie prieš karą ir pradžioje buvo pašaukti į armiją (jų buvo daugiau nei 30) ir iš kurių per beveik ketverius metus nebuvo jokių žinių. Juk jie neišvyko į pramogų keliones, bet į frontą, į karą su žiauriomis kovomis, susidūrimais, gyvenimo sąlygomis, sužeidimais, mirtimis, nelaisve. Tie, kurie perėjo visus šiuos sunkumus ir pasiekė pergalę, sužaloti, silpni, tačiau gyvi. Ir ta diena taps neapsakomai šviesi, džiugi, kupina džiūgavimo – laiminga ir laimės apimta bus šeima, į kurią sugrįš artimas, brangus žmogus – vyras, sūnus, brolis. Tačiau tokių, kurie perėjo ugnį ir vandenį bei grįžo, buvo labai mažai: Viktoras ir Nikolajus Belogradovai, Viktoras Gagelis, Stanislavas Laurinavičius, **Juozapas Petravičius**, Antanas Raudainis, Stanislavas Šinkūnas.

Kitus suvalgė ir sugniuždė karas, pradėtas nacistinės Vokietijos. Daugumai žuvusių Suslaukos gyventojų artimieji gavo aiškią „kapų kortelę“: dingo be žinios. Taip – išėjo į karą, į frontą, norėdami išvyti okupantus, apginti artimuosius ir ginti laisvę, garbę, tautos orumą – ir jų pėdsakas dingo amžiams. Tai dar labiau, dar skaudžiau ilgai, ilgai slėgė ir kankino žmonas, motinas, vaikus, giminaičius, kaimo gyventojus.

Kaip galėjo įveikti sielvartą ir negandas, nepakeičiamus nuostolius mano gimtoji Suslauka, tapusi po išgyventų išbandymų dar brangesnė ir artimesnė? Likimo smūgiai, kančios, kurių negalima buvo nei užkirsti, nei pakeisti, mūsų žmonės galėjo įveikti tik tikėjimu į gėrį, noru ir troškimu gyventi, kurti, pasirengimu, ryžtu ir gebėjimu dirbti su prakaitu, nepaisant visų negandų, tvirtindami savo žmogiškąją esmę ir svarbą, savo aukštą paskirtį.

Mūsų kaimas, kaip ir kitos gyvenvietės vakariau už upės Pronios, kurios buvo fronto linija nuo 1943 metų spalio iki 1944 metų birželio, jau beveik metus buvo laisvas nuo nekenčiamos hitlerinės okupacijos ir košmaro. Iš artimos ir tolimosios tremties sugrįžo šeimos: R. Daveinio, V. Laurinavičiaus, Belogradovų, kai kurios kitos. Iš armijos, iš fronto dar niekas negrįžo. Pagrindinė darbo jėga – keliolika moterų ir keli paaugliai. Darbo įrankiai – patys paprasčiausi, primityvūs.

Išvijus priešą, žmonės, įveikdami negalias, silpnumą ir sunkius išgyvenimus, pradėjo atkurti ūkius. Valdžia kaime atnaujino kolūkį, buvo kolektyvizuoti grūdai, sėti savarankiškai per okupaciją. Iš rytinių rajonų atvaryta nedidelė melžiamų karvių banda. Kolūkis įsigijo keletą arklių.

Valstybė papildė menką ūkio sėklų fondą. Tačiau miežius, avižas ir kitas lauko kultūras teko patiems parsivežti nuo geležinkelio. Kaip tai buvo daroma? Vakare kolūkio pirmininkas Antanas Medveckis paskirdavo 6–8 moterų grupę ir jos ryte išeidavo į Tamsiojo Miško stotį sėklų. Kiekviena turėdavo parnešti po pūdą (*pūdas ~16,38 kg*) grūdų. Eidavo kartu, neišsiskirdamos, saugodamos vertingą ūkio turtą – javų sėklas. Pūdas grūdų atrodė nedidelis krovinys, bet kelyje jis vis sunkėjo, spausdavo pečius, o silpnesnės moterys prakaituodavo ir atsilikdavo. Nešikai buvo ne tvirti vyrai (jų kaime vos vienas kitas), o moterys – jaunos ir vyresnio amžiaus, pensininkės – fiziškai silpnos, alkanos, norinčios iškart įkišti ranką į maišą, paimti saują grūdų ir bent šiek tiek pasisotinti. Per vieną dieną nueiti iki stoties ir sugrįžti su kroviniu nepavykdavo – į abi puses buvo 50 kilometrų. Todėl reikėdavo nakvoti stotyje ar pakeliui ir viena kelionė užtrukdavo dvi dienas. Tiesa, grįžusios moterys porą ar trejetą dienų „pailsėdavo“, nes dirbdavo kitus darbus, o į stotį eidavo kita grupė.

Sėklų suslaukiečiams tekdavo eiti dar toliau – į Chodosus, už 35 kilometrų. Grįždamos namo, moterys nešikės nakvodavo Malkovkoje, lietuvių kaime. Ten mūsų žmonės rasdavo prieglobstį pas gimines ar kitus iš Aukštaitijos atsikėlusius gyventojus. Pavyzdžiui, mano brolis Vladimiras, kartą ėjęs sėklų į Chodosus, nakvojo, galima sakyti svečiavosi pas mamos pusbrolį V. Putną.

Tos pačios vargšės moterys buvo ir pagrindinė traukiamoji jėga laukuose. Dvi ar trys jaunesnių moterų grupės buvo paskiriamos žemės arimui. Keturioms darbininkėms tekdavo įsikinkyti ir tempti plūgą, kurį valdė arti mokantis paauglys. Per dieną viena „pakinkytų“ grupė išardavo 0,25–0,30 hektaro. Žmonės dirbo iki išsekimo, pavargdavo taip, kad vos grįždavo namo. Paskubomis užkąsdavo ir griūdavo į lovą, kad iki ryto galėtų saldžiai ir gaivinančiai išsimiegoti.

Be šio labai sunkaus, beveik gyvuliško darbo kolūkyje, žmonėms

reikėjo tvarkyti ir savo kiemus. Sugrįžę namo ir pavalgę, jie imdavo kastuvus, šakes, grėblius ir skubėdavo apdirbti savo sklypų iki vėlyvo vakaro, o jei šeimoje būdavo keli žmonės, galintys dirbti, dirbdavo pamainomis visą naktį. Žemę kasdavo talkos pagalba – bendromis giminaičių, kaimynų ar tiesiog geranoriškai padėti pasiruošusių žmonių jėgomis. Kitaip, nepasėjus 0,15–0,20 hektaro miežių, nepasodinus bulvių ar neapdirbus kelių daržovių lysvių, net ir menko maisto nelikdavo. Už darbą kolūkyje pirmaisiais pokario metais žemdirbiai nieko negaudavo.

Pamažu, rodydami tikrą heroizmą, darbštumą ir atkaklumą, žmonės tvarkė kaimo gyvenimą, plėtė ūkio veiklą. Buvo atstatyti išlikę visuomeniniai pastatai – fermos, kluonai, arklidės, statomi nauji. Valstybės parama kolūkiui didėjo – su lengvatomis buvo parduodami žemės ūkio padargai, gyvuliai. 1947 m. Suslaukoje laukuose pasirodė pirmosios po karo traktorių brigados – žemės arimui, javų sėjai ir derliaus apdirbimui. Dėl technikos mažėjo sunkus rankų darbas ir tai pirmosios pajuto moterys, ant kurių pečių gulė pagrindiniai pirmųjų pokario metų rūpesčiai.

Didėjant žemės ūkio produktų gamybai, augo ir jų tiekimo valstybei užduotys. Didžioji dalis laukuose, fermose ir daržuose užaugintos produkcijos buvo perduodama valstybiniams supirkimo punktams. Be tiesioginio produkcijos tiekimo, didelė jos dalis (grūdai) buvo atimama kaip mokestis už darbus, atliktus kolūkyje mašinų-traktorių stotyse.

Gyvenimas kaime klostėsi sunkiai. Žemdirbiams nelengvai tekdavo kasdienė duona – kukli, menkos kokybės, sotumo nesuteikianti, džiaugsmo nekelianti. Nesitikėdami dosnių kolūkio aruodų, kolūkiečiai pagrindines viltis dėjo į sodybinius sklypus ir nuosavo gyvulių ūkio įkūrimą. Metai iš metų žmonės, taupydami kiekvieną kapeiką, dažnai tenkindamiesi skurdžiu maistu, stengdavosi susitaupyti bent šiek tiek pinigų. Prie šių santaupų pridėdavo ir uždarbį iš grybavimo, uogavimo, vytelių žievės rinkimo ar rankdarbių. Sutaupytos lėšos virsdavo veršeliu kieme arba, didesnei laimei, telyčia, kuri nudžiugindavo visą šeimą. Kai kurie įsigydavo paršelį ar avį. Greičiau ir garsiau šeimininkes džiugindavo vištų pulkeliai – jų beveik kiekviename ūkyje būdavo. Dešimtajame dešimtmetyje beveik kiekvienas kiemas turėjo karvę arba jauną telyčią, paršelį, o kartais net du. Be to, privalomas buvo dešimtukas–penkiolika ir vištų arba ančių.

Pamažu ir nelengvai augęs valstiečių sodybinis ūkis nuolat buvo valdžios akiratyje. Neilgai trukus buvo sugrąžinta prieškario privalomojo tiekimo tvarka: kolūkiečių ūkiai turėjo valstybei tiekti mėsą, pieną, kiaušinius, bulves, vilną ir grūdus (jei juos augino). Kiekviena šeima, turėjusi 0,5 ha sodybinio sklypo, privalėjo kasmet į supirkimo punktus atiduoti iki 300 litrų pieno, 32 kg mėsos ir 400 kg bulvių. Užduočių nevykdymas buvo baudžiamas įstatymais: be teismo konfiskuojant žemės ūkio produkciją, areštuojant turtą ar skiriant dideles baudas.

Iš kaimo gyvenimo man įsiminė vienas epizodas. Vieną 1949 m. liepos dieną, kai su šeima buvome vasaros atostogų pas gimines, į mūsų namus atėjo grupė nepažįstamų žmonių. Jie prisistatė kaip rajono liaudies ūkio skyriaus įgaliotinis, kaimo tarybos atstovas ir apylinkės milicininkas. „Jūs, kolūkietė Laurinavič, – griežtai prabilo įgaliotinis, – turite mėsos trūkumą: 15 kilogramų. Privalote nedelsiant padengti įsiskolinimą.“ Mama, santūriai susijaudinusi, bandė paaiškinti, kad namuose šiuo metu mėsos nėra. Nejaugi reikėtų atiduoti melžiamą karvę? „Tai jūsų reikalas – ir net nebandykite išsisukinėti, – griežtai atkirto įgaliotinis. – Mes su jumis nesiterliosime, turime teisę patikrinti, ką turite ir konfiskuoti.“ Visi namuose – aš, žmona, sesuo Ona – nutilome, o mama rimtai išsigando ir pradėjo prašyti bent poros dienų atidėjimo.

Neištvėriau ir nesusilaikiau, pastebėjęs svečiams, kad galbūt nederėtų taip griežtai kalbėtis su žmonėmis ir grasinimais juos spausti. „O kas tu toks?“ – grubiai, beveik šaukdamas, atsisuko į mane įgaliotinis. Atsakiau, kad studijuoju Maskvoje, o dabar grįžau pas gimines. „Štai koks mokslinčius atsirado: dar ir balsą kelia! Reikėtų pažiūrėti, kur ir ką tu studijuoji“, – grasinančiai pridūrė įkyruolis. Nusprendžiau patylėti. Įgaliotinis maloningai pareiškė, kad duoda dvi dienas skolai padengti. Mama tą pačią dieną nuėjo pas vieną kolūkietę, kuri taip pat nebuvo atidavusi „mėsos mokesčio“ ir ruošėsi kitą dieną vesti telyčią į supirkimo punktą. Moteris pasiūlė mamai ir kitiems kaimynams nusipirkti perteklinės mėsos, kas ir buvo padaryta kitą dieną.

„Tiekimo trejetas“, piktas ir nepatenkintas, neištaręs nė žodžio, išėjo. Kur? Į kitus namus, pas kitus „sabotuotojus“, o ten vėl grasinimai ir bauginimai: arba rytoj vežk mėsą, arba dabar vedame šeimininką į miliciją ir

laikome ten, kol neparodysite kvito, liudijančio, kad skolą padengėte. Sudarysime protokolą dėl atsisakymo vykdyti tiekimo užduotis, o tada neišvengiama didelė bauda, karvės išvežimas į priėmimo punktą ir t. t.

Žinoma, valstybė už tiekiamą žemės ūkio produkciją valstiečiams mokėdavo. Bet kokia buvo ši „alga“ - pašaipiai maža. Pavyzdžiui, už litrą pieno mokėdavo 25 kapeikas, nors jo mažmeninė kaina buvo 2 rubliai 70 kapeikų. Už kilogramą mėsos – 14 kapeikų, kai parduotuvėje ji kainuodavo 11 rublių 40 kapeikų. Net kalbos apie lygiaverčius mainus čia nebuvo.

Be privalomojo natūrinių produktų mokesčio, žemdirbiai mokėjo ir nemažus piniginius mokesčius. 1951 m. kolūkio sodyba turėjo į valstybės iždą sumokėti daugiau nei 520 rublių (palyginimui: 1940 m. – tik 12 rublių). Tai reiškė penkis kartus didesnį mokestį, nors sodybinio sklypo ir gyvulių skaičius buvo stipriai sumažėjęs. Be to, reikėjo dar pridėti „valstybinę paskolą“, kuri buvo vadinama savanoriška, tačiau iš tikrųjų buvo privaloma ir siekė tiek pat, kiek piniginis mokestis.

Štai taip – grubiai ir pražūtingai, pasmerkdama žmones badui ir skurdui, valstybė apiplėšinėjo kaimą, laikydama valstiečius tikroje baudžiavos priespaudoje.

Taip valstybė iš kaimo išpumpavo lėšas – pramonei plėtoti ir karinei galiai stiprinti. Tokį sovietų valdžios požiūrį į valstiečius žmonės laikė pagrįstai priešišku ne tik kaimo gyvenimo būdui, bet ir pačiam valstiečių egzistavimui – didžiausiai sovietų visuomenės daliai.

Agrarinės politikos, kaip ir visos socialistinės santvarkos, ydos, kuriose įsitvirtino ir klestėjo diktatoriškas režimas bei Stalino asmenybės kultas, ardė paskutines viltis dėl teigiamų pokyčių.

Nesitikėdama bent kiek pastebimų pagerėjimų kaime, jaunoji jo darbo jėga – pažangiausia dalis, kaimo ateitis – savo žvilgsnius ir planus nukreipė į miestus. Be to, valdžia, siekdama papildyti sparčiai augančios pramonės darbo išteklius, ne tik skatino jaunimą vykti į naujas statybas, fabrikus ir gamyklas, bet ir organizavo jų priėmimą į fabrikines-gamyklines mokymo įstaigas bei profesines technikos mokyklas. Taip susidarė du paraleliniai kaimo nykimo srautai: organizuotas ir stichinis. Abu jie palietė ir Suslauką.

Dar 1946 m., nusprendęs keltis į miestą, mano brolis Vladimiras įstojo į Šklovo fabrikinę-gamyklinę mokymo įstaigą. Brolis prašėsi į šaltkalvių grupę: dėl peršalimo neseniai buvo sunkiai sirgęs liaukų uždegimu ir šaltkalvio darbas jam būtų labiau tinkamas. Ne: būsi mūrininku, jokių savivaliavimų! Be entuziazmo ir noro jis pradėjo mokytis mūrininko amato. Po pusmečio – egzaminai ir paskyrimas atkurti Mogiliavo autoremonto gamyklą. Darbas sunkus: nešioti plytas, cementą – bet kokiu oru, tiek žiemą, tiek vasarą. Įsitikinęs, kad šis darbas ne tik per sunkus, bet ir pavojingas, brolis, kaip sakoma, pasitelkė gudrumą – pateikė prašymą mokytis statybos technikume ir gavęs leidimą išėjo iš statybų.

Brolio pavyzdžiu pasekė Juozapas Bordovskis. Jis taip pat įstojo į fabrikinę-gamyklinę mokymo įstaigą, sėkmingai ją baigė ir tapo kvalifikuotu dailide-staliumi. Padirbėjęs dvejus metus pagal paskyrimą Mogiliovo statybose, jis grįžo į Suslauką ir toliau užsiėmė staliaus darbais. Jis padėdavo žmonėms kapitališkai remontuoti gyvenamuosius namus ir ūkinius pastatus. Sukūręs savo šeimą su Genoefa, Norberto Laurinavičiaus jauniausia dukra, jis šalia senos trobos pasistatė erdvų namą su virtuve ir dengta veranda, rekonstravo tvartus. Rūpestingas šeimininkas kieme įrengė šulinį iš gelžbetoninių žiedų, pastatė patogų rankinį siurblį, prie upelio – geriausią kaime pirtį su vandens šildymo katilu ir garine.

Kiti jaunuoliai taip pat ilgai neužsibūdavo kaime. Skirtingais pretekstais (mokytis, pagal verbavimą darbui, tarnauti armijoje) Suslauką paliko Jadvyga Laurinavičiūtė, Jevgenija Bordilovskaja, Michailas Bordovskis, Renata Daveinytė, Genadijus ir Valentina Daveiniai, **Vladislava ir Klementina Petravičiūtės**, Jekaterina Bubelytė ir kiti jauni žmonės. Kaimas retėjo, darbo kolūkyje ar privačiuose ūkiuose beveik nebeliko kam dirbti.

Kaimų tuštėjimas apėmė visą Baltarusiją. Kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose staiga sumažėjo darbo rankų. Valdžia iš šios situacijos išsisuko stambindama ūkius, pertvarkydama kolūkius į tarybinius ūkius (*sovhozus*). Pavyzdžiui, mūsų kolūkis buvo sujungtas su Karoliovkos, Žakovkos ir Lukotės ūkiais, o keli kaimyniniai kolūkiai prisijungė prie tarybinio ūkio „Gegužės Pirmosios“ su centru Trilesino.

Brolis, laikinai būdamas namuose, pasidavė kolūkio pirmininko

Kazimiero Rukio įkalbinėjimams ir prašymams dirbti buhalteriu stambiajame ūkyje. Nuo ryto iki vakaro brolis lakstė po apylinkes, kur atstumas tarp kaimų buvo 5–6 km, vyko į rajoną parvežti pinigų, pirko pašarus, skirstė sėją, kultūrų vietas laukuose. Kankinosi trejus metus ir neištvėrė. Nusprendė bet kokia kaina ištrūkti iš kaimo. Tam atsirado ir dingstis. Dukterėčia Jadvyga atsiuntė laišką iš Vilniaus, kad jį priėmė mokytis į maisto pramonės fabrikinę-gamyklinę mokymo įstaigą. Sunkia širdimi kolūkio pirmininkas paleido brolį ir pasirašė dokumentus pasui gauti.

Ruošdamasis kelionei į miestą, Vladimiras su draugu F. Želaniu iškirto mišką, pergabeno rąstus į kaimą ir pastatė naują namą, beje, jis buvo uždengtas šiferiu – pirmasis kaime. 1951 m. rugpjūčio pabaigoje brolis jau buvo Vilniuje.

Tačiau jis nesimokė, o įsidarbino kepėju M. Melnikaitės vardo konditerijos fabrike. Šią vietą fabriko direktoriui Krutui broliui pasiūlė vis ta pati Jadvyga. Tai buvo gera, netgi prestižinė ir pelninga vieta (gali valgyti įvairius sausainius ir produktus, iš kurių jie kepami, kiek tik nori – tik nebandyk nieko išsinešti). Tačiau iš tikrųjų darbas buvo itin sunkus ir sudėtingas: nešioti maišus su miltais, cukrumi, dėžes su sviestu, kiaušinius, kitus priedus, minkyti tešlą, formuoti gaminius, dėti juos ant kepimo skardas, dėti į krosnį, stebėti, kad sausainiai būtų tolygiai iškepti, nesudegtų, o vos tik jie iškepa – greitai traukti ir ruošti naują partiją, kad krosnis nestovėtų tuščia.

Volodia padirbėjo keletą mėnesių ir greitai pavargo nuo visko: nuo darbo, karščio, greito tempo. Nusprendė ieškoti kito darbo – mažiau įtempto, įdomesnio, labiau įtraukiančio. Tiesa, jam užteko laiko fabrike pastebėti vieną įdomią merginą: žemo ūgio, ramią, kuklią, stropią jauną darbininkę, kuri gamino užsakomuosius, dovanų rinkinius - jos vardas Leokadija Gražulytė. Susipažino, susibičiuliavo ir netrukus sukūrė naują šeimą.

Ir su darbu jam gerai susiklostė. Įsidarbino radijo matavimo prietaisų gamykloje – dideliame sąjunginės reikšmės įmonės objekte, gaminusiame įvairią elektroninę produkciją, įskaitant gynybinę ir eksportinę. Greitai įgijo įgūdžių ir tapo kvalifikuotu įrangos kapitalinio remonto šaltkalviu, specializavosi metalo pjovimo staklėse. Kelerius metus vadovavo remontininkų brigadai. Kruopščiai prižiūrėtos, meistrų rankomis sutvarkytos

tekinimo, frezavimo, gręžimo staklės po remonto dirbdavo be trikdžių visą nustatytą laikotarpį. Buvo netgi taip, kad staklių operatoriai, perduodami savo mašiną remontuoti, prašydavo cecho meistro pavesti šį darbą V. Laurinavičiaus brigadai. Jo vadovaujama brigada viena pirmųjų gamykloje įdiegė planinio-prevencinio remonto sistemą.

Brolio, mano ir kitų suslaukiečių, gyvenusių ir dirbusių Vilniuje, niekada neapleido rūpesčiai ir mintys apie gimtąjį kaimą: kaip jam sekasi, kaip artimieji įveikia gyvenimo sunkumus ir kliūtis. Todėl beveik kiekvieną vasarą, kartais kartu, kartais atskirai, su šeimomis ar be jų, atostogas leisdavome kelionėse į Suslauką. Visų pirma padėdavome artimiesiems pasiruošti pašarus žiemai, pasirūpinti malkomis, apkaupti bulves, sutvarkyti tvartą, pataisyti tvorą. Pagal išgales padėdavome giminėms, kaimynams, ypač silpniems, ligotiems. Tinginiavimas Suslaukoje nebuvo vertinamas.

Kiekvieną kartą būdami kaime matėme ir supratome, kad mūsų gimtoji Suslauka, išsekinta karo ir griūties, likusi be stiprių ir sveikų vyrų, nesugebėjusi atsigauti sunkiu pokario laikotarpiu, kai neteko dešimčių darbščių ir stropių jaunų žmonių, nemačiusių perspektyvų geresniam, aprūpintam ir savarankiškam gyvenimui, neatsistojo ant tvirtų kojų. Ji toliau skurdo, merdėjo, liko pasimetusi ir be kelio. Kaip liūdna ir skaudu tai matyti ir suvokti...

LIAUDIES KŪRYBA, DVASINIS GYVENIMAS, LAISVALAIKIS

Į naują gyvenamąją vietą atvykę aukštaičiai turėjo nemažai gyvenimiškos ir kūrybinės patirties, mokėjo tvarkytis, suprasti gyvenimą ir gamtą. Jų neeiliniai gabumai ir talentai atsiskleidė tuo, kaip naujakuriai, atverdami savo sielos, širdies ir intelekto gelmes, pavadino atskiras, konkrečias savo gyvenamosios veiklos vietas ir objektus. Kiek leidžia žinios, pamėginsiu „iššifruoti“ suslaukiečių sukurtų vietovardžių (geografinių objektų pavadinimų) kilmę ir reikšmę.

Laukų, miškų, upelių, pievų ir kitų vietų pavadinimai neatsirado iš karto, kai žmonės čia atvyko iš tolokos Aukštaitijos, o formavosi pamažu, pažindinantis ir prisijaukinant nepažįstamą aplinką. Šie pirmapradžiai, pradžioje atsiradę pavadinimai gimė laukinėje, beveik nepažintoje, paslaptingoje gamtoje iš jos suvokimo, stebėjimų ir ūkininko akiai būdingo

pastabumo, blaivaus proto bei emocinio mąstymo.

Niekas sąmoningai šių pavadinimų neieškojo, nekūrė, nediskutavo ir neskelbė konkursų – jie atsirado savaime, beveik nepastebimai. Juose atsispindėjo naujakurių poreikis įvardyti juos supančią aplinką, kasdienybę. Paprasti, kartais naivūs vardai įėjo į kasdienį gyvenimą ir darbų rutiną, su jais buvo jaukiau ir patogiau gyventi, lengviau suprasti, apie kokią vietą kalbama, kur reikia eiti, kur dirbti. Tuo pat metu šie vardai turėjo didelį emocinį krūvį, įgydavo prasmę, praturtindavo kasdienio, ne visada lengvo ir dažnai sunkaus gyvenimo prozą.

Kiekvieną konkretų pavadinimą įkvėpė, įtvirtino ir užfiksavo tam tikras ryškus tos vietos bruožas, jos savitumas, ryškiausia savybė, būdingiausias ženklas ar panašumas į gamtos reiškinį. Dar nuostabiau, kad šie pavadinimai dažnai atsirasdavo iš karto dviem kalbomis – lietuvių ir rusų, kas liudija minties lankstumą ir kalbinį subtilumą.

Pateiksiu konkrečių pavyzdžių. Laukas už upelio naujakurių buvo pavadintas „Budinė“ („Будище“). Nuo pat upelio jis lengvai kyla į rytus, baigdamasis tolumoje, prie horizonto esančio miško. Rytą saulė kildavo iš už miško, plisdavo, jos ryškūs oranžiniai spinduliai apšviesdavo medžius, laukus, skverbdavosi į namus, žadindami iš miego ir kviesdami į namų ruošą, darbą.

Iš tiesų dar būdavo prieblanda, o jau girdėdavai atsikėlusios, pasimeldusios mamos žodžius: „Kelkitės, jau saulė teka.“ Atmerktos akys matydavo aukso spalvos spindulį nuo lango iki durų, švytintį ant jų ryškiai padrąsinančiu kvadratu. Norėjosi dar pasivartyti lovoje, bet negalėjai – metas keltis, laukė dienos darbai.

Beje, kaimas už šešių kilometrų į rytus nuo mūsų, prie Pronios upės, vadinosi „Budino“. Jis buvo įsikūręs aukštame dešiniajame upės krante, ir niekas neabejojo, kad kaimo pavadinimas tiesiogiai susijęs su tekančia saule, naujos darbo ir rūpesčių dienos pradžia. Lauko „Budinė“ ir kaimo Budino pavadinimus sieja bendra metaforinė prasmė – tai vieta, iš kurios kyla saulė, prasideda diena.

Upelis, tekantis palei Suslauką, vadinamas „Prodyrka“. Šis pavadinimas atsirado seniai, neatmenamais laikais. O į naują vietą atvykę

lietuviai ūkininkai lengvai perėmė šį upelio pavadinimą, savo valdose jį pavadindami „Prorėža“. Sename kalvotame miške tryško šaltiniai, kurie, tekėdami mažais upeliais, sudarė bendrą vandens srautą – upelį. Tolokai už kaimo jis vingiuodavo tarp aukštų medžių, ištekėdavo iš miško, tekėdavo šalia jo, įsiliedavo kiti upeliai iš griovių, pelkių, platėjo ir dar iki kaimo sudarydavo gilias užutėkių vietas – nuolatines žuvų ir kitų vandens gyventojų buveines.

Mūsų upelis buvo tikra palaima, turtas, gelbėtojas, džiaugsmas ir paguoda. Tai buvo ir sėkmingos žvejybos vieta, ir skalbykla, ir girdykla gyvuliams, ir gyvybę duodanti bei energiją suteikianti maudynių vieta visiems gyventojams. Ypač „Prorėža“ traukė mus, paauglius, jaunimą, bet ir suaugusiuosius karštomis dienomis ar pirties metu. Laisvalaikiu mes joje maudydavomės taip ilgai ir dažnai, kad pamiršdavome valgyti, dažnai ignoruodavome tėvų šūksnius eiti pietauti ar atlikti neatidėliotinus darbus.

Už kaimo, keliaujant pietų kryptimi link Karoliovkos, Mokradkos ir toliau į Čavusus, tekėjo upelis. Jį mūsų žmonės pavadino Sviesto brasta („Sviestabrastis“). Ar keliautum į tolimesnius laukus, ar į gretimą kaimą, upelio apeiti nepavykdavo – visada tekdavo jį kirsti. Ir vėl pavadinimas nėra atsitiktinis ar išgalvotas. Jo kilmė slypi ypatingoje vietovės savybėje – neįprastoje grunto sandaroje. Upelis nėra platus, kai kur jį peršokti nesunku. Be to, jis visai negilus: vasarą vandens tik iki čiurnų, o vietomis telkšo vos du ar trys platesni duburiai, kuriuose net žuvys gyveno, o vasarą žmonės maudydavosi. Tačiau pėsčią ar pravažiuojantį čia visada tykodavo nesėkmė, o kartais ir nelaimė. Įbrendi į upelį – ir griūni, o atsikelti sunku: vėl slysti, klampoji po seklų, iki kelių siekiantį vandenį. Netgi nepakaustytas arklys, brisdamas per upelį, slysta, klumpa ir vos išsikapsto į kitą krantą. Mįslė paprasta: upelio dugnas yra molingas, o molis čia tankus, riebus, slidus kaip sviestas. Primityvus tiltelis, sudėtas iš dviejų skersai suguldytų rąstų ir storesnių šakų pakloto, retai kada atlaikydavo pavasario ar liūčių potvynius.

Ir štai iš pažiūros tolima, tačiau moliui savo slidumu gimininga sąvoka „sviestas“ iš bendrinio žodžio tapo tikriniu vardu. Pavadinimas prigijo ir visam laikui įsirėžė vietinių atmintyje, nes jie savo kailiu patyrė, ką reiškia įveikti užsispyrusią brastą. Žodis „sviestinis“ – raktinis, jis atskleidžia šios vietos pavadinimo poetiką ir jo atsiradimo paslaptį, kuri pasirodo aiški ir suprantama.

Į pietvakarius nuo kaimo stūksojo jaunas miškas, turėjęs keistoką pavadinimą – Degamiškis („Gorielica“). Jis išaugo pelkėtoje vietovėje, kažkada išdegusioje per karštą sausą vasarą. Po gaisro greitai pakilo nauji beržų, drebulių ir eglių ūgliai, kurie teikė žmonėms džiaugsmo ir naudos. Čia gausiai augo raudonviršiai, baravykai, kazlėkai, ūmėdės, rudmėsės ir kiti grybai. Degamiškis viliojo ir gausiomis žemuogių, mėlynių bei bruknių pievomis. Retas, saulės apšviestas miškas sudarė palankias sąlygas ir žolynams. Dėl to beveik visą vasarą arklius nakčiai dažniausiai vesdavome į šį mišką. Netgi karvės čia rasdavo neblogą ganyklą.

Į kairę nuo Degamiškio, palei upelį, driekėsi plati masyvi giria – Valakinė („Волок“), senas, statyboms tinkamas miškas. Čia augo galingos eglės, drebulės, nemažai beržų ir ąžuolų. Iškirtę artimiausius medžius, suslaukiečiai žiemą rąstus vežė arklių tempiamomis rogėmis; storą medžio kamieno pamato dalį dėdavo ant nedidelių, tvirtų rogių su praplatintomis pavažomis – taip jos mažiau smigdavo į sniegą. Tokiu būdu rąstus galėdavo tempti per sunkiai pravažiuojamas vietas, po pūgos ar per sniego laukus.

Pats tolimiausias miškas į pietus nuo kaimo ir didelė pieva priešais jį buvo vadinami Lapaviete („Лисистрина“, naujadaras iš „Lapių pusė“). Ši vieta buvo įsikūrusi aukštoje kalvotoje vietovėje. Jos smėlėtą, sausą gruntą buvo pasirinkusios ir įsisavinusios lapės, kurių čia netrūko. Dažnai jos rengdavo reidus ir į mūsų kaimą – protingi, gudrūs gyvūnai lengvai patekdavo į nuošalesnių sodybų vištides, esančias prie pat miško, ir nešdavosi į savo urvus gardų grobį. Savo ruožtu, kelią į šią vietą puikiai žinojo medžiotojai iš mūsų Suslaukos ir kitų kaimų, čia gaudami vertingus lapių kailius. Taip vyko savotiški „natūriniai mainai“ tarp žmogaus triūso ir gamtos dovanų.

Į dešinę nuo Budinės, pietryčių kryptimi nuo kaimo, buvo miškas, kurį iš mūsų pusės vadino Papaviete („Поповщина“), nes didelė jo dalis senovėje priklausė artimiausiai bažnytinei parapijai. Didelis masyvas, užimantis tūkstančius hektarų tarp Radomlio ir Pileščino, besidriekiantis iš rytų į vakarus ir nuo Suslaukos apie 10–12 kilometrų Čavusų kryptimi, išsiskyrė medžių rūšių, krūmų, uogienojų ir įvairios laukinės faunos gausa. Mūsų kaimo gyventojams Papavietė buvo labai brangi ir vertinga dėl gausybės lazdynų ir jų gėrybių. Dar mano ankstyvoje vaikystėje lazdynų negalima buvo laikyti tiesiog krūmais. Kiekvienas augalas buvo aukštas, storas ir, žinoma,

daug metų turintis medis. Derlingais metais buvo be galo sunku surinkti jų riešutus. Todėl iš pradžių apsiribodavome riešutais, augančiais ant jaunuolių, esančių miško pakraščiuose. Atsimenu metus, kai mūsų šeima iki pat vėlyvo rudens rinko riešutus tiesiai nuo žemės, surinkdavo didelį maišą ir šių skanių bei naudingų gėrybių užteko iki pat pavasario.

Netoli Suslaukos, į vakarus, stūksojo dar vienas miško masyvas – ypatingas, mūsų žmonėms neprieinamas. Nežinoma, kaip jį vadino kitų kaimų – Šekotovo, Dankovo, Lukotės – gyventojai, kurie ribojosi su šiuo mišku. Pas mus jis buvo vadinamas „Valstybiniu“ („Казенный“). Mūsų žmonės aiškiai žinojo ir suprato: tai valstybinis, neliečiamas, draudžiamas miškas. Be to, savo plotu, medžių aukščiu ir storiu jis tikrai įrodė savo didybę ir svarbą. Eglės ir drebulės buvo tikri reliktiniai milžinai, kurių amžius pagal 1930-aisiais nukirstų medžių rieves siekė ne mažiau kaip du šimtus metų. Suslaukiečiai vengė Valstybinio miško, nėjo gilyn į jį, grybus ir uogas rinko tik pakraščiuose; jis atrodė paslaptingas, bauginantis.

Tik virš iš naujo išaugusio, jau taip pat galingo miško vis dar stovėjo vieniša milžiniška eglė – senovinio miško bendraamžė. Senieji gyventojai, pirmieji Suslaukos naujakuriai, pasakojo, kad šį medį dar matė žaliuojantį. Mano ankstyvaisiais metais ji jau stovėjo be smaragdinio rūbo, pamažu netekdama sausų šakų. Tačiau eglė ir toliau išlaikė didingą laikyseną bei išmintį. Pamenu, kai su mama ar Apolionija eidavome į Ryasnos turgų, eidami namo pakilus į kalną už kaimo, jau už dešimt kilometrų matydavome toli švytinčią eglę. Kuo arčiau, tuo aiškiau ir tiksliau ji išsiskirdavo savo liekna, piramidės forma ir širdyje atsirasdavo ramybė, džiaugsmas, jausdavai lengvumą kojose, nejučia pagreitindavai žingsnius, greičiau pasieki namus.

Vieną dieną mano žaidimai su egle baigėsi. Tai buvo 1940 metų vasara. Baigęs paskutinę sesiją pedagoginėje mokykloje ir išlaikęs valstybinius egzaminus, su brangiu mokytojo pažymėjimu skubėjau namo, būdamas penkiuose ar šešiuose kilometruose nuo kaimo, nepamačiau savo mėgstamos eglės. Kur ji, kas su ja atsitiko, ar ji nenukrito? – nerimavau iki pat Suslaukos. Grįžęs namo pirmas klausimas buvo: kur dingo eglė? Tyliu tonu, su liūdesiu mama atsakė: „Ji nukrito, pargriuvo, vargšelė“.

Po pietų, negalėdamas ištverti, skubėjau pats pamatyti ir suprasti, kas

nutiko mano gerai pažįstamai. Greitai siauras takelis išvedė mane į miško valdos plotą, kur gausiai augo jauni eglaičių sodinukai, tiesioginiai šio kritusio medžio palikuonys. Iš tolo jau mačiau aukštą net ne kelmą, maždaug du metrus kyšantį senos eglės likutį. Šalia gulėjo keletas storų nukritusių rąstų. Pagrindinio kamieno nebuvo – matyt, mūsų žmonės jį supjovė ir išsivežė malkoms: eglė augo kirtavietės pakraštyje, arčiau mūsų kaimo. Tik toliau, apie 20 metrų, pamačiau gulinčią jauną eglaitę su nulūžusiomis dar žaliomis šakomis. Aišku, senas medis, pradėjęs pūti, susilpnėjęs, nukrito ant jos. Pakako lengvo vėjo gūsio, ir eglė, trapi nuo šaknų, pradėjo griūti, sulūžo ir galiausiai nukrito.

Pastovėjęs toje vietoje, kur nukrito senoji eglė, tos pačios senosios miško laikų šlovės liudytoja, jaučiuosi liūdnas ir praradęs kažką brangaus, svarbaus širdžiai ir grįžau namo...

Tai jums visa puokštė pavadinimų, kuriuos pirmieji gyventojai suteikė naujoms vietoms, kai pradėjo jas apgyvendinti. Taip jie įsisavino naują, nepažįstamą aplinką, priprato, prisirišo prie jos visomis širdimi ir siela. Tai, taip pat kaip ir žmonių kūrybingumas ir meninis talentas, buvo jų ryšys su gamta, ji tapo jų dalimi. Tikiuosi, skaitytojas supras ir priims mano mintis ir atleis už mano aistrą ir daugybę žodžių.

Suslauką naujakuriai pasiekė su vertingu dvasiniu turtu, kurio pagrindą sudarė gilios ir tvirtos tikėjimo Dievu tradicijos, katalikybės išpažinimas, šventųjų garbinimas, religinių švenčių laikymasis su jų įvairiais ritualais, apeigomis ir elgesio taisyklėmis. Kiekvienas gyventojas buvo pakrikštytas bažnyčioje, priėmė išpažintį ir pirmąją šventąją Komuniją, o suaugę - santuokos sakramentą. Mūsų žmonės lankė Dievo bažnyčią, meldėsi tiek šventinėmis, tiek kasdieninėmis dienomis, laikėsi pasninko – viena žodžiu, buvo tikri, tvirti katalikai.

Religinių tradicijų laikymąsi pradėsiu nuo įvykių, kuriuose man dar ankstyvaisiais metais teko dalyvauti, būti jų liudytoju. Mūsų Suslauka priklausė Radomlio bažnyčios parapijai. Ten pat, priešais bažnyčią, buvo ir katalikiškos kapinės. Atstumas nuo šventovės iki kapinių (tiesą sakant) šiek tiek apsunkindavo privalomą ir neišvengiamą šių šventų vietų lankymą. Ypač sudėtinga būdavo, kai žmogus išeidavo į amžinybę, nes iki jo palaidojimo ir

amžino poilsio vietos buvo net šeši kilometrai.

Suslaukiečiai ne kartą ir ne du – daugiau nei ketvirtį amžiaus – kreipėsi į oficialias valdžias ir dvasininkus su prašymu įrengti savo kapines. Galiausiai 1926 metais leidimas buvo gautas.

Su džiaugsmu priėmę gerą žinią, kaimo gyventojai vieningai ir su malonumu ėmėsi įrenginėti kapavietę mirusiesiems. Kapinėms buvo paskirta pusė hektaro lengvos smėlingos žemės – kitoje upės pusėje, po kaire nuo kelio į Radomlį. Paskirstę teritoriją, jie apkasė ją aukšta sankasa, kurios išorėje ėjo nemažas lygus griovys – tam, kad apsaugotų nuo klaidžiojančių gyvulių ir kitų čia netinkamų svečių. Tik nuo kelio paliko praeinamą taką, per kurį vėliau buvo įrengti tvirti vartai.

Kapinės buvo pašventintos 1927 metų spalio pabaigoje. Atvyko visa kaimo bendruomenė – ir senieji, ir jauni, net ir silpnesni bei sergantys. Buvo ir Karoliovkos, ir Alchovkos gyventojai – jie taip pat buvo katalikai, kaip ir ūkininkai, apsigyvenę už buvusio dvaro kitoje upės pusėje. Ten stovėjau ir aš, šešerių metų, smulkus, nedrąsus berniukas. Vyresni nenorėjo manęs pasiimti su savimi: šalta, peršalsi, pasilik, tau ten nebūtina. Bet aš maldavau, verkiau, užsispyriau ir tėvai nusileido – paėmė mane, tiesa, geriau apvilko ir stovėti nebuvo šalta.

Gerai, tarsi vakar tai būtų įvykę, prisimenu iškilmingą kapinių pašventinimą. Susirinko daug žmonių, tikiu, kad niekada iki to laiko ir vėliau Suslaukos gyventojai, mūsų kaimynai, nesusirinko tokia gausa vienoje vietoje. Juos čia sujungė tikėjimas, jausmas, kad dalyvauja svarbioje, religinėje apeigoje. Stovėjo tyliai, jų veiduose buvo ramybė, gailestingumas, nuolankumas. Jie buvo apsirengę švariai, šventiškai – juk tai buvo svarbus, rimtas, pagarbos ir garbinimo vertas įvykis.

Netrukus iš rytų pusės ant kelio pasirodė vežimas su lingėmis, kinkyta geru arkliu. Jame sėdėjo du žmonės: kunigas ir jo padėjėjas – diakonas ar vargonininkas. Juos pasitiko du mūsų vyrai – parapijos tarybos narys ir kaimo seniūnas. Prieš atvykstant dvasininkams, prie susirinkusiųjų prisijungė žmogus iš gretimo kaimo, matyt, vietos tarybos atstovas. Laukti ir trokštami svečiai mandagiai pasveikino susirinkusius, kurie atsakė pagarbiai nusilenkdami ir santūriais balsais.

Prasidėjo iškilmingas kapinių pašventinimo aktas. Kunigas apeiginiais rūbais atsistojo priešais minios centrą ir pasakė ceremoninę kalbą – pamokslą: paskelbė kapinių atidarymą, pabrėžė, kad tai svarbus ir palankus įvykis vietinei parapijai, išreiškė pasitenkinimą dėl gilaus parapijiečių atsidavimo tikėjimui, Dievui ir Jo Sūnui, ragino toliau laikytis Aukščiausiojo įsakymų. Tada jis paėmė su savimi atvežtą indą su šventintu vandeniu, išpylė jį į seniūno atneštą kibirą, beveik pilną vandens iš mūsų Šventosios šaltinio ir patraukė link kapinių centro, kur stovėjo kryžius. Kelis kartus stipriais mostais apšlakstė jį nuo viršaus iki apačios, pasakydamas atitinkamus ritualinius žodžius ir maldas. Paskui jį sekę tikintieji su degančiomis žvakėmis taip pat susikaupę žegnojosi ir meldėsi. Po to, kunigas, lydimas tikinčiųjų, grįžo prie išėjimo ir iš kairės pusės pradėjo šlakstyti šventu vandeniu aukštą kalvos šlaitą ir žemę priešais ją, apėjo visas puses ir atliko naujos poilsio vietos šventinimą. Grįžęs prie išėjimo, kunigas dar kartą palaimino tikinčiuosius, šiltai, nuoširdžiai atsisveikino su jais.

Atskirai reikia paminėti kryžių. Suslaukiečiai jį darė ypač kruopščiai ir pamaldžiai. Dirbo draugiškai, nieko nereikėjo versti. Nukirtę miške tiesų, vidutinio storio ąžuolą, jo pagrindinę dalį nupjovė stulpui, vėliau – skersiniui, nužievino juos ir aptašė iš keturių pusių. Apatinį stulpo galą jie apdegino ant laužo, kad įkaltas į žemę kryžius ilgai stovėtų. Dėl didesnio stabilumo ir patikimumo apatinėje dalyje buvo iškaltas įdubimas, į kurį buvo įtvirtintas skersinis strypas. Kruopščiai išskobę įdubas abiejose kryžiaus dalyse, jie tvirtai jas sujungė ir papildomai sutvirtino ąžuoliniu kaiščiu. Įkaitintu ant laužo geležiniu strypu jie išdegino žemiau kryžiaus ženklą: „...spalio mėn. 1927 m.“ Kryžiaus įrengimo dienos neprisimenu, tačiau laikui bėgant, saulės ir kritulių įtakoje, skaičiai ir raidės kryžiuje tapo vos pastebimi ir nebeįskaitomi. Tikinčiųjų bendruomenė nusprendė, kad po kryžiumi bus palaidotas pirmasis Suslaukos gyventojas, išėjęs į amžinybę. Metų pabaigoje pirmas poilsio vietą čia rado mūsų kaimynas – Andrius Kulakas. Greitai žemiau įrašytos datos ant kryžiaus atsirado ir kita užrašyta informacija: mirusiojo vardas ir pavardė, jo žemiško gyvenimo metai.

Tikėjimą, pagarbumą Aukščiausiajam pradėjo man formuoti nuo pačių „jauniausių metų“. Jau būnant dvejų-trijų metų, mama išmokė mane žegnotis ir daryti tai prieš miegą, atsikėlus, prieš valgį ir po jo; taip pat tarti pirmąją,

pagrindinę maldą „Tėve mūsų“, ir aš, kaip ir visi šeimoje, šias apeigas atlikdavau kasdien. Augant, tėvai pradėjo mane imti su savimi į bažnyčią, o septynių metų mama pradėjo ruošti mane Pirmajai Komunijai. Pirmiausia ji padėjo man išmokti atmintinai ir žinoti bent tris maldas: „Tėve mūsų“, „Sveika Marija“ (daugiau neatsimenu).

Su dvasinių pagrindų supratimu labai padėjo Aleksandras Bordovskis, kuris suteikė mums pirmuosius teologijos pamokymus. Deja, 1937 metų vasarą jis buvo suimtas ir nukankintas Stalino gulaguose. Amžina tau atmintis, geras ir dvasingas žmogau.

Tėvai nusprendė, kad Pirmąją Komuniją aš galėsiu ir turiu priimti 1929 metų vasarą, iki prasidedant mokslo metams. Sekmadienį į bažnyčią mane nuvedė tik mama, kelyje labai jaudinausi ir nerimavau, kad galbūt padarysiu kažką neteisingai, suklysiu.

Įėjus į bažnyčią, mama pirmiausia ir aš paskui ją, priklaupėme, persižegnojome. Tada ėjome prie klausyklos, kur jau stovėjo keli žmonės, tarp jų trys mano amžiaus berniukai. Širdis plakė vis greičiau ir stipriau, nerimas ir baimė augo. Atėjo mano eilė – atsistojau prie langelio, ant kelių, žegnodamasis pasakiau: „Garbė Jėzui Kristui“. Kunigas atsakė: „Per amžius. Amen“. Tada pasakiau: „Pirmą kartą išpažįstu savo nuodėmes prieš gerąjį Dievą“. Kunigas, linktelėdamas galva ir ranka, davė ženklą, aš žegnojuosi, nusilenkiu jam ir pasitraukiu. Priartėjęs prie šventoriaus ir klupėdamas ant kelių, pasakiau tris maldas: „Tėve mūsų“, „Sveika Marija“ (trečią pamiršau).

Liko paskutinis ritualas, pats svarbiausias ir labiausiai jaudinantis. Neatsimenu, kas ir kaip vėliau įvyko: galbūt aš neišlaikiau, gal kunigas pasitraukė, tačiau po akimirkos aš buvau prie mamos ir ašaromis, drebėdamas pasakiau: „Mama, negaliu daugiau, bijau, nesugebėsiu, atleisk“. „Dievas atleis“, – atsakė mama, paėmė mane už rankos ir nuvedė į šoną. Ji liepė stovėti, o pati priėjo prie bažnyčios išėjimo, kažką tyliai pasakė kunigui ir grįžo. „Ramiai, kitą kartą priimsi Komuniją“.

Nepastebimai atėjo mokslo metų pradžia. Pirmąją rugsėjo dieną nuėjau į pirmą klasę. Prisipažinsiu: labai jos laukiau, ruošiausi ir su malonumu pradėjau mokytis. Pirmoje pamokoje mokyklos vadovas paskelbė: sovietinė mokykla yra atskirta nuo tikėjimo, nuo bažnyčios pagal įstatymą. Todėl visi

mokiniai neturi lankyti bažnyčių, minėti katalikiškų švenčių ir atlikti su jomis susijusių papročių, ritualų.

Ir toliau visas mano mokymosi laikotarpis septynmetėje, vidurinėje ir aukštojoje mokykloje, visi vadovėliai, mokslinė literatūra, periodinė spauda buvo ideologizuota, permirkusi ateizmu. Tačiau per visą savo ilgą, sunkų gyvenimą, pilną svarbių, sudėtingų, prieštaringų įvykių ir kovų, aš supratau ir įsitikinau: be tikėjimo aukštesnėmis pasaulio jėgomis, be gilaus dvasingumo, žmogaus gyvenimas – ne pilnas, pusinis, suvaržytas. Deja, į šį suvokimą ir supratimą atėjau per vėlai, per sunkiai. Taip ir likau tikrai ne bažnyčios žmogumi...

Tuo tarpu, mano draugas Stanislavas buvo laimingesnis, protingesnis. Pagal tėvų, ypač mamos, fanatiškai tikinčios katalikės, prašymą jis tą pačią vasarą, tik anksčiau už mane, gerai pasiruošęs, priėmė Pirmąją Komuniją.

Suslaukos gyventojai, ypač naujakuriai, jų vaikai, vaikų vaikai, bent iki 30-ųjų pabaigos griežtai laikėsi ir šventė kalendoriuose numatytas šventes, laikėsi tradicinių papročių ir ritualų per gimimą, krikštą, santuoką, žmonių išlydėjimą į Anapilį. Būtinai buvo švenčiamos Kūčios, Naujieji metai, Trys Karaliai, Užgavėnės, Šv. Kazimiero diena, Bloveščius, Velykos, Sekminės, Joninės, Vėlinės. Šventės buvo lydimos bažnyčios lankymu su dalyvavimu iškilmingose maldose ir ritualuose, organizuojant turtingą vaišių stalą, vakarėlius, choro giedojimus, pranašavimus. Prieš Kalėdas, Velykas, taip pat trečiadieniais ir penktadieniais būdavo pasninko dienos ir nebuvo galima valgyti mėsos, pieno produktų, kiaušinių. Tik šis reikalavimas netaikomas mažiems vaikams, sergantiems, seniems ir silpniems žmonėms.

Sunku, o ir neįmanoma apibūdinti ritualų, papročių, būdingų kiekvienai religinei, tautinei šventei. Paminėsiu tik tas, kuriuose teko dalyvauti, kurias mačiau, stebėjau ir kurios iki smulkmenų įsiminė.

Velykos – didžiausia pavasario šventė, kuri baigia septynių savaičių pasninką. Velykų išvakarėse Suslaukos gyventojai ėjo į bažnyčią į naktines pamaldas – melstis, išpažinties, pašventinti šventinius valgius.

Mūsų, jaunesnių, nereikėjo kelti. Mes trys – aš, brolis Volodia, sesuo Julija – atsikėlėme kaip niekad anksti, beveik su saulėtekiu. Tėvo jau nebuvo

name, jis nuėjo į kiemą – pamaitinti arklius, karves, avis ir tuo pačiu pasižiūrėti saulėtekio, kad sužinotų, kokie bus orai ir kokie bus derliaus lūkesčiai. Neskubėdami, stropiai kiekvienas nusiprausėme, apsivilkome švarius, vakare mamos paruoštus švarias kelnes ir marškinėlius, Julija taip pat pasipuošė nauja suknele. Tyliai, ramiai atsisėdome ant suolo prie lango, kuris atsisukęs į rytus: iš tos pusės nuo Radomlio netrukus turėjo sugrįžti mama, Apolionija, Ona, kurios praleido Velykų naktį bažnyčioje.

Greitai jie sugrįžo namo, patenkinti, paraudusiais skruostais. Tai natūralu – kelias nebuvo trumpas – šeši kilometrai, be to, jie skubėjo grįžti, norėjo greičiau parnešti pašventintas per rytmetinę dangaus ir žemės gėrybes. Vyresni ištraukė paruoštus šaltus patiekalus. Mama pakvietė visus sėstis prie stalo pirmiems Velykų pusryčiams. Ji pati padeda ant stalo krepšį, nuima nuo jos ryškų raštuotą rankšluostį, po kuriuo buvo uždengti: pašventintas vanduo, dažyti kiaušiniai, dešra, lašiniai, pyrago gabalas, sviestas ir linų aliejus, po to išsitraukia ryšulėlį su daržo ir lauko augalų sėklomis – atskirose pakuotėse, vasarą surinktų ir išdžiovintų vaistažolių pluošteliais. „Na, štai, viskas, – pamokslavo mama, žiūrėdama į mus, mažus, – kas buvo Dievo namuose ir apšlakstyta šventu vandeniu, suteiks daugiau jėgų gyvenimui, augimui, gydys nuo ligų ir marų.“

Tėvas paima pašventintą kiaušinį, atsargiai jį supjausto į gabalėlius ir dalija kiekvienam, sėdinčiam prie stalo, sveikindamas su Šventosiomis Velykomis.

Visi atsistojome ir kartodami su mama žodžius, meldžiamės Aukščiausiajam, išreikšdami dėkingumą už Jo sugrįžimą pas žmoniją. Vėl kreipdamasis į mus, tėvas tarė tradicinį „Kristus prisikėlė“, o mes visi atsakėme „Iš tiesų prisikėlė“.

Ramiai, tyliai, iškilmingai valgome kiaušinių gabaliukus, mamos pagamintus apšlakstytus duonos gabalus, kitą šventinį maistą. Pusryčiai baigėsi miežinės kavos puodeliu, skaniu pyragu.

Pirmąją Velykų dieną pagal paprotį visi liko namie. Mama su Apolionija papasakojo, kaip bažnyčioje vyko naktinės pamaldos, paminėjo masinį žmonių srautą, jų nuoširdų dalyvavimą maldose ir giesmėse, iškilmingą procesiją aplink bažnyčią. Kunigo pamokslas buvo įspūdingas –

persmelktas gerumo, įkvėpimo ir prasmingų, reiklių pamokymų. Pasakojimas apie Velykų naktį mus, mažuosius, labai sužavėjo ir klausydami to, mes stengėmės nepraleisti ryškių ir įsimintinų šventinių apeigų momentų.

Ypač džiugino antroji Velykų diena. Mano krikšto tėvas, dėdė Anupras, be kiaušinių, padovanojo man gražų, meistriškai padarytą lanką su strėlių komplektu, o iš sodybos atvykusi krikšto teta Uršulė prie kiaušinių pridėjo lengvą vasarinę kepurę. Tai buvo tokia džiaugsmo akimirka, kad negalėjau atsispirti ir su mamos sutikimu, nedelsdamas nubėgau į kiemą – parodyti dovaną-naujovę, prisimenu, tai sukėlė kai kurių vaikų aiškų pavydą.

Pagrindinę dienos dalį Suslaukoje užėmė kiaušinių mušimas ir ridenimas. Ši pramoga sujungė ir mus vaikus, ir jaunimą, o taip pat ir suaugusius vyrus. Šiam užsiėmimui, svarbesniam, intriguojančiam nei paprasta nekalta žaidimo veikla, šeimos ruošėsi iš anksto. Pirmiausia, jie stengėsi įvairiais būdais, kūrybiškai nudažyti Velykų kiaušinius, suteikti jiems estetinį ryškumą, parodyti meistro meninį skonį. Ir dar kas buvo vertinama – surasti, atsirinkti tvirtus kiaušinius, kad varžybose su kitais tokiais ‘margučiais’ savininkas galėtų pridėti dešimtį, o gal net penkiolika įveiktų priešininkų.

Kiaušinių mušimas, jų ridenimas pritraukdavo nemažai žaidimo mėgėjų į pievas prie upės, ant jos šlaitų. Vienoje vietoje susirinkdavo nedideli būreliai žaidėjų, siekiančių turėti gausų trofėjų kiekį. Su vienu ar dviem kiaušiniais, kuriuos man padėjo pasirinkti tėvas, prie upelio ateidavau ir aš pats – kovingai nusiteikęs. Nesigiriu didelėmis pergalėmis, tačiau kai kuriose šventėse man pavykdavo prie poros tvirtų kiaušinių pridėti ir dar kelis ar daugiau.

Mažesni vaikai šalia užsiimdavo kiaušinių ridenimu. Tai paprastas, tačiau taip pat intriguojantis žaidimas. Tie, kurie dar vasarą nulaužda vo drebulės, gluosnio, eglės žievę ar rasdavo lataką namuose, kieme ir atsinešdavo su savimi tokią priemonę. Lataką padėdavo ant nuolaidaus šlaito, pereinančio į lygią pievą. Kiekvienas žaidėjas traukdavo burtus, pagal kuriuos būdavo nustatyta eilė ridenti kiaušinius. Visiems norėjosi būti žaidimo pabaigoje, kai žemiau latako guli daugiau kiaušinių, laukiančių smūgio, net paprasto prisilietimo. „Pataikytas“ margutis tapdavo žaidėjo laimikiu, jis galėdavo kartoti ridenimą.

Antrąją, trečiąją šventės dieną vykdavo svečių priėmimas arba apsilankymai pas giminaičius, kaimynus, pakvietusius pietų. Paprastai vizitai būdavo abipusiai: jei mūsų tėvai šiais metais lankydavosi pas ką nors, tai kitąmet švęsdavo pas mus.

Jaunos merginos rengdavo būrimus, žaidimus, dainų ir arbatos vakarus. Jie retai apsieidavo be vaikinų. O jei kavalieriai atsivesdavo muzikantą, tai šokiai tęsėsi kone visą naktį, kaip sakoma, iki nukritimo.

Ypatinga, išskirtinė, parapijinė, atlaidų, iš pasąmonės iškilusi šventė, kurioje man pasisekė dalyvauti. Šis malonus įvykis įvyko 1927 metų rugpjūčio pradžioje, prieš 80 metų! Kai mano tėvai, dėkingi už nuoširdų kvietimą, atvyko pas brolius Kazimierą ir Justiną Gaivenius, į žinomą lietuvių kaimą Sofeiską, esantį 25 kilometrai nuo mūsų Suslaukos, link Mogiliovo. Proga buvo vietinės parapijos Viešpaties atsimainymo ant Taboro kalno atlaidai, švenčiami rugpjūčio 5 (6) dieną.

Netikėtai mama ir tėvas pasakė, kad mane pasiims su savimi prieš kelias kelionės dienas. Tiesiog širdis apsidžiaugė – būdamas vos šešerių pirmą kartą pateksiu į nežinomas vietas, būsiu svečiuose mamos giminaičių šeimose, tarp jaunimo ir vyresnių vyrų bei moterų. Linksminimosi vietos buvo kolūkio kontora, mokykla, erdvesni A. Želanio, A. Rakickio, R. Gorovackio namai.

Vasarą linksminomės ir žaidėme gatvėje, mėgstamoje vietoje – erdvioje pievoje prie kontoros. Atvykti čia per šventes – nebuvo jokių draudimų ar apribojimų. Paprastai pirmieji čia rinkdavomės mes - vaikai, paaugliai. Žaidėme su kamuoliu, šuoliukus per nugarą, slėpynes, varžydavomės, kas toliau ar aukščiau pašoks, kas greičiau nubėgs.

Bet labiausiai mums patiko žaisti į laptą (*vert. - tradicinis rusų žaidimas su lazda ir kamuoliuku*). Norinčių varžytis šioje įdomioje ir kūno jėgą, vikrumą bei lankstumą lavinančioje pramogoje, susirinkdavo tiek vaikų, kad susidarydavo kelios komandos. Kiekvienai komandai buvo leista sužaisti tam tikrą skaičių rungtynių – tris ar keturias.

Per mano paauglystės metus Suslaukoje susiformavo stipri, galima sakyti, neįveikiama žaidėjų komanda. Susiskirstę į dvi dalis, mes žaidėme be sustojimo, nugalėdami vieni kitus beveik visada pakaitomis. Ir kai „meistrai“

susirinko žaisti aikštelėje, aplink juos susirinkdavo daugybė žiūrovų. Žinoma, labiausiai žaidimas įtraukdavo berniukus – jaunesnieji mokėsi, kaupė patirtį, kad iš pradžių galėtų žaisti savo rate, o vėliau pereitų į vyresniųjų komandas.

Patvirtinta komanda susidomėjo net vyresni paaugliai – 18-20 metų vaikinai. Kartą iš paskutinės kompanijos išėjo Mikalojus Aleknavičius ir pasiūlė: „Gal mes su jumis sužaisime, tikiuosi, neišsigąsite, sutiksite.“ Abi komandos sustojo išgirdusios iššūkį ir vienas iš drąsiausių atsakė: „Sutinkame, žaidžiame.“ Mes, paaugliai, susibūrėme į bendrą grupę, kad nuspręstume, kas stos prieš suaugusius priešininkus. Nesunkiai išsirinkome penketuką – labiausiai patyrusius, vikrius, užsidegusius. Būti komandos lyderiu netikėtai paskyrė mane. Prisipažinsiu, kad tam buvau pasiruošęs: nes kai žaisdavome savo rate, vienu iš penketuko lyderių buvau aš.

Nepasakosiu detaliai apie žaidimą mano komandos su suaugusiais priešininkais – jie buvo stipresni, tvirtesni, pasitikintys savimi, ištvermingi. Bet mūsų komanda turėjo savo privalumų: patirtis, greitis, įgūdžiai.

Galų gale mes laimėjome. Suaugusiųjų komanda pasiūlė žaisti dar kartą – kad atkeršytų už pralaimėjimą. Ir vėl jiems nepavyko mūsų įveikti. Sunku apibūdinti, kas vyko aikštelėje, kur žaidėme. Visi mus sveikino, gyrė už ryškią, įtikinamą pergalę. Prisipažinsiu, nei aš, nei mano bendražygiai nejautėme kokio ypatingo džiaugsmo ar susižavėjimo – tiesiog laikėme sėkmingą žaidimą eiliniu laimėjimu. Tačiau kaime įsimintinas laimėtas laptos žaidimas liko atmintyje ilgiems metams.

30-ųjų viduryje nauju reiškiniu Suslaukos kultūriniame gyvenime tapo kinas. Iš pradžių maždaug kas tris mėnesius, vėliau beveik kas mėnesį kolūkio kontoroje buvo iškabinamas skelbimas apie atvykstantį keliaujantį kino seansą: data, pavadinimas, filmo rodymo pradžia. Ir nors mūsų žmonėms kinas nebuvo visiškai nežinomas – kai kurie buvo matę jį Drybine, Mogiliove – kino laukė nekantriai, apie tai kalbėjo, kaip apie didelę svarbią naujieną, ypač džiaugėsi vaikai, paaugliai, visas jaunimas. Žinoma, filmai buvo dar be garso, tik su subtitrais. Tačiau kolūkio kontora, kai rodydavo filmus, vakare būdavo pilna žmonių. Pagrindiniai žiūrovai – vaikai – sėdėdavo ant grindų taip tankiai ir glaudžiai, kaip tik įmanoma.

Kad būtų galima rodyti kiną, reikėjo elektros. Kaimas jos dar neturėjo,

ji pasirodė tik po karo, 50-aisiais metais. Tačiau į keliaujančio kino komplektą įėjo ir rankinis generatorius. Jis buvo pritvirtintas prie suolo prieš kino aparatą. Atsisėdęs ant suolo žmogus sukdavo mašinos rankeną, kuri ir tiekdavo aparatui srovę. Pirmą kartą atvykus į Suslauką kino mechanikas pasiūlė norintiems sukti generatorių ir trys ar keturi paaugliai sutiko padėti. Mechanikas paaiškino, kad rankeną reikės sukti su pastangomis, o svarbiausia – tolygiai, vienodu greičiu ir parodė, kaip tai daryti. Tai pavyko tik dviem – mano draugui Viktorui Gageliui ir man. Keisdamiesi mes „išsukome“ visą filmą ir vėliau tapome nuolatiniais mechaniko pagalbininkais. Be to, turėjome privilegiją: kiną žiūrėjome nemokamai ir niekas neuždengdavo ekrano.

Tikslaus metų ir mėnesio nepamenu, bet kartą kino mechanikas savo žiūrovams parengė tikrą staigmeną. Atvykęs į kaimą anksčiau, o vaikai jau laukė jo, jis paprašė vaikų, esančių kontoroje, papasakoti apie Norbertą Laurinavičių ir jo žmoną Juliją, Uršulę ir Vincą Bulkas.

Netikėtai, perpildytoje bažnyčioje, prasidėjo šventinis renginys, apie kurį nepasakosiu. Nes ceremonija buvo sena, tradicinė, išskyrus kelias smulkmenas ir detales.

Stovėdamas su šeima ir svečiais šventės pradžioje, paprašiau mamos leisti man išeiti į gatvę dėl būtino reikalo, tada akys nukrypo... į krautuvę. Prisipažinsiu: mano kišenėje buvo sidabrinis rublis – dovanėlė iš dėdės Putnos, kurią jis man davė namuose – už jį nusipirkti saldainių. Argi galėjau laukti šventės pabaigos? Ypač kai iš parduotuvės einantis berniukas pasakė, kad ten yra mano mėgstamiausi saldainiai – irisai, kurių galbūt neliks. Parduotuvėje buvo tikras chaosas ir dauguma pirkėjų – tokie patys kaip aš – berniukai, paaugliai ir netgi vyrai – visi nori irisų. Išsigandęs, kad savo norimo skanėsto galiu negauti, su ašaromis pradėjau stumtis link prekystalio, sekdamas didelį vaikiną ir greitai pasiekiau tikslą. O prie pardavėjos tiesėsi dešimtys rankų su prašymais ir maldavimais parduoti saldainius; klyksmai, triukšmas, stūmdymasis ir pardavėja nežinojo, ką daryti, ji atsitiktinai paimdavo pinigus iš vieno ar kito, parduodama saldainius.

Vis dar pamenu, kad kiekvienas iš jų kainavo dvi kapeikas. Oho! – tai reiškia, kad už rublį galėjau gauti net penkiasdešimt saldainių. Ir tada pardavėja paėmė pinigus iš mano gynėjo. Skubėjau prasmukti po jo kaire

ranka, iškišdamas priešais jį savo rublį ir... po akimirkos jis jau buvo pas pardavėją. Neprabėgo nei dvi ar trys sekundės, kai aš gavau dvi pilnas pakuotes irisų, tvirtų, rudų, kvepiančių kava. Vėl sekiau tą patį vaikiną, išsikapstydamas iš nevaldomos susigrūmusios minios vaikų pirkėjų – ir buvau išsilaisvinęs – (beveik kaip pagal Krylovą).

Aš grįžau į bažnyčią ne iš karto, mama, pamačiusi mane, griežtai parodė pirštu, o aš, paėmęs jos ranką, tyliai įkišau kitą į savo kišenę, išgelbėtas atpirkimo dovanos; ji suprato, ir man pasirodė, kad atleido man – nepasotinamam smaližiui. Man galbūt ir nebūtų atėjusi mintis, bet mama po pamaldų užsiminė pasiūlyti svečiams irisų, tačiau dauguma jų mandagiai atsisakė. Kai jau buvau su savo artimaisiais, bažnyčioje nuskambėjo muzika, kažkokia ypatinga, kurios dar niekada nesu girdėjęs ir nežinojau, iš kur ji, kas ją atlieka. Ji skambėjo virš įėjimo į bažnyčią. Aš atsigręžiau atgal ir į viršų, pamačiau balkone virš įėjimo aukštą pakylą, o ant jos – keistus nežinomus vamzdžius įvairių dydžių. Užlaikęs žvilgsnį ant jų, pradėjau klausytis ir nustebau: keisti, nežinomi garsai sklido iš to instrumento.

Greitai šventė priartėjo prie pabaigos. Kunigas, lydimas kitų dvasininkų ir tarnų, kurie nešė bažnytines vėliavas, tikėjimo atributus, nukeliavo link išėjimo, paskui juos sekė tikintieji. Ilga procesija, pasukusi į kairę, apėjo bažnyčią su giesmėmis ir maldomis ir sugrįžo į ją. Padėkojęs tikintiesiems už aktyvų dalyvavimą šventėje, už ištikimą tarnavimą ir lojalumą Aukščiausiajam, kunigas paskelbė pamaldų pabaigą.

Daugelis tikinčiųjų, taip pat ir mes su svečiais, nukeliavome į kapines, aplankėm brangias mirusių artimųjų ir giminaičių kapavietes, pagerbdami jų šviesią atminimą gėlėmis ir uždegtomis žvakėmis. Pagal savo vaikystės supratimą man pasirodė, kad bažnyčios šventė „Škapliarinės“ praėjo iškilmingai, buvo pilna dvasios, šventumo ir puošnumo.

Tik vakare Suslaukos tikintieji, kaimų svečiai iš Malkovkos, Sofeisko ir kitų gyvenviečių grįžo į namus. Šventė baigėsi linksma, ilgai trukusia ir dosnia užstale, kuri tęsėsi iki vėlyvo vakaro.

Saugojant ir puoselėjant per amžius susiformavusias dvasines vertybes, tradicijas, papročius, įvairialypį folklorą, Suslaukos gyventojai kūrė savo, naujam laikui būdingą, gyvenimo ritmą, kuris tapo liaudies kūrybos išraiška.

Tai buvo jų šviežių, budrių stebėjimų, kasdienio gyvenimo įvykių, reiškinių ir faktų apmąstymo bei vertinimo vaisius. Patarlėse, posakiuose, linksmuose ketureiliuose, anekdotuose, juokeliuose atsispindėjo ir įsikūnijo tokie jausmai ir pojūčiai kaip kaltinimas, pasipiktinimas, nepritarimas valdžiai, pasmerkimai, kritika, pašaipa, šmaikštumas, jautrumas, gerumas, meilė, pagarba, išmintingumas. Pateiksiu tik keletą, mano nuomone, ryškiausių ir išraiškingiausių pavyzdžių apie žmonių požiūrį į politiką, valdžios reikalus ir veiksmus.

Vyriausybė priima nutarimą dėl valstybės ir visuomenės nuosavybės apsaugos bei kovos su jos grobikais. Ir kaime tai iškart randa tokį atsaką ir vertinimą: „Pakelsi varpelį – atsipūsi už grotelių“. Posėdyje, aptariant ūkinį laikotarpį, kolūkio pirmininkas praneša, kad už darbo dieną bus išduota ne daugiau kaip šimtas gramų grūdų. Iš tolimos kontoros kampo pasigirsta balsas: „Darbadienis svarus - žvirbliams pasilesinti“. Kitais metais darbo diena buvo pašaipiai bevertė ir vienas aštraus liežuvio valstietis, kaimynų akivaizdoje sako: „Paduok, motin, pūdui tarbą parnešti duonos už darbą“. Atėjo laikas sumokėti natūrinį mokestį – žmonės apie tai taip pat išreiškė savo nuomonę: „Kąsnį nepraryk – duoklė atskuba“.

Suslaukos kaime buvo sunku su malkomis, nes kažkada nupirktas miškas buvo iškirstas statant kaimą, o ir malkoms jo prireikė nemažai. Štai ir tekdavo suslaukiečiams savavališkai, slapta, pasirinkus snieguotas naktis keliauti į mišką, skubant ir prakaituojant, kapoti beržus, o parsivežus juos namo, slėpti toli nuo sodybos, užkasti sniegu. Būdavo nesėkmių, kai miškininkas pagaudavo nusikaltėlius, atimdavo pjūklą, kirvį, surašydavo protokolą, pagal kurį buvo skiriama didelė bauda, ilgai atbaidanti norą vėl keliauti į mišką. Suslaukos kaime atsirado savo požiūris į tokią situaciją: „Panorai malkų – va, ir gavai svarių palkų“.

Neapsieita be dėmesio ir atspindžių necenzūruotoje, pavojingoje kūryboje ir represijoms prieš mūsų kaimo gyventojus tragiškaisiais 1937–1938 metais. Žmonės sužinojo, kad NKVD vadovu paskirtas paslaugus Stalinui tarnaujantis šuo – Jagoda ir netrukus Suslaukos kaime „pažymimi“ šie faktai: „Atsirado Jagoda – žmonėms grabe paguoda“. Ir dar: „Čekistams žertas – mūsiškiams smertis“. Nesuvokdami ir nesuprasdami, kas ir kuo užsiima valdžios struktūrose, kaimo satyrikai taip įvertino žinomų teisėsaugos

pareigūnų tarnybinį entuziazmą: „Milicininkas mus taip uoliai saugo, net šunys staugia“. Ir įspėjimas apie atsargumą, atsargiai formuluoti savo mintis, rado tikslų išraišką: „Skelsi kandų anekdotą – ir belangė laiduota“.

Tokie aštrūs, kandūs posakiai, juokeliai, pokštai buvo labai dažni mūsų kaime – visų jų neišvardinsi. Žodinėje kūryboje atsispindėjo valdžios veiksmų atmetimas, pasmerkimas ir kartu žmonių širdies skausmas, dvasiniai išgyvenimai. Aštriuose, deginančiuose išsireiškimuose jie liejo neapykantą savivalei ir neteisybei, palengvindami, nuslopindami savo liūdesį, nusivylimus, priespaudą ir taip demonstruodami dvasinį tvirtumą, pasipriešinimą.

Mūsų žmonės nebuvo abejingi jokiam blogiui ir dviveidystei, gėdingam elgesiui, tų, kurie turėjo blogų įpročių ir elgėsi nesąžiningai. Tokie veiksmai ir elgesys tapdavo kritikos, juokų, pašaipos ir visuotinio pasmerkimo objektu. O savo ruožtu, posakiuose, patarlėse buvo įamžintos ir geros, teigiamas savybės, pagirtinas elgesys, verti pavyzdžiui veiksmai, pamokymai, išmintingi patarimai.

Štai tik keli pavyzdžiai iš daugelio kaime plačiai žinomų posakių, išsireiškimų, taiklių žodžių: „Greitas, vikrus prie stalo – o prie darbo, suklupęs ir kreivas“, „Andrius kalbės tiesą, o ji atsigręš prieš jį skriauda“, „O štai, iš malūno važiavo Zablockis – tiesiai namo per Ryasną“ (iki jos du kartus toliau nei iki malūno). „Vikrus jis visur, prie visko, ypač prie svetimo“, „Staska ir Miška – visoms lydekoms riesta“ (kaimo paauglių reakcija į mūsų – mano ir Mikalojaus Aleknavičiaus – itin sėkmingą žvejybą), „Nemeluok kaimynams, neplepėk, greičiau skolą padėk“, „Giliau kasi, daugiau rasi“, „Kas skaito, rašo, tas duonos neprašo“, „Žiūrėk, mūsų Antanas eina per gatvę, krūtinė iškėlęs – žemdirbystė baigėsi, o pas jį plūgas ir arklys po stogu pragulėjo“, „Laiminga mūsų Ieva – pamilo bernelį kreivą“, „Iš tuščio į kiaurą pilti“.

Čia apskritai verta paliesti kalbą, kuria kalbėjo mūsų kaimo žmonės. Dauguma gyventojų buvo lietuviai – naujakuriai, jų vaikai ir anūkai kalbėjo savo tėvų kalba, t.y. aukštaičių tarme, tiksliau – Vilniaus krašto prokalbe. Šioje tarmėje būdingi slavizmai – žodžiai iš lenkų, baltarusių, rusų kalbų. Kalbininkai skaičiavo, kad jos sudėtyje buvo iki 40 procentų skolinių.

Čia negalima praleisti pavyzdžių: ablaukas (аблаух) žioplys, pusgalvis;

„gorčius“ (бел. — гарнец) – 3 litrų talpa; loskavas – maloningas; macnas – galingas; ūtaryti – kalbėti; kuntas – svaras (apie 400 gramų). Vyresni žmonės taip sakydavo: zvanyti, zaslanas, kalmagai, abrakas, vidalčiai, slebizavoti, sukatos, giedras, cviekas, šienavoti, dungus, griekas, cik.

Kai kuriems žmonėms iš Linkmenų apylinkių būdingas kalbos bruožas – vietoje „č“, „dž“ jie sakydavo „c“, „dz“: cia, gaidziai. Ypač noriu paminėti mamos draugės Laurinavičių Julijos kalbą. Be to, kad jos pokalbiuose dažnai skambėdavo dzūkų tarimas, ji be to labai originaliai šveplavo, klaidingai ištardavo žodžius, keisdavo jų raides ir tai darė nuolat. Pavyzdžiui: „ateina anas ir saka: duok greičiau rataką, subatoj int Causas vaziosim, naturplatus vezma“. Pasakojant gandus ar įvykius ji sakydavo: Patarburgas, Maksva. „Teta, ne taip“, – kartą nesugebėjau susilaikyti ir pataisiau. Ji nustebusi pažiūrėjo į mane ir pasakė: „Teisingai, gerai sakai: Maksva“. Ir taip visada, tai atrodė taip miela ir natūralu, kad nei priekaištauti, nei primygtinai laikytis savo buvo nereikalinga.

Praktiškai Suslaukos kaime egzistavo dvikalbystė, o kai kuriais atvejais net trikalbystė. Bėgant metams, kai kaime užaugo nauja jaunimo karta, ji mokėsi mokykloje jau baltarusių kalba, vėliau prie jos prisidėjo rusų kalba, kuri taip pat pradėjo skverbtis į kasdienį ir darbo bendravimą. Ypač tai pasireiškė 30-aisiais metais, po karo. Be to, kalbų maišymasis įvyko kuriant naujas šeimas. Netyčinėm šios situacijos iniciatorėm tapo dvi draugės: Alžbieta Rukas ir mūsų sesuo Apolionija. Pirmoji, vyresnė pagal amžių, buvo aktyvistė, kaip mes sakydavome, moterų delegatė, dalyvaudavo susirinkimuose. Ten ji susipažino su jaunu žmogumi iš Budino – Ivanu Zerankovu, sumaniu kalviu. Greitai jie susidraugavo, atrodo 1934 metais sukūrė šeimą ir Alžbieta persikėlė gyventi pas vyrą į Budino. Neužilgo, kalbėdama su Apolionija, draugė patarė ir jai susieti savo gyvenimą su vyru ir netgi nurodė antrąją pusę – Jakovą Vladimirovą, kalvio padėjėją, Ivano draugą. Abu jau buvo ne jauni: Jakovui 30 metų, Apolonijai – 29. 1937 metais išvykau į Mogiliovą tęsti mokslų ir netrukus gavau laišką iš brolio, kad sesuo spalį ištekėjo už Jakovo. Darbštus vyras, geras šeimininkas, ramios prigimties, jis labai patiko visiems mūsų šeimoje. Abu vyrai buvo stačiatikiai, tačiau didelio prisirišimo prie religijos neturėjo. Karo metu ir po karo Suslaukoje atsirado kitų mišrių šeimų.

Tarp daugelio seniai įsitvirtinusių liaudies tradicijų, apeigų ir papročių norėčiau išskirti vieną, labai glaudžiai susijusį su žmonių darbu, jų bendrų pastangų vaisiais, žemės ir žmogaus rankų darbu. Tai – derliaus šventė (rus. Дожинки; balt. - Дажынкі), javų pjūties pabaiga.

Gerai pamenu 1935 metus, kai dirbau rugiapjūtėje mašinisto padėjėju. Mano užduotis buvo valdyti du arklius, sėdint ant vieno iš jų, kad jie eitų tiesiai prie nupjauto rugių krašto ir mašina galėtų paimti kitą juostą javų. Baigus pjauti paskutinį lauką, sugrįžome į ūkio kiemą ir pamatėme grupę moterų, artėjančių prie kolūkio biuro. Priekyje žingsniavo dvi moterys, ramiai ir oriai, nešdamos didelį vainiką iš rugių varpų. Ant laiptų stovėjo pirmininkas Aleksandras Želanis. Nusileidęs žemyn, jis iškilmingai priėmė vainiką – derliaus pabaigos ženklą, žemės derlingumo simbolį. Rakickių Viktorija, drąsi ir šneki, perduodama su partnere vainiką pirmininkui, pasveikino jį su javų pjūties pabaiga, baigdama ceremoniją žodžiais: „Mūsų draugiški, stropūs javų rinkėjai laukia, nori sužinoti, kaip tu, gerbiamas kolektyvo vadove, atsidėkosite už mūsų darbą javų lauke“.

- Mielosios, brangiosios moterys, - su jauduliu balsu kreipėsi į susirinkusias A. Želanis, - negaliu rasti žodžių, kad išreikščiau savo dėkingumą už jūsų pastangas, sąžiningą ir sunkų darbą javų pjūtyje, kaip ir visų kitų, kurie dirbo laukuose. Didelis, nuoširdus ačiū jums visiems.

Pirmininkas vėliau pranešė, kad šiemet geram derliui atšvęsti nusprendė pirmą kartą surengti derliaus šventę, pabaigus lauko darbus – už bendro šventinio stalo. Beje, jis nurodė, kad su savimi atsivestų vyresnius vaikus – be jų, esą, Suslaukos žmonėms būtų daug sunkiau nuimti derlių. Pirmininkas nurodė kelioms šeimoms išdalinti miežių, kad juos sudaigintų, išdžiovintų ir paruoštų salyklui. Vyrai pagamino didelę, apie 200 litrų talpos bačką, gavo dešimt kibirų katilą – virti vandeniui. Kai kuriose šeimose buvo surasti apyniai, kiti prisidėjo atsargomis. Pasirodė meistrai, norintys gaminti salyklą, rauginti ir virti gerą alų.

Ir paskutinį spalio sekmadienį kolūkio biuras užgriuvo žmonėmis – visų amžių ir rangų, visų darbusiųjų, ne tinginių. Šventei pagaminti dideli stalai buvo nukrauti įvairiu maistu. Čia buvo: šaltiena, kepta kiauliena, troškintos bulvės su mėsa, kopūstų salotos, obuolių sultys, kiti patiekalai ir gėrimai.

Pakvietęs visus prie bendro stalo, pirmininkas nuoširdžiai pasveikino su derliaus švente, trumpai paminėjo pirmuosius ūkio metų rezultatus, ypatingai pabrėždamas, kad už darbadienį pirmą kartą bus apie kilogramą grūdų. Ši žinia labai nudžiugino susirinkusius. Ūkio vadovas paminėjo geriausius iš geriausių laukų ir fermų darbuotojus, o mus išskyrė ypatingai – visą šeimą.

Mums, paaugliams, prie stalo vietos neužteko, todėl tėvai mus pasodino šalia savęs, gerai pamaitino, netgi leido paragauti alaus, kuris, prisipažinsiu, man padarė poveikį. Mes visi šventėje jautėmės ne svetimi, ne pašaliniai, o tikri vyresniųjų pagalbininkai, pilnateisiai užsatlės dalyviai.

Linksma ir drąsi, be to padrąsinta alaus, mūsų kaimynė Rakickių

Viktorija nesivaržydama padėkojo moterims už darbą ir bendrą veiklą pjūtyje, šieno, lino nuėmimą, rūpinimąsi gyvuliais. Ji nepamiršo paminėti ir to, kad reikėtų daugiau tvarkos ūkyje, rūpestingumo žmonėmis, kasdieniais jų poreikiais ir rūpesčiais. Žmonės palankiai sutiko Viktorijos kreipimąsi į pirmininką: „Šventė švente, - baigė ji, - bet būtų labai gerai, jei valdžia pasirūpintų, kad mūsų vaikai būtų vežami į mokyklą – į Budino“.

Po puikios vakarienės daugelis, pirmiausia jaunimas, skubėjo į pievą, kur juos sukvietė armonika savo viliojančiais akordais. Šoko, linksminosi iki vėlyvo vakaro. Bendras šventės rezultatas buvo puikus, o žmonės dažnai prisimindavo tą bendro džiaugsmo, šilto bendravimo, pokalbių dieną.

Tiesa, kai kuriems iš rajono mūsų kolektyvo idėja nepatiko ir per posėdį seniūnijoje pirmininkui apie tai buvo nedviprasmiškai pasakyta. Tačiau įvyko netikėtas posūkis: kitų kolūkių pirmininkai vieningai palaikė mūsų ūkį, netgi pagyrė jo vadovą. Vienas iš dalyvavusiųjų pasiūlė mintį: o gal kitąmet surengti bendrą visų kaimų gegužinę šventę, paprašant tų pačių suslaukiečių padėti šioje iniciatyvoje.

Ir iš tikrųjų, kitų metų gegužės sekmadienį, žinomoje Gorelicų pievoje, erdvioje, jaukioje, su jaunų beržų juosta apsuptoje, ant žalio minkšto kilimo ir kvapnių žolių, su aktyviausiu mūsų žmonių dalyvavimu įvyko pavasario šventė. Pirmą kartą, niekam specialiai neskatinant, susirinko daugybė žemdirbių. Atvyko rajono kultūros namų meno kolektyvas. Vartotojų kooperatyvas atsiuntė autoparduotuvę su saldumynais ir gėrimais... šiek tiek stipresniais. Beje, gamta apdovanojo kaimo gyventojus puikia saulėta diena – tarsi pagal užsakymą iš viršaus.

Svečiai iš rajono centro surengė įdomų, spalvingą koncertą, kurį paįvairino savo juokais ir išdykavimais linksmas ir įgudęs vedėjas. Skambėjo dainos, šokiai, įvairūs žaidimai. Jaunimas, paaugliai varžėsi jėga, vikrumu, meistriškumu.

Reikia išskirti vieną ryškią Gegužinės ypatybę. Daugelis atėjo į šventę ne tuščiomis rankomis, nešdami krepšelius, maisto ryšulėlius. Kai atėjo metas pailsėti, pasistiprinti, žmonės sėdosi pievos kraštuose, beržų šešėlyje. Susiformavo nedideles grupes, kompanijas – ir visi iš skirtingų kaimų, iki tol visiškai ar mažai pažįstami. Jie vaišino vieni kitus, šiltai ir nuoširdžiai

kalbėjosi, dalijosi naujienomis, atvirai ir pasitikėdami aptarinėjo kasdienius reikalus, nepamiršo ir gyvenimo sunkumų.

Bendrai paėmus linksminosi atsipalaidavę, bendravo, visi švente buvo labai patenkinti. Patenkinti buvo ir kolektyvų vadovai, ir seniūnijos pirmininkas, ir rajono vadovybės atstovas. Apie Gegužinę Suslaukoje išsamiai ir pagirtinai parašė rajono laikraštis.

Suslaukiečiai, atiduodami pagrindinę savo gyvenimo dalį darbui, kartu rado laiko poilsiui, laisvalaikiui, kultūriniams renginiams. Tam buvo skirtos valstybės ir religinės šventės (pagal seną tradiciją sekmadienis Suslaukoje – šventa, nedarbo diena), ilgi žiemos vakarai. Laisvalaikiu buvo rengiami vakarėliai su šokiais, žaidimais, į kuriuos atvykdavo ne tik pusbroliai, kuriuos, prisimenu, teko matyti, kai jie svečiavosi Suslaukoje ir pagerbė mus pietaudami mūsų namuose panašios šventės proga mūsų parapijoje.

Mus pasikvietė pas save apsistoti Kazimiero šeima, kur augo ir brendo penkios dukros ir trys sūnūs. Jauniausias – Pranas – ir šiandien gyvena Vilniuje. Būtent jis, kai mes susipažinome, parodė man šeimos sodą, erdvų, su išradingai parinktu vaismedžių ir uogų krūmų rinkiniu. Iš jų įsiminė ir mane pritraukė jau sunokusios saldžios kriaušės, raudonieji serbentai. Gyvenęs be sodo gėrybių, aš tiesiog užpuoliau sunokusias skanias kriaušes, uogas ir visas tris dienas, kol mes svečiavomės, be saiko ir mato valgiau jas, galiausiai sumokėjęs už tai virškinimo sutrikimais.

Kitą dieną Sofeisko gyventojai, jų svečiai iš mūsų kaimo, Karoliovkos, net iš tolimos (už keturiasdešimties kilometrų) Malkovkos, ryte iškilmingai nukreipė savo mintis ir žingsnius į kaimo galą, kur ant švelnios kalvos stovėjo žaliuojanti jaunų medžių ir krūmų giraitė – amžinojo poilsio vieta Sofeisko naujakuriams ir jų palikuonims.

Kelias nuo kaimo vedė į plačią alėją, kur abi pusės buvo užpildytos kapavietėmis su kukliais paminklais ir kryžiais, o turtingesni – iš granito plokščių ir paminklų. Alėja baigėsi koplyčia su gana aukštu kupolu, vainikuotu geležiniu kryžiumi.

Mes – mama, tėtis, aš ir mus priėmę giminaičiai – sustojome prie alėjos krašto, arčiau koplyčios ir tai leido mums geriau matyti šventę. Tačiau aš, dar

mažas, nesuprantantis šio ar to svarbos ir reikšmės, be to, dėl ilgo laiko nuo to įvykio, nesugebėsiu papasakoti visko, kas čia vyko.

Tikrai gerai pamenu, kad iš atviros koplyčios į susirinkusius ėjo nedidelė žmonių grupė, o priekyje buvo aukštas vyras šventiniais, iškilmingais drabužiais su kryžiumi dešinėje rankoje, kuris ryškiai spindėjo saulėje, švytėdamas vaivorykštės spalvomis. Kunigas pašventino parapijiečius kryžiumi, nusilenkė ir pasveikino susirinkusius su šventuoju atlaidų minėjimu. Tikintieji atsakė palaiminimais Dievui, persižegnojo, tyliai meldėsi. Paskui kunigas, lydimas patarnautojų, nuėjo link minios, kuri, prasiskirdama prieš einančiuosius, žegnodamiesi priėmė pašventinimą švęstu vandeniu. Kunigas pasuko į šonines alėjas ir taip pat laimino mirusiųjų kapus.

Po kapinių apėjimo kunigas kreipėsi į tikinčiuosius su pamokslu, primindamas apie dieviškus įstatymus, mokymus ir moralines nuostatas, ragindamas gerbti mirusiuosius, melstis už juos.

Iškilmingas maldos renginys baigėsi tuo, kad kunigas apėjo tikinčiuosius, stovinčius prie alėjos kraštų. Kiekvienam jis prinešė Išganytojo ikoną, kurią tas persižegnojęs bučiavo. Po kiekvieno prisilietimo prie šventojo paveikslo kunigas baltu rankšluosčiu švelniai nušluostydavo jį (ikona buvo po stiklu). Tokios garbės pirmą kartą gyvenime buvo nusipelnęs ir šių eilučių autorius.

Nuodėminga būtų praleisti dar vieną svarbų, man neįprastą atvejį. Tarp lydinčių kunigą aš ne iš karto pastebėjau ir atpažinau dėdę Kazimierą – šeimos, pas kurią mes svečiavomės, galvą. Tik kai žmonės pradėjo palikti kapines, pasiryžau paklausti mamos, kodėl mūsų dėdė buvo kunigo palydoje. Mama paaiškino, kad dėdę Kazimierą Sofeisko tikintieji išrinko parapijos seniūnu. Ši garbinga pareiga įpareigojo jį rūpintis parapijos reikalais, atstovauti tikinčiųjų interesus ir rūpesčius prieš vietos valdžią. Ir kai po dešimties metų dėdę Kazimierą su broliu suėmė NKVD, ši žmonių suteikta garbė tapo pagrindiniu jo kaltinimu prieš jį, kaip priešiška veikla.

Pasakoti apie parapijos šventes Lietuvos kaimų gyventojams ir nutylėti tokį iškilmingą įvykį mūsų bažnyčioje būtų neatleistina. Ši šventė vykdavo Radomlėje ir aplinkiniuose kaimuose, kur gyveno katalikai, kasmet liepos 16 dieną. Pavyzdžiui, aprašysiu, koks buvo Škaplierinės atlaidų sekmadienis

1929 metų vasarą, prieš pat mano pirmuosius mokslo metus, kai dar nebuvo uždrausta dalyvauti religiniuose ritualuose.

Išvakarėse ir mūsų šeima priėmė svečius. Mūsų namuose apsilankė Kazimieras Gaivenis su žmona ir jaunėliu sūnumi Pranu. Atvyko ir V. Putna su žmona, mamos brolis Justinas Kinduris su žmona. Kitą dieną į Radomlę kartu su svečiais išvažiavo tėvas, mama, sesuo Apolionija ir aš. Sesuo Ona, jau sirgusi sunkia liga, liko namuose – ir jų negalima buvo palikti be priežiūros. Prieš šventę mes ir mūsų svečiai susitikome su atvykusiais iš Alchovkos – pasidalinta naujienomis apie kaimo gyvenimą – džiugiomis, maloniomis ir apie įvykius, faktus, vertus kritikos ar pasmerkimo. Tokios „medžiagos“ buvo sukaupta nemažai. Atsiskyręs kino mechanikas paimdavo tuščią permatomą kino juostą, pusantro ar dviejų metrų ilgio ir kažką ant jos rašydavo, piešdavo juodais dažais. Kai prasidėjo kino seansas, mechanikas paaiškino, kad pirmiausia parodys vaizdelius iš Suslaukos kasdienybės. Ranka slinkdamas kadrą po kadro, jis pasakodavo, ką rodo, apie ką eina kalba. Žiūrovai būdavo tiesiog priblokšti pačios naujovės – kad per kiną galima parodyti įvykius, žmones, gerus ir nelabai gerus darbus. Visi nustebę žiūrėjo ir klausėsi mechaniko pasakojimo. O kai mechanikas, rodydamas ir aiškindamas vaizduojamo žmogaus veiksmus (jo vardo jis neminėdavo), užbaigdavo savo „filmą“: „O dabar sukrėskime jį už tokius darbus – tegu žino ir prisimena, kad taip elgtis negalima, negražu“, – susirinkusieji prapliupdavo juoku, pasmerkdavo veikėjo poelgius, kartais net konkrečiai įvardydavo, kas taip pasielgė. Tokie „mūsų kino“ seansai kartojosi, ir žiūrovai juos visuomet sutikdavo su džiaugsmu, vertino mechaniko išradingumą ir pastangas.

Negalima būtų nepaminėti dar vieno atmintino įvykio iš mūsų gyvenimo. Suslaukoje ir aplinkiniuose kaimuose, vidury vasaros, man atrodo 1935 metais ant didelių lapų buvo iškabinti skelbimai: tokią ir tokią dieną Dankove atvyksta mėgėjiškas teatras, kuris parodys spektaklį apie kaimo kasdienybę. Spektaklis vyks vietiniame kluone. Bilieto kaina buvo nurodyta: 1 rublis suaugusiam, 0,50 rublio paaugliui. Mūsų žmonėms tai buvo kažkas naujo, nežinomo. Todėl šeštadienį vakare prie kluono, kuris stovėjo šalia Mogiliovo kelio, pradėjo rinktis žmonės – paaugliai, jaunimas, vyresni žmonės. Patalpa buvo kruopščiai paruošta: išvalyta nuo šiaudų likučių, grindys iššluotos, per visą plotą stovėjo greitai padarytos suoliukų eilės, o gale

buvo įrengta scena, ant stulpo buvo kabinami žibintai, keli dideli namų šviestuvai, šoninėse scenos pusėse stovėjo kibirai su vandeniu gaisrui – "dėl viso pikto".

Pasižiūrėti spektaklio susirinko sesuo Apolionija, pasiėmusi ir mane su savimi. Visa ši scena mane pribloškė ir nustebino: kluonas ir spektaklis, spektaklis kluone. Vėliau, kai gyvenome Lietuvoje, sužinojau, kad šiame krašte „Kluono teatras" – nuo seno nusistovėjusi teatro meno forma.

Tik spektaklio, rodyto Dankovo kluone, turinio neprisimenu. Atmintyje išliko tik garsūs, linksmi artistų balsai, jų lengvas bėgiojimas scena, skambios, valiūkiškos šelmiškos dainelės. Ir dažni žiūrovų plojimai, jų juokas, pritarimo šūksniai. Neįprastas vakaras patiko visiems, kas atėjo į tą kluoną ir ką ten pamatė.

SUSLAUKOS ŽMONĖS, JOS ŠIANDIENA

Gyvenimas, darbo rutina, rūpinimasis kasdienine duona, vaikai, anūkai, jų mokymas ir auklėjimas, mūsų žmonių sunkumai ir kančios užėmė ilgą, istoriškai reikšmingą šimtmetį ir dar beveik ketvirtį amžiaus. Per tą laiką daug vandens nutekėjo, daug įvykių ir permainų įvyko gimtojoje Suslaukoje, ne viena žmonių karta joje atsirado, praėjo ir pasikeitė. Dvi naujakurių kartos, jų vaikai, didelė dalis anūkų – jau iškeliavo anapus. XXI amžiuje jau gyvena šeštoji karta tų, kurie turi teisę laikyti save kilusiais iš Suslaukos. Per šį laiką mūsų kaimas pasauliui davė, ko gero, ištisą tūkstantį žmonių – skirtingų savo charakteriu, protu, gebėjimais, gyvenimo būdu, pasiekimais. Suslauka užaugino ir išugdė nemažai protingų, sumanių meistrų ir savo srities žinovų, kuriais pagrįstai gali didžiuotis. Apie daugelį kaimo gyventojų būtų galima papasakoti daug įdomaus, pamokančio, verto pagyrimo. Tačiau tai, ko gero, ne kiekvienam įmanoma, ypač tam, kuris vis dėlto ryžosi prisiminti, parašyti gyvenimo saulėlydyje, kartu su jam likusiu laiku. Apsiribosiu pasakojimu tik apie kai kuriuos iš jų.

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, kai su šeima ilsėjausi Suslaukoje, ne kartą teko girdėti, kaip vyresnio amžiaus kaimynės moterys dalijosi nerimu dėl savo prastos sveikatos, negalavimų, ligų. Ir neretai jų pokalbiuose nuskambėdavo gydytojo Juozapo Bordilovskio vardas. Sakė, jis vėl grįžta į gimtąją Suslauką.

Pasiteiravau artimųjų, kas jis toks. Sužinojau: tai chirurgas, žinomas gydytojas, antrasis Stanislovo Bordilovskio sūnus. Jo tėvą kartu su kitu sūnumi Nikodemu 1937 m. lapkritį suėmė, o 1938 m. pradžioje sušaudė kaip „liaudies priešus“.

Juozapas Bordilovskis, gimęs 1911 m., laimingai išvengė tragiško likimo. Baigęs Leningrado medicinos institutą ketvirtojo dešimtmečio viduryje, jis buvo išsiųstas dirbti į Tolimuosius Rytus. Iškart po karo, atidirbęs daugiau nei priklauso pagal paskyrimą, jis sugrįžo į gimtąsias vietas.

Patyręs, su solidžiu stažu, ilgametis gydytojas dirbo kaulų tuberkuliozės sanatorijoje Čačevičiuose, netoli Drutės upės, į pietvakarius nuo Mogiliovo.

Ir tą vasarą, kai gydytojas Juozapas atvyko į Suslauką, pas jį pradėjo rinktis žmonės. Pirmiesiems lankytojams jis supratingai ir pagarbinai, tačiau tiesiai ir atvirai pasakė, kad visų norinčių priimti tikriausiai nesugebės: jis ir pats neturėjo stiprios sveikatos. Mama papasakojo, kad prieš metus, kai Juozapas Stanislavičius buvo Suslaukoje, ji nuėjo pas jį dėl Onos ligos. Išsamiai išklausęs liūdną pasakojimą apie dukters negalavimus, gydytojas atvirai pasakė, kad tai ypatingas ir sudėtingas atvejis, reikalaujantis daug pastangų ir laiko. Ir svarbiausia – išskirtinai palankių gyvenimo sąlygų, kad ją suptų sveika psichologinė aplinka. O tai, pasak gydytojo, kaimo sąlygomis su jo labai nepalankiu moraliniu klimatu beveik neįmanoma. (Pridursiu nuo savęs: vėliau gyvenimas patvirtino gydytojo, sąžiningo žmogaus, tiesą).

Po metų mes vėl atostogavome kaime. Sekmadienio rytą, kaip įprasta, pasiėmęs meškerę, nuėjau prie upės. Apėjau žvejo „patruliu“ kelis artimiausius užutėkius, padariau lengvą mankštą ir stovėdamas ant lentos per upelį, pradėjau praustis. Per vandens tekėjimo triukšmą išgirdau „labas rytas“. Pakėlęs akis pamačiau nepažįstamą žmogų. Išeidamas į krantą atsakiau į pasisveikinimą ir prisistačiau, jis padarė tą patį. Abu pripažinome, kad šiek tiek girdėjome vienas apie kitą. Čia mes su Juozapu susipažinome iš arčiau per gyvą, šiltą pokalbį. Neaukšto ūgio, žemesnis už mane, liesas, tamsesnės odos, su atviru, maloniu žvilgsniu, gydytojas man patiko iškart. Išklausęs mano pasakojimą, jis nustebo dėl mano žurnalisto profesijos ir solidžios karjeros. Atsisveikinome šiltai, palinkėjome vienas kitam sėkmės gyvenime ir darbo keliuose ir, man atrodo, tapome draugais. Tai buvo mūsų pirmas ir

paskutinis susitikimas, malonus, atmintinas.

Pabaigoje apie Juozapą Stanislavičių pridėsiu: mama ir kiti mūsų kaimo gyventojai vieningai pastebėjo gydytojo išskirtinį nesavanaudiškumą. Kiekvienas, atėjęs pas jį su savo rūpesčiais, ketino kaip nors jam atsilyginti. Tačiau jis tvirtai, nedarydamas jokių išimčių ar nuolaidų, nepriimdavo jokio atlygio, dovanų, padėkų ir darydavo tai švelniai, pagarbiai – taip, kad būtų nuodėminga ir nepateisinama ant jo įsižeisti.

Deja, pačio gydytojo Juozapo sveikata buvo labai toli nuo normos. Nereikia stebėtis, kad jam ir teko dirbti sanatorijoje tik dėl vienos priežasties. Pabaigęs 53 gyvenimo metus, jis mirė 1964 metais ir buvo palaidotas Čačavičiuose. Jo dukterėčia Eugenija, pati labai silpna, pasistengė pastatyti ant dėdės kapo paminklą, padarė antkapį.

Petras Nepokoičickis – dar vienas gydytojas, gimęs mūsų kaime. Mūsų šeima ir Nepokoičickiai gyveno kaimynystėje. Jie turėjo 20 dešimtinių (*dešimtinė ~1,09 ha*) žemės, gyveno erdviame dviejų pusių name, turėjo du sūnus ir dvi dukteris. Dėl šeimos pastangų, nors ir neišsiskirdami dideliu turtu, vyresnysis sūnus Petras baigė gimnaziją, po pilietinio karo įstojo į medicinos institutą. Gauti gydytojo diplomą Petrui padėjo dėdė, pasiturintis NEP (Naujoji ekonominė politika) verslininkas, kuris priėmė sūnėną išlaikyti. Su gydytojo terapeuto diplomu ir gavęs darbo vietą Maskvos regione, Petras vasaros pabaigoje atvyko aplankyti savo artimųjų. Mūsų šeima nusprendė pakviesti gydytoją į svečius ir paprašyti, kad jis apžiūrėtų tėvą: plaučių liga vis labiau pasireiškė.

Vidury rugpjūčio, atrodo, 1925 metais, sekmadienį pas mus atvyko dėdė Anupras, mamos pusbrolis, mano krikšto tėvas, ir Petras, dėdės žmonos Marijos brolis. Antroji gydytojo sesuo buvo Zosė, Aleksandro Bordovskio žmona, jau žinomo skaitytojui pirmosios pasaulinio karo dalyvio, suimto 1937 m. neteisingai apkaltinto už priešišką veiklą ir žuvusio čekistų kalėjimuose.

Mama nenorėjo manęs išvaryti į kiemą ir aš labai džiaugiausi tuo: labai norėjau pamatyti tokį svarbų žmogų, su aukštuoju išsilavinimu, gydytoją. Tačiau ji pasakė, kad aš užsilipčiau ant krosnies toliau ir per daug iš ten nekiščiau nosies.

Mano vaikiška širdelė suspurdėjo, kai svečiai įžengė į mūsų vargingą trobelę. Dėdė Petras, koks jis man ir įsivaizdavo, buvo aukšto ūgio, su ilgomis rankomis, šiek tiek rusvais plaukais, tvarkingai apsirengęs, tačiau paprastas, atviru veidu. Aš sužavėtas žiūrėjau į jį, gaudžiau kiekvieną jo žodį, sekiau kiekvieną žvilgsnį, svečio judesį.

Po trumpo bendro pokalbio gydytojas pasiūlė mano tėvui pereiti už užuolaidos. Jų tylus, dalykinis pokalbis, man sėdint giliau prie kamino, buvo beveik nesuprantamas. Tik mačiau, kaip svečias, paprašęs tėvo nusiimti marškinėlius, su kažkokiu vamzdeliu pridėjo prie krūtinės ir nugaros, klausė, kaip jis kvėpuoja, paprašė pakosėti, užlaikyti kvėpavimą. Apžiūra, pokalbis truko, matyt, apie pusvalandį.

Tik svečias su tėvu išėjo į šviesiąją dalį – mama iš karto pakvietė vyrus prie stalo, atsiprašydama už kuklų užkandį, tačiau ji buvo paruošusi šventinį stalą. Išėjusi į prieangį, tėvas padėjo ant stalo butelį su savo gamybos gėrimu.

Gerdami ir užkandžiaudami, svečiai toliau diskutavo, keitėsi nuomonėmis. Vėliau gydytojas atkreipė dėmesį į berniuką, kuris žiūrėjo iš už plataus krosnies kamino. Pasilenkęs prie sėdinčio dėdės Anupro, jis kažką jam pasakė. Dėdė sutikęs linktelėjo galva, greitai paėmė nuo stalo didelį gabalą duonos, padengė ją kiaušiniene su lašiniais, priėjo prie krosnies ir pakvietė mane. Aš pasimečiau, sumišau ir nežinojau, ką daryti. Mama, stovėjusi prie krosnies, pasakė: „Imk, nesigėdyk. Juk tave vaišina tavo krikšto tėvas.“ Mamos žodžiai padrąsino ir mano drovumas išnyko. Aš greitai paėmiau vaišes, atsisėdau ant krosnies krašto, net pakabinęs kojas ir pradėjau valgyti kiaušinienę su duona, neatsitraukdamas akių nuo sėdinčiųjų prie stalo, klausydamasis jų įdomaus pokalbio.

Greitai, baigę pokalbį, svečiai atsisveikino su tėvais ir išvyko. O mama, tyliai kalbėdama su tėvu, klausėsi, ką gydytojas jam pasakė. Jie kalbėjosi ramiai ir aš nesupratau gydytojo patarimų. Tik vėliau, iš tėvų pokalbių, Apolionijos ir Onos pokalbių supratau, kad tėvui negerai su krūtine: jis kvėpuoja su švokštimu, jaučia skausmus, dažniau kosėja; reikia saugotis, geriau maitintis, daugiau būti gryname ore, mesti rūkyti, nepervargti darbe. Mama taip pat davė kitų patarimų, prašymų, net griežtų reikalavimų.

Pasak seserų Marijos ir Zosios, jų brolis laiškuose rašė, kad sėkmingai

išmoko gydymo paslapčių, turėjo autoritetą savo kolektyve, pasitikėjimą ir pacientų pagarbą. Tačiau 30-ųjų pradžioje žinios apie P. Nepokoičickio gyvenimą ir medicininę veiklą nutrūko.

Atsimindamas apie žmones iš Suslaukos, negaliu nepaminėti Vladislavo Norbertavičiaus Laurinavičiaus. O nuo ko pradėti, sunku pasakyti. Mano santykiai su juo buvo labai įvairūs: giminystės, mokymosi, tiesiog žmogiški. Dešimt metų vyresnis už mane, jis, kaip mano pusbrolio sūnus, buvo mano sūnėnas. Kai vaikystėje su tėvais atvykdavome į svečius pas brolius Norbertą ir Boleslovą (jie gyveno vienkiemyje, namai buvo šalia), su Vladislavu susitikdavome retai ir mažai pažinojome vienas kitą. Tad mūsų pirmieji tiesioginiai susitikimai įvyko 1934 metų rugsėjį, kai pradėjau mokytis penktoje klasėje septynmetėje, kurios direktoriumi po pedagoginio instituto baigimo buvo paskirtas Vladislavas Norbertavičius. Apie jį kaip žmogų, jo išvaizdą, charakterį, išsilavinimą, mokytojo ir mokyklos vadovo savybes jau rašiau. Todėl lieka tik paminėti kai kuriuos anksčiau neminėtus faktus, įvykius iš Vladislavo gyvenimo.

Prieš karą tapęs šeimos žmogumi, jis netrukus buvo paskirtas Ryasnos vidurinės mokyklos direktoriumi. Jauna pora susilaukė vaikų, dviejų sūnų – Valerijaus ir Eduardo.

Tuo tarpu prasidėjus karo metui Vladislavo Norbertavičiaus ir jo šeimos laukė didžiuliai išbandymai. Fašistų armija veržėsi į mūsų šalį taip greitai, be rimtų kliūčių, kad mokyklos direktorius su šeima nesuspėjo evakuotis ir atsidūrė priešo okupuotoje Ryasnoje. Jis toliau dirbo mokykloje, kol vokiečiai ją uždarė. Šeima klajojo: gyveno tai Ryasnoje, tai Suslaukos kaime. 1943 metų rudenį Vladislavas su žmona ir vaikais buvo Ryasnoje, kai raudonoji armija, vykdydama sėkmingą kontrpuolimą, įžengė į Baltarusiją, pradėjo išlaisvinti jos miestus ir kaimus.

Tačiau fašistų kariuomenė, iš anksto sustiprinusi savo pozicijas vakarinėje aukštoje Pronios pakrantėje (šeši kilometrai į vakarus nuo Ryasnos), privertė mūsų kariuomenę sustoti – ir ilgam. Visi vyrai, dėl įvairių priežasčių atsidūrę priešo užimtoje teritorijoje, buvo mobilizuoti į kariuomenę jos išlaisvinimo metu. Jie buvo patikrinti labai kruopščiai: kaip jie pateko į vokiečių užimtą teritoriją, ką veikė tuo metu, ar nesidarbavo su okupantais.

Daugelis buvo laikomi filtravimo stovyklose savaitėmis, mėnesiais.

Šios likimo rykštės neišvengė ir Vladislavas Norbertavičius. Apklausose, patikrinimuose jis tvirtai aiškino, įrodinėjo SMERŠ karininkams, kad į laikinas vokiečių užimtas žemes pateko atsitiktinai ir savo, šeimos, artimųjų gerą vardą nesuteršė. Tačiau pasigailėjimo, atleidimo Vladislavas, kaip ir visi kiti vokiečių užimtuose kraštuose buvę vyrai, skirti mobilizacijai į kariuomenę, nesulaukė. Karininkų baudžiamosios tarnybos sprendimu jis buvo nuteistas už nuodėmes išpirkti baudžiamosios kuopos sudėtyje.

Patekęs į aktyviąją kariuomenę, Vladislavas, kaip ir kiti bausmės kariai, po greito karinio parengimo (kai kurie iš jų anksčiau net nebuvo tarnavę kariuomenėje, net ginklų rankose nelaikė), buvo dažnai siunčiamas į žvalgybos mūšius, pakrantės pievų išminavimus. Daug jų, pirmųjų ėjusių per plačią, atvirą Pronios užliejamąją pievą, priešas negailestingai išguldė ir paliko gulėti be gyvybės ženklų iki pat pavasario. Tačiau prasiveržti per galingus fašistų tvirtinimus mūsų kariuomenei nepavyko iki 1944 m. birželio. Daugiau nei devynis mėnesius vokiečiai laikė gynybos liniją, kurią kariniai istorikai pavadino „Baltarusijos balkonu“. Rytinė vokiečių gynybos iškyša buvo tiesiai prie Mstislavo-Mogiliovo kelio ir ėjo per mūsų Drybino rajoną.

Tik kruopščiai pasiruošusi, sutelkusi didžiules, ženkliai viršijančias vokiečių pajėgas, mūsų kariuomenė 1944 m. birželio 23 d. pradėjo karinę operaciją, pavadintą „Bagrationu“. Puolantieji daliniai galingu smūgiu įveikė plačią Pronios lygumą, vienus sunaikino, kitus išvijo, paėmė į nelaisvę įsirengusius priešus vakarinėje pakrantėje, užėmė Golovičių kaimą ir su kovomis patraukė toliau – į Černejevką, Trilesino, siekdami užimti Mogiliovą iš šiaurės ir išlaisvinti jį suvienytomis Sovietų kariuomenės pajėgomis.

Tačiau tarp pirmųjų nugalėtų vokiečių įtvirtinimų Vladislavo jau nebuvo. Jis žuvo kartu su daugybe kitų bausmės kuopos karių ir buvo palaidotas bendroje kapavietėje prie Golovinų, aštuoni kilometrai nuo Suslaukos, kurią išlaisvino kiti daliniai. Apie tai sužinojo Vladislavo žmona ir vaikai, kiti jo giminaičiai ir artimieji, kartu aplankę amžinojo poilsio vietą – kario išlaisvinusio savo kraštą. Amžina atmintis tau, gerbiamas, brangus ir artimas mums visiems, kurie tave pažinojo – Vladislavai Norbertovičiau.

Suslaukos žmonės prisimena ir gerbia dar vieną žinomą ir svarbų savo

kraštietį – Antaną Petrovičių Raudainį. Vidutinės klasės šeimos sūnus, baigęs vidurinę mokyklą, 30-ųjų pradžioje įstojo į Leningrado F. Engelso vardo sovietinės prekybos institutą, įgijo viešojo maitinimo inžinieriaus-technologo specialybę. Pagal paskyrimą pateko į Archangelską, kur dirbo restorano direktoriumi. Ramus, apskaičiuotas, geras organizatorius – jis sumaniai vadovavo kolektyvui.

Prasidėjo Tėvynės karas ir A. Raudainis buvo mobilizuotas į kariuomenę, kur būdamas 16-osios Lietuvos šaulių divizijos dalyvis, tarnavo pulko finansų skyriaus viršininku. Kartu su divizija jis keliavo iki Lietuvos. Aukštasis išsilavinimas, nemaža patirtis finansų ir prekybos srityje tapo rimtu pagrindu paskirti A. Raudainį atsakingoms pareigoms Vilniaus miesto vykdomajame komitete, kur jis stengėsi organizuoti prekybą ką tik nuo vokiečių išlaisvintoje Lietuvos sostinėje. Su A. Raudainio aktyviu dalyvavimu mieste buvo atnaujintos ir atidarytos maisto ir prekių parduotuvės, valgyklos, organizuota prekyba pagal kortelių sistemą, tiekiami maisto produktai ir kitos prekės.

Tada A. Raudainio įgūdžių ir žinių prireikė organizuojant prekybą kaime. Paskirtas Lietuvos vartotojų kooperatyvų sąjungos valdybos pirmininko pavaduotoju, jis daug nuveikė plėtojant vartotojų kooperaciją kaime. Buvo pastatyta šimtai didelių ir mažų parduotuvių, valgyklų, kavinių, sandėliavimo patalpų, organizuotas žemės ūkio produktų perteklių supirkimas, jų perdirbimas, mainomoji prekyba pramoninėmis ir maisto prekėmis. Visur buvo sukurtos rajoninės vartotojų sąjungos, kaimo vartotojų draugijos. 60-aisiais Lietuvoje vartotojų kooperatyvai turėjo daugiau nei milijoną narių, o prekių apyvarta sudarė šimtus milijonų rublių.

Mano sausokas, beveik oficialius pasakojimas apie A. Raudainio gyvenimą ir veiklą jokiu būdu nepasako, kad mažai jį pažinojau kaip žmogų ar darbuotoją. Ne, man labai dažnai tekdavo susitikti su Antanu Petrovičium darbe, keliauti su juo po respubliką, matyti jį darbe, bendraujant su žmonėmis. Mačiau ir įsitikinau, kad A. Raudainis atidavė visą save darbui, siekė tarnauti žmonių gerovei. Nenuostabu, kad 60-aisiais jis tapo Lietuvos Komunistų partijos Centro komiteto prekybos ir buitinio aptarnavimo skyriaus vadovu, o vėliau buvo priimtas į Maskvos Komunistų partijos Centrinio komiteto aparatą, kur dirbo vartotojų kooperacijos sektoriaus vedėju.

Tuo tarpu mūsų darbo ir tarpasmeniniuose santykiuose atvirumo, nuoširdumo ir pasitikėjimo buvo mažai. Kas mus laikė per atstumą? Iki darbo Lietuvoje mes labai retai, vos keletą žodžių pasakydavome vienas kitam. Vėliau, savo tarnybinį statusą jis šiek tiek išpūsdavo, ypač kai dirbo Maskvoje. Buvo šeimos klausimų problemų. Bet apie tai čia nesiplėsiu. Atidus skaitytojas gali jas surasti ir suprasti iš mano pasakojimo.

Su džiaugsmu ir pasitenkinimu Suslaukos gerų žmonių būryje noriu paminėti Šinkūną Stanislavą Michailovičių, mano vaikystės ir jaunystės draugą, gabų, smalsų mokinį, studentą, medicinos specialistą, nepaprastą literatą. Buvome bendraamžiai, draugai nuo mažų dienų, kartu mokėmės mokykloje, o 1936 metais ją baigėme ir nusprendėme mokytis toliau, nes abu mus tam skatino tėvai. Aš nusiunčiau dokumentus į Mogiliovo pedagoginį technikumą, draugas – į medicinos mokyklą, norėdamas tapti vaistininku. Mes dažnai susitikdavome savaitgaliais mieste, vasarą kartu praleisdavome atostogas kaime, pasakojome vienas kitam apie studijuojamus dalykus, įgytas žinias, pomėgius.

Bendraudamas su Stanislavu, pastebėjau, kaip mūsų vaikystės kalbiniai žaidimai, apie kuriuos jau pasakojau, pradėjo virsti meile literatūrai, ypač poezijai. Būdavo, kad klausydavausi jo įkvėptų, su aistra skaitomų Puškino, Lermontovo, Nekrasovo, Kupalos, Kolaso ir kitų poezijos klasikų eilėraščių. Greitai jo deklamavime pasirodė šviežios, nepažįstamos eilutės. „Kokios tai eilės?“ – klausdavau. Po pertraukos jis atsakydavo: „Tai mano, bandau, gal kas nors pavyks“. Su džiaugsmu priėmiau šį prisipažinimą ir palaikiau jo pirmuosius kūrybinius bandymus.

Nepastebimai prabėgo trys metai ir Stanislavas pagal paskyrimą išvyko dirbti vaistininku į Nieharelaje, tada pasienio miestelį į pietvakarius nuo Minsko. Mūsų ryšiai nutrūko staiga ir ilgam: karas, nestabilumas. Galiausiai, per artimuosius, mums pavyko susikeisti adresais: Stanislavas apsigyveno Kijeve, aš jau dirbau Vilniuje. Vis dar būdamas karininku, neakivaizdžiai baigė Krymo žemės ūkio institutą, 1956 m. demobilizavosi, susituokė, tačiau savo kampo neturėjo. Daug fizinių jėgų ir nervų kainavo, kad gautų leidimą rekonstruoti seną, suirusį namelį, priklausantį žmonos senelei. 1961 metais bendravardis pagaliau gavo padorų gyvenamąjį būstą.

Iš atsinaujinusios mūsų korespondencijos 50-ųjų pabaigoje sužinojau, kad Stanislavas dirba, o laisvą laiką skiria kūrybai – eilėraščiams. Jie buvo spausdinami Kijevo laikraščiuose, o man atsiųsti keli eilėraščiai, pagal mano rekomendaciją ir pateikimą, buvo paskelbti „Sovietų Lietuvoje“. Mano pastangos išleisti S. Šinkūno eilėraščių rinkinį nebuvo sėkmingos. Be to, kai pristačiau juos konsultacijai rusų literatūros sekcijoje Respublikos rašytojų sąjungoje, „poezijos ekspertai“ juos tiesiog pametė. Man buvo labai gėda prieš draugą, skaudu dėl jo, kad nepavyko išleisti jo eilių lietuvių tematika.

Tačiau draugo eilėraščiai nusipelnė būti skaitomi. Jie persmelkti nuoširdžia meile ir pagarba sūnui („Augti!“, „Šviesus kelias“), kovos dvasia ir ryžtu įveikti pražūtingą priešą („Pavasaris 1942“), giliu optimizmu, nepajudinamu tikėjimu teisingumu, gyvenimo tiesos triumfu („Klausydamas radijo“).

Paskelbiu du eilėraščius iš paskutiniųjų Stanislavo man atsiųstų kūrinių, atminimui apie jį, deja, per anksti išėjusio iš gyvenimo.

SUSITIKIMAS

Mums nežydėjo gėlės,

Neskambėjo lakštingalos giesmė,

Ir susitikom mes ne prie tėviškės trobelės,

Ne su balta suknele –

Su kareiviška miline –

Sutikau tave, merginą-kovotoją, naktyje.

Čia stovėjo Naugardas –

Mes širdimi tai supratom aiškiai,

Kur raudonai nuo liepsnos plytos degė...

Vėjas staugė, laidai dejavo,

Ir vilko į tamsą patrankas –

Traukė sunkvežimiai, naktin išėję.

Prožektoriai danguj – lyg kalavijai –

Aštrūs, skaidrūs, skrodė tamsumos gelmę...

Netoliese sprogo sviedinys, nurimo dūžiais...

Išsiskyrėm paprastai: sunkvežimiais

Tu važiavai į blokados apimtą Leningradą.

ŠVIESUS KELIAS

Lemputėj pulsuoja srovė,

Tu ramus – miegi sau laimingai.

Tik paliesiu jungiklį švelniai –

Tu pravirksti, lyg varpelis tyliai.

Aš noriu tikėti ženklu,

Kad tau šviesus kelias atvertas,

Jei ne tik be šviesos gyventi sunku –

Bet ir užmigt be jos neverta!

Be jokios abejonės pavydėdamas – žinoma, baltu pavydu – išskirtiniam S. Šinkūno talentui, tuo pat metu didžiuojuosi ir džiaugiuosi, kad buvau jo draugas nuo pat jaunų dienų iki mūsų visiško ir galutinio išsiskyrimo.

Prašau skaitytojo atleisti, kad tarp „išrinktųjų“, „nusipelniusiųjų“ įvardinius ir save – Stanislavą Laurinavičių (rus. Станислава Лавриновичюс). Apie save – vaikystės, jaunystės, mokslų, karo neapykantos, vėlesnio sunkaus gyvenimo ir sunkaus darbo, iki paskutinių mano dienų ir šių eilučių – parašyta daug, daugiau nei apie bet kurį kitą Suslaukos gyventoją. Tačiau norėčiau dar kažką pridurti.

Baigęs darbinį gyvenimą pirmais pokario mėnesiais, išvykęs į Lietuvą, čia tęsiau savo greitą karjerą. Po pusmečio darbo instruktoriaus pareigose, mane paskyrė partijos rajono komiteto sekretoriaus padėjėju. Pagrindinis argumentas – vienintelis darbuotojas aparate su viduriniu išsilavinimu. Naujose pareigose – pusantrų metų. 1947 metų rugpjūtį – jau esu rajono

laikraščio „Naujasis kelias“ redaktorius. Augu kaip ant mielių. Karjeros kelyje atsiranda noras būtinai gauti aukštąjį žurnalistikos išsilavinimą. Pagal Lietuvos Komunistų partijos Centrinio komiteto rekomendaciją rugpjūtį įstojau į Aukštąją partinę mokyklą prie VKP(b) Centrinio komiteto, redaktorių skyrių.

Tris metai sunkių, tačiau tuo pačiu ir sėkmingų studijų baigiau įgydamas aukštąjį žurnalistikos išsilavinimą su raudonu diplomu. Mane paskyrė į Šiaulius – redaktoriumi rajono laikraštyje „Raudonoji Vėliava“. Šiose pareigose dirbau tik dvejus metus – iki regionų panaikinimo Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos šalyse. Tai jau buvo 1953 metų vasarą, po J. Stalino mirties. Du metus dirbau redakcijoje „Sovietinė Lietuva“, vietos spaudos skyriaus vedėju, būdamas vienintelis lietuvis kolektyve. Po to gavau naują pasiūlymą – dirbti laikraščio redaktoriaus pavaduotoju. Ir čia prasidėjo intrigos iš „geriausių“ redaktoriaus draugų pusės.

Nemačiau išsilaisvinimo ir būdamas įsižeidęs dėl neteisingo požiūrio į mane, nusprendžiau visiškai „nutraukti bambagyslę“ ir pats ieškotis darbo. Savo žvilgsnį nukreipiau į Lietuvos telegrafo agentūrą (ELTA), kur jau nuo gegužės dirbo Emanuelis Vaserdamas, mano buvęs Šiaulių rajono laikraščio „Raudonoji Veliava“ redaktoriaus pavaduotojas. Pagal jo rekomendaciją mane tuoj pat priėmė į ELTA.

Visus 16 metų dirbau korespondentu, ELTA redaktoriumi, rašiau reportažus, apybraižas, pastabas apie kaimo darbininkų gyvenimą. Reikėjo daug keliauti po kolūkius ir tarybinius ūkius visoje respublikoje; visur mus, kaip ir kitus agentūros žurnalistus, priimdavo svetingai ir draugiškai, daugiausia todėl, kad ELTA pateikdavo pozityvią Lietuvos gyvenimo pusę, rašydavo apie pasiekimus, pažangius kaimo darbininkus, naujas statybas, kas patiko ūkių, rajonų vadovams. Darbo buvo daug, o svarbiausia – reikėjo greitai aprėpti respublikos gyvenimą. Paskutiniais metais dirbau visuomeninės ir politinės informacijos redaktoriumi, būdamas vienas iš patyrusių žurnalistų grupės, rengiau skubius išsamius straipsnius apie Aukščiausiosios Tarybos sesijas, pranešimus apie suvažiavimus ir plenumus Lietuvos KP CK, kitus svarbius respublikos lygio įvykius. Tokia tikslinė informacija ELTA aprūpindavo visą spaudą, radiją ir televiziją Lietuvoje. Ne mažai laiko ir jėgų atimdavo paruošti medžiagą TASS – mūsų agentūra buvo oficialus Tarybų

Sąjungos telegramų agentūra (TASS) skyrius. Savotiškame konkurse dėl operatyvaus ir įvairiapusio krašto gyvenimo atspindėjimo ir informacijos teikimo į TASS, ELTA žurnalistai buvo laikomi vienais geriausių TASS sistemoje. Mūsų medžiagos buvo plačiai skelbiamos sovietinėje spaudoje, per radiją, taip pat užsienio žiniasklaidoje.

Beveik 30 metų atidaviau sinchroniniam vertimui – vienai iš sudėtingiausių ir sunkiausių kūrybinės veiklos rūšių. Sinchroninio vertimo žinovų grupėje dirbome Aukščiausiosios Tarybos sesijose, suvažiavimuose ir plenumuose Lietuvos KP CK, kituose svarbiuose renginiuose. Darbas spaudoje buvo įvertintas suteikiant man nusipelniusio respublikos žurnalisto vardą.

Be pagrindinio darbo, daugelį metų dirbau neetatiniu redaktoriumi ir vertėju mokslo, mokslo populiarinimo knygų, brošiūrų ir kitų leidinių redakcijose ir vertimų srityse, kuriuos rengė Lietuvos žemės ūkio ministerija.

1972 metų pradžioje man buvo pasiūlyta pereiti dirbti į Lietuvos KP CK vertėju. Daugiau nei dešimt metų dirbau CK vertėju, redaktoriumi, rengiant partinius dokumentus – protokolus ir sprendimus iš suvažiavimų, plenumų, biuro ir sekretoriato, atlikau sinchroninių vertimų pranešimus ir kalbas svarbiuose renginiuose. 1982 metų birželį išėjau į pensiją, tačiau kūrybinė veikla nesibaigė. Aš (vienas ir su kolegomis) parašiau penkias knygas ir brošiūras, redagavau arba išverčiau į rusų kalbą apie 20 kandidatų ir daktaro disertacijų, jų santraukų, įskaitant septynias daktaro disertacijas (O. Atlavinytė, P. Bečius, Vasinauskas, Drebickas ir kt.).

Šiek tiek apie šeimą. Žmona, gimusi 1926 metais, apie 20 metų dirbo Valstybinio draudimo sistemoje, pradėjusi tarnybą miesto inspekcijos agente, vėliau tapo vystymo skyriaus vedėja, rajono inspekcijos pavaduotoja. Išėjusi į pensiją, rūpinosi anūkais, jų išsilavinimu ir auklėjimu. Deja, dėl neatsakingo ginekologų požiūrio ir nesavalaikio onkologinės ligos diagnozavimo, 1996 metų kovą mano žmona mirė.

Sūnūs – Nikolajus (1946 m.) ir Anatolijus (1948 m.), baigę vidurinę mokyklą, tęsė studijas aukštosiose mokyklose. Vyresnysis sūnus baigė VISI, tapo inžinieriumi-konstruktoriumi, projektuoja pramonės objektus, gyvenamuosius namus. Ir dabar jis sėkmingai dirba statybų srityje; be

projektų kūrimo aktyviai dalyvauja priimant architektūrinius sprendimus, yra vienas iš uždaros akcinės bendrovės įkūrėjų ir akcininkų. Anatolijus, atkakliai kovojantis su sunkia akių liga (retinitis), pirmos grupės invalidas, baigė Vilniaus universiteto istorijos fakultetą, ten keletą metų dirbo mokslo darbuotoju, vėliau – Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjungoje. Su regos pablogėjimu buvo priverstas nutraukti darbą. Tačiau ir dabar jis, pagal savo galimybes, tęsia mokymąsi savaranakiškai.

Turiu trečiąją gyvenimo kartą savo medyje: anūkę ir anūką. Abu turi aukštąjį išsilavinimą. Anūkas baigė Vilniaus Gedimino technikos universitetą, architektūros fakultetą.

O! Taip, esu laimingas ir ketvirtąja karta: turiu keturis proanūkius – berniukus, tiesioginius mano giminės tęsėjus; anūkė ir anūkas turi po du vaikus. Vyresniems – po 11 metų, baigia penktąją klasę, mažiausias – tik pirmoje klasėje.

Baigdamas savo išpažintį, apibendrindamas gyvenimo kelią, apmąstydamas jį iš įvairių pusių ir įvairiose formose, turiu teisę manyti: nugyvenau didelį, ilgą gyvenimą (knyga pasirodys, kai man, tikiuosi, sukaks 87 metai! Beje, dabar esu seniausias suslaukietis), gyvenau sąžiningą, veiklų, kūrybiškai prisotintą gyvenimą ir kartu turėjau sunkią, griežtą, neramią gyvenimo kelionę; ji buvo ir marga, ir neturtinga, ir toli gražu ne lengva. Tuo pačiu ne viskas ir ne visada mano gyvenime buvo blogai, tamsu, beviltiška, jame buvo ir šviesių, saulėtų laikų, džiaugsmo ir linksmybių, kartais žavesio ir laimės; priimu jį tokį, koks jis susiklostė, koks buvo aukščiausiojo numatytas. Praeiti mano metai, pasiekti darbai, išgyventi išbandymai ir išlikęs optimizmas leidžia pasakyti: esu žmogus, kuriam gyvenimas pavyko.

Atskirai, nors ir trumpai, noriu paminėti keletą kitų pagarbos vertų kaimo žmonių. Tarp jų matau ir nuo vaikystės gerai pažįstamą Viktorą Belogradovą. Dar prieš karą, baigęs pradinę mokyklą, paaugliu jis išvyko į Leningradą, dėka dėdės, patyrusio batų meistro, Eduardo Želanio globos, kuris padėjo sūnėnui išmokti gaminti batus, siūti modelinius batus. Kai atėjo šaukimo amžius, 1939 m. Viktorą paėmė tarnauti į Baltijos jūrų laivyną. Kovinę tarnybą jis atliko įtvirtintuose salose prie Suomijos įlankos įėjimo. Patekęs į vokiečių nelaisvę, jis atsidūrė koncentracijos stovyklose Šiaurės

Prancūzijoje, kur dirbo vokiečių anglies kasyklose. Po antrojo fronto atidarymo, prisijungęs prie amerikiečių kariuomenės, kartu su kitais sovietų jūreiviais dalyvavo kovose prieš hitlerinę armiją, už ką buvo apdovanotas koviniais JAV apdovanojimais. Pasak V. Belogradovo pasakojimų, amerikiečių kariai buvo sužavėti sovietų karių kovos dvasia ir drąsa, kovojusių sąjungininkų armijoje priešakiniuose daliniuose.

Išėjęs iš kariuomenės, Viktoras Gerasimavičius apsigyveno Vilniuje, vėl pradėjo siūti batus. Vedė, turėjo vaikų – dukrą ir sūnų. Gerai uždirbdavo, su giminaičių pagalba pastatė gerą gyvenamąjį namą Paribio gatvėje. V. Belogradovo, jo žmonos ir sūnaus gyvenimo kelias baigėsi paskutiniame praėjusio amžiaus dešimtmetyje.

Gerų žodžių nusipelno ir Jadvyga Žemis, Vladislavo Norbertavičiaus Laurinavičiaus sesuo. Po karo baigusi septynmetę mokyklą, ji atvyko į Vilnių, mokėsi fabrikinėje-gamyklinėje mokykloje. Vėliau dirbo duonos kepykloje, pasižymėdama darbštumu, uolumu ir aukšta darbo kultūra. Netrukus Jadvygai buvo pasiūlyta atsakinga laboratorijos vieta, kurią ji derino su (iš dalies) studijavimu Maskvos maisto pramonės technikume. Įgijusi solidžių žinių, ji rūpestingai stebėjo produktų sudėtį, įgudusiai ir reikliai tikrindavo paruoštų gaminių kokybę. Sekantis kvalifikacijos augimo etapas – Jadvyga buvo paskirta vyresniąja laborante į naują eksperimentinę mokslinę laboratoriją prie Maisto pramonės ministerijos, kur aistringai dirbo su vitaminais, įsisavindama prancūzų maisto pramonės specialistų patirtį.

60-aisiais metais, išvykdamas į komandiruotę, netikėtai sutikau gerai pažįstamą merginą stotyje. Mažo ūgio, kuklią, santūrią, su raudona uniformine kepure ir apyranke ant rankos ji oriai pristatė kaip stoties budėtoja. Tai buvo Daveinių Renė, mano dukterėčia. Mes seniai nesimatėme, todėl man buvo naujiena, kad ji, baigusi Vilniaus geležinkelio technikumą, dirbo pagrindine darbų vadove, atsakinga už keleivinių traukinių sutikimą ir išvykimą, taip pat krovininių traukinių pravažiavimą per stotį. Panašu, kad pareigos nėra sudėtingos, tačiau labai atsakingos, reikalaujančios išskirtinio susikaupimo, sąžiningumo ir disciplinos. Tokios savybės jai, užaugusiai ir išauklėtai geroje, kultūringoje šeimoje, baigus technikumą ir įsisavinus tarnybos taisykles bei pareigas, buvo būdingos – ji jas nuosekliai ir nepriekaištingai vykdė.

Po kelerių metų darbo Vilniuje, Renė pakeitė tarnybos vietą ir išvyko į Mogiliovą, arčiau gimtųjų, brangių vietų. Ji toliau dirbo tose pačiose pareigose, atiduodama savo žinias ir įgūdžius žmonėms, jų gerovei.

Tačiau įprastą, ramų darbą ir gyvenimą sujaukė stichija, kuri pasirodė nepaprastai žiauri ir negailestinga. Kartą grįžtant iš darbo, autobuso stotelėje, ant dviejų moterų užgriuvo stipriausia audra, sugriovusi pastogę ir užgriovusi moteris nuolaužomis. Viena iš jų buvo Renė. Ji, kaip ir kartu buvusi moteris, patyrė sunkių sužeidimų, stuburo ir galūnių lūžius, atsidūrė ant gyvybės ir mirties ribos. Daugelį mėnesių nejudančią, paralyžiuotą dukterėčią gydė ir slaugė gydytojai.

Išgyvenusi, ji visam gyvenimui tapo pirmos grupės invalidė, negebanti gyventi savarankiškai. Giminės – sesuo Ona, mama – mūsų teta Regina, persikėlė iš Vilniaus į Mogiliovą ir visiškai pasiaukojo, kad rūpintųsi savo brangiu, artimu žmogumi, patekusiu į neįveikiamą bėdą.

Naujojo amžiaus pradžioje man su broliu Vladimiru ir Renės broliu Valentinu teko ne kartą svečiuotis Mogiliove. Abi seserys priėmė mus su šiltu svetingumu. Visus mus nustebino viena: savo būklę, savo negalią Renė nešė ir neša tvirtai, su nepaprastu optimizmu, lyg būtų visiškai sveika ir gerai besijaučianti. Kokios valios, ištvermės, drąsos, meilės gyvenimui reikia žmogui, kad nepalūžtų, ištvertų jam skirtą išbandymą. Renė ir dabar gyvena savo, jai prieinamais darbais ir rūpesčiais, didvyriškai priešindamasi laiko ir likimo iššūkiams. Šlovė ir garbė tau, brangus, mielas žmogau – brangioji, šventa Renė Kazimierovna.

Tarp suslaukiečių, kuriems verta būti išskirtiems, ypatingai norėčiau paminėti Lidiją Bordovskają, mano jaunesnės dukterėčios Genoefos Laurinavič dukrą. Baigusi vidurinę mokyklą, ji aštuntajame dešimtmetyje išvyko į Minską, tikėdamasi rasti darbą. Tylią, kuklią, pareigingą merginą netrukus priėmė į banką. Tai paskatino Lidiją gerai išmokti atsakingo darbo, kuriam reikėjo aukštojo išsilavinimo. Dirbdama, ji studijavo universitete, taip įrodydama savo rimtus ketinimus studijuoti finansus. Sėkmingai baigė aukštąją mokyklą.

Praėjusiais metais sužinojau, kad Lidiją pakėlė į aukštas pareigas banke „Baltarusija“ – vyriausiosios buhalterės pavaduotojos – skyriaus vadovės

pareigas. Šiek tiek anksčiau sėkmingai išspręsta buitinė problema: praleidusi kelerius metus eilėje laukdama komunalinio būsto, Lidijos šeima, vyras Jurijus Lakmannas, gavo naują dvejų kambarių butą. Kaip ir mama, jos dukra Anna, baigusi gimnaziją, įstojo ir sėkmingai studijuoja koledže, siekdama išmokti buhalterinio darbo.

Mūsų Suslaukos kaimas pagimdė nemažai žmonių, kurie buvo smalsūs, siekė žinių, šviesos ir gyvenimo pažinimo, tapo gerais specialistais, žinovais, savo darbo meistrais. Negalima nepaminėti Rajisos Brigmanienės. Mano vyresnės sesers Apolionijos dukros, vaikystėje patyrusi didžiausius išbandymus per nacistinę okupaciją, po karo baigė vidurinę mokyklą, dirbo skaitiklių mašinų gamykloje, tuo pačiu metu mokėsi finansų ir kredito technikume, 18 metų dirbo inžinerinėse pareigose, taip pat vietinės pramonės instituto kainodaros skyriuje. Tarp gabesnių, gabių darbuotojų įvardinčiau ir Renę Medvecką; baigusi kultūrinio švietimo technikumą, ji daug metų skyrė jaunimo ugdymui ir auklėjimui pokario Lietuvoje. Savo kraštiečių pagarbą ir dėkingumą nusipelnė tokie žmonės kaip Leningrado gynybos dalyvis, vidaus kariuomenės karininkas Aleksandras Belogradovas, batų gamybos meistras Eduardas Želanis, darbštūs, kruopštūs žmonės Augustas Bulka, Aleksandras Rakickis, Michailas Bordovskis, Valerijus Daveinis.

Tuo baigiu vardinti kai kuriuos išskirtinius mūsų Suslaukos žmones. Atsiprašau visų kitų, čia nepaminėtų kaimynų, kuklių, paprastų, darbščių šeimų galvų, gabių žemdirbių. Suslaukos kaimas turi visus pagrindus jais didžiuotis, jais džiaugtis; jis, jo esamos ir ateities kartos turi juos prisiminti ir gerbti, būti dėkingi už tai, kad jie buvo, kad jie yra, už jų didį darbą, ištvermę, sąžiningumą ir tvarkingumą.

Kasdieniame darbe, rūpesčiuose, varguose, varžomi negalavimų – ypač tuomet, kai šalį netikėtai apėmė milžiniška gyvenimo permaina (nei karo, nei maro – taika ir ramybė), kuri palietė kiekvieną žmogų, – man ir kitiems kraštiečiams ilgai nepavyko apsilankyti gimtinėje, pamatyti, kaip ir kuo gyvena mūsų kaimas, kaip leidžia savo dienas jo žmonės. Tik prieš naująjį amžių, 2000 metais ir vėl 2003-aisiais, visa šeima – su broliu Vladimiru, sūnėnu Valentinu, jo sūnumi Aleksandru su dukra – išvykome į gimtąją

Suslauką. Labai norėjosi, tiesiog reikėjo! Susitikti su kaimynais, pamatyti, apeiti nuo vaikystės pažįstamas, brangias vietas.

Taigi, kaip mums pasirodė gimtasis kaimas? Praėjo ketvirtis amžiaus, kaip paskutinį kartą ten buvome, o jauni žmonės jau buvo išvykę, Suslauką buvo sunku atpažinti – ji buvo gerokai senesnė, išblukusi, nusidėvėjusi, tapusi gailia našlaite; tai pablukusi, užkaltais langais troba, tai apdegęs, be stogo likęs rąstų namas, o tai tik buvusio jaukaus namo pamato likučiai. Iš daugiau nei keturiasdešimties namų išliko tik trečdalis, o gyventojų juose buvo tik septyniolika. Be to, tik trijose sodybose gyveno tikrieji suslaukiečiai (I. Bordovskis, S. Romanova, V. Rakickis), o likusieji buvo atvykę iš aplinkinių kaimų. Žmonės gyveno kukliai, bet neskurdžiai, nebadavo, tiesa, tik pusė ūkių turėjo karves. Daržais, šienaujamomis pievomis, o ir sklypais javams jie nebuvo nuskriausti – sėk, šienauk, kiek tik pajėgi. Tos pačios minėtos šeimos net žieminės kviečių juostas turėjo, nors senais laikais čia jie neaugo.

Kaip kažkada sėkmingą žvejį, mane labai traukė upelis. Deja, jis visiškai nuvylė ir nuliūdino. Anksčiau jos vaga daugiausia driekėsi plačiais, nemažo gylio užutėkiais, kuriuose knibždėte knibždėjo įvairi žuvis, viliojusi meškeriotojus. Dabar tai buvo išplauta, gili vaga su greita tėkme, be jokių tinkamų įlankų, kur galėtų pasislėpti, gyventi lydeka ar kita upių gyvybė. Aš praėjau pro visą kaimą palei upę, bet taip ir nemačiau nė vienos žuvies, netgi mažiausios rainės, nekalbant net apie kuoją ar ešerį.

Negalėjau praeiti pro savo šeimos šaltinį, kurį, netrukus po mūsų apgyvendinimo, įrengė mūsų stropus senelis. Priėjau prie vietos, pažįstamos nuo vaikystės, bet negalėjau jos rasti. Ryškiai žaliuojantis kalvos šlaitas nieko neišsiskyrė. Žengiau viena koja, o kita – jau įklimpau į pelkę. Aišku, jis čia šalia, bet bijojau eiti toliau. Nulaužęs sausą lazdą iš lazdyno, pradėjau valyti galimą šaltinio vietą. Lazda vis giliau grimzdo į dumblą, nepasiekdama dugno. Reiškia, jis čia, tik užžėlęs krantinėmis žolėmis, kaip ir nuo jo vedantis pratekėjimas į upelį. Ilgai darbavausi, kol iškasiau kanalą, per kurį vanduo pradėjo laisviau tekėti. Grįžau prie klampynės ir ėmiau purenti dumblu užneštą vietą. Pamažu drumzlinas vanduo tapo šviesesnis, o paviršiuje pasirodė lyg ir verdantys srautai. Tai buvo atgiję išlaisvinti šaltiniai. Taip man pavyko sugrąžinti į gyvenimą numirusią šaltinio vietą. Užsiėmęs darbu, nepastebėjau, kaip sušlapau batus, tačiau seniai paslėptas šaltinis atsivėrė ir

pradėjo tiekti upeliui šviežią vandenį. Ar ilgam? Praeis keli metai, galbūt dešimt, maksimaliai dvidešimt. Bet likęs be priežiūros, be žmogaus rankų ir rūpesčių, jis vėl užžels, užges, užsikimš dumblu ir vėl grįš į savo ankstesnę užmigusią būseną.

Kitą dieną nusprendžiau eiti į tolimesnį mūsų lauko galą – Budinę. Praėjęs kapines, lauko keliuku pakilau iki didelio dobilų lauko galo. Nuo kelio pusės jame dirbo du šienavimo agregatai, pjovę vidutinio aukščio dobilus su šiek tiek motiejukų. Pasukęs link miško, tikėjausi patekti į kadaise plačią miško kirtavietę, kuri dar trečiojo dešimtmečio pradžioje buvo visiškai iškirsta kaimyninio ūkio dėl prekybai tinkamos medienos. Ši vieta buvo gerai žinoma kaime, nes po eglių, beržų, lazdynų iškirtimo čia augo žemuogės, mėlynės, o kraštuose augo avietės ir visada iš čia parsinešdavo krepšius šviežių uogų. Sunkiai braudamasis per tankią, vešlią brūzgynę, nuėjau gerą šimtą metrų per mišką, tačiau jokios laukymės taip ir neradau. Pamačiau du didelius storus ąžuolus ir prisiminiau, kad jie augo buvusios atviros vietos krašto. Taigi, tai buvo tie patys jaunieji medžiai, kurie tapo didingais ąžuolais. Tai reiškia, kad atmintinas kirtavietės plotas užaugo medžiais ir tapo vientisu mišku.

Nusileidęs miško pakraščiu, vis tiek norėjau įsiskverbti į gilumą. Įlendu porą trejetą metrų į krūmyną, bet toliau eiti nebegaliu. Kadaise jaunieji eglių, beržų, klevų, drebulių medeliai tapo storais medžiais, kai kurių kamienų skersmuo siekė 60–70 cm, o aplink juos augo beveik vien ištisinės vilkauogės, gervuogės ir šermukšnių krūmai. Arba kelias užtvertas nukritusiu medžiu su storomis šakomis. Mano bandymai pereiti mišką, praeiti pro jį aukščiau už kaimo, buvo nesėkmingi. Iš visko matyti, kad vis labiau sulaukėjantis miškas žmonių netraukia, jiems nepasiekiamas ir augs toliau tarsi atstumtasis, niekam nereikalingas.

Mano kitas tikslas buvo apsukti lauką su dukterėčia Jadvyga už kaimo, link vietos, kur tekėjo upelis su visiems suslaukiečiams žinoma Sviesto brasta. Praėjome nemažai, bet jokio vandens telkinio neradome. Tik nuo tolimesnio miško, kurį mes kadaise vadinome Valakinė, link upelio tęsėsi plati, pelkėta pieva su nykstančiu grioviu. Netgi ankstesnių didesnių vandens telkinių nebeliko. Štai taip: juos išplovė, užnešė, net pėdsako neliko.

Eidami palei griovį, pasiekėme mišką, kuris jau nebuvo toks jaunas, o

buvo toks tankus, kad į jį patekti, prasiskverbti per eglių sieną su storomis šakomis aš tiesiog negalėjau. Tad teko eiti link kaimo, ieškant įėjimo į miško gilumą. Kairėje – tankus miškas, dešinėje – aukšta kupstuota viksvomis apaugusi pieva, o ten, kur anksčiau buvo laukas, arčiau kaimo, augo tankios rausvos rūgštynės – stipriai rūgščios dirvos požymis. Pasiekėme vietą, kur tarp Gorelicų ir Valstybinio miško kadaise buvo miško kelias – mėgstama vieta mažų ir senų grybautojų. Kiekvieną rytą, kas pirmiau ateidavo, tiesiai ant užžėlusio kelio rasdavo grupeles jaunų raudongalvių, kviečiančių pas save raudonikių, pilkšvų tvirtomis kepurėlėmis lepšių, paberžių, rudmėsių. Šį kartą surinkome kelias dešimtis raudonikių ir lepšių.

Toliau miško pakraščiu išsiskyrė didelės eglės, po kurių žemomis šakomis mes radome keletą stiprių jaunų baravykų, liaudiškai vadinamų "kolosovikais". Tankus, tamsus, niūrus miškas atrodė, lyg šaltai ir piktai priimtų atsitiktinius praeivius, tarsi žinotų, kad jie pereis pro šalį, be rūpesčių, svetimi ir po to niekada nebegrįš čia gyvas žmogus.

Praėję dešinėje matomą Suslauką, nusileidome prie upelio, kuris pasitiko mus plačiu, neseniai išsiliejusiu potvyniu. Jis prasidėjo aukščiau pylimo, kur eina asfaltuotas kelias. Arčiau mūsų kaimo po juo gulėjo du gelžbetoniniai vamzdžiai. Per jas nuolat tekėjo perteklinis vanduo, gelbėdamas pavasarį nuo potvynių vargšę pievą ir žemiau esančius mūsų kaimo pastatus.

Tikrai Suslaukos pieva buvo laukinė, skurdi ir nualinta. Kadaise ji buvo gana plati: nuo dirbamos žemės šlaito, pereidama į kitą upelio krantą ir kilo į viršų link daržų, turėjo gerą ir įvairią augaliją. Tik retkarčiais alksnių krūmai buvo prisiglaudę prie upelio vagos. Dabar jie bujojo visame pavasarinio potvynio plote. Nuo upės tiršta, tankia siena slinko alksniai, o kiek aukščiau – pakrantės šlaitą dengė gluosniai, ievos, krūminės liepos. Tik vietomis, priešais sodybas, kur gyveno vyrai, dar buvo likę nedidelių pievučių, uoliai saugomų rūpestingų šeimininkų.

Deja, sodybos sklypai, likę be šeimininkų, tuštėja, užauga piktžolėmis, krūmynais. Čia laisvai jaučiasi apleisti, skurdūs raugerškių krūmai, sulaukėjusių slyvų, alyvų, erškėčių medeliai, taip pat neišnaikinamos dilgėlės, kiaulpienės, usnys, viksvos, varpučiai ir kiti neklaužados.

Atnaujinti tuščias sodybas, apželdinti aplink jas žemės sklypus Suslaukoje nėra kam; liko tik trys vyrai ir tie visi pensininkai. Gerai dar, kad užtenka jėgų apdirbti savo sodybas ir padėti vienišoms moterims.

Apie tai mes, kai paskutinį kartą buvome Suslaukoje, kalbėjome su likusiais kaimo žmonėmis, ką būtų galima ir reikėtų padaryti, kad nors truputį atgaivinti kaimą.

„Ką jūs čia kalbate, dejuojate, patarinėjate, – atsakė vienas iš vietinių pašnekovų. – Mūsų kaimas miršta ir jo pabaiga jau arti. Kai mūsų, paskutiniųjų gyventojų, nebeliks, Suslauka visiškai išnyks, žmonės netgi pamirš jos vardą.“

Svečiai su tokiomis mintimis ir nuotaikomis ne visiškai sutiko, ėmė vardyti argumentus, kad Suslauka – ne tik kaimas, kuris, ko gero, gyvena paskutinius savo amžiaus metus. Pasigirdo svarstymų, kurių esmę ir prasmę norėčiau plačiau išdėstyti – kaip autorinę prisiminimų išvadą.

VIETOJ PABAIGOS

Juozapas Kordovskis, Valentinas Daveinis, Aleksandras Daveinis, Genoefa Bordovskaja, Vladimiras Laurinavičius, Vladimiras Rakickis, šių eilučių autorius, pesimistas-inkognito. Štai žmonės, dalyvavę tame įsimintiname pokalbyje, svarstymuose apie gimtąjį kaimą, jos praeitį, šiandieną ir ateitį.

Pasakysiu iškart, tiesiai ir atvirai: aš esu šalininkas tų, kurie mano, kad Suslauka, per jos gyventojų gyvenimus gimusi, buvo, yra ir bus - visada!

XIX amžiaus pabaigoje, tiksliau - 1880-ųjų viduryje, toje vietoje, kur ji stovi, atsirado žmonės, entuziastai didelės kilnios idėjos. Grupė lietuvių ūkininkų iš Rytų Lietuvos, Aukštaitijos provincijos, ieškodami geresnės ateities, nusprendė persikelti į kitą vietą, patys ją surado, pasirinkę ją kaip savo naują gyvenimo vietą, įsigyveno.

Ant tuščios, pusiau apleistos žemės, toli nuo žmonių ir gyvenviečių, jie pradėjo statyti mažytes trobeles, žemines, pašiūres, pastoges – kad tik įsikurtų, turėtų stogą virš galvos. Tai buvo nauja gyvenimo pradžia: iki tol nuoga žemė - sužaliavo, užaugo, prisikėlė darbui, kūrybai, kūrimui. Kaip iš pelenų atsirado

ir atgimė pasakiškas paukštis Feniksas, taip į dangų, šviesą, saulę pakilo nauja gyvenvietė, pavadinta Suslauka. Ji ėmė augti, kilti, gyventi savo reikalais – sodybomis, įdirbtais laukais, pievomis, keliais, kitais žmogaus buities ženklais.

Praėjo metai, dešimtmečiai, Suslauka įsikūrė, įleido šaknis, pradėjo tvarkytis, įtvirtindama žemdirbystės, gyvulininkystės, buitinių įgūdžių kultūrą, atgaivindama naujoje vietoje amžinas tautines tradicijas, papročius, apeigas. Į naująjį amžių kaimas įžengė, galima sakyti, pasitikėdamas savimi, savo jėgomis, gebėjimu gyventi, kurti, auginti savo turtus, Suslauką pripažino valdžios institucijos, kaimynai valstiečiai priėmė – pasveikino.

Tačiau Rusijos valstybės gyvenimas, jos visuomeninės institucijos surengė tautai, žmonėms pačius sunkiausius egzaminus – išbandymus stiprybei, tvirtumui, ištvermei, kantrumui. Vienas po kito sekė pirmas pasaulinis, pilietinis karai, tarp jų – dvi revoliucijos. Po dešimtmečio šalį, jos mažytį kampelį – mūsų kaimą – užgriuvo devintąja banga Lenino bolševikiniai planai ir užmojai: kaimo kolektyvizacija, buožių naikinimas, o vėliau – visiškai neįtikėtina, nesuvokiama kova su „liaudies priešais“, kai dėl vieno kito nesutarimo su valdžia buvo suimama, sodinaminama į kalėjimus, atimamos gyvybės dešimtims, šimtams tūkstančių žmonių, kurie visai buvo niekuo dėti. Nuo to Suslauka gerokai praretėjo – neliko stiprių ūkių, sveikų vyrų.

1940-ųjų pradžioje nesuvaldomas cunamis užklupo šalį, prasidėjo antrasis pasaulinis karas. Mūsų kaimą jis nusiaubė ir sunaikino taip, kad žmonės neteko jokios vilties į bent kiek pakenčiamą, gerą gyvenimą. Išlikusi jaunoji karta, augantis jaunimas neatrado kito kelio, kaip tik masiškai palikti kaimą – persikelti į miestus, fabrikus, gamyklas, statybas, kur galėjo įsidarbinti, išmokti specialybę, užsidirbti duonai, rasti gyvenamąjį plotą, kartais ganėtinai patogų ir netgi padorų. Dauguma jų išvyko į Lietuvą ir joje pasiliko.

Suslauka ištuštėjo, prarado savo darbinį, gamybinį potencialą, ją pamažu ėmė slėgti stichinės jėgos – nuosmukis ir nykimas. Gyvenimas kaime šiandien vos rusena kaip vieniši, silpni angliukai užgesusiuose židiniuose.

Ar mes, likę gyventojai, kaimo gimtinės vaikai, galime likti abejingi ir

ramūs tam, kas vyksta? Ir kokia ji bebūtų dabar, skurdi, apleista, mažytė, našlaitė, bet vis tiek ji mūsų – gimtoji, brangi, mylima, nepamirštama, amžina! Suslauka turi būti išgelbėta viso pasaulio pastangomis, visomis jėgomis, būdais ir priemonėmis. Bet koks neveikimas, pasidavimas bus sunki, neatleidžiama nuodėmė ir kaltė kiekvienam, kuris save laiko suslaukiečiu.

Mąstykime, spręskime, veikime. Atkurti, atgaivinti kažką greičiausiai neįmanoma – tam reikia daug laiko, stiprių rankų, norinčiųjų ir resursų, kurie, kaip ir pas mus visus, labai skurdūs, vos ne ubagiški. O pagalbininkai iš šalies – visiškas beviltiškas aklumas ir kurčia tyla.

Manau, kad vienintelė išeitis gali būti – įamžinti Suslauką atminimo ženklu, simboliu. Galime, pavyzdžiui, pasistatyti didelį ir matomą akmenį, nutašytą ir iškalę ant jo užrašą: čia buvo kaimas Suslauka, kurį XIX a. 80-aisiais metais įkūrė ir jame gyveno persikėlėliai iš Lietuvos. Galbūt sukurti piramidę iš akmenų. Beje, jų galima rasti čia pat: kai kurie naujakuriai pastatė savo namus ant akmenų, kurie kai kur išliko, tik apaugo sulaukėjusiomis alyvomis, erškėčiais, kitais krūmais – šiek tiek pasistengus juos nesunku rasti.

Kitas variantas. Viduryje kaimo, dešinėje kelio, vedančio link kapinių ir toliau į Radomlį (ten buvo mūsų bažnyčia ir kapinės), įrengti ir apsodinti giraitę–skverelį, jame pastatyti kuklią, jaukią pavėsinę praeiviui, kraštiečiui, kaimo gyventojui – pailsėti, pagerbti šią žmonių pašventintą vietą; arba čia pastatyti atminimo kryžių su įrašu, žvakidėmis – Suslaukos gyvenimo, jos nevystančios gyvasties liudytojams.

Galima sugalvoti ir kitus atminimo ženklus, kurie įamžins mūsų kaimą. Tai ypač svarbu ir reikalinga, nes netoliese, už upės yra Suslaukos kapinės, kurios priėmė dešimčių, netgi šimtų gyventojų ir įkūrėjų pelenus, atgulusius amžinam poilsiui Dievo glėbyje. Ne tik nuodėmė, bet ir nusikaltimas palikti šią šventą vietą nykimui ir užmarščiai.

Taip, Suslauka, mūsų gimtasis kaimas, kažkada neegzistavo. Tačiau štai jis atsirado, susikūrė, bet ne tam, kad išnyktų, žūtų. Suslauka – tai ne tik kaimas, žmonių gyvenvietė. Pagrindinė jos dalis, pagrindinis turtas – tai žmonės, gyventojai, kurie pradėjo ir tęsė gerus, garbingus savo protėvių darbus ir pasiekimus. Būtent jie, žmonės, sukūrė, pastatė, pakėlė savo gyvybingą židinį, ir žmonėse, jų veiklose bei kūriniuose Suslauka yra didinga,

nepajudinama, amžina!

Nuo to laiko, kai prieš daugiau nei šimtmetį Suslauka atsirado, ji pasauliui padovanojo šešias kartas, kurių bendras skaičius siekia apie tūkstantį. Jie daug padarė, daug turtų, vertybių – materialinių, kultūrinių, dvasinių – sukūrė, praturtindami žemę, pasaulį, save ir dabar gyvenančias bei būsimąsias kartas.

Ir ne tik savo namuose jie kūrė, bet ir už jų ribų, kartais labai ir labai toli. Pavyzdžiui, paimkime Vilnių: tik jame, vedami širdies skambesio, savo giminystės šaknų, dabar gyvena ir dirba žmonės iš pusės suslaukiečių šeimų. Suslauka užaugino ir išugdė gausų būrį specialistų, žinomų inteligentijos atstovų. Jų darbai, kūriniai išliks, gyvuos, juos per amžius išsaugos ir praturtins ateinančios kartos.

Savita, ypatinga Suslauka, jos atmintis ir toliau gyvena prisiminimuose, kuriuos dabar laikote savo rankose, gerbiami skaitytojai. O ši knyga, beje, baigta prieš pat 87-ąsias jos autoriaus, dabar vyriausiojo Suslaukos gyventojo, gimimo metines, taps mano abiejų sūnų, anūkų, proanūkių (o jų keturi), kitų giminaičių ir artimųjų, pažįstamų, kaimynų turtu. Ji pateks į kelių bibliotekų, kitų kultūros įstaigų, visuomeninius fondus, taps prieinama tiems, kuriems ji bus įdomi. Tikiuosi, kad taip ir bus. Linkiu jums visokeriopos sėkmės gyvenime. Ačiū.

Живописная Россия. Литовское и Белорусское Полесье. Репринтное воспроизведение издания 1882 г. Мн. «Белорусская Энциклопедия». 1993, т. 3.

История Белоруссии. С древнейших времен до нашего времени. И.И. Кавкель, Э.С. Ярмусик. Мн. «Аверев», 2000.

Новейшая история Отечества. XX век. XX век. Ред. А. Ф. Киселев, Э. М. Щягина. М.: Владас, 1999, 2 т.

Літоуцы у Совецкай Беларусі. Скардзіс В. І. Мн., 1935.

Ленинград. Художественные памятники. Шварц В. «Искусство». М., 1956.

Lietuvių šventės. Tradicijos, papročiai, apeigos. P. Dundulienė. Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas. V. 2005.

Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, etnografiniai bruožai. B. Kviklys. 1 t. Lietuvos enciklopedinė leidykla. JAV, 1964, Fotografuotinis leidimas, V. Mintis, 1989.

Lietuvos istorija. Red. A. Šapoka. Fotografot. Leid. Mokslas, 1989.

Malkavos beržyno šviesa. Istorija. Atsiminimai. Tautosaka, V. 2004.

Raštai. Lietuvos žemės ūkio istorija. Šalčius P. „Margi raštai“, 1998.

Raudonasis artojas. Laikraštis, 1933-1934 m. komplektai.

TURINYS

Pratarmė ... 3

Ieškant geresnio gyvenimo 4

Naujoje vietoje ... 15

Suslauka statosi, įsikuria ... 15

Suslauka ūkininkauja ... 23

Suslaukos buitis ... 37

Per vargą ir kančias ... 48

Teroras 1937-1938 m. – nei pamiršti, nei atleisti ... 65

Mūsų šeima, mano vaikystė, jaunystė ... 78

Po karo ūžesiu ir nelaimėmis ... 125

Pokario sunkumai, viltis ... 153

Liaudies kūryba, dvasinis gyvenimas, laisvalaikis ... 161

Suslaukos žmonės, jos šiandiena ... 182

Vietoj pabaigos ... 199

Literatūros sąrašas ... 203

Stanislavas Laurinavičius
MŪSŲ GIMTOJI SUSLAUKA
Spausdinta AO „PUNTUKAS” spaustuvėje
Saltoniškių 29/3 LT-08105 Vilnius, užsakymas Nr. 3104